

MENEKÜLÉSEM A KULTÚR- DZSUNGELBŐL

ÍRTA:
SZŐGYI GUSZTÁV

BUDAPEST
AZ ÍRÓ KIADÁSA
1917

SZŐGYI LÁSZLÓ

mint főhadnagy bevonulva ezredéhez 1914/1915 és 1915 júliusban
az olasz frontra: ahol augusztus 17-én éjfélkor fejlövés folytán
hősi halált halt.

SZŐGYI LÁSZLÓ.

Szőgyi László szül. Győrött, 1883 január 22-én, és miután tanulmányait a győri áll. főreáliskolán kitüntetéssel elvégezte, a budapesti egyetemen hallgatta szaktárgyait és középiskolai tanárt oklevelet szerzett; a pécsi áll. főreáliskolához rendelték mint helyettes tanárt, a győri áll. főreáliskolán rendes tanárrá lépett elő. Megszerezte a tornatanári oklevelet is, a katonai szolgálatban hadnagy lett a cs. és kir. 12. gyalogezredben. Ő volt a győri főreáliskolai regattának a lelke, aki élt-halt ezen testedző sportért és amiért a diákok szinte rajongva imádták. A csónakok beszerzését mint szakember ő intézte, a regattakirándulásokat szervezte: Győrből Budapestre; Győrből Bécsbe; Regensburgból Bécsen át Győrbe stb. A regensburgi elég merész útját az intézeti Értesítőben ismertette, de külön lenyomatban is megjelent.

A győri áll. főreáliskolán rendes tanára volt a mennyiségtan és ábrázoló geometriának, egy évig a városi diák-internátus igazgatója, azután mindvégig a dr. Kovács Zoltánné diák-internátusának igazgatója. Tanártársai nemcsak nagyrabecsülték, de szerették is; tanítványai imádattal voltak irányában; az 1914/15. tanévben a VIII-ik osztály főnöke volt, de más tanár helyettesítette, mert neki be kellett vonulnia.

Bevonulásakor először a pozsonyi katonai főreáliskola VIII. osztályában a katonanövendékeket német nyelven tanította a matematika, fizika és ábrázoló mértan tananyagából; ott is bírta katonai tanártársai szeretetét és nagyrabecsülését. A matúra végével ünnepélyt rendeztek, minek emlékére egy gyönyörű csoportkép készült, a tanári kar élén a parancsnokkal, a háttérben a növendékek álló csoportja.

Az alezredes-parancsnok akkor Lenner Emil főreáliskolai igazgató, c. főigazgatóhoz Szőgyi László kiváló képességeit és egyéb jeles tulajdonságait ritka módon megdicsérő átiratot intézett, mely a »Győri Hírlap«-ban és az intézeti Értesítőben is napvilágot látott.

És mégsem volt maradása az intézetben, hiába akarták visszatartani, hogy nagy szükség van rá; ő a frontra akart menni és szokott erélyével ezt keresztül is vitte. Midőn a harctérre indult, még eljött búcsút venni e sorok írója és nejétől, és megkért, hogy fenti körülményről ne értesítsem szüleit, én megígértem, hiszen nem is tehettem egyebet, de úgy éreztem, hogy nem tér többet vissza; nagyon is bátor volt és ezt nem tudta összekötni óvatossággal; a veszély érzésének tudata hiányzott belőle. Atyja írta, hogy „annyian voltunk itthon, mint a múzsák; most csak annyian vagyunk, mint a gráciák”; hát miért szomorítsam.

Mint főhadnagy került először Boszniába; az olasz háború kitörésével pedig a doberdói pokolba. Mint tiszt őrseg parancsnoka 1916 augusztus 17-iki éjjél után fontos felderítő szolgálatban volt, midőn olasz gyalogsági tűzbe kerültek; ő fejlődést kapott, az őrseg menekült, hogy mi történt azután, senki sem tudhatja biztosan. Hír nem jött többé róla. Kastner kir. járásbíró hiv. szám alatt „A hazáért hősi halált halt Szőgyi László hagyatéka tárgyában a következő végzést hozza: (Győr, 1916 II. 14.) A cs. és kir. 12. sz. gyalogezred átirata mellett az elhalt hozzátartozói részére kézbesítés végett ideküldött Signum laudis érem, dobozzal és okmányával együtt az elhalt atyjának Szőgyi Vilmos, igazgató, győri lakosnak kiadatik”.

Hogy hova jutott, hol temették el az olaszok, csak a háború után lehet majd megtudni. Átolvasgattam levelezését és mert gyengének éreztem tollamat, hogy helyes jellemképét megalkossam, azokból közlök néhányat, hogy egy jó magyar tanárnak emléke ne enyészsen el, mert ő rendjének, a magyar tanári rendnek egyik tipikus képviselője volt.

Cs. és kir. pozsonyi katonai főreáliskola.

Pozsony, 1915 január.

A fenti intézet altisztikara nevében bátorodom szerény soraimmal főhadnagy urat felkeresni s örömrökönek kifejezést adni, hogy parancsnok úrnak küldött értesítésből tudomásunkra jutott ezideigleni ottani hogyléte úgy kedves főhadnagy úrnak, valamint Szilágyi zászlós úré. Az időközben történt előléptetéséhez és az esetleges kitüntetésekhez szíveskedjék gratulációkat fogadni.

Sok szerencsét és általános győzelemre kilátást kívánunk alázattal

Piros Sándor

őrmester és még négy aláírás.

III

Kedves Lacim!

Kártyáját, amelyben bizonyára b. u. é. k. akart, megkaptam és a teljesen üres oldalra odaképzelt jókívánatait. Köszönöm és szeretettel viszonzom. Amit írt, arra tényleg nyugodtan odairhatta, hogy c e n s u r i e r t! Isten áldja, óvja, segítse az új esztendőben is!

*Őszinte igaz híve
Dside Ottó
főigazgató.*

Kedves Barátom!

Szíves megemlékezését köszönöm, a jókívánásokat szívből viszonzom . . . Kedély állapotunk teljesen a harctérről érkező hírek hatása alatt áll. Jó hír általános örömet, lelkesedést, szomorú: levertséget, részvétet vált ki. Isten áldja, óvja! Igaz szeretettel öleli öreg, hű barátja

*Lenner Emil
c. főigazgató.*

Kedves Lacim!

Es muss heraus hogy a tanítványaid mennyire boldogok, hogy mehetnek utánad. Igaz, hogy erősen része van az örömben, hogy a minisztérium elengedte nekik az érettségit. Osztályvizsgát tesznek csak le. A minapi főigazgatói konferencián újból alaposan kidicsértek téged

Szervusz! Minden jót! Sokszor ölel

Béla (Kallós, főreálisk. tanár.)

Igen tisztelt főhadnagy úr!

Szívélyes köszönet kedves soraiért. A kép tőlem származik (csoportkép) és pedig ez az Ön krisztkindlije. Papp tisztelendő úr is kapott egyet. Vitézek és lelkesülők valamennyien a magyarok — hála istennek! Tegnap a gyakorlótéren egyszerre felzendül a „Wacht am Rhein”, a derék pozsonyi népfelkelők énekelték. Nekem könnyek léptek a szemeimbe. „Lieb Vaterland magst ruhig sein!” Ilyen szívek bizonyára letörik az ellenséget. — Istennel előre! Emellett mindig a szolg. szab. 4. §-ra gondolni: — és a győzelemnek jönni kell! Szívélyes üdvözetek nőm és az összes uraktól. Szerencse, áldás! Isten óvja!

*Legat József
alezredes, a pozsonyi katonai főreáliskola parancsnoka.*

IV

*Az újévi jókívánságokat szívből viszonozom. Adja, Isten, hogy
mielőbb visszatérhessen polgári foglalkozásához!*

Üdvözli őszinte híve

*Városv Tivadar,
tanker, fő igazgató.*

*Sok-sok üdvözetet küldünk szeretett főhadnagy, illetve Tanár
urunknak!*

A Dr. Kovács Zoltánná diákinternátus növendékei.

Kedves Laci!

*Ez a harmadik lap, melyet utánad röptek. Szerbiai címedet
most írta meg Pál Gyula (főreálisk. tanár). Kár, hogy nem erre
fölfelé jöttél. Itt majdnem mindig együtt vagyunk a 12-esekkel.
Az itteni életéről, azt hiszem, fölösleges írnom; ismered Te most
már tapasztalatból ezt a mozgalmas, nehéz életet Sok győri ismerőssel találkozom. Mikor látjuk egymást? Szerencse és áldás kísérsen! Isten veled, kedves Laci!*

Papp Kálmán

r. kath. tábori lelkész, 19. gy. ezr.

Kedves Lacim!

*Örömmel vettem I. 16-án kelt soraidat és azonnal válaszolok.
Igaz barátságod jele, hogy a rendkívüli körülmények között is
érdekelnek dolgaim Hogy hova jutok, azt persze nem sejt-
hetem, de bárhová is vessen a sors, ha élünk, örömmel és hálával
fogok gondolni arra a hatásra, amelyet a te barátságod életfilo-
zófiámra gyakorolt. Ennek a hatásnak nagy hasznát veszem. Meg-
őrzöm címedet, hogy életjelt adhassak magamról. Te is írd, ami-
kor csak teheted. Nagy örömet szerzesz vele igaz barátodnak.*

Dr. E.....

Kedves Barátom!

*végeztével egy kis pihenőm van. Felhasználok ezt, hogy Ont szívből,
igaz szeretettel üdvözöljem. A képeslapot ma kaptam meg,
kérek még egy példányt belőle, hogy eltehessek a szörnyű év
emlékei közé. Feleségem és kis leányom üdvözetét küldi. Ont
őlelő igaz barátja*

*Lenner Emil
c. főigazgató.*

Kedves főhadnagy úr!

Utolsó kártyádnak nagyon megörültem; most látom, hogy gondolsz ránk. Mi is sokat emlegetünk téged és sajnosan nélkülözzük társaságodat. Árpád öcséddel csak ritkán találkozom. Ugy látszik ő is, én is nagyon el vagyunk foglalva. Sokszor ölel és sok szerencsét kíván igaz híved

Zoltán (Dr. Bánki Z. kat. főorvos.)

Kedves Laci bátyám!

Már beosztottak egy menetszázadba. Most már büszke fővel járhatok én is végre. Sorsomat nem akartam irányítani. Felszerelésemet kiegészítem. Browning-Bayard revolverem van. Tartalék-bakancsot viszek magammal.

Csokol szerető öcséd

Árpád.

(Szőgyi Árpád, szigorló mérnök, 1914 augusztusban behívták, Pozsonyban kiképezték és hadnagy lett a 13. honvédgyalozegredben. 1915 áprilisban kitűnt a Kárpátokban és ezüst vitézségi érmet kapott, Lengyelországban a bronzérmet. A volhyniai nagy harcokban verekedvén, a signum laudisra terjesztetett fel, míg 1916 augusztusban egész századával együtt fogságba jutott, ahogy egy tiszt barátja édesatyjának Győrbe megírta. Ő Kievből adott életjelt, megjegyezvén, hogy engedjenek meg, „de nem tehet róla, hogy fogságba került.”)

Kedves tisztelt Barátom!

Szívből fakadt köszönet a Győrből küldött képeslevelezőlapért, a Baon urainak aláírásaival, melyet ma kaptam kézhez, tegnap is jött egy, valószínűleg mostani „garnizonjából”, ha úgy lehet nevezni. Az urak és a növendékek sok, sok katonaszerencsét kívánnak. Remélem, hogy sikerül 1915-ben az ellenfelet leverni. Szívélyes üdvözetel nőmtől is. Szerencse fel!

Éljen! Hoch!

*Legat József
alezredes.*

Mélyen tisztelt főhadnagy úr!

Engedje meg, hogy őszinte gratulációmát és örömet fejezhessem ki a „Győri Hírlap”-ban is kinyomtatott gyönyörű arany napiparancs és a kitüntetés fölött, mely az egész Budapesten tartózkodó győri evezős és nem evezős realisták között nagy örömet keltett. Várjuk, hogy mikor köijük már mi is föl a kardot. Maradok számos üdvözzettel tisztelő híve

Korein Armand.

VI

Tisztelt tanár úr!

Szíves megemlékezésének nagyon megörültem. Továbbra is minden jót kívánok és sokszor üdvözlöm:

Bánkiné.

Ács, 1915. ápr. 2.

Tekintetes Szőgyi László főhadnagy úrnak, 12. gy. ezr. 15. század. Nem tudom meghálálni szívességét, hogy szerencsétlen gyermekemről értesített. Fogadja fájó szívvel mondott köszönetemet a fáradságáért. Isten áldja meg minden lépését. Maradok mély tisztelettel

Greccsó Pál

Kedves jó Lacikám!

Itt ülök a vonatban, kollégáimmal együtt. Ott kint szól a zene és mi, egy egész zászlóalj, megyünk nemsokára Budapest felé, onnan alighanem Ungvárra. Én jó hangulatban vagyok, azt hiszem, megtaláltam a helyes filozófiát; ha nem csalódom, ez a fő». Nagyon derék tisztiszolgám van, elkísérne a másvilágra is.

Isten veled, kedves Lacikám, én hiszem, hogy viszontlátjuk egymást még.

*Csókol szerető öcséd
Árpád.*

Kedves harcoló Kartársunk!

*Sokszor rád gondolva küldjük szívből jövő üdvözleteinket!
Maradj egészséges és jókedvű!*

Fejér Józsi Baranyó Kárpáti Manó Lenner Emil

Üdvözetét küldi jókívánataival

*Kohányi F. Vidor Salamon Fehér Géza Pitroff
Kemény Kallós Béla Travnik Faragó Márton
Pálos Ede Lám Frigyes Fülöp Jenő Aczél János
Dr. Vajda Emil Vidonyi*

Győr, jan. 10.

Egy kollégája írja a többi között:

Kedves Laci komám!

Te nagyon hiányzol. Nélküled nincs jókedv, nincs hangulat.

*Ölel
Béla (Kallós).*

VII

Kedves kis Lacim!

Nem tudom, megkaptad-e leveletem, melyet Wiblinger apánk (most már őrnagy) neked szóló dicsériadájáért írtam. A napokban ismét benn volt az iskolában, pár nap múlva megy vissza. Kérésre elmondta nekem, hogy miért kapta a Verdienst-Kreuzot és mondhatom, „ha ő büszke rád”, te is büszke lehetsz ő reá! . . .

Febr. 12. Hauptmann Wiblinger, Feldpost Nr. 77.

Kedves Barátom!

Ritka örömet szereztek kedves soraid. Hála az égnek sebem meggyógyult, 22-én megyünk. Előléptetésedhez fogadd legőszintébb gratulációm. Ha találkozol Petárral: üdvözlöm, de azt, amit izenék neki, nem írhatom ide.

Különben szívből ölel

Wiblinger Hptm.

Komárom, 1915 márc. 8.

Kedves Laci!

Nagyon meghiúsított, hogy gondolsz rám. Jókívánságaidat köszönöm és azzal toldom meg, hogy szeretnék mielőbb egészségben visszontlátni.

Ölel

Dr. Polgár Viktor

győri ügyvéd.

(Sz. László kebelbarátja; az oroszok Volhyniában sebesülten elfogták és 1916 júliusban mint rokkantat hazabocsátották.)

Kedves

Lacikám!

Sietve megnyugtatlak, hogy semmi bajom sincs, bár voltam tűzben. Véd a jó Isten, én bízom benne. Ne aggódj Lacikám, akkor én is nyugodt vagyok. Századparancsnokom egy százados, aki úgy bánik velem, mint egy apa a fiával. Másodmagammal zászlósnak terjesztett fel egy sikerült támadás jutalmául.

Csókol szerető öcséd

Árpád.

Kedves Kolléga!

Vigasztaló meleg sorait igen köszönöm. Végtelen bánatomban igen jól esett, hogy a messzeségben megemlékezett rólam.

Üdvözlí

Sümeghyéné

(a hősi halált halt Sümeghy, főreálisk. tanár neje)-

VIII

1915 június 2., Hajmáskér.

Mélyen tisztelt főhadnagy úr!

A Wachzimmerben ülök, már későre jár az idő, türelmetlenül várom az ígért tiszti-inspekciót. A katonáskodás nem is olyan kellemes, mint lecsónakázni Ulmból Győrbe. Miután gondolom, főhadnagy úr még a harctéren is visszagondol a fehértrikós fiúkra, megjegyezhetem, hogy ők is jól vannak, csak a „Tanár úr” hiányzik nagyon.

Mély tisztelettel és számos üdvözlettel maradok igaz híve

Korein Armand Einj. Freiw.

Kedves Laci!

Május 26-iki kártyád tegnap ért ide. Tegnap nagy örömben voltunk, mert Przemysl-t visszavettük. Ma este capistráng lesz az utcákon. Ilyen a szerencse kereke és a sors iróniája. A muszkák nemcsak a Kárpátokra gondolnak vérző, lesújtott szívvel, de Przemyslre is. Ott vannak, ahol a mádi földbirtokos. Ha ez a rongynáció: az áruló talján nem támad meg oroszva, most gőzhengerként mennénk az oroszra. — Lenner Emil igazgató fia elesett. Az igazgató három napig zokogott bezárkózva. Nagyon sajnáltuk. — Most vakáció van. De nincs meg a hangulata és a színezete. En és Kallós a hadsegélyzőben dolgozunk egész nap, a többi vakációz. Isten veled! Hü barátod

Pálos.

Kedves Laci!

Köszönöm szíves megemlékezésedet. Sokszor emlegetünk. Napjaink nagy unalomban telnek el. Irigylünk titeket, kik karddal kezetekben szolgáljátok a hazát. Isten áldjon! Őszinte bajtársi szeretettel ölel Szilágyival együtt

Dr. Baross.

Tek. Szógyi László főhadnagy úrnak, 12. gyal. ezred. Feldpost 34.

Hálásan gondol szeretett osztályfőnökére matúra bankettjén a VIII. osztály:

Szilárd Stefi	Halmos Ernő	Győri István
Mayer György	Weiner Vilmos	Krausz Károly
Latesz József	Rosenberger Ferenc	Prettenhofer Jenő
Hirschl Sándor	Plohn Imre	Fehér Géza
Veres Ede	Kánitz György	tanár
Id. Berán Béla	Dr. Hász István	Fehér József
	kath. hittanár	tanár

Kedves tanár úr!

New tudom, megérdemeltem-e tanár úrnak a gratulációját addig, míg meg nem köszöntem irántam tanúsított jó indulatát — és sokszor elnézését is — ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ezt az eredményt elérhessem. Fogadja ezért szívből jövő hálámat és köszönetemet. Igyekezni fogok mindig jóságát meghálálni. Már beadtam a folyamodványt a fizika-mathematika szakra. Kénytelen vagyok a tanári pályára menni, miután saját hibámon kívül leánynak születtem és így építész nem lehetek. Nagyon örültem annak, hogy Tanár úr olyan hosszú idő után sem feledkezett meg rólam. Kívánom, hogy minél előbb hazajöjjön, még pedig teljes egészségben. Tisztelettel üdvözl

Sz. Stefi.

Kedves László bátyám!

Hogy vagy? Egy idő óta megint nem írsz. Hol kubikoltok? Mi jó védelmi állásban leszünk most sokáig. Bedrótoztuk jól magunkat. Eszem, iszom, alszom, virrasztok, mérgeledöm és faszolok, időnként mosdom. Csókol szerető öcséd

Árpád.

Kedves tanár úr!

A regattában eddig minden rendben van. Tegnap nagyon szép indulás volt. Pitroff tanár úr is velünk volt. Hazajövet olyan szép vihart kaptunk, hogy bár kiszálltunk, egészen eláztunk; de azért lelkes hevülettel énekeltünk. Minden jót kívánva tanár úrnak sokszor üdvözl

Petitsy Jenő.

Kedves

Lacikám!

Sokszor kérdezősködtem már felőled, sokat szeretnék tőled hallani Elekről! Ki tudna elestének körülményeiről, helyéről valami megbízható hírt, mert a pótzászlóalj mit sem tud. írj! talán van erre is időd. Hol vagy, merre jársz, jutok-e néha eszedbe? En a pót-századnál vagyok egyelőre beosztva, egy hónapig talán még itt maradok. Sokszor szeretettel ölel igaz barátod

Dr. Kar say Sándor

komáromi főjegyző

*(öccse Elek kir. mérnök, Sz. László
kebelbarátja, szintén hősi halált halt).*

Kedves László bátyám!

Északra gyaloglunk, mivel az orosz folyton visszamegy. Az orosz határt nemsokára elérjük. Itt az a jó, hogy nem kell hegyeket mászni. Csókol szerető öcséd

Árpád.

Pozsony, 26. Mai, 1915.

Lieber Kamerad und Collega!

Seitdem du deinen echt soldatischen Herzenswunsch erreicht hast und an die Front gekommen bist, habe ich nur einmal etwas von dir gehört. Umsomehr freute mich deine liebenswürdige Karte mit deiner Gratulation zu meinem Jubelfeste. Indem ich dir herzlichst danke, wünsche ich auch fernerhin Gesundheit und Glück, was der Soldat in erster Linie braucht und bleibe dein aufrichtiger

Karl Weiss Major a. D.

Kedves tanár úr!

Bevégeztük az iskolaévet és megkezdjük a regattázást. Minden a legjobban megy. Pitroif tanár úr indulhat néha velünk. Három társas vízen van. Egy négyes kész. A Bubyt ma tettük a vízre. A kezdők már valamit tudnak evezni. Elég sok nap van. Eleinte kevesen jelentkeztek, de most már vagyunk ötvenen. Az öregek berukkoltak 15-én. Addig ők is eveztek. A harctéren aligha evezhet tanár úr. A fiúk azt sajnálták legjobban. Bejelentem tanár úrnak, hogy regattafelvételt fogok küldeni a dunai fürdőhelyről. Minden jót kívánunk kedves tanár úrnak és mennél hamarabb vizontlátást. Üdvözlök a regattisták:

<i>Pentsy Jenő</i>	<i>Nógrddy Miklós</i>	<i>Ruppe'nthál Miklós</i>
<i>Koréin Sándor</i>	<i>Szilárd Károly</i>	<i>és Ervin</i>
<i>Zirnánd Lajos</i>	<i>Lengváry István</i>	<i>Schnabel György</i>

Laibach, 1915 júl. 29. Máriánum tartalékkórház.

Kedves főhadnagy úr!

Srapnellgolyó sebesített meg a vállamon Elájultam. Nagy Domokos hozott fel a hegyháttra. Dolgaimból eddig még csak a revolveremet lopták el. Tegnap operáltak. Kedves jó főhadnagy úrnak minden jót kívánva, tiszteletteljes üdvözlétét küldi

*Mariüny László
kadét.*

Herrn Ladislaus Szögyi, Oblt.
Az iskolaév befejeztével is Önre gondolunk és üdvözöljük:

özy. Dr. Kovács Zoltánné; következik 29 aláírás.

Kedves Szögyi főhadnagy úr!

Végtelenül jól esett soraidat olvasni, mert abban a hitben voltam, hogy veled is kisebb nagyobb kellemetlenség történt. Örülök, hogy a század még mindig a te nyugodt és meggondolt vezetésedre van bízva és így már most is kellemesebb gondolatokkal telten gondolok arra az időre, amikor újra berukkolok. Nagyon köszönöm harctéri tudósításaidat. Sebem lassan gyógyul és még mindig érzek belső fájdalmakat. Rendkívül szerencsés a megsebesülésem, mert a haslövésék legnagyobb része halálos kimenetelű.

Stephanie kapitány meglátogatott, ki a legkitünőbb kedély közepette vigasztalódik szeme világtalanságán. Titze kapitány apánkat és a többi urakat szívből üdvözlöm. Szilágyi ugyanakkor sebesült meg, mikor együttesen rohamot csináltunk; szinte csodálom, hogy életben maradt, — Sok szerencsét kívánok főhadnagy úr és vagyok őszinte nagyrabecsülője és tisztelője

Grác, Alig. Krankenhaus, 1915 aug. 5.

Schmidt
hadnagy.

Kedves öreg barátom!

Szívből örültem aug. 8-ról kelt kedves lev. lapjának. Élénken el tudom képzelni azt a lelkesedést, melyet az tartalmaz. Védelmezzon meg benneteket a jó Isten és védje meg különösen azokat a hősokeket, akik életük javát áldozzák a szorongatott és hűtlen módon megtámadott haza épségeért. A fiatal Martiny ezüst kitüntetést kapott, de sebesülésével most itt fekszik édesanyja kórházában. Nagyszerű gyerek! Janisch felment mint zászlóaljparancsnok. Isten bőséges áldását kívánom! Üdv és győzelem!

Legat József

alezredes, a katonai főreáliskola parancsnoka.

Végső akkordok: A Győri Hírlap 1916 aug. 23. számában a következő hírt közli: *Szógyi László emlékezete*, Szógyi László vitézi harcban az olasz harctéren eltűnt, bizonyosat eddig nem kapott családja, de a főreáliskola eltűnése évfordulóján megemlékezett kitűnő fiatal tanárjáról. A győri áll. főreáliskola kebelében élő Ruby-csónakázó Kör tagjai és a Tennisz-Kör ugyanis Szógyi László tanár hősi küzdelme évfordulóján 89 K 12 f-t gyűjtött, ebből a vak katonáknak és az elesett katonák árváinak külön-külön 44 K 56 f-t juttatott.

Ugyanazon lap 1916 szept. 1. száma pedig a következő rajongó szeretetről tanúskodó megemlékezést hozza:

Egy szomorú gyászszegélyes lapot kaptunk, melyen ez állt:

Pro Patria.

A győri m. kir. áll. főreáliskola tanári testülete és ifjúsága mélységes fájdalom irai tudatja, hogy szeretett kedves kartársa, illetőleg tanára

SZÓGYI LÁSZLÓ

mint a cs. és kir. 12. gyal. főhadnagya

a délnyugati harctéren, a doberdói fensíkon, 1915 augusztus 17-én, felderítő szolgálaton, ellenséges golyótól fején találva, hősi halált halt.

Jóságos szüleivel és testvéreivel, akiknek áldozat« kész gyámolítójuk volt, egy éven át reménykedve vártuk a pusztulásáról szóló hírek cáfolatát. De az odaadás és hűség mintaképe, a maga körül szeretetet és derűt árasztó fő örökre lehanyatlott.

Mindnyájan egyenlőkép siratjuk benne a tanári és katonai erények melegsívű hősét.

Győr, 1916 augusztus 18.

Nemes emléke legyen áldott!

Kedves jó barátunk, szeretett tanárunk, kedves kis Szógyi bácsink Isten veled!

A lángoló hazaszeretettől áthatva, önként mentél arra a szomorú gyászos, nehéz harcba, hogy onnan soha többé vissza ne

XIII

térj, hogy tested a megsemmisülés árnyába zuhanjon, de lelked örökké éljen, magasra szálljon, hogy emléked örökké dicső, követésre méltó nemes például álljon azok előtt, kik téged úgy szerettek, tiszteltek, becsültek: a tanítványaid előtt.

Hogy nemes szíved szavát követted, hogy a „Hazáért” elhagytad nyugodt, biztos helyedet, ez ugyan kötelesség volt, de olyan nehéz, nagy kötelesség, melyet csak az ideális, tiszta lelkek tudnak ilyen higgadtan, nyugodtan, becsületesen megtenni. Mikor ezelőtt két évvel, a vad világvihar előszelére megváltál tőlünk, szeretettel, aggódással vártuk visszatértedet. Sóvárgott a szívünk utánad, a Te tiszta, egyszerű, de mindig a nagy és nemes célt szolgáló meleg szavaid után, kedves gúnyolódásod, a megelégedettségre jellemző humorod után.

Ahova mentél, mindenütt szeretettel fogadtak, hisz Te is szeretetet nyújtottál mindenkinek; s mikor megtudtuk, hogy mások számára virágozik most a Te szereteted, hogy irigyeltük mi azokat a másokat s hogy fáj nekünk, hogy nem részesülhettünk mi is a Te kedves, közvetlen jóakarotodban.

Mikor utoljára jöttél közénk, mint a magyar hadsereg vitéz főhadnagya, oly közvetlenül jöttél, mintha tegnap váltál volna el tőlünk s az volt a legelső kérdésed: „Na fiúk, mi újság!” S mi megkapva a Te meleg közvetlenségedtől, elkezdtünk Neked mesélni, gyorsan, mert sietned kellett s mert mi azt akartuk, hogy mindent, ami velünk történt, kezdve a legközönségesebb dolgoktól, egészen fiatal szívünk minden titkáig, mindent, mindent, amit egy fiú, vagy egy sereg fiú atyjának, barátjának hosszú távollét után elmondhat, Néked elmondhassunk. Pedig akkor nem gondoltunk arra, hogy ez a találkozás utolsó lesz, nem is sejtettük, hogy a végzet karja már feletted lebeg, hogy a Halál suhogó kaszája már felemelve függ fejed felett. Ha tudtuk volna, talán nem eresztettünk volna, vagy veled mentünk volna mindnyájan, hogy együtt pusztuljunk el a becsület mezején: az orosz síkságokon, vagy a nagy olasz hegyeken.

Duce et decorum est pro patria mori! mondja a nagy klasszikus s ez a mi vigasztalásunk, ami egyedüli megkönnyebbülésünk. Édes és szép meghalni a hazáért! — Te kedves, öreg barátunk, magaddal vitted szeretetünket, szívünk melegét s itt hagytál bennünket, hogy szomorkodjunk, vágyakodjunk, sóhajtozzunk utánad s hogy példát vegyünk rólad a nemes emberiségben,

barátságban és a szent hazafiasságban. A Te szent emléked örökké példa gyanánt fog előttünk lebegni, örökkön-örökké tisztelni fogjuk azt s Téged követve igyekszünk hozzád méltókká lenni!

Rothauser György.

SZÖGYI LÁSZLÓ †.

* Először már a múlt év nyarán hallottuk a megdöbbentő hírt, hogy 1915 aug. 17-én a véráztatta doberdói fensíkon felderítő szolgálat közben fejlődés érte *Szógyi Lászlót*, intézetünknek, a győri áll. főreáliskolának tanárát. Az olaszok heves tüzelése miatt nem lehetett őt a harc színhelyéről elvinni, s így fennmaradt az a gyenge remény, hogy” talán valamely ellenséges kórházban várja a felszabadulás óráját. De az előrehaladó idővel a gyenge reménysugarak mind halványabbaká váltak; és végre most már le kellett mondanunk a viszontlátás reményéről.

Szógyi László mindössze öt évig működött intézetünknel, működése mégis mély nyomot hagyott mind tanártársai, mind különösen az ifjúság lelkében. Győrött született, itt végezte ugyanazt az iskolát, melynek később tanára lett, így tehát ezeryi szál-fűzte intézetünkhöz. Az a sokszor alig észrevehető, finom légkör, mely egy vidék, egy-egy város sajátos, megkülönböztető jellegét adja, bizonyára órára is rányomta bélyegét és így különösen alkalmassá tette, hogy győri tanítványainak szívét első megjelenésével megnyerje.

De az a vonzó erő, mely Szógyi Lászlóból kisugárzott, korántsem az említett körülményből merítette főgyökerét: egész lénye, hajlamai, jelleme predesztinálták őt a legjobb értelemben vett „népszerű” tanár pályájára: Szógyi László legeslegelső sorban az ifjúság barátja, tanácsadója, bizalmasa volt.

Mint mindenféle sportnak lelkes híve, nagy buzgalommal és lelkesedéssel foglalkozott az ifjúság testi fejlődésével és alaposan kiaknázta a sport nevelő hatását a tanulók jellemének fejlesztésére. Az ifjúsági csónakázó-kört, a győri főreáliskolának részben a város kedvező fekvéséből kialakult specialitását, rendkívül felvirá-

* E megemlékezés az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1916 nov. 1. számában jelent meg és a korrektúra eszközlése alatt sikerült még a szövegbe beiktatnom.

goztatta. Felügyelete alatt több igen szép és érdekes víziutat tettek meg tanítványai, így egy alkalommal, 1911 nyarán Regensburgtól Győrig. Ennek a kirándulásnak lefolyását érdekesen írta meg a győri áll. főreáliskola 1911 — 12-i értesítőjében.

Éppen egy nagyobbszabású csónakkirándulásból (Ulm—Győr) érkezett haza 1914 nyarán egy tanulócsoporthal, midőn a mozgósítás bekövetkezett. Szőgyi László lelkesedéssel engedelmeskedett a legfőbb parancsnak, mely mint tart. hadnagyot a pozsonyi cs. és kir. kat. főreáliskolához rendelte ki tanárnak. Új működésében feljebbvalóinak szeretetét és becsülését oly mértékben nyerte meg, hogy az iskola vezetője távozáskor szinte áradozó szavakkal adott kifejezést katonai és tanári erényeinek. Szőgyi lelkét azonban a katonaiskolai tanítás ebben a zivataros időben nem elégítette ki. Úgy érezte, hogy ő mint fiatal, életerős ember nem ülhet az aránylag kényelmes állásban, mikor annyi, nála idősebb, családos ember teszi kockára életét a haza védelmében s ezért szinte *zaklatta katonai hatóságát, hogy küldjék őt a harctérre*. Végre 1914 novemberében csapatához vonulhatott mint a cs. és kir. 12. gy.-e. főhadnagya. Egy darabig Boszniában tett szolgálatot, majd 1915 nyarán az olasz harctérre került, hol fiatal életének nemsokára véget vetett a végzetes fejlődés. Halála után pár héttel érkezett meg számára a legfelsőbb elismerés (signum laudis).

A haza lelkes katonát, családjá a legjobb fiút, az ifjúság és kártársai melegen érző barátot, az iskola szerény, de lelkiismeretes munkását veszítette benne.

P. S.

* * *

*

Íme e levelekkel igyekeztem fölgyújtani emlékezetednek örök mécsét kedves atyámfia, unokatestvérem és ragaszkodó jó barátom és csak úgy találomra ragadtam ki azokat, mert átbetűzve valamennyit ifjú életednek utolsó két évéből, elhomályosodtak gyöngye szemeim, mint mikor a dér fut át az ablaküvegen, végül cseppekké sűrűsödik, így elmaradt sok kedves sor, melyek híven tanúskodnak amellet, hogy mennyire bírtad mindenek szeretetét, akikkel csak érintkezésbe hozott a jó sors.

Átolvasom még egyszer kis füzetkédet „Regensburgtól Győrig csónakon”, 1912 július 20-án indultatok el és augusztus 3-án értetek vissza; egy nap híján két hetet töltötetek szabad ég alatt és azt írod: „Mennyi hasznunk volt e vállalkozásból, alaposan és igazán csak mi érezhattük. Lélekezési berendezésünk, vérkeringé-

sünk újraszületett; lelkünk pedig olyan hangulatokat, képeket leltározott el, melyek között késő venségünkön is sok okulással és gyönyörűséggel időzhetünk.”

A „késő venségből” immár nem lesz többé semmi, elhagyta bennünket abban a korban, melyben az idealizmus fényét a kételkedés homályosítja el, hogy később az ember vagy a szépség, vagy a vallásosság révén érkezik meg, elhagyta abban a korban, midőn még félisten az ember, mert érzi erejének teljét és az alkotás kéje dagasztja izmait; pályájának minden percében marandót és becseset hoz létre; midőn még nem gyalázza el az öregség a teremtés remekművét, elhagyta bennünket abban a korban, melyről a spanyol költő, Lorra énekl:

Molditos tre in ia años

Funesta edad de amargos desengânos

vagyis: „Átkozottak legyetek ti harmincas évek, ez a végzetes ideje a keserű csalódásoknak!” És midőn súlyos beteg hírt vettem a tavasszal, hogy szomorú elmúlásodat hivatalosan is megállapították, megfogadtam, hogyha kezem megszűnik reszketni, tollat ragadok és megszentelem emlékedet, mert a te életed és elmúlásod mintaképe volt a jellemes magyar tanár élete és elmúlásának.

NORMANDIA — PROVENCE.

A francia nyelvterületre vagy húsz év előtt jutottam el először. A trencsényi piarista főgimnázium igazgatója, most Selmezbányái rektor-direktor, erős külföldjáró, hívott, hogy nem volna-e kedvem megjárni Helvéciát, letelepednénk Genfben, onnan kirándulhatnánk Veveybe, Rochers de Naybe, Chamonixba, Ferneybe, magában Genfben pedig mindent áttanulmányoznánk, ami szép és hasznos.

Tetszett a mentor, épúgy az út, útitársnak pedig kitűnően beváltam, ami nem utolsó dolog; mert hogy két ember heteken keresztül közös terv mellett jól érezze magát, ahhoz nagy alkalmazkodó képesség kívánatos, mert az ember már olyan, hogy folyton apró vágyai kerekednek: szeretne olykor elbogarászni, körülnézni; az utazáshoz pedig rendszer kell, hogy az úticél fővonaibaiban elérhető legyen.

Ez volt az első külföldi utam; az első nagy szenzációm. Igaz, nem voltam már akkor húsz esztendő. Azóta is húsz esztendő múlt el . . . húsz esztendő! az idő hogy eljár . . . cserebogár! *

Ennek az útnak szép emléke azt az elhatározást érlelte bennem, hogy búcsút mondjak Papinianusnak, Triboniánnak. Később azonban mégis bevégeztem a jogi fakultást s aztán a bölcsészetre iratkoztam, még pedig a modern nyelvészetre, mely nálunk a német és francia irodalom és nyelvészet tanulmányozásából állt.

E stúdium az összes egyéb tanulmányokkal szemben a kultiváló nincstelensége tekintetéből abban a hátrányban leledzik, hogy a praktikum megszerzésére okvetlen meg kell járnia a külföldet, holott éppen a külföldjárás révén, mely vajmi sok igaz

* Svájci utamat leírtam a Franco-Suisse c. cikkben, mely a trencsényi Szőgyi Gusztáv-féle polgári fiúiskola Értesítőjében 1898-ban megjelent és melynek egy példányát Genf Canton kancellárja az ottani Bibliothèque Public-ben helyezett el.

öröm kútforrása, népet, országot megismerni, másfajta emberek gondolkodását, fejlettségük fokát, irodalmukat, művészi alkotásaikat megfigyelni, nemkülönben berendezésük s elhelyezkedésük módját az emberi társadalomban van alkalmunk tanulmányozni, hogy végül a felőlünk táplált hézagos, sőt sokszor furcsa ismereteik fölött mulathassunk.

Nagyon érdekes alak volt a párisi borbélyom, akinek műtermében húsz óriási tükör ragyogtatta vissza látogatóinak arcát. Nagyon szerette volna tudni, hogy a magyarok milyen anyanyelven beszélnek. A jámboron segíteni akarván, elmagyaráztam neki, hogy a magyarok magyarul beszélnek.

— De hát az ugyanolyan, mint az osztrák nyelv — *comme la langue autrichienne!*

— Elárulok önnek egy titkot, drága Monsieur — mondom — osztrák nyelv nem is létezik; az osztrákok vagy németül, vagy valamely szláv nyelven beszélnek, aránylag kevesen olaszul is.

— Lehetetlen! és önök?

— Mi magyarok, természetesen magyarul beszélünk.

Nemzeti nyelvünkről terjesztett ily abszurdumok is készítettek engem a Sorbonne, a lausannei egyetem és Heidelberga látogatására, hogy megtudjam, vajjon ott tanítanak-e ilyen csodadolgokat.

Évről-évre bejártam Franciaországot minden irányban. Normandiából átkeltem a Chanellen, — ahol most a tengeralattjárók miatt oly veszedelmes járni — Brightonba, * onnan Londonba, ahol most Kitchenert gyászolják. Mintha ezer év választana el az akkori időktől, szinte hihetetlen, mily szépen, nyugodtan tárgyaltam egy fiatal svájci egyetemi tanárral Sterne „Érzelmes utazásáról” a Kensington Garden Square-n fekvő penzióban, aki ott fordította Sterne műveit németre, melyeket aztán egy müncheni cég adott ki. Említést kell tennem e penzióban ért rangemeléséről is: Mikor odaértem, Mister volt a címem, távozásomkor a számla már Esquire-re volt kiállítva. Onnan Dover, Ostende, Gent és Brüsszelen át jutottam el Kölnbe és a kötelező rajnai úton Mainzba.

Egy szünidőt Normandiának szántam. Mr. Emile Viliemin a párisi St. Germain intézet igazgatója meghitt, hogy látogassam meg a szünidei tanfolyamát St. Valéry en Cauxban, a normann

* Brightonban a nőnevelést tanulmányoztam. Ily irányú cikkem megjelent a zsolnai Szőgyi Gusztáv-féle polgári leányiskola Értesítőjében, 1910-ben.

tengerparton. Fölhasználtam az alkalmat és sorba megnéztem a régi normann városokat: Rouen, Caen, Bayeux és Falais. Rouen gyönyörű nagy város, mindenhol Jeanne d'Arc emléke lebeg, aki itt lépett máglyára, hogy beteljesedjék az angolok bosszúvágya. Ma már nemzeti szentje a franciáknak. St. Ouen temploma misztikus hatásokat vált ki, sárga és vörös ablaküvegein csodálatos fényben jelennek meg a napnak sugárkévei, melyek lassan összevegyülnek a belső félhomállyal. A nagyszerű igazságügyi palota Franciaország legrégebb világi épülete, amely csúcsíves stílusban épült.

Normandia régi fővárosa Caen volt, Hódító Vilmos városa. Két híres név kapcsolódik e városhoz: Malherbe, a francia költészet és irodalmi nyelv újjáteremtője és Charlotte Corday, aki megrövidítette Marat napjait. Itt minden régi, a városrészek, az utcák, a házak, melyek között sok akad a 15. századból. Úgy itt, mint Bayeuxban a régi házak részben fából épültek, részben kőből és fából. Ezekbe gyakran sírna, kőboltozatos hosszú folyosó vezet, melynek sötéttségét előbb meg kell szokni a szemnek, míg az utcára néző árúházak ragyogó kirakatai a modern élet árúcikkeivel telvék. Sok szép temploma közül csak a Szent Péterét akarjuk fölemlíteni, melyet bírálói entuziasztikus elragadtatással bámulnak és komoly szépségében a keresztény eszme legtökéletesebb építészeti kifejezőjének tartják.

A régi Bayeux nagy érdekességeket rejt a hölgyek számára. Itt van a világ leghíresebb kézimunkája: Matild királyné kivarrott szőnyege (La tapisserie de la reine Mathilde).

A Place du Chateau levő múzeum tartalmazza azt a kincset, mely megőrökíti a normannok és egyben Bayeux város rendéinek részvételét Hódító Vilmos hadjáratában 1066-ban. Ezen hadjáratban Angliát leigázták, amely eseménnyel egyidejű e túvel előállított hősköltemény. Hat századon át feküdt e munka elfeledve a székesegyház kincseskamrájában. Többször veszélyben is forgott; 1792-ben ugyanis szét akarták vágni, hogy vele Parisban az Ész szekerét díszítsék. Napoleon pedig azért akarta Parisba hozatni, hogy vele a franciák képzeletét fölizzgassa. Akkor tervezte ugyanis Angliába való átkelését.

Ez a kézimunka 70 méter 34 cm. hosszú és 55 cm. széles. Sajta 35 méter szélességben a történelmi események vannak kivarrrva, t. i. a normann hódító hadjáratnak részletei; 20 cm. szélességben pedig úgy fantasztikus, mint valóban létező állatok,

t. i. oroszlánok, tevék, medvék, madarak, sárkányok, sphinxek, griffmadarak, szörnyállatok, melyek Ésop és Phaedrus-féle mesejeleneteket, vagy egyéb csoportosulást ábrázolnak. Összesen 1512 alak különböztethető meg rajta és pedig 623 személy, 202 ló és öszvér, 55 kutya, 505 különféle állat, 37 ház, 45 hajó és 49 fa. Ezek az alakok és tárgyak túvel vannak kivarrva 8 színben, még pedig világos- és sötétkék, sárga, vörös, fekete és galambnyak színben. A neutrális színek használata megakadályozta a krvarró-nóket abban, hogy a világosság és árny hatásait létrehozzák. ';> A perspektíva egészen hiányzik és a távolságokat csak a színek különbözőségével jelölték. A fonalak egymás közt párhuzamosak és más fonalakkal keresztezték. Ezeket a vásznon megerősítő csomók tartják össze. A személyek fejei, kezei és a lábak, ha mezítelenek, vörösre, kékre vagy zöldre vannak kivarrva, az arcvonások azonban többnyire sárgára.

Hogy mily értékes kultúrmű ez, erre nézve csak azt hozom föl, hogy látható rajta ama üstökös, mely ezen időben jelent meg és melynek pályáját a jelen korban Halley állapította meg. Az eseményeket latin magyarázat kíséri, melynek betűi hüvelyknyi magasságúak.

Eme előzmények megmagyarázzák azt is, hogy Bayeux volt a normandiai csipkeverés központja. Már a múzeumban megcsodáltam Alençon hercegnő menyasszonyi ruháját, amely végig csupa remek csipke volt. A múzeum sarkán meg is álltam szemügyre venni Lefebure munkatermét, ahol szakmunkásnök fürge kezei dobálták az orsókat, szebbnél-szebb csipkéket állítva elő. A falon függött egy point de France-ban dolgozott híres Rochet arckép, melynek eredetijét XIII. Leó jubileumára ajánlottak föl s melyet most is a vatikáni múzeumban őriznek. Bármely kisebb város hetivásárján néhány frankért értéküket mindig megtartó remek csipkedolgok vásárolhatók.

A múzeummal szemben Alain Chartier 15. századbeli költő szobra emelkedik, akit a franciák az ékesszólás atyjának neveztek, Bayeux-i polgár volt. Hazáját sok messze kiható és bölcs írással⁴ szolgálta. Sok diplomáciai követségben vett részt, a többi közt Zsigmond magyar király udvarát is látogatta. Clément Marót, a zsoldáríró, méltán mondhatta róla: „Alain mester útján kezd Normandia dicsőséghez jutni.” * Titkára volt VII. Károlynak. Egyebek

* „En maistre Alain, Normendie prend gloire”

közt írt egy allegorikus művet: a *Quadrilogue*-ot, melyben a Nemesség, Papság, Földművesség és Munkásság kölcsönös szemrehányást tesznek egymásnak a 100 éves háború szerencsétlenségeiért . . . * Egy ízben skóciai Margit hercegnő keresztülhaladva a szobán, melyben a költő aludt, ajkaira csókot lehelt, mellyel megjutalmazni kívánta Alain értékes száját, amelyből annyi jó kiszólás és erkölcsös példabeszéd fakadt. Ebben a legendában több a valódi poézis, mint talán Alain Chartier összes műveiben.

Falaise, Hódító Vilmos festői fekvésű városa. Régi várkastélya még most is fennáll, a róla elnevezett Donjonnal és Talbot toronnyal. A *Hôtel de Ville* előtt díszelgő lovasszobrát nemzeti gyűjtésből létesítették 1851-ben. Rochet szobrász felséges műve ez, merész és erélyes. A Hódító magas talapzaton ágaskodó és ficánkoló hatalmas ménen ül, sarkantyús lába kifeszíti a kengyelvasat és magasra emelt karjában a lándzsára erősített diadalmas harci lobogót tartja. A dússörényű, hosszúfarkú mén hátsó körmeire támaszkodik, éppúgy mint Munkácsy „Honfoglaló” képén a jobb sarokban ágaskodó barna mén. Erre azt vallották a lószakemberek, hogy a ló a körmén nem ágaskodhat; pedig úgy látszik, hogy erre is képes. A polgárok most csendes és békés foglalkozást folytatnak. Harciasságuk a felsőbbség rendeleteinek tettetett alázatossággal való kijátszásában nyilvánul, amint azt a „*Bourgeois de Falaise*” című költemény oly nagy humorral lefesti. Nálunk a fiúk e költeményt humoros szaválásra szívesen választják.

Provánsz képe már kisdíák korunkban merül föl lelki szemünk előtt. Eötvös József báró emigrál és búcsút vesz hazájától:

„Isten veled hazám, bátrak hazája, . . .
 — Gyermekreményim és bánátim tanyája, . . .
 És ha talán szebbek *Provánsz daltelt mezői*,
 Hazát kíván, hazáért ver szivem.”

* *J. Lulvés* hannoveri levéltáros a *Deutsche Revue* 1916 júliusi számában foglalkozik Calais sorsával ama 200 esztendőben, melyben angol iga alatt állott és megállapítja, hogy Alain Chartiernél először fordul elő e röp szó: „Gott strafe England!”⁴

„*Mais ceux qui coutumiers vous voient d'essayer à chacun trahir,
 Sont provoqués à vous, haïr,
 En priant Dieu qu'il vous punisse!*”

«kérve Istent, hogy büntessen meg titeket! t. i. az angolokat.

Igaz, nagyon szép, sőt festői a Provánsz. Nagy városok keletkeztek benne a római uralom előtt és alatt. Műveltsége a görögével együtt terjedt itt el. Perzselő Napja áthevíti tiszta levegőjét, dús mezeit, melyek ittasak a rozmarin és lavendula bokrok illatától. Változatos rendben jelennek meg a gránát-, füge- és gesztenyefa ligetek, az olajfák, melyekről Kisfaludy Károly kissé tévesen énekli: „Sötét olajfák illatos húsében/ mert nem sötétek, sőt levélzetük alja ezüstszürke.

És ezek a mezők, ezek a kies tájak dallal vannak tele. Itt dallolnak legtöbbet a világon, a forró napfény megrészegíti őket. Szól a síp, járja a farandole, csoda-e, ha itt született meg a *modern* irodalom, mely a X. században mint lírai költészet nyilvánult meg a troubadourok kobzán, akik a déli nyelvjárások közül a toulousevidéki limousint emelték irodalmi színvonalra.

Provánszba már hamarabb eljutottam volna, de hogy Itáliát elkerüljem, szívesebben Svájcban vagy Németországon keresztül utaztam. Ezeknek szép városai minden tekintetben jobban érdekelték. Volt útitársam és mentorom sem tudott sok jót mondani a taljánokról. Sok molesztálásnak, zsarolásnak volt itt kitéve, kunyorálnak ezek, mint a cigányok. Ha egy-egy templomot megtekintett, odalépett hozzám a sekrestyés és súgott valamit, aztán félrehúzott egy zöld függönyt. Az ott őrzött kép megtekintésének egy líra volt az ára, amit néha kévéseitek, pedig nem csupa Ráfáel volt ám, amit mutattak. Szóval a lírák erősen fogytak.

Egész Belgiumban csak Gentben láttam letakart képet, egy háromrétű Van Eyket.

De azért csak megnéztem Olaszországot is a világháború kitörése előtt. Ez az utam azonban telve volt keserűséggel, bár nem végződött oly tragikusan, mint sok más magyaré, akik még ma is a franciák, vagy az angolok „vendégszeretet” élvezik.

Az olaszok előszeretétét a borralaló iránt klasszikus esetekben volt alkalmán megismerni. Velencében, a képtárból lejövet egy ott ácsorgó rendőrtől kérdeztük az x—i vendéglőt. A rendőr mondja, hogy csak menjünk át a hídon és ujjával az első sarokra mutat. E pillanatban a rendőr mellett terem egy bennszülött, aki szintén odabökött, ahova a rendőr. Már ülünk az ebédnél, mikor bejön a padrone és kérdi, hogy igaz-e, hogy bennünket egy ember vezetett ide.

— Nem, mondtam, magunk jöttünk ide. A címét már a szállodában tudakoltuk, mivel a Galleriához közel egy igazi tratteria italianában akartunk ebédelni. Ezt a padronét akarta a jó ember megszarolni.

Milanóban a Bréra Galleriában nagy érdeklődéssel néztem egy képet. Szürkére festett férfitest volt, fekvőhelyzetben, térdei egy kissé fölhúzva. A teremőr megszólít, hogy álljak melléje. — Hát jól van onorevole! — és minek álljak oda? — Mert ebből a szemszögletből nézve tapasztalni fogja, hogy a test lassanként kihúzódik a normális nagyságra... Csakugyan úgy volt. — Nagyszerű piktúra, mondtam és odébb akartam lépni, mert borraival nem akartam megsérteni egy úriembert. De el nem engedett ám, be kellett nyúlni a zsebembe.

Provánszban először már 1908-ban jártam. Akkor csak Aix-ig jutottam el, mert csupán Vaucluse volt az úticélm. A szünidőt Parisban töltöttem. Augusztus elején már Lyonban voltam, megnéztem a selyemipar múzeumát, ahol a régi egyiptomi, föníciai, indiai szövésektől kezdve a moderniekig, minden század művészeti készsége képviselve van. A térképek, melyek a selyemipar kiterjedését mutatják az összes nemzeteknél, szintén nagyon érdekesek; kerestem rajtuk a Hongrieét: három város nevét találtam rajta, u. m. Szekszárdét, Pancsovát és Újvidékét.

Az utolsó tartózkodási központ ezúttal Avignon volt, ahonnan úgy Vaucluse mint Orange — ahova a Comédie Française tagjait vártam — könnyen elérhető volt

Hírneves magyar ember járt egykor Provánszban: Kisfaludy Sándor, aki 1795-ben a bécsi magyar gárdából átlépett a rendes hadsereghez és Milánóban a franciák fogságába esett. * Mint hadifogoly Draguignanban élt és Petrarca emlékének hatása alatt kezdte írni itt Desclapon Karolinához ama dalait, amelyek őt rövidesen hírnevessé tették.

Az albigensek bukása után Szép Fülöp hatalma délen is érezhetővé vált, ő a Provánszt Avignonnal együtt unokaöccsére II. Anjou Károlyra ruházta, akinek a leánya Johanna, Endre ma-

*Lásd: *Heinrich Gusztáv*: Bevezetés Kisfaludy Sándor munkáihoz.

Erről bővebben megemlékezett *Dr. Kont Ignác*: Etude sur l'influence de la Littérature Française en Hongrie (1772—1896) par I. Kont Agrégé de l'Université, Prof, au Collège Rollin, Docteur es Lettres. Paris, 1902. Ern. Leroux Editeur.

gyar herceg neje, IV. Kelemen pápának adta el 1348-ben. Ennek kiegészítő része lett a Venaissin grófság, melyet Monforti Simon, az albigensek legyőzője, a pápának adott át, ami már tekintélyes világi hatalmat képviselt. A konvent emberei azonban 1791-ben rátették kezüket és egyesítették Franciaországgal. A többi nagy déli város is, mint Marseille, Nîmes, Toulouse, Montpellier, Orange stb. valamely formában — alkotmányos belszervezet értelmében — külön fejedelmek és püspökök alatt külön életet éltek és csak a XIV. és XV. században jutottak francia kézre; így Marseille csak 1481-ben, Orange csak XIV. Lajos alatt.

Avignon régi kultúrváros, már a gallok alatt az egyik törzs fővárosa; a rómaiak Avenniónak nevezték. E városban minden a pápákra emlékeztet. Legkiemelkedőbb a pápák palotája, mely oly erős volt, hogy hiába ostromolták benne XIII. Benedek ellenpápat. A St. Agricol templom 680-ban épült, XXII. János pápa építtette újra 1321-ben. Festményei szép kis gyűjteményt képeznek. A Rhônera néző 60 m. magas sziklaplateaun emelkedik a IV. században épült székesegyháza. A Calvet-múzeurn, egy nagylelkű orvosról elnevezve, egyike a legjelentékenyebb vidéki képzőművészeti építményeknek. A várost övező sánckörépitmény (les remparts) egyike a harcias kor csodálatos maradványainak.

A házak laposfedelűek, hogy a mistral fürgeteg le ne szedhesse a tetőket. Künn a falvakban kőrákásokkal látják el a tetőzetet, mert ha ez a haragos szél fölfújja magát, akkor a falakon kő kövön nem marad. Én is szaladhattam a remparts alatt a kalapom után, pedig még csak kezdetén volt a fűvásának. A nagy *M* betűs Mistralhoz is lehetett volna szerencsém, itt élt ő a közeli Maillaneban, de Alfonz Daudet oly szépen írta le ennek életmódját a „Lettres de mon moulin”-ben (Levelek egy elhagyott malomból), hogy magam előtt véltem látni a képét. Abbé Rousselot már fölkerestem, mert unokaöccse, F. Laclotte, (Professeur au Lycée de Tunis), megkért, hogy nagybátyja szeretne velem beszélni, látogassak el hozzá és átadja az ő névjegyét: L'abbé Rousselot chanoine honoraire de Paris, 23, Rue des Fossés St. Jacques. A fogadás napja és órája rá volt jegyezve. Pontosan megjelentem a kedves tanárunknál, aki az „Alliance Française” tanfolyamán a fonetikát tanította. A társalgás fonalán megtudtam óhaját, hogy jöjjenek el a Collège de France fonetikus laboratóriumába, mert szeretné a magánhangzókat a magyar kiejtésben

megrögzíteni, összehasonlítások céljából. Egy prágai cseh egyetemi tanár segédkezett a kísérleteknél, melyek ritka tökéletességéről sejtelmem sem volt. A hangszín és hangmagasság fokát a készülékből felcsapó lángok jelezték.

Dr. Kont Ignáccal való találkozásom csak viszontlátás volt. Györszigetben szomszédságban laktunk, ő a bencés gimnasiunba járt. Jóllehet tíz évvel idősebb volt nálam, néha mégis együtt jártunk bogarászni. Mikor a klasszikus nyelvészetből oklevelet nyert, állást kért Treforttól. Számára azonban nem volt állás, a miniszternek nem kellett a hajlotthátú, szemüveges, kopott fiú. Kont tehát, aki nagyszerűen beszélt franciául, Parisba ment. Itt állást kért és kapott a clermont-ferrandi gimnasiumban, ahonnan a francia rendszer szerint újra vizsgázott s megszerezte az egyetemi tanításra való képesítést is. Néhány év múlva már Parisban tanít a Collège Rollinban és a magyar irodalmat az egyetemen. Ekkor már a címe: Chargé de Cours à La Faculté des Lettres de L'Université de Paris. (M megbízva előadások megtartásával a párisi egyetem irodalmi karán). Kont a magyar tanulóifjúságnak, különösen tanárjelölteknek, tanároknak bölcs tanácsadója, hathatós pártfogója volt. Francia nyelven írt egy magyar irodalmat és magyar történelmet, s hogy mily aprólékos gonddal kutatta az irodalmi adatokat, jellemző, hogy több évvel ezelőtt levéllel fordult Mikulics Károly dr. trencsényi főgym. tanárhoz, hogy küldje el neki Endrődy Sándorról írt tanulmányát, melyet az intézeti Értesítőben közzétett. Utolsó sorait Monod és Bémont „Revue Historique” című történeti folyóiratában olvastam. E Parisban két havonként megjelenő szemle 1912. évi július—augusztusi számában előbb Borovszky Sámuel haláláról emlékezik meg és közli történeti munkásságát és titkári működését a Tudományos Akadémián. Névszerint megemlíti, hogy ő Marczali Henrik világtörténetének negyedik kötetében megírta a népvándorlásra vonatkozó részt, különösen a hunok és avarokról való eseményeket és a honfoglalást. (La conquête de la Hongrie par les Magyars). Ő szerkesztette a „Magyar vármegyék monografiá”-ját, melyben Csanád, Szatmár és Borsod megyék leírása az ő tollát dicséri. A történeti társaság a „Századok” szerkesztésével bízta meg. Vécsey Tamás működését is méltatja s úgy az ő, mint Borovszky elhunytának méltó szavakban állít emléket. Nagy elfoglaltsága közepette nem átalált hozzáfogni a francia levéltárakban található magyar történeti

források földolgozásához (a XII—XVI. századig). Sokoldalú munkássága meghaladta erejét és kimerülve 1913-ban ötven éves korában meghalt. A világháborút már nem érte meg, a jobb sors öt, a naturalizált franciát, egy francia generális és csillagász vejét, megkímélte a lelki konfliktusoktól.

Térjünk most vissza Avignonba. A forró napsugár hevesen tűz le, a nagyszerű platánsorok az utcák két szélén csak alig képesek enyhíteni ennek tüzeit. A lakosok forró vére itt már az izgatóbb élvezetet áhítja, a többi közt a bikaviadalt is, úgy itt, mint Nimesben, Arlesban és Montpellierben.

A híres pont d'Avignon a Rhone-on vezet át Villeneuvebe. Ezt a nevezetes hidat St. Bénézat fehér barát zseniális koncepcióval építette (1177—1185), amely azonban már 1669 óta csuparom és csak a folyó közepéig halad. Hozzá fűződik e szép gyermekdal, mely körjátékkal kapcsolatos:

„Sur le pont d'Avignon on y dansait, on y dansait
Sur le pont d'Avignon on y dansait tout en ronde.
Les messieurs font comme ça etc.”

Az avignoni hídon, ott táncoltak, az avignoni hídon, ott táncoltak. Egészen körben. Az urak így csináltak, a kisasszonyok úgy stb.

E közben körben jártak és hol a fiúcskák hajlongtak, hol a leánykák és jártak, mint a Flóriánt.

Villeneuve-lès-Avignon a Rhône balpartján valamikor virágzó város volt; a francia királyok a pápai Provánsz határán erősséggé fejlesztették és Szép Fülöp oly vártornyot építtetett rajta, amely Avignon gyomrába betekintett. A pápai udvar bibornokai és prelátusai előszeretettel laktak itt s így érthető, hogy húsz templom és nyilvános kápolna díszítette, amelyek azonban többé-kevésbé romokban hevernek. Ami köztük ép, az ma is becses festményekkel rendelkezik, így a „Mi asszonyunk” templomában Philipp de Champaignetól és N. Mignardtól. A sekrestyében egy szent Szűz elefántcsontból még a XIV. században készült. L'hospice régi kolostor kápolnájában VI. Innocenc síremlékének baldachinja kőből van, amely hajdan szobrocskákkal volt ellepve. A középen látjuk az elhunyt szobrát. A kápolna egy kis múzeumot is tartalmaz. Az egyik festmény Ch. Bourgeois műve: I. Ferenc a vaoclusei forrásnál. A városkának alig van ma 3000 lakosa.

A ciceronék rendjét itt csibészlányok képviselik, akik mókusokként szaladgálnak a boltozatok alatt. Ezek pompásan ismerik a — műtörténelmet, a tárgyakról való nevezetességeket és minden ellenkezéssel dacára gyorsan vezet tovább a „Chartreuse” öt udvarán keresztül — melyet VI. Innocenc alapított — egy régi kúthoz, melynek regényes a története és iható a vize. Igyekeztem néhány petit sou árán menekülni, de még csak azt kérdeztem tőle, hogy tud-e harisnyát foltozni; a szegény borzasé lyukas volt.

Az idő nagyon kedvezett a vauclosei kirándulásunknak. Előbb vonaton mentünk Isle sur Sorgueba, aztán leszálltunk és mulatságos volt nézni a kocsisok versengését, mellyel bennünket magukhoz hódítani igyekeztek. A győzelem végül azé volt, aki úgyszólván a földre guggolt és kezeivel tréfásan maga felé integetett. Csakhamar megalkudtunk vele és elrobogtunk a Sorgue partján, ki — néha keresztül-kasul — a mezőket. A nap egészen kisütött, nehéz sugárkévek rengtek a levegőben. Ezek ölelve áthevítették a testemet. A mezők virágaiból pedig csodálatos illat szállt föl az égnek, minden izzott, sugárzott. Az ég azúrkék volt. Az utakat olajfák szegélyezték, aljukban kakukfű és tamariszk bokrokkal, melyeket a gömbölyű termésű foltos kontyvirág tarkított. A virágitat összevegyült a föld szagával. Mindezek szemlélése közben egy megnevezhetetlen érzés hatja át az embert, amely elüti a gondolkozástól és csak a szárnyakon múltott, hogy a magasba nem szállhat. Hogy ezek a mezők dallal telnek meg, hogy ott a csapongó fantázia megrészegül, az csak természetes. Semmi csoda, hogy e föld és népe szimpátiánkat kiváltja.

Megérkezünk Vauclosebe, elhagyjuk Philippe de Cabasole bibornok kastélyát, akinél mint védnökénél sokáig tartózkodott Petrarca. E költő tette halhatatlanná Lauret, aki nem messze innen, Novesban született. E leányzót az avignoni Sta Clara templomban pillantotta meg először, a forrásnál már köszöntött neki, amikor az a korsójával vizet merített. Laure Avignonban nyugszik a Cordeliers-k templomában, emlékét örökké megőrzik. Imádója toszkánai dialektusban róla írt szonettjeivel az olasz irodalmi nyelvet alkotta meg. De hol késett volna az olasz irodalmi nyelv, ha sem Dante, sem Petrarca nem élnek a firenzei patoisval, hanem a provánszival, melyet kitűnően értettek. Sordello híres olasz troubadour, kiről a Purgatoriumban hosszan emlékezik meg Dante, csak provanszál nyelven költött. Ugyanott ezt mondatja

Guinizelli bolognei költővel, a dolce stil nuovo előfutárával, akit Dante nagyon szeretett édes dalaiért és aki szintén a purgatórium lakója volt, Arnaldo Daniellóról, egy 1200 körül élt híres provánszi dalkokról: „Óh testvér! ez, akire újjal rámutatok . . . ” és rámutatott elül egy szellemre, ez jobb mestere volt az anyanyelvnek.

Szerelmi dalaival és prózai regéivel mindenkit túlszárnyalt; csak hadd beszéljenek a balgák, kik azt hiszik, hogy a limoges-i {Qiraut de Bornelh provánszi költő 1200 körül) őt fölülmúlja; inkább a hírnévre, mint az igazságra irányozzák tekintetüket és így állapítják meg véleményüket, mielőtt a művészetre vagy a józan észre hallgatnának. Ha tehát oly előnyben vagy, szabad bemenned a Klastromba (t. i. a Paradicsomba), melyben Krisztus a társaság, imádkozzál érettem egy Miatyánkot, ha ugyan arra szükségünk van ebben a világban, hol vétkezni nem áll többé hatalmunkban.”

Aztán, talán azért, hogy helyet adjon egy másiknak, aki közelében volt, eltűnt a tűzben, mint hal a vízben, ha a fenékre merül.

Dante Arnaldoról, kire az imént újjal mutatott Guinizelli: Kissé közeledtem ahhoz s azt mondtam neki, hogy kívánságomra az ő nevének kedves helyet jelöltek ki. Erre bátran így kezdett beszélni:

— *Szíves kérdésed annyira tetszik nekem, hogy nem hallgathatom el, de nem is akarom. Arnaldo vagyok, aki sír és búsan dalolva jár, mert látom multam dőreségét s örömmel látom magam előtt azt a napot, melyet remélek. Most kérlek arra az erőre, amely a lépcső felső fokára fölvezet, emlékezzél meg annak idején az én fájdalomról! Azután elrejtőzött a tűzben, amely tisztítja. Dante provánszál nyelven mondatja ezt el Arnaldóval nyolc versorban az ő olasznyelvű Commediájában.*

A német és francia irodalom eddig túlszárnyalta az olaszt, de Dante Commediája, melyet már kortársai a „divina” jelzővel ruháztak föl, egyszerre első rangra juttatta.

Petrarca tiszteletére a vauclusei Atheneum emlékoszlopot állított 1800-ban.

Ami az Atheneumot illeti, van erre minden fészekben egy Akadémia vagy Atheneum, vagy Cigale, Félibre, Jeux Floreaux vagy Cour d'Amour irodalmi társaság. A forrást modern költők

is megénekelték, így Léon de Berluc-Péruse is, kinek szonettje „A Vaucluse” a következő hangulatos terzinával végződik:

„Et les Deux amis que Vaucluse honore,
Ne s'appellent point Pétrarque ni Laure,
Leur nom est plus grand: Génie et Vertu.”

Azaz: Nem Petrarca vagy Laura, akikkel az istenek Vaucluse-t dicsőítik, az ő nevük több: Lángész és Erény!

Útközben megint elfogott két 11—12 éves csibészhölgy, amint a vauclusei forrás felé indultam, mely egyike a legnagyobb természeti szépségeknek. 85 méter magasságra emelkedik egy cirkusz mélyében, melyet egy 200 méter magas gigantikus sziklába váj. Ebben szédítő gyorsasággal örvénylik és a sziklából kiömölve, vízesést képez s aztán nagy sebességgel indul az útjára,, mely alatt Isle sur Sorgue-ig 160 ipartelep, leginkább papírmalmokat hoz mozgásba.

A két leányka rozmarint és árvalányhaját szedett csokorba, melyet az egyik kecses mozdulattal átnyújtott. Hamar 2—3 söt a mellényzsebemből és: adieu mesdames! — Az olajág, a virág, az árvalányhaj már rég elszáradt, de máig megőriztem egy hatalmas konty virággal együtt.

Most már halaszthatatlanná vált az orangei kirándulás, nehogy lekéssem az utolsó előadást a háromnapos ciklusból, melyet a Comédie Française tagjai a római amphitheatrumban rendeztek.

Az egykor souverain orániai hercegség Orange fővárossal ma Vaucluse vármegyébe van kebelezve, melyhez a pápai birtokot képezett Venaissin is tartozik és még 135.000 hektár a régi Provánszból. Utolsó birtokosai közül való volt IX. Vilmos, a nassaui házból, aki szembeszállt a spanyol világhatalommal és alapítója lett a holland függetlenségnek, továbbá Vilmos-Henrik, akit nejével, Máriával együtt az angol trónra hívtak meg, miután apósát,. II. Jakobot, az angolok elűzték (1688-ban). Ez az orániai örökös nélkül halt el, ami jó alkalom volt XIV. Lajosnak, hogy kezét rátegye e birtokra és egyesítse Franciaországgal. A Nassau-Dietz ág tovább virult a holland trónon és a Prince d'Orange címet fenntartotta. Az utolsó herceget az elménc párisiak, mivel a sok dorbézolástól zöld lett, Citrom hercegnek címezték. Ennek korai halála a jelenlegi Vilhelminának nyitotta meg az ösvényt a hollandi trónra.

Orange városban emelkedik a remek háromíves diadalkapú, melyet még Tiberius császár tiszteletére emeltek. Ennél szebb csak Rómában látható. Gyönyörű faragványai mozgalmos életet, harci jeleneteket ábrázolnak. Az oldalakon a gallok sisakja, harci-kése, fegyverzete, hajók, kötélzet, horgonyok, foglyok láthatók.

Szűk utcák vezetnek a még nagyobb jelentőségű Théâtre Antique régi római színházhoz, mely minden kötő-anyag nélkül hatalmas kőtömbökből épült s 40.000 nézőt fogadhat be. Lépcsőzete félkörben emelkedik egy hatalmas magaslat szirt-tájáig, melyen a vidéket egy remek Mária-szobor uralja; ez az uralom egy déltáji szokás, mely Lyonnál kezdődik, ahol a Notre-Dame-de-Fourvière egyházat koronázza; ugyanezt tapasztaljuk az avignoni székes-egyházon: a Notre-Dame-des Doms-on, így Marseille-ben a Notre-Dame-de-la Garde-on.

A félkörrel szemben van a színpad; magas falépitmény, mely megfelelő coulissákat szolgáltat. E falakat régi, dúsan termő fügefák burjánozzák be, melyek fölfutnak a falakra. Egy ilyen fügefafa százados lombja alatt száztagú zenekar is elfér, de egyéb délszaki fanemek is csatlakoznak. Itt-ott csokorillatot szolgáltat a kerti mályva (altéas), a vesszörözsa (passeroses), a babérrózsa (laurier roses), a gránátfá és a mimosa, épúgy, mint az Apollon-babér fája, mely a költészet szimbóluma.

Mikor 1908-ban ott jártam, három előadást tartottak: Szombaton aug. 8-án Jean Racine Iphigénie en Aulide-ja került színre; Gluck görög táncait a párisi nagy opera és az Opéra Comique tagjai táncolták. Aztán következett egy satyrdráma Euripidestől, és mindezeket megelőzte a provánszál Hymnus Mistráltól: a Coupo Santo. Vasárnap Catulle Mendès Medeáját és utána Midás királyt játszták.

Hétfőn érkeztem Orangeba, mert este már Mounet Sully is játszott, akit nyomon követtem. Augusztus első napjaiban még a Hernani címszerepében bámultam meg Parisban a 70 éves ifjanc mozdulatait és bosszúállás után lihegő üvöltését. Mikor délután próbált, fölmásztunk a Sz. Szűz szobraíig, ahonnan nagyszerűen a színpadra láthattunk. Ő elegáns utcai ruhában, felöltöben próbált, csak félhangon beszélt, de azért jól hallhattuk a Burgraves öreg Jobjának komor szavait. Sajátságos véletlen; néhány nappal előbb Victor Hugó Hernaniját néztem végig, amellyel az mint fiatal szerző a pseudo-klasszikus iskolán győzött. Ő igaz emberi érzé-

seket, szenvedélyeket vitt a színpadra, míg a Burgraves a romantikus iskola elhanyaglását jelentette; igaz, ez már annyira romantikus, hogy rendőrség után kiált. E művet a franciák előszeretete a nagyhangú páthosz és a szép versek iránt még mindig színpadon tartja és elsőrangú nagyságok játszottak, mint Mmes Second-Wéber, Madelaine Roche, MM. Mounet Sully, Albert Lambert fiú, Paul Mounet etc.

Hernani spanyol, egész környezete az, a Cid nem különben, sőt Guillen de Castro spanyol író művét: Cid tetteit (El Mocedades del Cid) használta Corneille forrásul. A spanyol irodalom már a XVI. században oly virágzó volt, mint a francia a XVII. században és lépcsőül szolgált az utóbbi irodalma emelkedésének. Mind a két drámában a becsület a mozgató erő, az összeütközés bevezetője pedig a párbaj.

Richelieu nem volt kegyes Corneillehez, nem tartotta őt „szabályozható költőnek”. Egy ízben alkalmazta őt, hogy négy más íróval egyetemben férceijen össze egy drámát, de a költő leszállt a négyes fogatról. Erre Richelieu azt állította róla, hogy híján van az alkalmazkodási képességnek (le sens de suite). Hiába volt azonban a mindenható Richelieu ellenszenve; a költő a Ciddel fényes győzelmet aratott. Egész Paris „Ximène szemével nézte a hőst.” Richelieu álláspontjának mélyebb oka volt. Ő Franciaországban letörte a feudalizmust s egy modern, egységes országot alkotott. Már 22 éves korában luçoni püspök volt, 29 éves korában pedig a rendi gyűlésbe küldték (États Généraux). Itt ünnepélyesen fölhívta XIII. Lajost, hogy mérjen csapást a pártosokra. A felség képtelen volt őt megérteni, ámde megértette a mindenható Concini és hadügyminiszterre tette. Mint bíbornok a királyi tanács tagja lett, ahol éles eszének alávetette kollegáit és magát a királyt is, aki bár eleinte megrökönyödött, később mégis ráfanyalodott a szokatlan erély észrevételére, aki hivatva van a kormányzás nehéz ségeit vállalni. Ellensége lett az egész főnemesség és rossz szemmel nézték a királyi család tagjai, még pedig az anyakirályné: Medici Mária, az ifjú királyné: Ausztriai Anna és a király fivére: Gaston d'Orléans. Ezek halállal fenyegették, a pamfletgyártók gúnyolták, a király csak gyengén támogatta, és ő mégis hajthatatlanul állott meg helyén 18 évig. Utolsó szava összefoglalja egész pályafutását: „Nekem soha nem voltak más ellenségeim, mint azok, akik a francia állam ellenségei voltak.”

Mivel „Cid” a párbajnak apotheosisa, Richelieu tilalommal élt ellene. A szigor alkalmazását már IV. Henrik óta kísérelték meg; törvény is intézkedett róla, ámde hiába: a nemesek fényes nappal büntetlenül párbajoztak Parisban, hogy szembeszálljanak a hatósággal. Minden ok nélkül, akárhányszor csak mulatságból verekedtek. Ez gyakran nem volt egyéb egyszerű gyilkosságnál, átszúrták az ellenfelet, még mielőtt „vigyázz” állásban volt, alig hogy a mellényét vethette le. Mások lóra ültek, körülvéve spadassinektől és ellenfelüket a Bondy erdőség ösvényén lestek, hogy hintóját megrohanva, pisztolyaikkal szitává löjjék. Richelieu 1627-ben következő rendeletet bocsátotta ki: „A delikvensek elvesztik vagyonuk harmadát, a visszaesők pedig halállal bünhődnek”. Montmorency-Bouteville gróf, Franciaország legelőkelőbb házából, express hazasietett Belgiumból, hogy a bibornok ablaka alatt verekedjék. De párbaja segédjével des Chapelles gróffal együtt elfogták, halálra ítélték és kivégezték. Poitou egész nemessége hírhedt volt erőszakossága miatt. E nemesek közül lopás, hamisítás és gyilkosság miatt 230-at kivégeztetett. Ezek láttára a nép örömtüzeket gyújtott. És lehullt a feje összeesküvésért Chalais grófnak, Michel de Marilláénak, Cinq Mars és de Thounak Lyonban. Medici Máriát és Chevreuse hercegnőt száműzték. A nacionalista történészek kárhoztatják Alfred de Vignyt, hogy „Cinq Mars” című regényében megkísérelte ezeket az elítélteket érdekesekké tenni. Az összeesküvések mozgatója mindig a király fivére volt. A harmadik összeesküvésben Montmorency herceg is részt vett. Languedoc kormányzójával és Spanyolországgal konspiráltak, a királyi hadak azonban leverték őket. Gaston, a gyászos alak, mint mindig, úgy ezúttal is kegyelmet kért.

Montmorency sebesülten került kézre és a nemesség esdő kérélmére ellenére Toulouseban lefejezték. „Gyűlöletes dolog — monda Richelieu — mindig a kicsinyeket sújtani; a nagyokat kell fegyelemben tartani!”

Cid és Racine Athaliája volt a pseudo-klasszikus irány fénypontja, de csakhamar idejét múlt és ízetlen lett. Voltairenél Ninus szelleme már nappal sétálgat a színpadon, ellenére minden lélektani törvénynek. A nyelvezet olyan finomkodó lett, hogy a mouchoir (zsebkendő) vagy az oreiller (kis vánkos) stb. teljesen ki volt zárva a színpadról, pl. mouchoir helyett „tissu brodé de ma main”-t mondtak. Ekkor következett a Hernani háború 1830 febr. 25-én.

La farandole : provánszi népies tánc.

A cenzúra átbotcsátotta a darabot, hogy a közönség kivégezze a romanticizmust; annyira lehetetlennek ítélték a különcködő vállalkozást. A Comédie Française színészei, a klasszikus iskola emelőin nevelkedve, bizalmatlanul, sőt ellenségesen viselkedtek. Mme Mars, aki Donna Solt játszotta, a világért sem egyezett bele, hogy Firminnek, Hernani megszemélyesítőjének így szólt volna a szerző szerint: „Mon lion superbe et généreux! (Te fölséges és nagylelkű oroszlánom!). De megjelen az iskola, a műtermek ifjúsága és élükön a hosszúhajú Théophile Gautier; az irányirodalom harcosa; erre a magasba emelkedett a forradalom legendás vörösujjas mellénye és a viharos előadás a romantikus iskola győzelmével végződött. Ez az irány három név: Hugó, Dumas és Vigny jegyében 25 éven át uralkodott a színpadon. „A parókások” pedig megbuktak.

A francia drámaírók előszót írnak, melyben drámai elméleteket fejtegetik. A most dúló világháborúban igen időszerűek Victor Hugónak szavai, melyekkel elmélgését a Burgraves előszavában befejezi: „Bármilyen legyen is a pillanatnyi ellenszenv és a határszéli féltékenykedés, minden haladott nemzet ugyanazon központ-hoz tartozik és elválaszthatatlanul egymáshoz van csatolva új titkos és mély egység által. A polgárisultság mindnyájunkban ugyanazon belső szerveket, ugyanazon szellemet, ugyanazon célt, ugyanazon jövőt alkotja meg. Egyébiránt Franciaország, amely még a nyelvét is kölcsönzi a polgárisultságnak s az ő szuverén kezdeményezését: Franciaország még akkor is, midőn mint egy nagy nemzetiség egyesülni fogunk Európában, az egyik hazánk íeend éppúgy, mint Athén volt első hazája Aischylosnak, Sophoklesnek. „Ők atheneiek voltak, mint mi franciák és mi európaiak vagyunk, mint ők görögök voltak.” Aztán „Ennek a hazának nincs más határa, mint ama sötét vonal, ahol a barbárság kezdődik. Egy napon, reméljük azt, hogy az egész földgömb civilizálva, valamennyi emberi tartózkodáshely fölvilágodott lesz, amikor is aztán az értelem nagyszerű álma beteljesedik, hogy hazánk lesz az egész világ és nemzetünk az emberiség.”

Ezt írta Victor Hugó 1843 március 25-én, és nem múlt el 20 év, hogy száműzetésbe mehetett Guernsey szigetére és csak újabb 20 év után térhetett vissza, miután a németek III. Napoleon hatalmát összezúzták.

De az álma az emberi civilizációról mégis teljesedésbe ment!? . . . Francia tiszték vezényletére az immár civilizált? Néger

katonák az afrikai kolóniákban bilincsekbe verték a német polgári lakosságot, a barbárokat? úgy hurcolták nagy vigyorogva, a helyzettel visszaélve, rendeltetésük helyére; szegények eltikkadva a szomjúságtól és éhségtől, összeroskadva a fáradságtól, a nők és gyermekek végsőig kimerülve. Vájjon milyen átkot szórtak e férfiak kínzóik fejére? — csak Ca'int kell elolvasniuk a franciáknak Victor Hugótól és ők sem menekedhetnek a „vádoló szem” üldözésétől.

Az orangei est a költő apotheozisával végződött. Ez a program a Cérémonie du Couronnement de Victor Hugo, a költő mellszobrának megkoszorúzása, melyben az egész előadó személyzet résztvett. A műsor első pontja a Coupo Santo volt, Mistral provánszi himnusza, mindannyi bennszülött szívének kedves dala. Ekkor előlépett Mme Durand-Serrière, mire elül a hatalmas tapsvihár. Tízezer ember áhítattal hallgatja az első négy sort; most következik a refrain. Ekkor a százados fügefák alól kiugrik egy fekete arcú, fekete hajú, csillogó íekete szemű fiatalember és elkiáltja: „en choeur!” (karba), mire a tenger nép föl egészen a lépcsőzet magaslatáig belekap a dalba s érzelmes összhangban éneklik végig, fölvaltva az énekesnővel, a nekik szent hazai dalt, mely nyelvükön szól hozzájuk. Hogy meddig? Ha már minden elemi iskolában a francia irodalmi nyelv a kötelező lesz, akkor a dialektus lassanként szűkebb körre szorul. Talán már ki is halt volna a tájnyelv, ha nem születtek volna nagytehetségű költők a mai, az új provánszálban.

A földön minden a szerencse dolga. A francia nyelvnek pedig határtalan szerencséje volt. Kezdetben csak az Isle de Franceban: Parisban és közvetlen vidékén beszélték, de hercegei a Karolingek kihalta után királyok lettek, igaz; hogy csak szerény párisi királyok, mert volt Franciaországban még vagy két tucat souverain egyházi és világi fejedelem, akik a párisival csak iazán függtek össze. S hogy a feudális élet milyen összevisszaságot szült, elképzelhető, midőn a francia király egyik birtoka után a st. denisi apát vazallusa volt. Északon jelentékeny irodalmi művek jelentek meg pikard, burgund és normann nyelven, de Isle de France nyelve, a francia, mégis győzött, mert ez Paris nyelve volt, a királyé, a királyi udvaré. A királyok pedig nem voltak közömbösek, pártolták az írókat, ápolták a nyelvet, melynek öntudatossága korán kivirágzott teljes gráciájában.

I. Ferenc elrendelte, (ordonn. de Villers-Cotterets. 1539), hogy az igazságszolgáltatás, köz- és magánokiratok nyelve a francia

legyen. Lón erre nagy panasz és deputációzás Provánszban. De Ferenc kijelentette, hogy neki egyáltalában nem kellemes, ha más nyelvet használnak előtte, mint az övét. A küldöttség ott maradt, megtanult franciául s végül jó párisi kiejtéssel üdvözölte I. Ferencet, aki elég elmésen megjegyezte, hogy ha ez a nyelv nekik ily könnyű volt, még könnyebben birkózik meg vele az ifjúság, amely — mikor majd elsajátítja, a közönséges népet értékben fölül fogja múlni.

Az orangei illusztrált programmot most is őrzöm. A rendezők: les Chorèges; Paul Mariéton,* Antony Real fils és az orangei maire, August Lacour voltak. A program részletesen ismerteti a színdarabokat és a szerzőket, akikről dithyrambusokat zeng, ahogy a franciáknál a túlzás a normális állapot. Két sort érdemes belőle kijegyezni, amit Catulle Mendèsről ír: „Aki nagy barátjával, Williers de l'Adammal első s úgyszólván egyetlen védője volt Wagner Richárdnak, ami az akkor még *tudatlan* és *elvakult* Franciaországunkban” (qui fut avec son grand ami, Williers de l'Isle Adame, le premier et presque l'unique défenseur en notre France, alors ignorante et aveuglée, de Richard Wagner.)

Amit az előadott görög táncokról ír, az is följegyzésre méltó: „Nem lehetett azokat más zeneszerzőtől előadni, mint Glücktől, az egyetlentől, akinek a muzsikája az orangei antik színházban igaz sikert arathatott, sem a harmóniákat, melyek a táncokat kísérik stb.” **

Paul Mariéton hivatalos programja felsorolja az 1908-ig Orangeban megtartott előadásokat. Az elsőt 1869-ben játszották. 1894-ben Barthou, Guérin és Georges Leygues miniszterek elnököltek. 1897-ben Felix Faure, a köztársaság elnöke maga elnökölt. Az előadó személyzet a Comédie Française tagjai, élükön Mounet-Sullyvel, de 1903-ban Sarah Bernhard és társulata játszott. 1904-ben Constant Coquelin és társulata gondoskodott a drámai részről; köztük voltak Jean Coquelin is. Mistral le Coupo Santoját 1899-ben

* A számtalan mű között, melyek az orangei színházra vonatkoznak, idézzük:

a) La Terre provençale par Paul Mariéton, Paris, Ollendorf 1890.

b) La dramaturgie d'Orange par G. Boissy, Paris 1907.

** Glück görög táncaiból ekkor színre került:

a) Jeu de la bacchante et des Nymphes; b) Pas des Etrusques; c) Entrée du Faune suivi de danses; ci) Marche guerrière; e) Poursuite du Faune et de la Bacchante; f) Orphée, antik fátyoltánc, táncolja Mlle Napierkowska a párisi nagy Operából.

énekelték először. Ugyanakkor adták elő Racine Athalieját Mendelssohn karaival és zenéjével. Egy ízben Haydn Recitátja is műsorra került, Emma Calvé előadásában; de előadták Beethoven IX-ik Simphoniáját is. Mariéton, aki a Félibre és Cigale irodalmi társulatok vándorüléseit is rendezte, a műsorban a következőket írja: „Minden eddigit fölülmuló, hasonlíthatatlan estély volt Iphigénie en Tauride előadása. Ez a tragédia zenéjének a remekműve, még inkább, mint Orpheus, Armida vagy Alcestben, Glück az idők felé emelkedett, amidőn a Barátságnek és Áldozatkészségnek halhatatlan himnuszát énekelt. Glück zenéje remekül alkalmazkodott az antik színház fölséges falaihoz és zenéje e tekintetben páratlan. A zenekar és a karok közel voltak a tökélyhez s a legkövetelőbb dilettánsokat is kielégítették, sőt a németeket is, akik résztvettek a nemzetközi sajtógyűlésen. Ezeket idevonzotta Glück megdicsőítése az orangei színpadon.”

Nem kell csodálkozni azon, hogy Saint-Saëns tajtézkzik dühében a német zene ellen. Előadták az ő Himnuszát. Pallas-Athenéhez, Sámson és Delilát, szóhoz jutott Rossini, Berlioz, Bo'üo, Massenet, Victor Massé és Bizet, de az ármányos Mariéton mégis egy németet, egy bochet dicsőít. Ha egyedül maradt volna, a piros csizmát ő nyeri el!

Tartózkodásom a provánszi földön vágyat keltett bennem, hogy annak irodalmával foglalkozzam. Az ó-provánszál irodalom a legrégebb Európában, de a troubadourok nyelve kihalt és csak nyelvemlékekben él tovább, miként a latin vagy a szanszkrit. A múlt század második felében nagytehetségű írók új életre keltették. Mistral ezeknek legjelentékenyebbje.

LAUSANNE.

Egy nyári szemeszter nem éppen első napjaiban március elején beültem a lausannei egyetem előadó termébe, legszívesebben a magasfekvésű régi épületben, melynek ablakaiból mesés kilátás nyílt az azúrszínű genfi tóra; a háttérben a Montblanc csúcsai fehéren csipkézték be a láthatárt. Otthon még jégkéreg borította az utcákat, nagy volt a hideg és én szomorúan állapítottam meg, hogy a tavasz beköszöntéig meg is lehet halni . . . Nagyon gyöngélkedő voltam ... Az egyetem Rumine-palotájától a régibb lépcsőfokok

vezettek, amelynek szegélyzetén ekkor már a magnolia a szabadban virított.

Itt fõnn az egyik szobában — mert teremnek alig nevezhetõ — Jean Bonnard, az akkori recteur en charge adott elõ összehasonlító román nyelvészetet és provenszál irodalmat. Nagyon kellemes volt az óra, de elõadását csak hárman élveztük ebben a félévben. Közben a sors úgy akarta, hogy a szent-galleni fiúnak haza kellett utaznia, míg Anai's Anstutz kisasszony St. Imierbõl (Jura) nagy bocsánatkérések közt elkérte magát, mert szaktárgyaiból vizsgára akart jelentkezni és csak késõbb fogja folytatni az összehasonlító nyelvészkedést. Eszerint magamra maradván, azon törhettem a fejemet, vájjon mit fog csinálni szegény Jean Bonnard, ha majd hazamegyek; mert május végénél tovább nem maradhatok, mivel elnökölöm kell a zsolnai polgári leányiskola és kapcsolt részeinek vizsgálatain.

Nagy úrnak érezhettem most magamat, fõszolgabírónál is nagyobbknak, hiszen a lausannei egyetemen magnifikus rektora saját magamnak tartott elõadást. Voltaképpen nagyjából kellemes ismétlés volt, amit a román nyelvek keletkezésérõl mesélt. Behozott egy csomó római fõliratot, sírkõszöveget, melyeket vizsgálat tárgyává tettünk, vájjon mutat-e eltérést a latinnak szigorúan vett szabályaitól és ha igen, úgy ez nem hiba, mint a kritikátlan régiek vélték, hanem annak tudható be, hogy a római nép: a pór, a colon, a légionárius és kereskedõ nyelve behatolt a klasszikus nyelvbe és megõrölte a szabályokat. Már ilyen állapotban jutott el Galliába, Hispániába és ott, amilyen (kelta, celto — ibér) alapra talált, az alapok változatai szerint egymás közt lazán összefüggõ nyelvet produkált. Ezeket aztán szerencsés körülmények közt nagy írók nemzeti öntudatra ébresztették és létrehozták az olasz, spanyol, francia, provenszál, katalán stb. nyelveket.

*M. Bonnard, úgy látszik, a kedvemért, az acquincumi ásatásoknál talált azon fõlírásokról is megemlékezett, amelyek már mutatják a román hatást. Acquincumot azonban Alt-Ofennek fordította. Az óra végén megkértem szeretettel, hogy tegye zárjelbe Alt-Ofent és írja oda: *Óbuda*.

A provenszál irodalom tanulmányozása vonzott leginkább

* Lejegyeztem akkor ezt az acquincumi inscription funerairet: Hic quiescunt duas matres, duas filias (duae matres, duae filiae).

hozzá, mert ez a nyelv volt Európában az első, amely modern irodalmat, irodalmi műnyelvet alkotott. Míg az északi Galliában Isle de France dialektusa, a francia lett uralkodóvá, addig a déliek között a limousini emelkedett ki, úgy ahogy a nyelvet Toulouseban és vidékén beszélték; ez lett a troubadour nyelv, a „dreita pariadura” — a helyes beszéd — és aki igényt tartott a „dreita maniera de trobarra” de hazuról más dialektust beszélt, annak azt iskolaszerűen meg kellett tanulnia.

Ez a nyelv legelőször a lírában nyilatkozott meg, még pedig oly bájos tökéletességgel, hogy más nemzetek énekesei mintául használták.

Lausanneban szívesen időztem, többször jártam ott, mint sokan honfitársaim közöl, klímája is igen egészséges. Iskolái mintaszerűek. Penzionátusait éppúgy mint Brightonban, Angliában minden változatban tanulmányozhatjuk. Régi és új épületei sok tanulságosat nyújtanak. A Rumine-palota foglalja magában az egyetemet, melynek alapját Gabriel de Rumine IVa millió franc hagyományozásával vetette. A Palais Fédéralban ülésezik Svájc legmagasabb ítélőszéke: a Justice fédéral, mely magánosok által indított perekben ítélkezik a cantonok ellen, vagy canton canton elten, vagy végül a cantonnak a szövetség ellen indított pereiben. E szövetségi törvényszék 14 tagját 6 évre választja a szövetséggyűlés Bernben. Tárgyal német, francia vagy olasz nyelven. Gót stílusban épült székesegyházát, mely a legszebb egész Svájcban, Gergely pápa szentelte föl Habsburgi Rudolf és nagyszámú híve jelenlétében. Ünnepestes kibékülés volt ez a császárság és pápaság közt. A pápa és a császár ugyanis, a bibornokok, prelátusok, országnagyok és lovagok koszorújában esküt tettek a béke fönntartására, melyet a szentszék és a világi hatalom oly hosszú időn nélkülözni volt kénytelen.

Calvin, Farel és Viret ebben a templomban tartották 1536-ban a hírneves „disputációt,” melynek következményéül Canton de Waud elszakadt a kath. egyháztól, — Bern, amely város Freiburggal együtt szövetségben (combourgeoisie) volt Lausannal, hadat izent a savoyai hercegnek, aki meg sem kísérelte az ellenállást. Lausannenak ura lett Bern és a püspöki palotába beült a bemi bailli: Leur Excellence (rövidítve: LI. EE.) címmel, kinek parancsára a kath. szertartásokat beszüntetik. A kanonokok exiliumba mentek, a székesegyház gazdag kincsei pedig a győzők kezeibe estek. Tizenhatszék kellett a kincsek szállítására, melyeknek

értékét 125,000 louis'dorra becsülik, nem számítva a nagy értékű drágaköveket, a perzsa és magyar falszőnyegeket, az istentiszteleti öltönyöket sfb. De e zsákmány nem maradt meg a berniek kezén, mert 1798-ban a franciák elvették tőlük, hogy az egyiptomi expedíció költségeit fődözhessék.

Szellemi életét néhány névvel akarom jellemezni: Főiskoláján régebbi tanárok: Pierre Vivet és Théodore de Bèze, Conrad Gessner, Pierre Ramus, újabb időben: Charles Monnard, Alexandre Vinet, Saint-Beuve és Mickievicz, a nagy lengyel költő. Egy ismeretlen ifjú jött 1730-ban Lausanneba: Jean Jaques Rousseau. Miután ez egy szűk mellékutcai derék hôteliernél (Rue de Rôtillon) elhelyezkedett, nagy merészséggel zenetanárnak léptette magát elő. A hangverseny, melyet rendezett, gyászosan végződött. Ezen eseményt bájosan beszéli el ő maga a „Vallomásaiban.” Voltaire is itt időzött; írásai miatt üldözötve, szüksége volt — saját szavai szerint — két rókalyukra, mert hol a francia, hol a genfi kormány kereste halálra. Mint nagy úr jött Lausanneba és színdarabjait a „Mon Repos” színház adta elő, válogatott közönség előtt. Gibbont atyja száműzte Lausanneba és e fiatal angol öt évig tanult az itteni egyetemen; 1783-ban újra idejött, hogy — mint ő magát kifejezte — megünnepelje házasságát Fanny Lausannal. Itt fejezte be nagy művét, melynek tárgya részben azonos Montesquieuével. A római birodalom nagyságának és bukásának története ez. — Lehetetlen felsorolni a sok híres uralkodó herceget, grófot, bárót, egyéb nevezetes embereket, asszonyokat és külön nagyságokat, akik e várost ellepték; az utóbbiak közül csak Katalin cárnő egyik természetes fiát említem. II. József is töltött itt egy időt és Bülow, volt német kancellár is tanulmányainak egy részét az itteni egyetemen végezte.

Byron, mikor a rossz időjárás néhány napig Ouchyban, Lausanne kikötőjében fogva tartotta, megalkotta a Chillon-i foglyot. Bonnivard atya története ez, a genfi prioré, akit Savoyai Fülöp a legmélyebb börtön falához láncoltatott. E vasgyűrű ma is ott van. A prior csak 1536-ban látta meg ismét a napvilágot, mikor a hatalmas Bern a várat ostrommal bevette és a foglyot hat évi gyötrelmes fogságából kiszabadította. Ouchyban tárgyaltak az olaszok a tripoliszi kaland után a törökökkel. Hol van már Tripolisz? A bennszülött előkelő családok közül csak a Sécrotant említem meg jelen aktualitása folytán, amely családból t. i. Secretan őrnagy

származik, aki a svájci vezérkar főnökét titkok közlésével vádolta; a német követség zászló-affairejének intézésével is vádolták. Edouard-Louis Gabriel Secretan híres jogász és történész volt, Charles Secretan keresztény filozófus és moralista, főműve: *La raison et le Christianisme*.

A francia forradalom eseményei meghozták Lausanne függetlenítését Berntől, mire már azelőtt is történt szerény kísérlet; 1723-ban Davel őrnagy néhány dragonyossal és három század gyalogsággal mozgásba akarta hozni a lakosságot; a berniek azonban csakhamar elnyomták e mozgalmat és Davel a vérpadon bűnhődött. A hálás utókoré szabadságbajnokoknak a régi kastély előtt (Chateau Saint Maire) bronzszobrot állított, melyre a vérpadon elhangzott szavait vésték: „Halálom hasznára válik majd szülőföldemnek. Amit tettem, nem egy napnak a műve.”

Nagy napja volt Lausannenak, mikor 1797-ben Bonaparte generális, az itáliai hadsereg vezére megérkezett, hogy innen a rastadi kongresszusra induljon. Természetesen nagy volt az öröm, trikolorszínű ruhás leánykák verset szavaltak és virágokat nyujtottak át neki. A kongresszusnak nem volt eredménye; Napoleon már előbb odahagyta azt és mikor az „Ötszázak Tanácsából” vett 3 francia követ nevezetesen: Jean Debry, Bonnier és Roberjot el akartak utazni, avval vádolták Barbáczy huszárezredest és székely huszárjait, hogy felsőbb parancsra levágták őket.*

Másodszor akkor üdvözölte a város a generálist, mikor újból visszajött, hogy az itáliai hadsereg élére álljon. Ekkor tette őt hatalmassá a marengói siker.

A lausannei nemzetközi társaságban több rokonszenves ifjúval volt érintkezésem. Magam előtt láttam Enrico Bossi névjegyét Turinből, ahol atyja gépgyáros volt. Ő is a mérnöki karra járt, hogy majd atyjának segédkezzék. Ő afféle Giolittianer volt, mint sokan Piemontban. Sohse hittem volna, hogy névrokona H. L. Bossi, bolognai professzor lesz elnöke az intervencionista pártnak. Enrico nem táplált nagy véleményt délibb honfitársairól, különben így nyilatkozott róluk: „Hogyan lehetne várni tőlük bármi kultúrát is, hiszen ólomtalpat viselnek, azzal pedig nem lehet haladni.”

* E kérdéssel bővebben foglalkoztam „A rastadi követgyilkosság” című tanulmányomban, mely a zsolnai állami főreáliskola 1912. évi Értesítőjében jelent meg.

Ulysses Conrad Baldenstein dr. juris, svájci premier-lieutenant Silsből, Graubünden kantonból, kedvtelésből járt az egyetemre, ahol a nemzetgazdaságtan valamint Rossier professzor történelmi előadásain találkoztunk. A történelmi collegium a francia forradalomtól a bécsi kongresszusig szólt, melynél erősen volt érezhető Taine művének „Histoire de la France contemporainenek hatása.

Ha az entente, de különösen a hozzájuk csatlakozott hitszegő szövetségünk Edouard Rossier fejtegetéseinek fültnúi lettek volna, úgy egészen másképp értékelték volna monarchiánk hatalmi eszközeit. Rossier így nyilatkozott: „Bámulatos, hogy a napóleoni háborúkban annyi balszerencse közt Ausztria-Magyarország újra meg újra annyi erélyt tudott kifejteni; de hát népei harcratermettségéből, derékségéből kiapadhatatlan forrás állott rendelkezésére.”

Ulysses barátom ezt szívesen hallgatta, a magyaroknak különben is nagy tisztelője volt; azt is szívesen vette, hogy szűkebb hazája, Graubünden második nyelve: a ratoromán nyelv iránt érdeklődtem és szorgalmasan olvasott velem Peter Justus Andeer Chrestomathiájából: *Supra il tormentar las bestias*, azaz az állatok kízásáról, vagy: *Il giuven Washington*, azaz az ifjú Washington, továbbá: *Ils cristians e lur persecutadurs stb.*

Rövidesen attachének nevezték őt ki a bécsi svájci követ-séghez, s mikor egy ízben Pozsonyba kirándult, elragadtatással adott kifejezést érzéseinek, hogy hazánk földjére léphetett és írja: „*Vous voyez je me suis rapproché d'un pas de plus à votre ville, enfin pour la première fois sur territoire hongrois . . .*

Persze orosz is él nagy számban Lausanneban, de a jobb módúak Parisba szoktak menni.

Az előkelő leánynevelő intézeteket többnyire angol serdülő leányok töltik meg. Ezek szívesebben itt tanulják a franciát, mert vallásukban az ittenivel alig van különbség. Az anglikán high churchben több az arminianus elem, kiknél kötelező a „*common prayer book*,” azaz a közimakönyv, míg a svájci református egyház presbiterianus, azaz község-szervezeti, mint hazánkban és Hollandiában és nincs meg a karing a lelkészeknél, sem egyes egyházi cselekmények, amelyeket az angol magas egyház mint tiszteletreméltókat a kath. egyházból megtartott.

A lausannei egyetem hallgatóinak felét idegenek képezik. A német hallgatók részére a jogi kar főtárgyaiból külön tanfolyamot

szerveztek és a német iskolai hatóságok az itt eltöltött féléveket beszámítják és a jelölteket Németországban vizsgálatra bocsájtják, sőt a berlini egyetem a bölcsészeti tanulmányokat is beszámítja. Az ott nyert benyomások folytán szívesen foglalkoztam a provencai írókkal és irodalommal, amennyire ez az itthoni fogyatékos eszközökkel lehetséges volt. Ezen irodalom jobb észbevétele érdekében jártam 1914-ben, a nagy szünidőben Franciaországban. Itt még néhány költőről szeretnék megemlékezni, akiknek élete fényt vet a régi, azaz ó-provencai költészetre.

A TROUBADOUROK.

Ezer év múlt el az ő örömeivel és szenvedéseivel anélkül hogy hangulatairól más hírt adott volna, mint amelyet a fagyos közvetítő, a latin nyelv juttatott. Most egyszerre egy meleg emberi kedély az anyanyelvén, kötött beszédben nyilatkozik előttünk.

Pár évvel később pedig már egészen hangos lett a provencai berek; annyi a költő, hogy nehéz őket áttekinteni. Példájukon más nemzetek is fölbuzdultak, mintha nyelvök hirtelen megoldódott volna.

A római tartományok provinciák voltak, de Provence az igazi Provincia, épügy mint Róma volt „az urbs” azaz „a város.”

Italián kívül Provence volt Spanyolországgal együtt az első vidék, melyet romanizáltak, a műköltészet itt virágozott föl először és a római kultúra hatása itt volt a legérezhetőbb.

Mousket, egy 13. századbeli francia krónikás beszéli, hogy Nagy Károly, mikor a meghódított tartományokat hívei között elosztotta, a Provencet muzsikuskoknak és lantosoknak adta. Innen van, jegyzi meg a krónikás, hogy a provenceiknek velökszületett hajlamuk van az ének és dallam iránt.

A legrégebb troubadour IX. Guilhem volt, Aquitánia és Poitou fejedelme. Hübérura, a francia király után a leghatalmasabb főúr. Atyjának nővére Ágnes, III. Henrik német császárnak volt a felesége, míg az övé, Audiart, Róbert francia király unokája. Tizenöt éves korában, 1086-ban, uralkodásra jutott és miután a toulousi grófságot elfoglalta, 1100-ban keresztes hadat vezetett, mely azonban vízhiány és fáradalmak miatt szerencsétlenül végződött.

Szép derék ember volt Guilhem, lénye lebilincselő, élénk és elmés, tréfákban kifogyhatatlan, aki jobban értett az udvari tár-

saság mulattatásához, mint a hivatásos mulattató. Ilyenkor még a rosszul végződött keresztes háborúját is megénekelte tréfás versekben.

Háromszor házasodott; hogy negyedik imádottjával megesküdött-e, nem bizonyítható.

Tizenegy dal maradt fel neve alatt. Öt közülök annyira nyers, csintalan, hogy minden határt túlhalad. A hatból négy szerelmi dal egyszerű, bájos nyelvezettel. Egyikben panaszodik kérelmeinek sikertelensége felett, de vigasztalja magát, hogy a jó érzület célhoz vezet, ha az ember türelmesen kitart.

Egy másiktól feljegyezzük e részletet:

„Minden gyönyör meghajlik előtte, a hatalom csak neki szolgál, szende nyájassága, szelíd tekintete miatt. Az idők sokasága azt meg nem változtatja, akinek ő égő szerelemben szentelte szívét.

Mivel nincs szebb nála az életben, így megtartom magamnak azt, aki boldoggá teszen, hogy felmagasztaljam lelkemet és hogy az öregkor ne sújthasson, új erő hassa át testemet.

Nem merészel hozzá közeledni, sem követeket küldeni hozzá érzelmeinek bevallásával, mégis a legjobbat reméli jóságától. Újra panaszodik, hogy csak próbára akarja őt tenni, vájjon híven szereti-e? De ez nem fogja őt tévútra vezetni, hanem örökös hódolatát feljegyezheti könyvébe; mert hiszen nem tudna nélküle élni. Neki úgy tetszik, hogy apáca akar lenni. Pedig segítsége nélkül halál fia. Nehezen nélkülözi a küldöncöt az ő levelével és addig sem nevetni, sem aludni nem tud.”

„A galagonya ágai is így csüngenek az éjben, ha fagy éri, eső veri, míg jön reggel a nap, mely megnyitja bimbóit.

Egy reggelre még emlékszem, amikor háború után békét kötöttünk s midőn szerelemben gyűrűjét átnyújtotta, adná Isten, hogy addig élhessek, míg karjaimmal átölelhessem.”

A tizenegyedik dalban Guilhem ünnepélyesen búcsút vesz az udvari élettől és barátaitól, kik bocsássanak meg neki, ha megbántotta őket. Egy zárandok-út előtt költött vezeklő dal ez, melyben nehéz búskomorságának megindító kifejezést ad.

A versszakok formái egyszerűek és keresetlen, de a művészi szabályok szemmeltartásával készültek.

Refrain csak egy van a költeményben, amely abban áll, hogy az „am” (szeretek) szócska ugyanazon helyen ismétlődik.

Három költeményben a versszakok „Compaigno” (társaim) szóval kezdődnek. A modern irodalom ily módon nyert életet ezen — habár erkölcstelen — de nagytehetségű férfiú példája által. Midőn az angoulêmei püspök a lelkére beszélt és sürgette, hogy Amalbergát küldje vissza a férjének, azt válaszolta a kopasz úrnak: „Előbb fogod a hajadat a homlokodba fésülni.” Mikor pedig a poitiersi püspök fölolvasta neki a kiátkozási formulát, kardjával támadt rá; de meggondolta magát és így érvelt: „Jobban gyűlöllek, mintsem saját kezemmel küldjelek a paradicsomba!”

IX. Guilhem kortársa Marcabru, egy gascogni talált gyerek, aki VIII. Alfonz, Kastilia királyának udvaránál élt. Ettől 42 költemény maradt fenn, köztük egy szerelmi dal, aztán egy pastorella. Ebben a költő egy pásztorleánnyal találkozik a mezőn, szerelmet vall neki, de hetyke válaszokat kap. E troubadour udvari költői nyelve és fölfogása erős ellentétbe jut a pásztorleány paraszti, de természetes hangjával. Tőle származik a legrégebb kereszt-dal (vers del lavador), mely a kereszties hadakban való részvételre hí föl, amit a mosdóvízhez hasonlít, melyben a lélek megtisztul.

Bernard de Ventadour-ral a provencei líra eddig el nem ért magasságra jutott. Alacsony származású volt; apja, anyja cseléd volt Ventadour vicecomes udvarában. Ventadour várának romjai ma is láthatók Corrèze megyében. A várúr, Ebles III. maga is költő volt és pártfogásába vette a tehetséges fiút és bevezette a költészet mesterségébe. A tanításnak csodálatos eredménye volt. Bernát dalai a legnagyobb természetesség hangján szólnak hozzánk. Minden közvetlenül fakad szívéből és kifejezője egy gyermeteg naivságú bensőséges kedélynek. Ha dalait az elsárgult pergamenten olvassuk, úgy érezzük, mintha azokból hűsége emberi* szemek mélyednének a miénkbe.

Bernard elég merész volt, urának III. Ebiesnek nejét szerelmi dalokban ünnepelni s oly szerencsés, hogy kegyét megnyerhette. Viszonyuk sokáig titok volt, míg végül a várúr azt észrevette. Ő ekkor Ventadourt útjára bocsátotta, nejét pedig szigorú őrizet alá vette. A költő ekkor Normandiába vonult, az életvidám Eleonóra udvarához, aki IX. Guilhem unokája és Anjou Henrik neje, akivel 1154-ben Anglia trónjára lépett. Eleonóra jól fogadta őt. A költő később Angliába is követte és dalokban dicsőítette.

III. Ebles neje idővel visszatért Toulouseba, V. Rajmund udvarába, akinek halála után a daloni cisztercita kolostorba lépett,

Corrèze megyében. Ez időben a troubadourok nagyon elszaporodtak Dél-Franciaországban, úgy hogy egyszerre bő irodalommal állunk szemben. A költő közönségesen zeneszerző és muzsikus is volt, aki a dalait megzenésítette és maga előénekelte. Ha hangja nem volt kellemes, akkor egy joglart (lantost) vett szolgálatába, akivel dalait betanulta és vele előadatta. A kíséret rendszerint hegedű, de hárfa és citera is volt. A joglar nem állott nagy tiszteletben, de előfordult az az eset is, hogy lovaggá ütötték.

A szerelmesek közötti viszony fölött mély titoknak kellett lebegnie, soha sem volt megengedve az imádottnak nevét megnevezni. Csak rejtett névvel (senhal) volt megnevezhető. Így Peire Rogier „Tort n'avetz-zel (nincs igazad) szólítja meg hölgyét, az orangei gróf „Joglarral,” Raimbaud de Vaqueiras „BelsCavaliersnek” (szép lovagnak) mondja az úrnőt, t. i. Monferrati II. Bonifác leányát, mert egyszer meglepte, midőn atyjának kardjával csapásokat mért a levegőben.

Persze a provencei rossz nyelvek minden áron a fátyol föllebbentését célozzák.

Sokszor van szó szerelmi jelekről; Ilyenek voltak: gyűrűk, szalagok, kendők, sőt a hölgy ruhájának egyes darabjai is. Így pl. a lovag megkapta egy ujját a ruhának, melyet a tornajátékban lándzsája hegyére erősített, és ha győzött, akkor büszkén tette a hölgye lábaihoz, mert ekkor a jelvény már fekete volt a küzdőtér porától és átítatva az ellenfél véréből.

Bernát kortársa volt *Reimbaut orangei gróf*, aki igen öntudatosan lépett föl, de nem beszél a szív nyelvén, így egy helyen azt mondja: „Barátnőm mosolya oly vidámmá tesz engem, mintha 400 angyal nevetne reám,” míg imádottjának, Die grófnőnek verseit természetesség és báj lengi körül.

Pierre d'Auvergne barátja volt Bernardnak. Őt tartották a legjobb költőnek, míg Guiraut de Bornelh fellépett. A provenceiak hangfestő nehéz szótagjainak halmozását érdemül tudták be neki. Pl. „Dejostals breus jorns eis loncs sers,” azaz „a rövid napoknál és hosszú estéknél.” E kitételnél a sok mássalhangzó az időjárás zordságát fejezi ki. Igen bájos egyik dala, amelyben a fülemilét használja szerelmi küldöncnek, utánozva Marcabrut, akinél ezt a szerepet egy seregély játssza.

Guirauth de Bornelh-t tartották a 13-ik század legkimagaslóbb troubadourjának a maestre dels trobadors (troubadourok

mestere) címmel tüntették ki. De ő Arnaldo Daniellóra mutatott, amint ezt Danténél láttuk.

Kiváló költő volt *Arnaut de Mareil* is, dacára annak, hogy Petrarca őt a „kevésbé híres” Arnautnak mondja, mivel Daniellónak kívánja az első rangot. Jó csillaga Azalais de Béziers udvarához juttatta, aki őt szívesen látta, de udvarlója III. Alfonz, Aragónia királya rábírta, hogy ezt a költőt elbocsássa. Ő most a montpellier-i udvarhoz ment, ahol verseiben mérhetetlen szomorúsággal panaszkodik a szerencse változandósága fölött. Ezen udvarnál egy másik troubadour is élt: *Folquet de Marseille*. Dante az „II Paradisoban” a Venus-on juttatott neki előkelő helyet. Később cisztercita lett, majd apát. 1205-ben pedig püspök. Szép verseit megbánta. Egy ízben vendég volt a francia király asztalánál; ott arcába szökött a szégyenpír, mikor egy joglár énekében a sajátjára ismert és aznap saját magának szabott penitenciából kenyéren és vizén élt.

Ellenkező véleményen volt a *montaudoni szerzetes*, aki ily meghasonlást sohasem érzett. A montaudoni apát perjellé tette. Ennek engedelmével δ II. Alfonz, aragóniai király udvarát is fölkereste; mint kóbor énekes is megtartotta csuháját. Írt ő akkori szokás szerint szerelmi dalt is (monforti Elizhez), de jelentősége a sírventében gyökerezik. Írt egy gúnydalt is, melyben troubadour kortársait kicsitől nagyig kigúnyolja.

Két költeményében pedig az asszonyok ellen fordul, zokon veszi, hogy kendőzik magukat. Az egyikben a szentképek panaszra mennek Istenhez, hogy a festékek drágábbak lesznek, mert a nők sokat használnak el. Isten megparancsolja a barátnak, hogy akadályozza azt meg. A barát erre azt válaszolja, hogy már az asszony természete hozza e szokást magával, mire az Isten szóla; a teremtmények ezt a szépitőszert parancsa nélkül nem alkalmazhatják, mivel az asszonyok őhöz hasonlóan, ha öregedés helyett kendőzés által folyton fiatalodnának. A barát erre azt véli, hogy e bajon csak úgy lehetne segíteni, ha Isten meghagyná az asszonyoknak a szépségüket halálukig, vagy pedig kiirtja a kendőző szereket. A barátnak életrajzában a *legrégebb* irodalmi társasággal találkozunk, melyről ama időből tudomásunk van. E társaság, melynek neve udvar (cori) volt, Le Puy-Notre-Dameban ülésezett. Elnök lett a barát, akinek joga volt az irodalmi díjat: egy karvaly kiadni.

Még *Peire Vidal*t említjük itt, aki a nagyok udvarát a fél világon keresztül megjárta, még Magyarországra is eljutott. A III. kereszties hadjárat idején Ciprusba ment, ahol egy görög nőt vett feleségül. Mivel róla az a hír szállott, hogy ő a görög császár unokahuga, hóbortjában Vidal fölvette a császári címet és trónt, császári címert cipelt magával, pedig e meghibbant ember nagytehetségű költő volt. Kortársai azt mondták róla, hogy a versek egyikénél sem fakadtak oly könnyen, mint önála.

Kont már idézett művében megemlékezik Vidalról és két versszakot idéz *Ben viu a gran dolor* c. költeményéből; ezek egyike Imre király udvarára vonatkozik, melyet 1198 körül felke-resett és aki nagylelkűbbnek mutatkozott, mint a német császár:

„Per ma vida gander
M'en ansi en Ongria
Al bon rei n'Aimeric
On trobei bon abric
Et auram ses cor trie
Servidor et amie.”

„Hogy életemet megmentsem, elmentem Magyarországra, ahol jó menedéket találtam, és a király bennem hamisság nélküli barátot és szolgát nyert.”

„Alaman, trop vos die
Vilan, felon amie.”
Qn' anc de vos naus jouzic
Quius amet nius servie.”

„Németek! azt mondom, hogy kegyetlenek és gonoszak vagytok, mert senkinek nem okoztok örömet, bár szerettek és szolgáltak volna benneteket.”

Dante alaposan tanulmányozta a troubadourokat s mint legkimagaslóbbat hármat jelölt ki, u. m. *Bertran de Born*t (in armis, azaz fegyverben), *Guiraut de Bornelht* (in rectitudine, azaz a becsületességben) és *Arnaldo Daniellot* (in amore, azaz a szerelemben).

Bertran de Born Autafort (Hautfort, Périgueux mellett) ura, nevezetes személyiség volt. Sírventesei úgy hatottak, mint ma valami tüzes vezércikk. A toulousei gróf 1181-ben megkéri, hogy fogja az ő pártját egy sírventesben az arragoniai királlyal szemben

és midőn a „fiatal király”: angol Henrik, akinek fejére Westminsterben még atyja életében tették a koronát, testvére: Oroszlán-szívű Richárd elleni panaszait atyja kérésére visszavonta, Bertran egy *sírventesben* a gyávák királyának bélyegezte.

Ez a támadás az ifjabb királyra annyira hatott, hogy Aquitánia báróihoz csatlakozott, akik Richárd ellen fölkeltek; egyúttal kérte Bertrant, hogy egy *sírventesben* szívja vissza bánalmait. E kérelmének fogantatja lett, sőt Bertran Nagy Károlyhoz is hasonlította, aki Burgostól Németországig hadi dicsőséget szerzett. E példa mutatja, hogy a nagyok is mennyire tartottak az egyszerű troubadour bírálatától. Bertran azért neheztelt Richárdra, mert ez beleavatkozott ama viszályba, melyben Konstantin fivérével Autafort birtoklása tárgyában összetűzött. Dante őt az „Inferno” 28-ik énekében fejét kezében hordva, jelenteti meg, mint aki visszállyal széttagolja a családot. De a hirtelen meghalt ifjabb király elvesztésén Bertran vigasztalhatatlan volt. Két fájdalmas „panaszdalban” ad érzéseinek megindító kifejezést. Pártja most összeomlott. Oroszlán-szívű Richárd megostromolta Autafortot, Bertran a kezébe került, de ő nagylelkű volt irányában és megbocsátott neki. A kéziratokban legendás elbeszélések maradtak fenn, melyek Heine és Uhland egyes költeményeinek szolgálnak alapul.

Ezek szerint II. Henrik a fogoly költőnek gúnyosan oda-szólt: „Te azt állítottad, hogy beéred mindig szellemed felével; de ma nagyon is hasznát vehetned az egésznek! Mire Bertran így válaszolt, hogy igenis ő állította ezt, de mióta a fiatal király meghalt, elvesztette szellemét, eszét és egy gondolatának sem ura többé. — A história azonban megállapítja, hogy nem II. Henrik, hanem Richárd foglalta el a várat.

— Szerelmi dalait, melyekből 7 canzona maradt fenn, szívének hölgyéhez Maeuthez (Matildhoz) intézi, aki II. Raimon de Turenne lánya volt és Périgord grófhhoz ment nőül. A költő eredeti módon sorolja föl Matild előnyeit: „Ő csak egy imádót kíván; „leányszokás” szerint királyokat és hercegeket utasít vissza, hogy kegyével egy vagyontalan, de vitéz férfiút örvendeztessen. Maeut azonban rossz néven vette tőle, hogy egy Limousinbe érkezett más nőt: Guischarda de Baujeut egy dalban túlmelegen üdvözölt. Később e meghasonlás elsimult. A 3-ik hölgy, akit Bertrand megénekelt, Matild, az ifjabb király nővére, a welf Arslán Henrik

neje volt, aki Argentánban száműzetésben élt, mivel megtagadta Barbarossa Frigyes kívánságát, hogy harcba kísérje őt a lombardok ellen.

Néhány gúnyos sirventesben erősen támadja II. Alfonz arragoniai királyt, aki pedig maga is költő, és a troubadouroknak pártfogója volt.

A király jó ízlésére vall, hogy megtámadtatása előtt ugyan, Bertran sirventeseit méltó férjéül nyilvánította Bornelh canzonáinak.

Elbúcsúzva *Guilhem de Cabestany*, *Gauceim Faidit*, *Peire Cardinal* és *Guilhem Figueira* nagytehetségű troubadourok neveitől, kiknek életrajza a kor történetébe is élesen bevilágít, még csak *Guiraut de Riquiert* akarjuk fölemlíteni, aki a troubadourok sorát bezárja. A szerelmi költészet, a Minnegesang után, semmi jelentékenyt nem alkotott. Ő Narbonneban született, többnyire Castiliában, X. Alfonz udvarában élt. E pártfogója maga is költött castilii nyelven. Riquier utolsó költeménye 1292-ben látott napvilágot.

Az egész szellemi mozgalomnak: a gaya sciencianak, azaz a vidám művészetnek vagy gai sabernek (vidám tudás), az albigensek ellen viselt háború vetett végét.

E háború egész Franciaországra nézve nagy következményekkel járt. Az Észak ugyanis Dél-Franciaország önálló hatalmát megtörte és alapját vetette meg az egész területen az ő politikai, vallási, kulturális és nyelvi hatalmának. A Délen fölvirágzó külön nemzetiségeknek véget vetett és ritka eréllyel előkészítette a nemzeti egység létrejövetelét, melynek már most is az Észak volt súlypontja.

Elnémult a lantok kobzán a fülemile szózata, a várúrnők ajkáról nem hangzott többé a provencei bájos beszéd, mely úgy csengett, mint a latin; nem is volt az egyéb, mint kelta — lygiai alapon görög és arab elemek hozzájárulásával létrejött népies latin nyelv, melyet hatalmas erejű költők, elragadó kedvességű eszközzé alakítottak, alkalmassá téve a lírai érzések fönséges és gyöngéd kifejezésére.

A szentek legendáiról majd később. Itt egy „Flamencá” című regényről akarunk megemlékezni, melynek vonzó cselekménye végig érdekfeszítő. Tartalma a következő:

Archimbaut de Bourbon feleségül vette Flamencát, Nemours gróf leányát. A mennyegzőt Nemoursban rendkívüli pompával ülik meg. Archimbaut egyedül utazik Bourbonba, hogy ott előkészületeket tegyen fiatal neje ünnepélyes fogadtatására. Meghívja a francia

királyt is, akit megkér, hogy Flamencát kísérje majd ide Nemoursból. A lakodalmi ünnepély fényesen sikerült, de közben észreveszi Archimbaut, hogy a király föltűnően udvarias nejjével szemben. Emiatt a vendégek elutazása után keserű szemrehányásokat tesz neki s hogy családi boldogságát megóvjá, Flamencát egy toronyban őrizteti. Már két éve sínlődött itt, mikor Guilhem, egy fiatal burgundi lovag érkezett oda. Ennek tudomására jutva a szép Flamencának szerencsétlen helyzete, mérlegelni kezdte a a nehézségeket és veszélyeket, melyek ama hó vágya megvalósulásának útját állják, hogy Flamencával viszonyt kezdhessen. Végül egy házat bérel és onnan a Flamenca fürdőjéhez alagutat ásat. Aztán megkísérli a fogolynővel megegyezésre jutni. Flamenca csak vásár- és ünnepnapon mehet a templomba, ahol egy személy csak egy pillanatig beszélhet, és pedig akkor, amikor a pap a paxot nyújtja neki. A burgundi lovag tonsurát csináltat magának, meglátogatja a papot, akinek mint kanonok mutatja be magát. Megnyerő modorával meglágyítja őt és végül megengedi neki a pap, hogy őt egyházi teendőiben helyettesítse. Mikor Flamenca első ízben közeledik feléje, a kanonok sóhajtozva mondja: „Óh!”

— Ez az óh Flamencának és kísérőjének sok töprengésre ad alkalmat. Az udvarhölgyek megbeszélik, hogy legközelebb mondja neki Flamenca: „Mit panaszkodol?” Ily módon érintkeztek és társalogtak három hónapon át. Guilhem: „Meghalok.” Flamenca: „Mitől?” — Válasz: „Szerелеmből.” — „Kihez?” — „Hozzád.” — „Mit tehetek?” — „Gyógyítani.” — „Hogyan?” — „Csellel.” — „Találj!” — „Megvan.” — „Melyik?” — „Te méssz.” — „Hová?” — „Fürdőbe.” — „Mikor?” — „Minél előbb. — „Meglesz.”

Ettől fogva Flamenca nyíltan kimutatta ellenszenvét a férjének s midőn ez kérdőre vonta, Flamenca szabadlábra helyezését kérte és megesküszik az ereklyékre, hogy majd úgy vigyáz magára, mint eddig a férje tette. Ezen eskü folytán Guilhemhez való viszonya fölszabadult a hűség kötelékéből, anélkül, hogy férje sejtethetett volna valamit.*

* Flamencával foglalkoztak a nagy alapvető műveken kívül:

1. F. W. D. Hermanni: Kulturhist. Momente im Provenzal. Roman Flamenca 1882.

2. G. Siebert, Sprachliche Untersuchung der Reime des provenzal. Romans Flamenca.

Fenti tartalomkivonat Dr. H. Suchier után készült.

Hogy Guilhem pap ismét lovaggá válhassék, hadba megy Flandriába, ahol Archimbaut Bourbonba lovagi tornára hívja, ahol ő meg is jelenik. Most már a szerelmesek könnyebben érintkezhetnek. A torna leírása közben megszakad a regény. A vége tehát épúgy hiányzik, mint a kezdete. A szerző neve is bizonytalan.

ALBI.

Az albigensek afféle szerzetet képeztek, mini aminők ma a nazarénusok vagy a christian science hívei, akik valahogy a maguk módja szerint helyezkednek el a társadalomban. Ez az állapot másképp füstött a XIII. században, amikor az egyház az egységes tan (unidad religio) elvét vallotta. Akkoriban a szerény francia királyok magukat lassanként megemberelve, délen is érvényesülni kívántak.

A bolgár bogumilek Délfranciaországban terjedtek el s ott a katharok szektáját létesítették. Ezek fölfogása dualisztikus volt, amennyiben a földi világot ellentétbe helyezték az istenivel. Az utóbbit úgy kívánták elérni, hogy a házasság, földi vagyon és húsélvezettel szemben szigorú önmegtartóztatást gyakoroltak.

A beavatottakat tökéleteseknek (perfecti, parfaits, vagy homines boni) nevezték, a többiek voltak a hívők (credentes).

Megkülönböztetendő a valdensiek szektája. Alapítója Valdesius lyoni polgár, aki uzsoraüzletek révén gazdagodott meg. Egy vasárnap a néptömegben előadását egy joglár hallgatta Szt. Elek szenvedéseiről, mely őt annyira megindította, hogy vagyona nagy részét szétosztotta a szegények között és azóta vallásos tanulmányok felé fordult; Anzai Istvánnal lefordíttatta a bibliát, aki ezt a legrégebb román nyelven, a nép nyelvén, a lateráni zsinat elé terjesztette (1179); a toulousi és béziersi zsinaton azonban (1246) a bibliafordításokat betiltották. Egyetlen imájuk a „Miatyánk” volt, csak nagycsüörtökön áldoztak. A haldoklókat a perfektik látták el vigasszal (consolament).

Hogy üldözésükbe mennyire játszottak bele itt a politikai okok, mutatja az, hogy ha sietve átlépték az Alpokat és Pirenäusokat, hogy elmeneküljenek, ott biztonságban élhettek, bár ott is kath. államok voltak. Az üldözés közvetlen okát a szerzetesek szolgáltatatták azáltal, hogy a délt is fölkeresték s a hitetlenek kiirtását

prédikáltak. Hanem ezek — a kikötőikben az egész világ kereskedőivel érintkezvén — nem vették szívesen a szerzetesek buzgalmát, sőt inzultusok is fordultak elő. Erre aztán megjelent Pierre de Castelnau pápai legátus, hogy a toulousi grófot, VI. Rajmondot kiátkozza, akinek azonban egyik nemes embere a követet megtámadja és megfojtja.

Ezen eseményekből kifolyólag keresztes hadjáratot *indítottak* az albigensek ellen. Montforti Simon 60.000 emberrel, köztük sok flamanddal és némettel támadt rájuk. Fölégették Carcassont, Bézierst, győztek Castelnaudarynál, továbbá Muretnél (1213), ahol az albigensek szövetségese: Péter, Arragonia királya is elesett; de Toulouse megállította Monfortot diadalában. A sáncokban, ugyanott, ahol asszonyok kezelték a hadi gépeket, egy óriási kő összezúzta a fejét és ő halva bukkott le a lováról.

Fia: Amaury de Monfort, kétségbeesve látta e vállalkozás sikertelenségét, minélfogva minden jogáról a Languedocba betört VIII. Lajos francia király javára lemondott; VII. Raimund, az utolsó toulousei gróf tárgyalni kezdett.

VIII. Lajos meghalt, de ő alávetette magát az elhalt király özvegyének: Blanche de Castillenek, akinek második fia: Alfonz nőül vette Raimund egyetlen leányát és örökösnejét, míg az idősebb fiú, a későbbi Szent Lajos és öccse Aujou Károly a Provencei gróf leányait vették nőül, még pedig IX. Lajos, Marguerite de Provenctet és Károly, Beatrice de Provenctet. Kasztiliai Blankának ezen érdekházasságai Franciaország javára váltak. A leányok eretnek családokhoz tartoztak ugyan, de ő azon túltette magát, jóllehet maga jámbor és szelíd lelkületű volt, de férfias akaraterevel párosult diplomata ügyességgel rendelkezett.

Albi ma csendes város a Tarn folyó jobb partján, érseki székhely, 24.000 lakossal. Régi templomai érdekes építészeti alkotások. Az érseki palota egy erődítmény benyomását teszi. Sok régi házát mutatják, melyek stílszerűen vannak díszítve. Sokáig tartott, míg a romokból fölépült a déli része, de az északi is sokat szenvedett a bel- és külháborúk folytán. Hogy e háborús időkben mily benyomást tehetett, arról Petrarca következő leírásából alkothatunk magunknak fogalmat, midőn egy franciaországi utazásából visszatért:

„Nem, semmit sem ismerek meg abból, amit azelőtt megbámultam . . . Montpellier iskolái, melyeket oly virágzóknak lát-

tam, ma elhanyagoltak . . . Paris, ahol a tanulmányok uralkodtak, ahol ragyogott a bőség, a vidámság, nem hangzik már vissza a syllogismusoktól, hanem a harcosok hangjaitól; a nyugodtság, a biztonság, a szabad kedvtelések eltűntek ... A királyság annyira szét volt zúzva tűztől és vastól, hogy én, aki ügyeimben nem rég beutaztam, csak nehezen tudtam megbizonyosodni arról, hogy ez-e azon ország, melyet valaha láttam.”

MONTPELLIER.

Az albigensi hadjárat véget vetett a klasszikus provencei költészetnek, múzsája gyászba öltözött és ha irodalmilag kellett megnyilatkoznia, a patois, a nyelvjárás szolgált eszközül, mely szép és színszerű lehetett ugyan, de a troubadourok nyelvét el nem érhetette és ha a múlt században, az új provençal íróknál nem remélt renaissanceot ért is el — a többi közt Mistrálnál és Roumanille-nél — ha sikerült is hajlékony, finom, sőt költői nyelvet alkotni, az ó-provençalnak báját, édességét nem pótolhatták. *

A nyelvjárások fontossága nyilvánvaló, így Montpellier és vidékének Languedocnak jelentékeny irodalma van honi nyelven. Az összes déli nyelvjárásokat közös néven langue d'ocnak nevezük, az „oc” szócskáról, mely „igent” jelent, míg Grenobletól La Rochelleig képzelt vonaltól északra már a langue d'oïl hazája van, ahol az igen „oïl” volt, most „oui.” Érthető, hogy pontos határ nem húzható. Nálunk is sok a nyelvjárás; mely azonban ott vidékről-vidékre, községről-községre szóló differenciálódást mutat. Nem húzható pedig pontos határ azért, mert más-más kelta törzs adta az alapszínezetet: itt allobrog, ott eduánus, majd sequanus stb., más-más germán törzssel keveredett a már romanizált gall, így északon a frank, szász, normán, a Jurában a burgund, Aquitániában a nyugati gót; és míg délen az arab, görög és föníciai hatás is érvényesült, addig északon az orrhang és a hangsúly a latint sonor jellegéből kivetkőztette. A francia irodalomtörténet mellőzi a provenceit és nem tárgyalja.**

* Annuaire de l'Université de Montpellier.

** Dr. Wilhelm Mushacke: Geschichtliche Entwicklung der Mundart von Montpellier.

Délen a nyugati gótok tolosáni királysága volt és midőn ez megbukott, a Guilnemek (Vilmosok) kezdtek ott uralkodni. Montpellier a legvirágzóbb városok közé emelkedett.

A bennszülött uralkodóház 1202-ben fiágban kihalt. Ekkora legidősebb leány javára forradalom ütött ki. Ő és férje Aragóniái Péter esküt tettek a *Consuetudines et Libertates Villa Montispesulanira*, mely törvénykönyvet a 13. században latin eredetiből a nép nyelvére fordították. A fordítás ezt a címet viseli: „*Las costumes e las franquesas de Montpellier*”, azaz Montpellier szokásjoga és közszabadságai. *

A hódító germántörzsek magukkal vitték szokásjogukat (*droit de contume*), melyet a római jog érvényével szembeállítottak; a főnti gyűjteményt is mint *contumes-t* idézik.

Az aragóniai királyi család alatt Montpellier örvendetes képét mutatja a nyilvános életnek és a municipális intézményeknek. Az ilyen városokat „helyi köztársaságnak” nevezte Quizot, amely egy feudális úr védelme alatt áll. (*Histoire de la civilisation en France*.)

Az okiratok, adásvételi szerződések, a hűbéresek esküi, végrendeletek stb., továbbá a város történetére vonatkozó följegyzések *Thalamus c.* kötetben a nép nyelvén vannak összegyűjtve. A *Thalamus* név Dr. Mushacke szerint a Talmuddal függ össze. E népnyelv természetes és könnyen folyó, családias s egyúttal elegáns, úgy hogy a legjobb családok körében is általános társalgási nyelvként szerepelt; a franciát csak szükségből használták.

Néhány adatot jegyzünk ide az irodalmából. *A. Guiraud* (1778—1849) főműve a *Font-Putanela*, melyet 1808-ban hoztak először színre Montpellierben. *Guiraud* a montpellierier dialektusban írt; hogy őt említjük a sok nevesebb költők élén, annak oka főművének eme néhány kedves sora, mellyel a színigazgató így vezet be franciául:

„Il est à craindre, toutefois
Que ce baraguin de patois
N'ait un effet désagréable.
Ceux du pays l'entendront bien
Mais l'étranger n'y comprend rien.”

Magyarul: Félni kell mindenesetre, hogy e zagyvaléka a

* Hajnik Imre: Európai jogtörténet.

tájszólásnak kellemetlen eredményt hozna létre. Az idevalók jól megérthetik, de az idegen nem ért belőle semmit.

Retalet a „cap de joven”, azaz az ifjúság feje csillapítja honi nyelven:

„Aco's Aco que vous chagrina?
Nosîre patouès es presque tout francés
 E, s'un mot n'es pas ben compres
 Un vesì coumplesen l'expliqua à sa vesina.”

Magyarul: Minek ezen szomorkodni? A mi nyelvjárásunk majdnem francia és ha egy szót nem is értünk meg jól, majd megmagyarázza előzékeny társunk.

A montpellieri patoist *Okiavian Bringuier* (1829—1875) emelte irodalmi színvonalra és mivel a modern nyelvjárás elégtelen volt, hogy vele magasabb eszméket és érzelmeket kifejezzon, két kézzel merített a középkori troubadour nyelvből, vagy más román irodalmi nyelvből, melyet azonban nagy ügyességgel a montpellieri nyelvjárásban érvényes szabályok szerint alakított át. Jelentősége ezáltal ugyanaz lett, mint a rhodanien, azaz a Rhône vidéki provençálnak, melyre Mistral gyakorolt befolyást a Mirèio és Calendou által. Főművei:

1. Provença, a honi történet főeseményeivel. 2. Un michant réve, ebben a hősnő Madaléna, egy 15 éves erényes és kecses árva. 3. Lou Roumieu, Legenda dau tems des Comtes de Provença. A költő ebben a fejedelmi udvarok hálátlanságát ostorozza; a tárgyat a költő Caesar Nostradamusnak Histoire et Chronik de Provence c. művéből vette. 4. A Perpau de Petrarca, ezt Petrarcanak 500 éves emlékünnepejére írta, amelyet 1874-ben Vaucluseben rendeztek.

Montpellier jogos büszkesége a „stúdium generale”, az egyeteme. Minden egyházi vagy világi szabályozás előtt már főnállóit három kara, köztük a nagyhírű orvosi kar (Ars physica). II. Adalbert mainczi érsek idejárt magát gyógyíttatni, Szent Bernát pedig ismereteit kiegészíteni. 1160 körül itt tanított a lombard Piacentin, aki a római jogot az északról beható „droit de contume” ellen védelmezte. Az egyetem egyik büszkesége volt Tudelai Benjamin.

E városban találkoztak az arab kalmárok a lombard kereskedőkkel, spanyolok és angolok a távol kelettel. Salernóból és Nápolyból a görög tudomány, Spanyolországból s a baleári szi-

getekről zsidó orvosok közvetítették az arab orvostudományt *éc* az Aristotelesen alapuló bölcsészetet.

Már százados múltja volt a montpellier-i egyetemnek, midőn VIII. Guilhem (1181) szabályzatot ad ki az orvosi kar részére, megállapítván annak szabadságát.

A „grande charte” azaz a nagy szabadságlevél IV. Miklós pápától származik (1289).

Ez az egyetem ma a román nyelvészet szempontjából is fokozott jelentőséggel bír, mivel ott az új provençalt és az új cataláni irodalmat is tanítják. Itt alakult meg a „Société pour l'étude des langues romans”; itt ülészik a „Félibres du Languedoc”, (a languedoc-i nyelvjárás irodalmi művelői), mely nyelvjárásnak az egyetem nyelvészeti karán tanszéket is állítottak s ezzel mintegy hivatalosan elismerték.

MARSEILLE.

Vida de la benaurada sancta Doucelina.*

Az érdem „szent Doucelina életének” fölfedezéseért Paul Meyert illeti, aki 1871-ben megjelent munkájában „Derniers Troubadours de la Provence” ezen nyelvemlék fontosságára figyelmeztet, mely míg egyrészt a 13. századbéli marseillei nyelvjárásra teljes fényt vet, másrészt is rendkívül érdekes, mert kifejezést nyernek benne ama vallásos eszmék és fölfogások, melyek a keresztény világot akkor mozgatták; egyetlen lélektani okmánya az extázis és neurózis tünetényének, ami leírva a középkori művek egyikében sem található. Az írók szerint Philippine de Porcelet a szerző, aki a szenttel jó barátságban volt. A mű kitűnően van megírva, egyike ama középkori írásműveknek, melyek az épületes életet, a lelki megigazolást célozzák. A mű egyik virága ama franciskánus irodalomnak, mely Itáliában fejlődött ki leginkább s amelynek fővonása bizonyos gyermekded pietás és bájos gyöngédség volt. Benne különben sok az analógia „Szent Ferenc virágos kertjével. (I. Fioretti di Sancto Francischo.)

Ez a Philippine vagyonos asszony volt, egy előkelő provençei család tagja, aki korán özvegyiségre jutva, a beguinek társházába

* Die Sprache der Vida de la benaurada sancta Doucelina. Eine Studie zum Dialekt v. Marseille. Dr. Else Wehowsky.

lépett, ahol Doucelinát a ház megalapításában híven támogatta, és vezetését e szent halála után átvette.

Amint látjuk, Doucelina életének leírása az úgynevezett franciskánus irodalomhoz tartozik. Az izgatott állapot, melyben a kérdélyek a 13. században forrongtak, a „Vida”-ben erősen visszatükröződnek. A főszemélyek benne: Hugues de Digne, Doucelinának fivére, a béguin szerzet megalapítója, továbbá Doucelina, és mindkettőjük barátja pármái János. Kicsiny, de buzgó szektához — a joachimitákhoz — tartoztak. Híres mesterük Joachim, ciszterci apát, aki a 13. század elején Florisban élt (Kalabriában). Dante őt a napkörbe helyezi, az egyházatyák közé:

Paradiso XII. ének:

„e lucemi da lato
Il calavrese abbate Giacchino
Di spirito profético dotato.”

Tőle származik a 3 világalállapotról — status mundi — szóló tanítás: Az első időszak a világ teremtésétől Krisztus születéséig terjed, a második a 1260-ig. A harmadik időszak, amely bennünket különösen érdekel, 1260-tól a világ közeli végéig; ez a szentek időszaka és a szerzeteké. A világ a III. időszakban lilimokkal fogja magát díszíteni és egy kiválasztott szerzetes rend fogja az „aeternumot” hirdetni. Ezen idők jellemzője az önválasztott szegénység, amely az embert függetleníti minden köteléktől, mely őt a földhöz fűzi.

Joachim erősen befolyásolta Assisi Szent Ferencet. A gondolat, hogy a lilimok korszaka az ajtó előtt van, amidőn a szellemileg szegényeknek az üdv lészen kinyilatkoztatva, adta az erőt és lelkesedést Ferencnek művéhez. Az ő örömtől mámoros hívei benne látták az angyalt, akiről János kinyilatkoztatása beszél. Vezéreszméje ez a bibliai mondás volt: „Ha tökéletes akarsz lenni, úgy menj és adj el mindent, amid van, add a szegényeknek, úgy kincset szerzesz a mennyországban és jer, kövess engem.

Követőinek száma hihetetlenül megsaporodott, Szent Klárával együtt nők is csatlakoztak hozzájuk; végül is a rend képtelen volt mindnyáját befogadni, mire a polgári elem kebelében egy harmadik rend, a tertiáriusok rendje keletkezett.

Hogy ily rendkívül nagy testületben súrlódások keletkeztek, az természetes. Pármái János, mint e rend generálisa alatt, a túl-

buzgók vergődtek hatalomra. Ezek indulatosan ostorozták az egyház javaival és világi hatalmával elkövetett visszaéléseket; de mikor avval vádolták őket, hogy János tanításait elébe helyezik az egyház dogmáinak, IV. Sándor pápa 1255-ben átok alá vetette a joachimiták tanait és Jánost lemondásra kötelezték. Utódja Bonaventura, hevesen lépett föl ellenök, egyházi bíróság elé állította őket, Pármai János is csak magasállású pártfogóinak köszönhette életét.

Szent Lajos 1254-ben visszatérve az első keresztes háborúból, fölkereste Hyèresben Hugues de Digne celláját és bámulva látta, hogy a hívek milyen sokasága vette őt körül. Úgy hitte, hogy ez azért van így, mert veszedelmesen közeledett az ominózus 1260-ik esztendő. Még jobban meglepte, hogy a barát milyen nyíltan beszél vele, amit a király az isteni küldetés nyilvánvaló jelének tekintett. Ehhez hasonló volt Anjou Károlynak, a király fivérének a benyomása, mikor Doucelina intelmeit hallgatta, akinek a befolyására újra kegyébe fogadta a franciskánusokat:

„És a jó példáért, az alázatosságért, melyet nála tapasztalhatni és iránta való szeretetből Anjou Károly provencei gróf visszafogadta kegyébe a testvéreket és az egész rendet stb.” (E per lo bon heissemple que viron d'ella e sa humilitat, le comps ac tant de devocion que per amor d'ella restitui en gracia los fraires e tot Torde, li cals si tenian tut per mortz, e estavan am gran paor.)

Sancta Doucelina 1214-ben ajáletett Digneben, gazdag kereskedő családból, szülei jámbor emberek voltak, „amit Isten nekik adott, azt jótéteményekben szétoztották.” (en las sanctas obras de pietat despondian so que Dieus lur donave.)

Atyjával Hyèresbe költözködött, ahol fivére franciskánus volt és ápolta a betegeket, kivált a bélpoklosokat, akiket atyja az útszélen szedett össze.

Díszes szép ruhája alatt disznóbórból csavart övet viselt, továbbá egy csomózott kötelet, amely mélyen bevágott a testébe, és egy vasgyűrűt. Abban látta ugyanis az üdv útját, hogy testét sanyargatja, vágyait elöli. Egy isteni látomány megmutatta neki azt a külvilágtól különböző ruházatot, melyet hordani kell, u. m.: fekete köpenyt, fáyolt és Övet és még külön megkülönböztetésül fején egy fekete átvetőt. A szegénység és szüzesség fogadalmát fivére kezébe tette le. Ott alapította az első társházat; a marseilli már a harmadik volt.

Doucelina nagy tiszteletben állott. Anjou Károly, Nagy Lajos magyar király öse, keresztanyának hitta meg gyermekéhez és tanácsát is kikérte, mikor a pápa neki a Két-Sicilia királyságát följánlotta.

Doucelina minden gondolata, minden szónoklatának tárgya Szent Ferenc volt, már a neve kiejtése is elragadtatásba ejtette. A nép is, a főnemesség is odasietett, hogy magánkívületében lássák. A hitetlenek kegyetlen próbákat műveltek rajta, melyekben amaz idők és egyes személyek durvasága visszatükröződik.

Anjou Károly is megkínoztta, t. i. forró ólmot öntetett a lábaira, úgy hogy Doucelina, mikor anasthasiájából fölébredt, iszonyú fájdalmában alig volt képes lábaira állani. Mikor Doucelina a marseillei templomban elragadtatott állapotba jutott, a nép is oda tódult, különös gyógyító erőt tulajdonítván neki. Csodaszerű testi és lelki gyógyításairól a „Vida” sok adatot sorol föl. Mint Assisi Ferenc tanítványa, egy új Jeruzsálemet lát a földre ereszkedni.

Nagypénteken így szólt: „Recullas vos, intras vos en la nau, que tot cant sera trobat defora sera perit.” Riadjatok vissza (térjete meg) lépjete be a bárkába, hogy mindnyájan veszedelmesen kívül legyetek.” És a körüle csoportosuló rettegő asszonyok kérdéseire, hogy ő is a hajóban fog-e lenni, azt felelte: „Valóban Szt. Ferenc közbejöttével mindnyájan meg lesztek mentve!” (Veraiamens sotz las alas de sant Frances totas seras sal vas!) Ez az idézet a kritikus 1260. évre vonatkozik. Doucelina valami második vízözönt képzelt, amelyből szt. Ferenc, az evangélium anygala a követőit kimenteni fogja.

Doucelina temetésénél a nép, mely ereklyét akart szerezni, oly nagy tömegben csoportosult, hogy fegyveres erőt kellett alkalmazni, nehogy a tolongásban szerencsétlenség történjék. Életét megírták egy könyvben, mely a beguinek lelki épülésére szolgált. Ez a „Vida” a provençal nyelv marseillei dialektusában van írva. A dialektusokat Mistral foglalta össze a „Trésor dou Félibrige” című szótárában.

Ezen nyelvemlékhez áll legközelebb Raymond Féraud „Vida de Sant Honorât” c. legendája. Féraud provençei troubadour volt, aki Honoratus életrajzát latinból fordította és magyarországi Mária királynénak, II. Anjou Károly nejének ajánlotta. Ez a király ura volt a nápolyi királyságnak és a Provençenak.

Szerző koketteriából így mentegeti nyelvezetét:

„E si deguns m'asauta
 Mon romanz ni mons ditz,
 Car non los ay escritz
 En lo dreg proensal,
 Non m'o tengan a mal,
 Car ma lenga non es
 Del drech proensales.”

Magyarul: „Ha nem találnának kegyet az én románságom és mondásaim, hogy mivel nem írtam a helyes provençal!, (mivel ő a keleti részből származott) ne vegyék ezt nekem rossz néven. Az én anyanyelvem ugyanis nem igazi provençal! Tévednénk, ha a költő eme szerénykedését komolyan vennők. Nagyon is hosszú ideig élt ő Károly udvarában, hogy kitűnően kezelje a helyes provençált, a „lo dreg proensalt.”

Nagy jelentősége volt abban az időben a szenteknek; a veszély tudatától megriadt emberek az ő erősségükben kerestek tanácsot gyengeségük támogatására, midőn háború, járvány pusztította őket, és a közveszély képzelete, mint a világ vége, erősen foglalkoztatta elméjüket, melyet már egyszer az 1000-ik évre megjósoltak.

A jellemben, észben és hitben erősebb után indultak, aki természetesen szintén alá volt vetve a kornak, a közhitnek, de fenkölt tulajdonságai alkalmassá tették arra, hogy korának magaslatán álljon.

Közveszély fenyeget bennünket most is, harmadik éve óta folyik a világháború; a világ összes szenvedélyei egyesültek ellenünk: a hazugság, az irigység, a rossz indulat, a hatalmi féltékenység halálos ölelésben akarnak bennünket megsemmisíteni, de mi magasra emeljük fényes vértünket és ezt tartjuk ellenségeink elé, hogy a gyűlölet kígyóitól övezett Gorgó arcukat benne megláthassák és kővé meredjenek.

Egész népünk a hadak útján halad Vájjon fontolóra veszik-e, hogy mit gondol, mit mivel az egyszerű ember, mit az intellektuális? A sorsuk egy Egyként énekelhetik a régi zsolozsmát: „Media in morte sumus.” (Az élet közepette a halál fog körül bennünket). A harcos részére az élet értelme meg van oldva.... tudja, hogy a hazát kell megoltalmaznia; világos

előtte, hogy az egyes csak paránya az egésznek, az imádott hont rögnek; az egyes joga eltűnik az összeséget képviselő államében, mely neki parancsol és melynek ő készségesen aláveti magát.

Milyen hatása van a háborúnak az intellektuális ember lelki életére? A megfigyelők két eszme bukását jósolták a háború után; a vallásos eszmének bukását és a szocializmusét. Ami a vallásosságot illeti, a nagy tévedés már most nyilvánvaló, mert ezen eszme a nagy háborúban fokozottabb mértékben nyilatkozik meg. A szabadgondolkozó is, ha egyebütt nem, hát otthon a négy fal között gyermekkori imája elmondásával igyekszik zsongítani nagyfokú idegességét. Ilyen átalakulást nagy írók is mutatnak, mint Sienkievicz és Suderman stb. Tipikus e téren Huysmans.

A nevrózis, az ideges diszpozíció, sőt idegbetegség pedig terjed s minél tovább kiterjed a háború területe, annál nagyobb a nép szenvedése. Freud a nevrózis okát a kultúrelenes hajlamok elnyomásában látja; mások szerint a baj ama lélektani konfliktusban fejlődik, mely az érzés és gondolkozás között keletkezik.

Egységesség létrejötté céljából az ideges elnyomja lényének egyik felét, még pedig az élvezetre vágyót, vagy a gonosztevőt, mások a belső jámbor embert. Az utóbbi eset beálltával a természettől szemlélődésre hajló ember szabadgondolkozó lesz. Mások ellenben az ellenkező átalakuláson mennek át: megtörve az élettől és kifáradva a küzdelmekről, egyedül a vallásban találnak megnyugvást.

Míg Zola naturalizmusa teljes fényében ragyogott, az irodalmi Parnasszuson az új jelszavak egész sorozata jelentkezett; így a dekadencia, praerafaelizmus, primitív művészet; új-idealizmus, miszticizmus, szimbolizmus, melyek a naturalizmussal szemben a visszahatást képviselték. A misztikus szimbolizmusnak Joris Charles Huysmans volt a főképviseelője.

Huysmans első regényei még Zola kerékvágásában mozognak, így „Soeurs Vatard” proletárregény; „Sac au dos”-ban leírja élményeit az 1870. háborúból; „En ménage” egy házaset festése a kispolgárság köréből. E regény nagy hullámokat vert és a révén erkölcstelenséggel vádolták a költőt.

„A Rebours”, „Là Bas”, „En route” új irányt jelölnek. Az első egy hallucináló neuraszténikus francia főúrnak lelki életét vázolja. Esseintes herceg, egy vérszegény, elhasznált neuraszténikus, aki fantasztikus otthont rendez be magának, hogy a

brutális valóságtól megmenekedjék. Ezen környezetben a legvadabb hallucinációk segítségével elégíti ki kívánságait. Képzletben majd Keleten, majd Angliában van és így utazik, anélkül, hogy kimozdulna és érzékeny idegeit kitegye a külvilággal való kellemtelen érintkezésnek. Nem olvas mást, csak a késői latin írókat, az újabbak közül pedig csupán a szatanikusok és vallásosak érdeklik, mint Poe, Baudelaire, Paul Verlaine, Mallarmé és Barbey D'Aurevilly. A filozófusok közül csak Schopenhauerrel ért egyet, az arisztokratikus természetek gondolkodójával, aki a reményt és a csalódást egyaránt távoltartja az embertől. Ez a pessimizmus vezet azután a végletekbe.* A másik világot vet némely emberek borzalmas eltévelyedéseire; főalakja Gilles de Rais tábornagy, történeti személy. A harmadik a léleknek a purgatóriumban történő megigazulásáról ad hírt, midőn Istenét keresi és vérző lábakkal halad a tövises úton. Itt már könnyű volna eszmei összefüggést kimutatni Huysmans fejlődése és a „Vida de la Santa Doucelinában” megnyilatkozó életfelfogás között, *míg* későbbi regényei — La Cathédrale és l'Oblat — már aszkétizmusra vallanak és kifejezik vágyát a kolostori elvont élet iránt, mely épúgy jelentkezett a troubadouroknál egy bizonyos életkorban, mint a korai renaissancebeli költőknél, akik egy szabad, győzedelmes élet után a magukbaszállást csak ilyen módon képzeltek lehetségesnek. E felfogás iskolapéldája V. Károly, a világ leghatalmasabb uralkodója, aki csalódásai után császári koronáját a San Justo kolostor oltárára helyezte és szerzetesi ruhában tette meg utolsó útját.

A neo-katholicizmus képviselői Léon Bloy és Barbey d'Aurevilly és még ezeknél is szélsőbb irányt képvisel Ernest Hello.

A harmadik az „En route”, a léleknek a Purgatóriumban történő megigazulásáról értekezik.

* Az ilyen neuro analysis képes érthetővé tenni a Dr. Adler Frigyes-féle jelenségek rettenetes eltévelyedéseit.

PARIS.

Mr. Emile Villemain irodalomtörténeti előadásai képezték a szünidei tanfolyam főérdekességét St. Valéry en Cauxban, Normandiában.

Szállásom ablakai a Channelre nyíltak. Ha innen erős látcsövemmel nem is voltam képes Anglia krétás partjait kivenni, de a láthatáron föltűnő hajók már pontnyi nagyságban búvkörébe kerültek.

Mr. Villemain a hét másik felét Parisban, a Rue de Écolesban töltötte, ahol a másik vállalata: az Institut St. Germain virágzik, amely egész éven át nyitva van. Ebben is bőven lehet épülni; ámde, hogy mikor inspiciálja harmadik intézetét: a nemesi leányneveidéjét Passyban — melyet, ha nem csalódom, Márkus Emilia leányai is látogattak — az valóságos rejtély.

Mr. Villemainnek megígértem, hogy a következő szünidőt nála töltöm, az Institut St. Germainben. Adieu, tehát ti diákszállók, ti régi kedves odúk, ahol annyit bújtam a Szajna-parti buquinisteknél beszerzett ódon könyveket, melyek közül nem egy most már díszbe a könyvtáramnak, mint Bâtante Histoire de la Bourgogne 12 kötete, eredeti régi kötésekben, acélmetszettekkel ellátva és csak 15 frank volt az ára.

Mint mindenütt, itt is első sorban magyar nyomok után sóvárogtam. Nem is került nagy fáradságomba egy honfitársamat: Kónya kisújszállási főgymn. tanárt fölfedezni a penzióban, akit nemcsak hivatásában, hanem ide is követett ifjú, bájos neje. Iri-gyeltem is nagyon programjuk keresztülvitelére latbavetett rendkívüli energiájukat. Míg ők pl. ma a Musée Carnavalet-t, holnap a des Gobelinst stb-t, azaz minden nap más-más nevezetességet látogattak, addig én többnyire csatangoltam és a könyvárúsok kirakatait nézdegéltem.

Nagyon érdekelt a többi közt Louis Michaud kirakata a Bd St. Germainen. Ez egy „Sociedad de Ediciones Franco-Hispano,” mely 600,000 frc alaptőkével rendelkezik. Buenos Ayresben van fiókja. Nemcsak spanyol írókat ad ki, hanem előkelőbb francia írókat is spanyol fordításban. Ha tekintetbe vesszük, hogy a spanyol nyelvterület 100 millió ember, akkor a „Sociedad” vállalata sikeres lehet.

Beléptem az üzletbe és kértem Enrico Gomez-Carillo modern spanyol írónak jerusalén y la Tierra Santa művét. Ez a mű új szenzáció. A spanyol nyelv elsajátítása céljából az üzletbeli fekete cigány spanyol ifjút kérdeztem, hogy küldhetne-e nekem egy franciául értő spanyol professzort. — Nagyon szívesen, válaszolt, — elküldöm az egyik fordítónkat. Erre átadtam neki névjegyemet, melyen a lakásom is föl volt jegyezve. Egyúttal arra kértem, hogy olyan madridi könyvárust ajánljon, akinél régibb spanyol könyveket, történeteket rendelhetnék. Spanyolom zavarba jött, mondván:

— Nálunk nem biztos, hogy megkapja, amit kíván.

— De hát hová forduljak? kérdezem.

— Talán Leipsickbe.

— Leipsickbe? talán csak nem Gustav Fockhoz?

— De éppen Gustav Fockhoz.

— No szépen vagyunk; ha Joubainville meghal Parisban, akkor a román vagy kelta irodalomban gazdag könyvtárából csak Focknál vásárolhatok egyet-mást; ha Francis Pressensé képviselő könyvtárából tartok számot valamely történeti műre, akkor is Fockhoz kell fordulnom, és ha régibb spanyol munkára van szükségem, szintén a barbár Fockhoz utalnak Leipsickbe.

Másnap tiszteletét tette nálam a fekete emberem és kellő gravitással helyet foglalt velem szemben, miután névjegyét átnyújtotta. Csendes rémülettel olvasom: „Antonio Calleja y Ramirez de Avellano, Licencié en Droit, Professeur d'Espagnol, Paris etc.

— Mondja csak, kedves Don Antonio, — kérdeztem — miért oly hosszú a neve?

— Meg fogom Önnek a dolgot magyarázni Don Gustavo, — válaszolt ő.

Don Gustavo szóra dagadozni kezdtem az önérzettől. Ami ő nála Don, az Angliában Esquire; ennél talán még magasabb cím a Monsieur. Az „ancien régime” alatt még a püspök is csak Monsieur volt, csak újabban jött divatba a Monsignore.

— Én — úgymond — nemcsak atyámnak Callejának, hanem anyámnak: Donna Ramirez de Avellanonak is fia vagyok, ez okból a névjegyem mindkét nevet mutatja.

— Rendben van, Don Antonio, értem; és most beszéljünk a tananyag mivoltáról, a tanulás mikéntjéről.

— Hát előbb áttanulmányozzuk a „Primeros Pinitost” vagyis az első fenyőfákat, hogy anyagot s egy kis nyelvtant sajátítsunk el.

— Így nem értünk célt, Don Antonio, nekem már nincs türelmem a Primeros Pinitosokhoz, hanem egyik órán olvassunk „El padre Marianából”, vagy „Lafuente” történeészből, a másikon pedig . . . hiszen itt látom a „Cherusalén y la Tierra Santa”-t, ezt fogjuk olvasni, közben egy kis egyeztetést, egy kis igeragozást veszünk és menni fog az ügy. Megjártam én Angliát is és angol nyelvi ismereteimet is nagyrészt Macaulay „History of England”-jából merítettem. Hallotta volna csak, hogyan pöröltem a kalauzzal, mivel Tonbridgenél nem jött be mondani: „changed” és Brighton helyett Londonba vitt; éjszakára azonban a rapiddal újra a tengerparton voltam.

A nyelvtanárral tisztába jöttem, Don Antonio nagyon jó társnak vált be, igazi castiliai volt Burgosból, aki a portugallokat nemcsak nem kedvelte, de sőt megvetette. Ily nemzeti szim-vagy antipátia iránt nem volt még akkoriban érzékem; egyébiránt nagy hasznát vettem később a spanyol nyelvben való búvárkodásomnak. Ki sejthette, hogy e kedvtöltésemnek gyakorlati hasznosítására is kell majd fanyalodnom.

Ő Gomez-Carillot személyesen ismerte. Mikor ez megtudta, hogy kiadójával történt megegyezés folytán művét magyarrá fordítom, megörült neki és többi műveinek francia bírálatait is sietett rendelkezésemre bocsátani. Az 1913-iki Annales okt. 5-iki számában egy hozzá intézett költeményt közöl Ernest Gauberttől, melyet a francia írók barcelonai kirándulása alkalmából a Montjuich lábánál írt. Ebből itt közlöm e sorokat:

BARCELONE (A ENRIQUE GOMEZ-CARILLO).

M'accoudant aux vieux murs où, dans un soir semblable,
 Peut-être, comme moi, Colomb s'est accoudée,
 Je regarde, au delà, au delà des voiles et du sable
 Où se brisent les feux du soleil attardé, s'il ne va pas surgir
 [de la vague marine,
 Soudain, le galion qui porte à son grand mât la flamme de victoire et dont le vent incline
 Les flancs lourds du tribut payé par vingt climats . . .

S így fejezi be:

Espagne, tu ne peux ni mourir ni décroître.
Toi qui mêles, parmi tes nuits et tes machins,
Dans les cris de l'amour et les ferveurs de cloître,
Le triple enchantement des trois pays latins.

A költemény nagyon szép, a három latin ország bájoló, elragadtatása azonban nagyon különböző; a spanyolnak ígérhetett a „trois intelligences” eget-földet, de sem ígéretei, sem fenyegetőzései nem téríthették el a becsület útjáról, míg hű szövetségésünk: a derék talján, már a háború kitörése előtt elárult bennünket. A mocskos jellemű Gabriele a sacro egoismo jelszavával akarta igazolni nemzetének becstelen orvtámadását. De hogy a francia is hogyan elemzi e tételt, csak Diderotig kell visszamenünk; abból az alkalomból, hogy Helvetius műve: „De l'Esprit” (a szellemről), a „juger c'est sentir” tételt állítja föl, amely szerint minden szenvedélynek végcélja az érzéki élvezet. Diderot szembezállt e fölfogással, mert az a vád érthette az encyklopedistákat, hogy lerombolni kívánják az állam és az egyház alapjait, és így érvel:

„Az erkölcsi cselekedet követelménye a természetben gyökerizik és semmi sem válhatik kérdésessé. Ugyanolyan szilárdan rejlik azonban az emberben a természeti önszeretet. Az encyklopédia erkölcstana, ennélfogva ezért „a jól fölfogott önérdéken alapul (l'intérêt bien entendu).”

Az önszeretet, mely az értelemnek aláveti magát, mások jogos érdekeit elösméri, sőt támogatja. így keletkeznek: a jóakarát, a száanalom, a felebaráti szeretet érzései. A humánus erkölcs egyrészt ildomosan a hasznot, másrészt a szimpátiát stb. veszi zsinórmértékül.”

Don Antonio nagyon jó társnak bizonyult; hétköznap délutánoként ellátogattunk a Bibliothèque Nationaleba dolgozgatni, vasárnap pedig a Jardin d'Acclimatisationba Szenegál falvakat nézni, vagy máshova. Sokat tudott szép hazájáról beszélni, úgy hogy nagyon kíváncsoztam oda, de a sors csak szomorú viszonyok között két évvel később teljesítette óhajomat.

A *Jerusalén-ben* szépen haladtunk: Sennor Gomez-Carillo ragyogó író, nagy kedvteléssel foglalkoztam vele. Ő Don Antonio útján számomra két füzetet küldött Zsolnára, mely méltatásával

foglalkozik. Az egyik Madridban jelent meg. Címe: Los Maestros Jóvenes — Gomez-Carillo — Estudio De Psicología Literaria por Eduardo De Ory. A másik Parisban, címe: Un écrivain en France — Mr. Gomez-Carillo — par F. Vézinet.

Művei közül itt ismertetem néhánynak címét: El Alma Japonesa; De Marsella à Tokio; Grecia, Cultos Profanos; Evocaciones Biblicas; Á Orillas del Nilo; Frescos Antiguos (cuentos).

A Jerusalén egyes fejezetei a Szentföldnek egy-egy vidékét, városát írják le lebilincselő kedvességgel és azzal a közvetlenséggel, mely a jelen és múlt képeit egybeolvasztva varázsolja elénk.

El Libano fejezetben a Libanont tárgyalja, melyen a cédrusokat kereste és csak a 100 év óta ültetett fekete fenyőket látta. Csak néhány cédrus létezik még 2000 méter magasságban, melyekre állandóan örök ügyelnek, nehogy a ritkasággyűjtők lefaragják. Ritka szép példányokat őriznek az európai növényhonosító kertek, megemlíti a genfit, a tournefortit, hozzátehetette volna a Selmecbányáit is, ahol a botanikus kertben egymás mellett örködik egy libanoni és egy atlaszhegyi példány.

Damasco. Damaszkuszt „El Paraiso Terrenal”-nak, földi paradicsomnak nevezi és idézi a próféta szavait: „az én paradicsomom nem e világból való”, és folytatja: „Mohammed csak távolról szemlélte e virágos kertet”. Gomez-Carillo szelídnek találja a mohamedán lakosságot és ezért érthetetlennek támadásukat a keresztények ellen a vérvád ürügye alatt.

II. Vilmos császár itt nagy tiszteletnek örvend. Egy lépést sem tehet az ember, hogy emlékével ne találkozzék. Ahol egykor a próféta szemlélte a kerteket, oda II. Vilmosnak egy kilátót építettek. Saladin sírjánál a kápolnába, ahová egykoron hitetlen be nem léphetett, az első dolog, amit az ember lát, egy bronzszobor, melyet a császári felség a katafalk lábához helyezett. A vendéglőben tett első megjegyzésre a majordomus így szól ünnepelesen:

— Ez a szálló az, melyet ő császári felsége megtisztelt.

Abdullah pasa, akinél az ő „Ezer és egy éjszakára” emlékeztető palotájában a császár látogatóban volt, gőgösen mutogatja a császár művészi arcképét. Vezetóm mondja Abdulláhnak: Pierre Loti is nagy művész, remek költő ... az is volt itt. . .

— Nem tudom, nem emlékszem, szóla Abdullah.

* Azután átolvassa Abdullah Mardrus doktor névjegyét, azét, aki hozzá ajánlott és mormogja:

— Madame Mardrus szintén költő . . . Milyen szép szemei vannak! . . .

Los peregrinos de la Meca fejezetben a mohamedánok belső életét, jámbor hitét festi és közelebb hozza értelmünkhöz, mint sok nagy compendium.

Tiberiades még mindig fönnáll, de a Jézustól elátkozott Capharnaum, Betsaida, Magdala, Corozaim és Dalmanata városok nyomtalanul eltűntek. Tiberiásban látja a cordovai születésű Majmonides sírját; a keresztények, arabok és zsidók egyaránt tudják keleten, ki volt ez a páratlan ember. Eredetileg arabul írta főséges műveit, melyeket héberre fordítottak le. Tőle származik a „Tévelygők vezetője”, mely művét a zsidók szent könyveik mellé és erkölcsi tételeit a tízparancsolatokkal egyenlő rangba helyezik.

Gómez-Carillo Majmonidest elégikus hangon reklamálja spanyolnak, amidőn ő, a keresztény spanyol térdepei az ihletett férfiú” százados sírhalma mellett; spanyolnak Juda Halévyt is, akinek Elégiája az egyetlen egyházi ének Dávid „zsoltárai” és Jeremiás „siralmai” mellett. Spanyoloknak reklamálja szintén Ibn Gabriol és Juda el Harizi költőket és Mózes ben Herrochot, aki a cordovai nagy rabbinikus iskolát alapította, mely a héber kultúra központja volt. Spanyolnak végül még több olyan nevet, melyeket az egész keleten nagyrabecsültek, mint pl. Bekhai ben Jussufot „A szív kötelességei” íróját, Tudelai Benjámint, akinek „Itinerarium”-a még ma is használható útleírás, Moise ben Leont, a „Zohár” szerzőjét, mely mű breviáriuma lett a középkori kabballának és az occultizmus hatszögű kövének.

Gómez-Carilloéhoz hasonló érzelem hevítette Emilio Castelárt

* Julian de Casal, kubai költő, a következő szonettben ünnepli Carillot:

Ojos llenos de vaga poesia,	Jo nunca le véré, pero le amo
Cual los de un ángel del celesto coro	Y en los instantes de dolor le llamo,
Obscura cabellera y tez de moro,	Queriendo echaz mis brazos a su cuello,
Tostada por el sol del Mediodia.	Porque se' que su espíritu atesora
Prosador de brillante fantasia,	La pureza del alma sonadora,
Brotan las frases de su pluma de oro	Y el amor insaciable de lo bello.
Como las aguas de un raudal sonoro	
Cubiertas de irisada pedreria	

is, aki Olaszországba utaztában a hajón egy damaszkuszi zsidónővel társalgásba elegyedett, ki az ő legnagyobb meglepetésére még ma is tiszta kasztíliai nyelven beszélt.

Ugyanily érzelem kifolyásából vitte keresztül tavaly a madridi egyetem tudós rektora, — egy jezsuita atya — hogy egy jelentékeny zsidó tudóst kineveztek oda, hogy a rabbinikus tudományoknak rendes tanára legyen. E tanár egy spanyol származású marokkói ember volt.

Gómez-Carillo művének sok szép fejezete közül kiragadok kettőt: Los tesoros de Santiago (Szent Jakab kincse) és El Alma judia (a zsidó lélek).

LOS TESOROS DE SANTIAGO.

— Itt Spanyolországban vagyunk, mondja a kellemetes örmény szerzetesem, aki a Szent Jakab templomba kísért. Midőn így hallgatom, a sötét, alacsony kápolnára gondolok, melyben a vezetők szerint Spanyolország védőszentjének feje van eltemetve. Azonban sovány karjának egy széles kézmozdulatával mutatja, hogy nem erről van szó, hanem a csodaszép fayence-lapokról, melyek a bazilika belsejét díszítették.

— Spanyol eredetű — mormogta.

Valóban spanyol, a régi arab Spanyolországból, valószínűleg valamely régi keresztény község adománya az első századokból, vagy Rekkared gót király valamelyik gót utódjától. Mert itt egyikeben vagyok a Szentföld legrégebb és legtiszteltebb szentélyeinek. A remek trónuson, melyet a főoltár előtt látunk s amely akár a római Szt. Péter templom díszére is válnék, az örmény pátriárkák közel 2000 év óta követik egymást megszakítás nélkül. Az első, aki benne ült, az ifjabb Szt. Jakab volt, Jeruzsálem érseke. Utána következett e széken a Györgyök, Théophilek és Cyrillek végtelen sorozata. Ez a szék ma a legelőkelőbb Jeruzsálemben és „nem szabad elfelejteni” — mondja vezetőm — „hogy a mi pátriárkánk a XV. század kezdete óta a *malik en neçara* Jeruzsálem keresztényeinek főnöke, minden keresztényé, akár katolikusok, akár orthodoxok, akár protestánsok, mindnyájának, mindnyájának . . .”

Nem, nem fogom ezt elfelejteni. A görögök és rómaiak nem felejtik ezt el, még álmukban sem. Hiszen oly fájdalmas a nagy katolikus egyházak önszeretetére, hogy az elsőség azon a szent helyen egy ázsiai szektáé, mely majdnem eretnek! ... Én mondom ezt „majdnem.” A franciskánusok keresztet vetnek és úgy kiáltják: — Teljesen eretnekek, pogány és mohamedán utóizzel!

— Az orthodoxok véleménye szerint a pogányoktól bírják a föl-
avatás szertartását. A pap t. i., fölavattatása előtt, negyven napot és negyven éjjelt tölt egy kápolnába bezárva, amely quarantaine végén ünnepélyt rendeznek. Résztvesz ebben az új pap neje is, de bekötött szemekkel és fölpeckelt szájjal. Ami pedig a muzulmán ízlést illeti, ez náluk abban kulminál, hogy az egyházak falait szintén teleaggatják szőnyegekkel, valamint, hogy a hívők az egyházba lépés előtt levetik lábbelijüket.”

* *
*
* *

— Az egész világon — szól nagy göggel a sötét szerzetes — nincs több olyan Szentszűz, aki annyira gazdag volna, mint a mienk.

Erre a toledói Madonna kincseire emlékeztettem, t. i. a 20.000 gyönyörű köpenyre, a csodaszép nyakékekre, a fölséges selymekre; aztán így szóltam magamban: Ily alacsony, toronytalan templom Madonnája, ahol a híveket úgy hívják össze, hogy kalapáccsal ütnek nagy deszkákra, semmiesetre sem ragyoghat mint a castiliai székesegyházé.

De íme egy csodálatos menet bontakozott ki; hallgatag szerzetesek légiója, gyászsötét ruhában, gyöngyházzal kirakott ládákat és bársonnyal bevont hengereket hordva, minden ereklje előtt térdet hajtvá, minden dalmatikát végigsimítva, minden keresztet megcsókolva, a szőnyegekre helyezik a templom kincseit. Ilyenek: drágakövekkel behintett köpenyek, továbbá email-ragyogású merev köpenyek, nemkülönben köpenyek bizánci szent képekkel, azokhoz hasonló, melyeket Ravenna régi bazilikáinak mozaikjaiban megbámulnak; azonkívül kék köpenyek gyémánt — inkrusztációval, smaragddal díszített zöld és gyöngyrojtokkal díszített vörös köpenyek . . . Ezek ibolyaszín vagy bíboralapú dalmatikák, amelyek aranyból megmunkálva messziről úgy ragyognak, mint a szent-ségtartók.

Látni itt minden korszakra emlékeztető papi fővegeket, u. m. mitrákat, mint amilyenek az assyr domborműveken díszelnek, császári diadémekhez hasonló mitrákat, kétszarvúakat, némelyek közülök miniatűr festményekkel díszítvék, másokat ritka gemmákkal raktak ki.

A børsaruk is nagyon régi eredetűek, részint inkrusztációkkal, részint drágakövekkel kirakva.

Régi selyemdarabjaikkal pedig az egész oltárt be lehetett takarni és a keresztfolyosókat fölékesíteni. E selymek régenmult időben Perzsiából vagy Törökországból érkeztek és színárnyalataik az ezredéves tárgyak utánozhatatlan lágyságával bírnak, brokát rojtos szegélyűek, melyeken épúgy mint a byzanci frízeken, a keresztény misztériumok jelenetei követik egymást.

A keresztetek, nimbuszok, koronák, főpapi mellvérték, gyűrűk és pástorbotok szintén mesébe illő értéket képviselnek.

A monstranciákon és szent vázákon a legszebb smaragdok ragyognak, amilyeneket csak álmodni lehet.

Oh mily szegénynek és nyomorúságosnak látszol te toledói Madonna, ehhez képest, a te gyöngyös köpenyeddal és arany guirlandjaidal! Ily nagyszerűséget, ily luxust nem találni tenálad . . .

* *
*

— De ez még semmi, mondja nekem szerzetes kísérőm, semmi semmi ... Ha megmutathatnám önnek, amit a rendház igazi kincstárában őrzünk . . . ! Abban a falak mentén szekrények vannak, tele kincsekkel, képekkel és szövetneműekkel, melyek utolérhetetlen értékűek. Kinyitásukra hat örre van szükség, mert mindegyik szekrény hat zárra nyílik. Ha fejedelmek vagy püspökök jönnek Jeruzsálembe, úgy a pátriárka időnként kinyitja a gyűjtemények valamelyikét, melynek tartalma túlvilági fényvel ragyog. Amit Önnek eddig mutattunk, az semmi, ahhoz képest, amit a sekrestyés atya beleegyezésével mutathatnánk. Csupán a szertartási könyvtárunk példányai is elégségesek volnának egy egész országot gazdaggá tenni. Jöjjön csak közelebb . . . közeledjék csak . . .

A művészien kidolgozott és inkrusztált pulpituson tényleg több evangéliumot pillantok meg, középkori barátoktól kifestve, akik ebben nagy művészek voltak.

— Mi ezrivel bírunk ilyen művekkel, mondja ciceróne-m.

És midőn — bár tisztelettel — ennyi gazdagság kérdé-
sével szemben kételyeimnek adtam kifejezést, odaintette a dalma-
tikákat göngyölgető szerzetesek egyikét és kinyitattott vele egy
katalógust, amelyben 3000-nél több ezredéves könyv van föl-
sorolva.

— Ez mind a Madonna kincséhez tartozik, mondja nekem.
Aztán hozzát teszi:

— Ennek nagy része Spanyolországból jött... A spanyolok
ugyanis régen Szent Jakab miatt, akinek a feje nálunk és a teste
Compostellában van eltemetve, megkülönböztetett tisztelettel visel-
tettek szentélyünk iránt. Ez a hely t. i. az, ahol Szent Jakabot
lefejezték.

* *
*

A kriptában a szerzetes magamra hagyott, talán azt gondolta,
hogy térdepelni és imádkozni akarok és mire visszatértem, a
kincsek eltűntek.

EL ALMA JUDIA (A zsidó lélek.)

... A látvány, melyhez az utazók, gyakran mosollyal ajku-
kon eljönnek, egyike a világ legfönségesebb vallásos megnyilván-
ulásának. Vájjon mit ünnepelnek itt? íme:

A már nem létező *Templom* egyik fala előtt 2000 év óta
minden pénteken minden fenyegetés, minden üldözés, minden
sarkasmus dacára, a jeruzsálemi zsidók összegyülekeznek, hogy
ott fájdalomukat és reményeiket kileheljék. A legmélyebb tisztelet
vezérli oda az én lépteimet is, hogy gyakran láthassam őket
imádkozni. És nem veszek rajtuk észre semmi visszataszítót. Hogy
arcuk csúnya volna, ahogy európai könyvek beszélnek, az nem
felel meg az igazságnak. Ellenkezőleg. Az aggastyánok között
lépten-nyomon bibliai szépségű típusokat fődözök föl és a fiatalok
egészen megindítanak nagy félnék szemekkel. Még a halántékaik
fölött, a szentírás rendelése szerint visejt hajfürtöket sem tartom
— hogy úgy mondjam — nevetségesebbeknek, mint pl. a keresz-
tények vagy arabok hajviseletét; ami a modern ruházatunknál
pedig sokkal harmonikusabb az ő ragyogó színű bársony tunikájuk.

Ámde nem is a külső kinézésük érdekel minket, hanem a belső értékük. Ezek az emberek t. i. történetüknek örökkévaló tragédiáján keresztül is megtudják őrizni, isteni küldetésükben való megingathatatlan hitüket s így méltán megérdemlik, hogy magasabb lényekként csodálják őket. A salamoni kövekkel szemben állva, a szent templom szétrombolásának szerencsétlenségét fölidézve, szemeknek minden könnyét elsírják:

„A szétrombolt templom miatt!” kiált a rabbi. És az egész nép felelt:

„Magánosan ülünk és sírunk!”

„A földúlt palota miatt”

— Magánosan ülünk és sírunk.

És a litánia folytatódik fönségesen, remegve, szívszaggatóan.

„Az elhunyt nagy férfaink miatt . . .

„Ami eltűnt nagyságaink miatt . . .

„A lángbaborított köveink miatt . . .

„A meggyilkolt papjaink miatt . . .

„A mi királyaink miatt ...

A nép pedig egyfolytában felelt:

— Magánosan ülünk és sírunk.

És a vén héber biblia megsárgult levelei fölé könnyek hullanak ... És az arcok vonásai reszketnek ... És egy rettenetes vonaglás járja át az egész testet . . .

Óh! te titokzatos és fönséges faj, kevély és erős az erősek között, mely napjainkig eljutott a századok közepette minden reménységével, minden chimerájával együtt; hősök és mártírok nemzetsége! állhatatosságod mennyi becsülést vált ki belőlem! . . . Miután erélyével és intelligenciájával meghódította a világ aranyát, gazdagságáért mély megvetés kíséri. „A bankárok kasztjának helyzetét szegyenkép érzi. Lelkének mélyén folyton a harcosok, papok és pásztorok óriási családjának tagjával érzi magát, amely benépesítette Kánaán földjét 3000 év előtt. „Ha visszatérsz Palesztinába — mondja Lifschitz az ő népének — te az lesz, ami hajdan voltál: paraszt, pásztor, kertész, de soha többé kalmár.” És Halévy: „Egyedül Szíria földművesei fogják az ő munkájuk révén lemosni a szegényt, hogy a világban kereskedtünk.” És valóban,

ha egy nemzet nem született ázsióra, úgy Izrael népe az. „A legnagyobb tévedés — írja egy francia bölcsész — azt hinni, hogy ami a zsidókból a középkorban arannyal foglalkozó népet hozott létre, eredetileg is ily állapotban fönnállott volna. Hiszen a mózesi törvény célja: a népet patriarchális állapotában fönn tartani, a nagy vagyonok alakulását meggátolni s a föníciai módra fejlődő ipart és kereskedelmet megakadályozni. A zsidók csak azóta gazdagodtak meg, mióta a keresztények őket arra rászorították és a föld birtoklásától megfosztották.”

Ha ez a bölcsész néhány évvel tovább élt volna, azt tapasztalhatta volna, hogy alig engedte meg a török az izraelitáknak földjeik művelését, egy-kettőre újra föléledt az ősi lélek a földművesben, a pásztorban, a kertészben és felsőbb réteget képezett a meghamisított bankári léleekben. Galileának minden síkságai, Szamáriának minden dombjai, Júdeának minden völgyei ma zsidó telepekkel bírnak. Heroikus erőt fejtenek ki azok a szegény emberek, hogy jogot formáljanak az imádott föld egy-egy parcellájának bírhatására. Ugyanazzal a hittel, ugyanazzal a lelkesedéssel, ugyanazzal a türelemmel, melyet harminc századon át kifejtettek, hogy a kánaáni mezőket kertekké varázsolják, kísérik meg ma, hogy visszahódítsák az ígértföldjét. *Carmen Sylva*, egy erősen katolikus nép királynéja mondja: „A zsidók az egyedüli nép, mely nem bukott el, ők úgy maradtak, mint a szikla, megtámadhatatlanok, erősek egységesek, egymásközt élők, egészségesek, termékenyek, hatalmasak.”*

* *
*

És ez a faj, mely annyi erénnyel rendelkezik, mégis általánosan gyűlölt faj — folytatja Gomez-Carillo. Ha a szegény zsidó Krisztus sírjához közeledne, legott megfojtanák a keresztények; ha pedig elkalandozna Omáf mecsetjének környékére, széttépnék a mohamedánok. Keleten, ha egy halott arabot vagy keresztényt találnak valamely árokban, rituális gyilkosságot kiabálnak és a zsidókat vádolják. Jehalenek „A vérfürdő” című gyönyörű költeménye regéli: Egy keleti városban egy holttestet födöznek föl.

* *Carmen Sylva*, azaz Erzsébet, Románia királynéja, görög orthodox vallású ország fölött uralkodott. Gomez-Carillo talán azért mondja katolikusnak, mert a hasonlóan orthodox oroszok a vallásukat katolikusnak nevezik. Nálunk a görögkatolikus az unitus.

„Ez egy kereszténynek a hullája — mondja a költő; óh fájdalom, óh gyász! Minden zsidóház könnyek özöne lesz. Az asszonyok megcsókolják fiaikat, a kisleányok elbújnak az éléskamarákban, a zsinagógák aggastyánokkal telnek meg, ahol Jehovához fohászkodnak. E szegény emberek tudják, hogy most már a fosztogatás és a vérfürdő következik, hogy a halottat megbosszulják. Kiderül azonban, hogy a holttetem egy zsidóé. Óh szerencse! kiált föl a költő . . . Énekeljünk és ünnepeljük őt, mert nem lesz vérfürdő! Ez a sarkasmus egy kissé kegyetlen.

A zsidók egyik imájában olvassuk: Erőnk kormánypálcája (azaz a tóra, vagyis az ótestamentum) Sionból fog kiindulni és uralkodni fog az emberek közepette. És tényleg is uralkodik, mert az ótestamentum a keresztényeknél is otthonos.

Desjardin Hámánt mondja az antiszemita atyjának, aki így ingerelte Ahasvérus (Artaxerxes) perzsa királyt a zsidók ellen: „Tartományaidban szétszórva él egy nép, melynek törvényei (t. i. vallása) mások, mint a többi népeidé. Idegenek itt és semmi hasznot nem hajtanak. Jó lenne tehát kiirtani őket.

Kérem, hát miért nem hagyták őket békében a saját országukban? amely esetben Hámánnak nem lett volna oka panasznra.

Strabon írja: „A zsidók behatoltak minden városba és lakott világba. Számosan laktak Rómában, Alexandriában stb. Összetartok voltak, nem tartották véka alatt az istentiszteletüket, amellyel inzultálják a császár isteneit. Flavius József beszél a zsidók virágzó állapotáról Alexandriában, ahol külön városrészben, mint autonóm testület éltek. Ott született meg a gettó. A diasporában Cicero Juvenál, Horác, Martiái és Seneca nem szívesen látták a zsidók életrealitását és nem egyszer kifejezést is adtak antiszemita érzelmeiknek.

A zsidó nép jól tudja, hogy illúziói soha alakot nem ölthetnek és mégis így kiált fel a rabbi Salamon templom falánál:

„Könyörülj Sionon!” És az ájtatos nép felel:

„Siess, siess és szabadítsd meg Siont, hogy szépség és felség környezze Siont, hogy a béke és az üdv visszatérjen Sionba!”

Az apostoli buzgalom, mondja a költő, a zsidóság adománya. A legújabb korban egy párt alakult kebelében, mely a csodálatos feléledés álmát álmodja. Ez a sionizmus pártja, mely Dávid trónjának megújulásától várva-várja a zsidók üldözésének megszűnését. Ezen eszme megvalósulásának buzgó apostola Nordau

Miksa, aki egyízben így nyilatkozott előtte: „Az én gyermekes képzeletem csapongásaiban népek vezérszereplője gondolatában tetselegtem magamnak. Ez az eszme atavisztikus okokra vezethető viszsza, mivel régi okiratok bizonyítéka alapján tényleg davidita vagyok.”

Így egyesíti Nordau, a legracionálisabb bölcész világos és pozitív intelligenciáját egy prófétának álom világi exaltációival.

Aztán folytatja Gomez-Carillo: „Néhány nap előtt meglátogattott Dr. Hauser, egyike a legnépszerűbb madridi orvosoknak. Azt tudtam, hogy vagy magyar vagy germán eredetű, csak arról nem volt tudomásom, hogy zsidó felekezetű. Az európai általános helyzetről csevegtünk és világos koncepciói lekötötték teljes figyelmemet, íme — mondtam magamban — ez egy pozitív szellem, logikus, minden előítélet és babona nélkül. De ahogy zsidókról esett a szó, egész lénye hirtelen megváltozott, a tekintete átszellemlült, szemei titokzatos fényben gyulladtak ki és órákon át rajzolt főszege képeket Izraelnek múlt és jövő nagyságáról. Űgy beszélt mint egy költő. Ezt a dualitást különben is bizalmas érintkezés közben sok zsidónál tapasztaltam.

Gomez-Carillo most három nevet idéz, de én csak a legjelentősebbet, a spanyol eredetű José Halévyt említem, aki rajongó szavakkal ad kifejezést érzéseinek: „Megkérdeztem az örök romokat a dolgok jövőjére nézve s ott elsírtam gyászomat, aztán újra kérdeztem: vájjon mikor fog megszűnni az égi harag? S majdan, ha végre a titokzatos völgyek határai felől erős fivéreim hangja eljut hozzám, azt fogom mondani: íme elérkezett boldogtalanságom vége; száműzetésem napjai befejeződtek . . .”

A Bibliothéque Nationaleban bemutattam a párisi osztrák-magyar konzul, Rotschild Gusztávtól kiállított igazolványomat (már nem báró, a háború kitörésekor visszaküldte az osztrák báróságról szóló oklevelét), mire megkaptam a látogatási jegyet; megkérdeztek, hogy van-e szükségem pergamenekre, oklevelekre, mire megjegyeztem, hogy annyira ezúttal nem terjed az időm. Itt ama történetírókkal foglalkoztam, akiknek művei mélyebb betekintést engednek a spanyol Habsburgok monarchiájának létesülésére és ama kapcsolatra, mely köztük és a magyar trón között keletkezett, így jutottam el Fernando „el catholico” és Dona Izabél leányának Juana „la Loca”-nak (Örült Johanna) történetéhez, akit azért neveztek így, mert megzavarodott, midőn forrón szeretett férje, a „lovagias” Miksa császár és burgundi Máriának egyetlen

fia: szép Fülöp korán elhunyt. A Casa de Austria-ból származott ezen első fejedelmet neje nem engedte eltemetni; holttetemét üvegkoporsóba zárta és égő gyertyákkal vette körül kápolnává avatott szobájában. Ott töltötte napjait zokogva, kétségbeesve, míg a halál nem könyörült rajta. Gyermekai közül kettő a magyar trónra került, még pedig Mária, II. Lajos neje és Ferdinánd, akinek Anna lett a neje, II. Lajos nővére. E híres kettős házasságot Brózik cseh festő örökítette meg, a nagyszerű kép a bécsi császári képtárban látható. A harmadik gyermek: Don Carlos örökölte Spanyolországot és Burgundot, ura volt Amerika kincseinek, a német fejedelmek császárnak választották meg V-ik Károly név alatt. Az ő birodalmában a nap soha sem nyugodott le, de szíve kielégítetlen maradt, megtört az élet harcaiban.

Vájjon micsoda történeti folyamat létesült volna, ha nem Izabella örökléi Kasztília trónját, hanem „Beltraneja”, Don Henriquenek leánya, akinek legitim voltát és öröklési jogát a franciák erősen vitatták.

Ezúttal csak egyszer mentem fel a Louvreba, hogy búcsút mondjak a milói Venusnak, s hogy még egyszer rám mosolyogjon Monna Liza; megcsodáltam újra a Notre Dame feledhetetlen homlokzatát és meghatva olvastam le Danton hatalmas szobráról e szavait: „Après le pain, l'éducation est le premier besoin du peuple!” A kenyér után a nevelésre van elsősorban szüksége a népnek; Ascensionkor teli tüdővel szívtam be a szajnai hídon a felhalmozott virágok illatát, majd ellátogattam a Quartier plébánia templomába, a St. Sévérinbe. Felkerestem néhány régi ismerősömet, el sétáltam egy este a régi diáktanyára: a Hôtel des Facultésbe, szemközt a Sorbonnenal. A patron kinn ült a martiniquei országos tanügyi inspecteurrel, akitől a gyarmati értesüléseimet szoktam nyaranta megszerezni. Csendesen megálltam mellette; ő fel néz, megismer: „— Bon soir, M. Székki (Szógyi)”, üdvözlő kitörő örömmel. — Bon soir, M. Lamont. Egy ideig csevegtünk, aztán kezet fogtunk és elmentem. De megígértem, hogy 1914-ben újra eljövök. Szerencsémre azonban a déli tengerparton Cettet kerestem föl; a háború első szelére innen még el lehetett jutni; Parisból bajosan, ahol még rosszabb sors lett volna osztályrészünk, mint az utcaseprés, ahogy egyik magyar lap megírta; t. i. internáltak volna, ami gyöngébb egészségű embernél egy jelentőségű a pusztulással.

BUDAPEST.

Az 1913-ki szünidőt Budapesten töltöttem. Ha Parisban nyaralhat az ember, miért ne lehetne Budapesten is nyaralni; igaz, hogy ott nincs meg a nagy hőmérsékleti ellentét, mint nálunk. Ott az óceán közelsége az éghajlatot nivellálja, miáltal nagyobb-részt kellemes, hűvös idő járja. A nyilvános élet sem hal el, hanem lüktet egész nyáron át; a nagy opera és a nemzeti színház, ha csak háromszor is egy héten, de játszik. Remélem, a világháború özönvize után nálunk is fordul egyet a világ és gondoskodás történik, hogy párját ritkító fő- és székvárosunk a Kelet igazi központja legyen, t. i. ne csak ügyleteit bonyolítsa le itt a külföldi ember, hanem okulást is meríthessen és egyúttal gyönyörködhessen a szépből.

Sokszor vetették szemünkre nagyszámú nemzetiségeinket, amelyek révén az ellenünk irányult szláv és oláh törekvések talajt kerestek eszméik megvalósítására. A nemzetiségek azonban testvéreknek bizonyultak a nemzet élet-halál harcában.

A nemzetnek messze világító központja a teljesen magyar Budapest.

A keletről jövő testvéreknek: a turáni faj nemzeteinek nincsen útjában magyar mivoltunk; sőt nemsokára világnyelvvé fejlődik számukra a magyar, ha majd gyermekeiket a mi főiskoláinkon, kereskedelmi, ipari és földművelési szakiskoláinkon taníttatják, neveltetik.

Sporadice eleddig is szerencsétlettek bennünket. Újabb időben már egy kis török világ, egy kis balkáni áramlat köszöntött be nálunk, amely örvendetes tünetre való tekintettel törvényhozásunk már is rendezte a mohamedán vallás jogviszonyait hazánknak, sőt török diplomok és sírkertek is keletkeztek.

S hogy hazánk nem egy időben közvetített már ismereteket kelet és nyugat között, e tényről álljon itt egy exakt példa:

A magyar kormány Montpellierből hozott egy szőlészeti szakembert, aki az aradmegyei állami telepen, Baraczkán, egy jószágos atyámfiaát kiképezte a mohás oltványkészítés mesterségében; a bolgár kormány pedig szakembereket küldött e rokonhoz, hogy tőle ezt a tudományt elsajátítsák. E mesterség mellett megtanulták szépen a magyar nyelvet is, és a legkiválóbb közülök

gazdasági akadémiai igazgató lett. Neve Walacseff Iván; a világháborúban mint magasabbrangú tiszt vesz részt.

A városliget táján telepedtünk le. Innen látogattuk a szépművészeti múzeumot, melynek kincsein épülni és lelkesedni lehet. Csakhogy a műrecek vásárlása nagy költséggel jár s egyes darabok megszerzésénél a verseny nagy árakat teremt. Egyes egyéneknél a világháború nagy vagyonokat halmozott föl, amelyek itt elhelyezkedést nyerve, a közcélt szolgálhatnak.

Németország büszke ama hatvan névre, melynek áldozatkészsége ügyes kezeknek lehetővé tette, hogy a 3-ik világhírű antik Vénusz-szobrot megszerezhették és a háború alatt az ellenséges Parisból kicsempészhették.

Szép eszme valósulna meg egy társulat alakulásával, mely a közgyűjtemények számára megvásárolná az alkalmilag kínálkozó festményeket, szobrokat, incunabulákat és műtárgyakat, vagy ilyenek megszerzésében az állam anyagi eszközeit öregbítene.

A városligetnek pompás levegője van; virágágyai, növényzete, de a gyermekültetvények kacagása is szívet üdítők.

A gyermek majdan divat lesz, bár nálunk még elég van. Parisban alig látni nyáron gyerekeket. Ami van, az jobbadán a nyaralókon tartózkodik, a nagyobbacsók július végéig az iskolákban tanulnak és vizsga után hazatérnek nagy vígan hónapok alatt a sok ajándékkönyvvel, homlokukon a koronával, amikkel őket jó előmenetelért, szorgalomért megajándékozzák.

Egy elegáns péküzlet kirakatában ült egy bájos fiúcska, lehetett két éves; lábainál hatalmas angora macska mosakodott. Betértem oda a szülőkkel évődni:

– Mi az ára a gyerekeknek? kérdeztem.

– Nagyon drága (c'est trop cher), mondják, és nem lett a vásárból semmi.

* * *

*

Próbáltam magamban Budapest fejlődését Pariséval összehasonlítani. Volt idő, mikor ezt elfogulatlanul lehetett megkísérelni.

A franciákkal mi száz év előtt harcoltunk utoljára, a poroszok győzelve Ausztrián pedig a „Gesammtmonarchia” bukását eredményezte.

Nekünk akkor majdnem mindegy volt, hogy melyik politika segíti újra elő érvényesülésünket, Bismarcké avagy III. Napóleoné. Ez utóbbi nyaranta Biaritzban szokott sétálni.

1865-ben nagy dolgok voltak készülöben. Biaritzban fölkereste őt Bismarck. Napoleon megöregedve és elbetegesedve botjára és Mérimée Prosper karjára támaszkodott. Voltak neki ilyen romantikus hajlamai. A másik oldalán Bismarck haladt és erősen magyarázgatott neki. Mérimée mindannyiszor összerezsent, valahányszor Bismarck hangos kacagásra fakadt. „Ne törődjék velem, szólt ilyenkor a császár; ő egy kissé hóbortos (il est un peu fou)”.

A bekövetkezett események megmutatták, hogy hármuk közül nem a vaskancellár volt a bolond.

Parisnak már XIV. Lajos alatt több mint 600.000 lakosa volt.

Budapest, Európa keletének királynője; Korvin Mátyás halála után stagnált, majd pedig visszafejlődött. Budapest minden európai várost megelőzött a renaissance befogadásával, még Parist is. A nagy király ezer szállal kötötte hazánkat az Itáliában új fénykort ünneplő művészet és tudományhoz.

A török hódítás megszűntével régi nagyságából már csak csekély fény pislákol: rác volt Buda és Pest német. A haza jobb fiai lassanként központtá avatták a várost, a nemzeti génusz hajlékot talált itt és hosszú, kemény és fáradságos küzdelem után újra magasan lengették a magyar lobogót. Ernyedetlen munkájukkal ragyogó fényesre csiszolták a nemzet klenodiumát: a magyar nyelvet, melyet az írók és színművészek a közönyösök is elsajátítottak. A hazai nyelv terjesztésében nagy része volt a hangyaszorgalmú kis tanítóknak, akik a legtávolibb negyedekben is fészket raktak neki. Oltár lett az iskola, melyen hivatott papok áldoztak.

És ma hazánkban egy ország áll előttünk fényben és hatalomban, mely a világzengésben erősen hallatja szavát, kelettől nyugatig, melynek fővárosa magyar és magyarsága eljut az ország legtávolibb zugába és hatását érezteti másajkú lakóival is.

* *
*

Budapestről Koritnicára mentünk, a hazai Vichybe, a hazai Karlsbadba, ahová gyomorhaj nélkül is érdemes kirándulni, mert hatásos gyógyvizén kívül a természet ott elragadó. Magasan fek-

A „Le Pétérin” 1914 július 14-iki színiábról:

A Naxosin partján a papság megköldja Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége nejének koporsóit a „Dalmát” hajó fedélzetén.

szik és néha hűvös, de ha kisüt a nap, akkor páratlan szép és egy séta, egy kirándulás mindenért kárpótol. A gyógyszeres életmód is jó hatást gyakorol, még az egészségesekre is. Innen új erővel érkezünk meg közeli szűkebb hazánkba.

Hazaérve, már megkezdődött a jövő szünidőre való tervezgetés. Az is élvezet, ha előre örülünk a tervben levő utazásnak, úgyszintén, ha az út emlékein édelgünk. Elhatároztuk végül, hogy a Provánszba megyünk, csak a részleteket kell még kimódolnunk. Nálunk első sorban az a szempont az irányadó, hogy a kiadások fődözetet találjanak amaz eredményekben, melyek az egészséget, a szaktanulmányt és az irodalmi gyarapodást szolgálják, mert különben magunk fajtájánál a hozott áldozatok pazarlást jelentenek.

A közoktatásügyi miniszter úrtól ajánló levelet kaptam a francia hatóságokhoz, kérve azok támogatását szaktanulmányaimra vonatkozólag. A nehézségeket, amelyekkel tótajkú gyermekek küzdenek előbb a magyar, majd pedig a modern nyelvek elsajátításánál, azt itthon váltig tapasztalhattam. Jelenleg az volt célom, hogy Nîmes, Montpellier és Toulouse középiskoláiban oly praktikus tanítást hallgassak, hogy a provánszál vagy kataion anyanyelvet beszélő fiúk hogyan sajátítják el a franciát, közben hogyan szerzik meg az orrhangot; mert az ő nyelvök sonor, náluk a szók véghangja erősen hangzó és még a műveltnek beszéde is elárulja, hogy déli származású. Továbbá megtudjam, vájjon hogyan kezelik a modern nyelveket. Nagyobb kaliberű tudományos célt nem tűztem ki, hiszen annyi kiváló szakmunka kínálkozik e téren, oly sok kartárs foglalkozott behatóan az egyes problémákkal, hogy az elmélyedést ezúttal fölöslegesnek tartottam.*

* 1 Dr. Kemény Gábor tordai tanár: Az 1902. francia középisk. tanterv kritikája. Magy. Paed. 1915. Jun. Int. sz.

2. Ugyanattól. Párisi tanulmányúti észrevételek. Orsz. Középisk. Közl. 1916. Jun. sz.

3. Dr. Finácz Ernő: A francia középiskolák múltja és jelene.

4. Dr. A Baumeister: Die Einrichtung u. Verwaltung des höh. Schulwesens in den Kulturländern von Europa u. Nordamerika. München C. HL Beck. Franciaországra vonatkozó részt Stropeno párisi tanár, hazánkat Kármán Mór ismertette.

5. Oskar May: Frankreichs Schulen in ihrem organischen Bau u. ihrer histor. Entwicklung mit Berücks. der neuen Reformen.

6. E. Lavis: A propos de nos écoles 1895.

Másik célom volt, hogy Montpellierben, az egyetemi könyvtárban erősebb betekintést nyerhessek az új provánszi írókba: a Félibrige tagjainak munkáiba.

E célból írtam M. Valérynak, az egyetem titkárának, aki a jogi fakultás tanára is, közelebbi útmutatásért s egyben megkérdeztem, hogy milyenek a viszonyok Palavas les Flotsban. Ez a tengeri fürdő 10 percnyire van onnan a vicinálissal. Az árakat itt túlzottaknak találtam és meg is írtam M. Valérynak, hogy Normandiában félannyit fizettem a penzióért és a szobám ablaka a tengerre nyílt. Erre azt a fölvilágosítást kaptam, hogy Palavas az utóbbi időben nagyon mondaine lett és talán jobb volna Cettet fölkeresni, melynek még jobb a homokja, mint Palavasnak, árai pedig mérsékeltek.

Mondhatom, Cette érdekelt; kellemes város, a földközi tengeren Franciaország második kereskedelmi kikötője, melybe a Canal du Midi torkol és 2 ½ millió tonna forgalma van. Csak az nem tetszett, hogy a Schneider—Creuzot cégnek itt is volt ágyúgyára, bár letagadták és a franciák mentalitásától mindig lehetett tartani.

Minden igyekezetem most arra irányult, hogy egy szabályszerű útlevelet nyerjek. Eddig legfőlebb igazolójegy fölött rendelkeztem, sőt legtöbbször az sem volt, hanem bajom emiatt soh'sem esett. Legfőlebb olyan baj szokott érni, hogy kerestem valakit, de mire a helyszínére értem, az illetőnek már holt hírért vettem. Épp így jártam 1907-ben Heidelbergben, ahol néhány órán át Kuno Fischert szerettem volna hallgatni. Írtam is ez iránt Lányi Jakabnak, aki jelenleg Budapesten felső keresk. isk. tanár, hogy Braune, Süterlin, Neumann és Windelbandot meglátogatjuk, azonkívül benézünk még Fischer Kunó, a sziléziai származású bölcsész előadására is, kinek nemcsak filozófiája, de shakespearei tanulmányai is nálunk maradandó benyomást tettek. Hozzá azonban már csak temetni jöttünk.

Temetni azonban tudnak, parádésan mint a magyarok. A koporsó után jöttek a diáktestületek teljes wichsben. A Corpstestületek rang szerint előbb: a Suevia, fehér-sárga-fekete; a Guestphalia, zöld-fehér-fekete; Saxo-Borussia, fehér-zöld-fekete-fehér, télen fehér hermelinsapkák; Vandalia, aranyvörösarany, alapszín karmazsin; Rhenania, kék-fehér-vörös. Aztán a Burschenschaftok:

Alemannia, Frankonia, Teutonia. Úgy a Corps-ok, mint a Burschenschaftok saját házzal bírnak. Következnek aztán a Turner-schaftok, a Landmannschaftok, a diákdalegyesület: Schwarzburgia. A tornaegyesület: Hassorhenania. A fekete társulatok csoportjai és még más független egyesületek mind kötelező elégtételadással, fegyver: Kolbschläger. Majd olyan testületek következtek, melyekben nem kötelező az elégtételadás: Arminia, Palatia, Wingolf, Ripuarica és Uniras. Tudományos kötelezők; némelyekben kötelező, másokban nem kötelező elégtételadással. Az egész ragyogó színpompájával enyhébb vonást vitt be a gyászszertartásba, mely közben a tanárok részéről Windelband búcsúztatta el. Szép, kedves város Heidelberg, Brightonban az angolok is megtömték a színházat, mikor Old-Heidelberget játszották, csakugyan megérdemli a régi mondást:

„Heidelberg, du feine, du an Ehren reich,
Am Neckar und am Rheine, ist dir keine gleich!”

Az egyetemmel szemközt van a hatalmas vörös porfirból épült egyetemi könyvtár, melyben magam is adatokat bújtam a német heroidákhoz, Hoffmannswaldau és Lohensteinhez, mely tanári szakdolgozatnak készült. Heinrich professzor nagyon megörülhetett, hogy nem kell ezúttal a legtöbbet variált Schiller meg Goethét olvasnia, azért írhatta rá a proponált tételre: nagyon helyes!

M. Valérytól kaptam M. Moynacnak címét, aki titkára a Cette propagálására hivatott társaságnak. (Société pour la défense des intérêts de Cette). Ő mindenképen igyekezett kezünkre jární, segített a tartózkodás költségeinek mérséklésében és mivel onnan Montpellier csak félóra, hát az odautazás határozatba ment. Következett az útirány megszerkesztése. Kiindulási és visszatérési pont Trieszt. Elutazás a déli vasúttal Budapesttől Triesztig, visszajövet Trieszttől Fiúmén át az államvasúttal. Triesztből Velencébe, Milánóba és Genuába. A Côte d'Azur mondaine helyeit elhagyjuk, csak Marseilleben állunk meg és onnan egyenesen Cettebe megyünk, mert Ariest, Tarascont és a többi provencai városokat kirándulások számára tartogatjuk. Vissza azután Grenoblen és a Mont-Cenisi alagúton át Turinba, Vicenzába, Verona és Páduába, aztán haza.

Egészen szép program volt, mely ha sikerült volna, arányban állott volna a ráfordított költségekkel, de a mélyben dolgozó

titkos erők erjedni kezdettek; a vulkán dübörgése már közelebb« hallatszott és az összehalmozódott szenvedélyek, a gyűlölség, az irigység, a bosszúvágy egy rettenetes conflagrációban kerestek ki-törést.

Következett a nyelvkérdés. Azt éreztem, hogy amit az ó olaszból az összehasonlító román nyelvészet révén még tudok, avval éhen halhatok Itáliában; nem kívánkoztam oda, nem tudtam velők rokonszenvezni; nálunk salamucci, a franciáknak makaróni, a tiroliaknak Katzelmacher, velsül cazzolini a titulusa; a nemzeti költő D'Annunzio, akinek lehet egetverő tehetsége, de mióta Duse Eleonórát játszani láttam, csak megvetéssel tudtam e becstelen, perverz emberre gondolni, aki visszaélt egy érthető emberi gyengeséggel és titkaiból pénzt árult. Dante az más, vele már régen megkötöttem a szatmári békét, de hát őt Virgil vezette kezénél fogva, mikor bejárta a földöntúli régiókat és nincs pap, aki szebben el tudná mondani, hogy mást látott ott, ahonnan még sohasem tért vissza senki.

Szólok az asszonynak, hogy jó volna olaszul tudni.

— Bizony jó volna, hagyja helybe az asszony.

— Volna még három hét, nagy idő az, azalatt megtanulhatja, amire nekünk szükségünk van.

— Ilyen rapid talán még sem megy az.

— Dehogy is nem megy; vesz az ember egy olasz társalgót „dióhéjban” és aki a franciát érti, annak az olasz is megy, íme Lorenzo Stecchetti* két sora; Poveri versi miéi, gettati at vento; mes pauvres vers, jetés au vent, (kedves verseim, elszórva a szelekbe) ugyebár illik mint a keztyű.

Már közelgett az elutazás, midőn hirtelen nyomott hangulat keletkezett a városban. 1914 július 28-án történt; délután vagy 5 óra felé kósza hírek járták be az utcákat, valami nagy szerencsétlenségről már tudtak, de még minden bizonytalanul hangzott, alakatlan érzések hullámozottak mindenfelé.

Egyszerre fekete zászlók jelentek meg az épületeken és köz-tudomásra jutottak a távirati hírek: Ferenc Ferdinánd, a trónörö-

* Ez azon híres költő, a verismus atyja, aki kétszer halt meg. Most 1916 október végén másodszor és igazán meghalt a bolognei egyetemi professzor, Guerini, aki azzal misztifikálta a világot, hogy kiadta Stecchetti verseit, „az elhunyt fiatal költőét és csak évtizedek után sült ki, hogy Guerini és Stecchetti egy személy volt.

kost, meggyilkolták Szerajevóban, nejével, Hohenberg hercegszonznyal együtt.

Bilinszki politikája csődöt mondott, jelszava: „Bosznia a bosnyákoké,” hamisnak bizonyult.

A holttesteket Metkovicbe hozták, ahol a „Dalmát” hadijacht vette át és leúszott velök a Narenta folyón.

Mindakét koporsó a hadilobogóval volt letakarva, Ferenc Ferdinándé azonkívül a főhercegi zászlóval.

A fedélzeten volt az udvari személyzet és a helytartó, hogy egész Dalmácián át kísérje a tetemeteket.

A hajót egy torpedózúzó előzte meg és a helytartó jachtja követte.

A községekből a Narenta mindkét partján együtt volt az egész nép, megjöttek az elöljáróságok, az iskolák növendékei és a papság. A partok gazdag gyászdíszítésekkel voltak ékesítve.

A hajó közeledtével kezökben égő gyertyákkal mindnyájan letérdepeltek és a papság harangzúgás közt megáldotta a halotti kíséretet.

Midőn a Dalmát befutott a Narenta torkolatába, az ott várakozó „Viribus Unitis” 19 ágyúlövést tett.

A Dalmát a páncéloshajó mellé suhant, azután a koporsókat felszállították a hadihajóra, melynek egész hátsó része fényárnyban úszó kápolnává alakítottatott át és gazdagon feldíszítették hadilobogókkal és zászlókkal.

Azután a hajó lelkészsége nagy solennitással beszentelte a két halottat.

Reggel ½9 órakor érkeztek meg Triesztbe és ott a déli vasút három kocsiból álló vonata felvette a koporsókat és a kíséretet és elindult Bécsbe, ahol a király és a királyi család jelenlétében a holttesteket újra beszentelték.

Mi Laibach előtt találkoztunk a gyorsan robogó fekete vonattal és midőn Triesztbe érkeztünk, a város még viselte gyászpompáját, a gyászistentisztelet vasárnapra volt kitűzve, a magaslaton fekvő székesegyházban. Szép román katedrális ez, antik római templom fölé építve, melynek egyes oszlopai és maradványai a harangtorony alatt mai is láthatók.

Nyomott hangulatban indultunk el Velencébe. A trieszti állomáson még érvényesült az osztrák bürokrácia, Venedig és Majlandot mondtak mindenütt.

De aztán már az olasz világ kezdődött. Szakadt az eső Velencében, alig tudtunk a vaporettóra eljutni, amely aztán elvitt Bauer és Grünwaldhoz.

Másnap szigorúan ellenőriztük a palazzókat, meg vannak-e mind hiánytalanul és amint így szemlélődünk, mellénk szegődik egy cicerone. — No jó, mondom, így talán inkább lesz rendszer a dolgokban, — hát gyerünk. Nézegettük a Merceria boltjait, eljutottunk a Rialtora, Shyloknak még árnya is eltűnt, de pompás kofák kínálták a ferdeszemű halakat. Egyszerre csak benne voltunk a Barbarigo della Terrazza palotában, már örültem, hogy micsoda nagyszerű műtárgyakat fogunk látni, hát kitűnj hogy magáncég van ott elhelyezkedve: Riego et Comp.; bemutatja, hogy az asszonyok hogyan készítik a mozaikot, látom az apró szemeket, vagyis a mozaik elemeket, hogyan nyomkodják agyagalapba; az ujjak gyorsan járnak, a szemek egymás mellé helyezkednek és már is kész a mozaik.

Nagyon szép, de az öreg Riego az árúraktárt is be akarta mutatni, de hiába igyekezett, mert én nem azért utazom, hogy vegyek is valamit; azt mondtam, hogy sokat jártam, fáradt vagyok, erre széket hozott és a nyitott ajtóba ültetett, ahonnan nagyszerű kilátás nyílt a Canale Grandere. E közbe szidta a ciceronét, minek fásasztott ki.

— Úgy-e szép? mondja Riego.

— Nekem jobban tetszik a Themze partja. Erre már elkezdet haragudni.

— De ott nincsenek régi palazzok!

— Ám a páratlan nyüzsgő élet a folyón egyetlen a világon, a csónakok alig találnak egymás között helyet és akinek jól esik, végig fekszik benne, énekelnek, csupa idill. Elbúcsúztunk.

Megnéztük a Frary templomot, Canova síremlékével, a Santa Barbarát, Verocchionak, Colleoni condottiere kapitányt ábrázoló lovasszobrát és sok egyebet, amit más is megnéz és áthajóztunk Muranóba. itt érdemes volt megtekinteni a velencei tükör- és műipari tárgyak előállítását; most a műsor szerint a vásárlás következett volna, ezért kapja tőlük a cicerone a jutalékot, de csak fűzni való gyöngyöket vettem egy 4 éves kis barátnőm, a Mancikaszámára.

Aztán elindultunk *Milanóba*. Szép nagy város Milano, a székesegyház csupa márvány, a Galleria Victor Emanuelen elegáns sürgő élet, a Castello Sforza a renaissance emlékeit idézi fel. A

Santa Maria della Grazieben Leonardo da Vinci „Utolsó vacsorája” mély benyomást tesz, bár erősen rongálódik, világos színeinek harmóniája feledhetetlen emléket képeznek. A háború kitörésekor itt tobzódott legjobban a központi hatalmak elleni gyűlölet, számtalan érték pusztult el akkor, majd eszükbe fog jutni még egyik szép népdaluk: Quando Radecky Milano bombává (Midón Radecky Milánót bombázta).

Genua, Olaszország legfontosabb kikötője; világkikötő, a spanyol egérfogóba, Barcelonába menekült bocheok sóvárgott kikötője. Egy éve múlt, hogy a hitszegő „szövetséges,” melynek típusa a kitartott Rapagnetta, lehetetlenné tette a menekülést, mely addig Olaszországon át még mindig ment, ha a spanyol gőzös kitudta kerülni a leselkedő angol és francia hadihajók éberségét. Mozgalmas kikötőjére és fényes temetőjére emlékszem a legjobban. Ebben csak olyan halott kap örök nyugvóhelyet, akinek művészi márványemléket állítanak. Igazi szoborváros, allegorikus jelentéssel. Egy kofa is ambicionálta, hogy ide temessék, addig gyűjtött, míg kitélt az ára.

Genua mögött kezdődik az olasz Riviera és Ventimille után a francia. Most a két nemzet — két jó barát, soeurs latines; az ellentét azonban újra felfog éledni; a középtengeri pozíció miatt. Anglia és Franciaország állásfoglalása az egyiptomi kérdésben Olaszországot Bismarck oldalára vitte. Wolseley megtámadta Arabi pasát és az angol flotta elhamvasztotta Alexandriát. Freycineí terve most az volt, hogy a Suez-csatorna két végét csapataival okkupáltatja, hogy annak neutralitását biztosítsa. Ha most már az angolok Cairóban akarnak maradni, a franciák Suezben és Portsaidban maradtak volna. De az annyiszor rövidlátó francia kamara Ránc indítványára megtagadta a szükséges hitelt és Freycinet minisztériumát megbuktatta; így ők kiszorultak Egyiptomból. Azonban 1881-ben a francia kormány elfoglalta Tunist és Bizerta ágyúit Sicília felé voltak irányítva, erre Crispi belépett a hármasszövetségbe (1882). Az ő törekvései Nizzára irányultak. Marseilleben vagy 90,000 olasz munkás van, akik késsel támadtak a franciákra; 1901-ben ezek sztrájkot rögtönöztek, a franciák szerint csupán azon okból, hogy tönkre tegyék a középtengeren a francia kereskedelmet Genua és Livorno érdekében. Néhány év előtt Aigues-Mort-ban verekedtek össze a latin testvérek és a megbicskázott holttetemetek százanként szedték fel a sós talajról.

Parisban a Cinemában ültem, midőn egy hölgyet felszólítottak, hogy vegye le a kalapját, de a hölgy nem akart megválni hatalmas ékességétől, mire a rendőrtiszt meghagyta az agentnak, hogy manu brevi vezesse ki. A hölgy hallgatja, a kifejezést nem érti, de felkel és odavágja a rendőrtisztnek: „sale italien” (piszkos talján) és kilibeg.

Mennyi jó magyar pénz olvadt el a Riviera homokjában és mennyire érdemetlenül; micsoda vadság nyilvánult meg a háború kitörésekor ártatlan honfitársaink ellen. Azt hiszem a háború után, ha az ellátásban könnyebbség áll be, a mi fürdőinkre óriási fellendülés vár, már csak azért is, mert az ellenséges külfölddel való érintkezés súrlódásokkal fog járni, nem is annyira a mi részünkről mint az övékről. És ez így lesz sok éven keresztül.

Az alatt majd megismerjük a magyar fürdőket is. Nagy beteg voltam a tavasszal már másodszor, hogy visszajöttem a külföldről és *Trencsén-Teplière* mentem üdülni.

Alig múlt el néhány nap, már munkaképes voltam. Ott kezdtem e sorokat írni; bámulatos itt a természet ereje, hatalmasok gyógyító eszközei, a vörösvirágú gesztenyefák alatt szinte könnyebben lélezkzik az ember; az utak a virágos ültetvények között vezetnek a balzsamos erdőkbe, fel a magaslatokra, a Klepácsra, melyre már régen szanatóriumot kellett volna építeni tüdőbetegek számára és fogaskerekű vasútnak fölfelé pöfögnie.

Hát a Tátra, melyet a porosz-sziléziaiak kisajátítottak, Pöstyén-fürdő és Bártfa csupa elsőrendű gyógy- és üdülnőhelyek, hogy a felvidékiekből csak néhányat is említsek. Aztán Dél-magyarország, Erdély, a Dunántúl bűvös helyei. Persze, az is elsőrendű fontosságú, hogy főgondjuk legyen a kényelem, a jó lakás és jóllakás.

Génuva után a vasút sínjei mindinkább a partra szorulnak, a hegy, a tengeri Alpok leereszkedései megszükitik a felhasználható vonalat és 100 alagutat is kell meghaladni, míg a vonat Marseillebe ér. Elmarad San Remo, következik Nizza, Monte Carlo, gyönyörű délszaki növényzet között. Itt él a nagy Grimani, Albert fejedelem, akinek a szemében mi barbárok vagyunk. Igaza van, minek járulunk hozzá a pinkapénzhez, melyből él, oly nagy kvótával.

A Golfe Jouanban Antibes és Cannes között egyszerre feltűnt az egész francia hadiflotta, mely ott tartotta harcászati gyakorlatait”, mily más érzéssel néztük akkor, mint pár héttel rá.

A „Le Pèlerin” 1914 július 14-iki számából:
Károly Ferenc József trónörökös családjával.

Egyik tengeralattjáró elsülyedt, milyen gyász volt az; a gyakorlaton jelenlevő Dsemál pasa részvétének adott kifejezést. Hadi-szereket vásárolni járt ott Franciaországban, mintha azóta száz év múlt volna el. Az első elsülyedt francia tengeralattjáró a Pluviôse volt. Egy idő múlva sikerült felhozni a napvilágra és Calaisba hozták, ahol megtekintettük. Ott feküdt az öbölben javítás végett; teste nehéz láncokkal volt átkötve, azokon csüngött erőtllenül. A tengeralattjárók építésében is a németek teljesebb sikert értek el. *Invention française, fabrication allemande.* Francia találmány, német gyártmány.

Marseillebe késő este érkeztünk. Zúgó robogással haladt a vonat az erősen megvilágított nagyváros felé az azt megelőző tavak között. Hatalmas tengeri kikötőváros, világraszóló kereskedelemmel. Phokis-beli görögök alapították, kikkel még ma is tartják a rokonságot és 1899-ben, midőn Marseille 2500 éves fennállását ünnepelte, eme kisázsiai rokonok is képviselve voltak. Merész hajósoknak ismerték őket, akik Afrika partjaira ép úgy eljutottak, mint Európa északi ismeretlen vidékeire, ahonnan Pithéas és Eutnymène először hoztak hírt a barbár germánokról. Feljegyezték ezekről, hogy úgy kárognak mint a daruk. Urai lettek a földközi tengernek, miután a punokat több ízben megverték és gyarmatokat alapítottak a parton, így jött létre Nizza, Antibes, Ciotat. Újabban Genua és Trieszt erős versenyével kell küzdenie, mert a Brenner, Arlberg és Szent Gotthard alagutak ezek helyzetét megjavították. Megemlítettük már, hogy a francia királyok kezébe csak 1481-be jutott, addig majdnem szabad szervezet volt. Főutcája a Cannebière, melynek festői palotásorai között megy az út a kikötőbe. A Cannebièrere nagyon büszkék a marseilleiek; azt mondják, ha Parisnak Cannebièreje volna, egy kis Marseille lehetne. Régi nevezetes dolgok nincsenek Marseilleben, szép épület a börze, melyet a Kereskedelmi Kamara 9 millió frankkal létesített, ez utóbbi egy hatalmas intézmény, mely már 1650-ben létrejött; ez szervezte az első konzulátusokat; az afrikai keresk. társulatot; a hadjáratokat a berber kalózok ellen. A kikötő évi forgalma 13 millió tonna. Algírból 2 millió birkát hoznak be egy évben, iparának főcikke a szappangyártás, több mint 125 millió kilogrammot termelnek évenként.

Az egészségügyi intendatúra, a La Santé néhány nevezetes estményt őriz, mely a nagy pestisre (1720) és egyéb járványra

emlékeztet. Horace Vernét képe: Kolera a Melpomene gálya fedélzetén. Dávid egyik legkoraibb műve: Szent Rókus imádkozik a pestisesekért Puget: A pestis Milanóban, márványdombormű. Gérard: Mgr de Belsunce a pestis alatt. Mgr. de Belsunce marseillei püspök volt a nagy pestis tartama alatt, aki önfeláldozó buzgósággal enyhítette a nép szenvedéseit. Szobra a székesegyház előtt áll, melyet Ramus öntött bronzba. Tanneur: A Justice, fedélzetén pestissel térve vissza keletről. Guérin: Roze lovag eltemeteti a pestiseseket.

Nevezetesen a kép és szoborgyűjtemények, a régiséggyűjtemények (egyiptomi, görög, római, keresztény), a természetrajzi gyűjtemények és mindegyikben a marseillei vonatkozásúak. A kikötőben a pénzváltók kirakataiban látható aranypénzek mutatják világforgalmát, még az indiai arany rúpia is egész közönséges. Hamisítatlan marseillei halászlét is lehet kapni, akár több helyen is. A Hôtel des Phocéénben Isnardnál kitűnően csinálják e bouillabasse-t. Többféle tengeri hal és rák összevegyítve kitűnő lében.

Az utat Marseilleből Cettebe egyfolytában tettük meg, még Arlesban sem álltunk meg, inkább majd Cetteből nézzük meg, másnap már 12-ike és vasárnap volt, több körülmény kívánatosá tette, hogy odaérkezzünk, hogy egyszer már helyben legyünk.

CETTE.

Vasárnap felkerestük Moynac urat; egy kis elhanyagolt öreg úr nyitott ajtót és melegen üdvözölt. Azután meghitt, hogy tartsunk vele, záróünnepély lesz a Collègeban. Ez egy kis csalódás volt; két évvel előbb, midőn Parisban voltam, július végén volt az iskolazárás. Én még reméltem, hogy minden nyelvi tárgyat teljes aktivitásában hallgathatok meg, most más módhoz kell folyamodnom; hétköznapra hagytam a Collège meglátogatását, a záróünnepélyeket már ismerem, sok a bombaszt, a bim-bam, a rataplan, a mostani elnök M. Prats, a keresk. kamara elnöke, a becsületrend lovagja, mint a „Journal de Cette”-ben olvastam, éppen Lakméből vette hasonlatait. Moynac urat megkértem, hogy jobb szeretnék magánháznál lakni, ahol jól beszélnek franciául és azért vigyen el a szállóból, mert különben folyton dúdolni fogják a fülembe a különféle provençal dialektusokat.

Így jutottunk Mme Gassmannhoz, aki régi cethei családból származott; elhunyt férje elzászi ember volt, nagy kereskedést űzött déli borokkal, melyeket Svájcban át exportált. A fia folytatta ezt a nagyszabású munkásságot.

Megnéztük a Szent József templomot, nagy ünnepélyesség, az új városi plébános beiktatása. Az istentisztelet végén felhangzott egy behízelt francia ének; a hívek üdvözölték ekképen az új lelki atyát.

A kijáratnál kis fiúk a La Pèlerint (A zarándok) árulták. Kis képes újság, mindjárt a címlapján ismerős kép. Az archiduc-héritier, az új trónörökös Károly Ferenc József a családjával. Idillikus hangulat ömlik el az illusztráción; Zita főhercegasszony, karján a kis baba főhercegnasszonnyal Adelheiddel, mellette a nagyobb álló baba Ottó Ferenc József főherceg; azóta két háborús főherceggel öregedett a magas család, Róbert és Félix főhercegekkel. A háttérben a trónörökös alakja emelkedik, ezredesi egyenruhában. A napsugaras jelenetet ábrázoló kép mellett a lap még egy színes képet tartalmaz, két oldal szélességben ama jelenetet, midőn a Dalmát hadijacht a Narentán úszik Ferenc Ferdinánd és Hohenberg Zsófia holttestével, a partokat sűrű tömegekben lepi el a gyászoló nép, égő gyertyákkal, fáklyákkal a kezében.

A képekhez rokonszenves magyarázó cikkek fűződtek. Megemlékezik az ősz király égő fájaldalmáról, melyet — úgy véli — csak az enyhíthet, hogy oly fejedelmi sarj áll oldala mellett, akit atyailag szeret. Akkor — 1914 július hóban — Franciaországban és pedig elsősorban egyházas körökben ilyen volt a hangulat.

E számban közli a hírt, hogy X. Pius pápa a lourdesi eucharisztikus Congressusra legátust nevezett ki, herceg Pignatelli Granito di Belmonte bíbornok személyében.

Cette régi város, a ház melyben laktunk szintén régies, komor, de ablakunk a kikötő egyik széles csatornájára nyílt, melyen kirakodásra feljöttek a kereskedelmi hajók. Spanyol bort, élő állatokat, fűszert hoztak. Egy nap egy egész rakomány édes gyökért rakták ki. Ahány iskolásgyermek, gamin és gamine vitorlázott el mellette, lehajolt és kezébe ragadt az édes gyökér. A matrózok se láttak, se hallottak; volt aztán rágicsálás és szopogatás. Hal és rák is akadt bőven. A halárúsoknál olyan kagylókat is lehetett látni, hogy csak ránézni is veszedelem volt, a bennszülöttek meg mennyei élvezettel ették. Némelyik úgy nézett ki, mint a burgonya

hajában, vörös és sárga bibircsekkal; ők azt mondták, hogy nagyon jó. Osztrigát potom áron kínáltak. Nyár volt, hamar romlik, nem vállalkoztunk. A montpellier-i egyetemnek igen szép emeletes aquáriuma van itt, idejönnek a diákok szaktanulmányokat végezni.

Montpellierben már bikaviadalt is láthatni, különben egész Délfranciaországban közönséges, de többnyire bikahalál nélkül, a viadarak itt is spanyolok. Barcelonában már egészen más a stílus, itt „Corrida y muerte” a viadal, ami bikahalállal végződik; de akárhányszor a matador megsebesülésével, sőt halálával is. De ha a művészet szabályai szerint leszúrja a bikát, felzúg a taps, körülrajongja az ünneplés és ő hajlong a páholyok felé; aztán az-áldozatul esett bika fülét levágja és felhajtja az egyik hölgynek akit épen megpillantott. Ez nagy kitüntetés, amelyért kijár egy bájos mosoly; a fület pedig haza viszi a hölgy és felakasztja megszáradni és őrizi mint az indián a skalpokat a wigwamjában, minél több a fül, annál nagyobb a dicsőség.

Cetteben hozzáfogtam műsorom keresztülviteléhez. Minden másodnap tengerifürdő. A fürdő mellett volt egy Casino-épület. Operákat is játszottak benne.

Egy vasárnap délután a „Faustot” adták 1 frank belépődíj mellett. A kis piou-piou, a francia baka, époly áhítattal hallgatta, mint a legelőkelőbb frakkos borkereskedő.

Nagy szeretettel foglalkoztam az új provençal irodalom nagyjával — Les maîtres de Félibriges — amennyit tudtam összegeztem róluk.

Most már felkerestem a cetei Collège principálját, (igazgatóját) Jean Roucaute-t, Docteur è Lettres, és panaszkodtam az új rend miatt, hogy a tanévet korábban zárják. Abban állapodtunk meg, hogy ajánló leveleket ír az ott működő modern filológusoknak és személyes érintkezés által igyekezzek felvilágosítást nyerni, tájékozódni amennyire csak lehetséges.

M. Auguste Laporte a spanyol nyelvet tanította. Kérdezgetni kezdtem. Vegyük ezt a mondatot: „Es un viaje fácil à hacer con una senora? „Könnyű-e egy utazást tenni egy hölgygel?” Hogy tanulja a francia növendék e szót „viaje”, mikor t. i. a „j” a chota hang, a spanyolban „eh”, de a franciában a „eh” = „s”; ha görögül is tanul a fiú, akkor egyszerű, mert a görög χί, χ, egyenlő hang. ilyen és hasonló dolgokról beszélgettünk továbbá

a hangsúly nehézségeiről, tekintetbe véve, hogy a tiszta franciát még előbb meg kell szokni a dialektust beszélő fiúknak.

M. Turot a német irodalmat tanította, maga is igen szépen beszélt németül, az Inspecteur d'Académie folyton buzdítja őket, hogy a szünidőt Németországban töltsék, 600 frankos ösztöndíjat kapnak e célra; nekik szomszédország Németország, míg hol van nekünk Franciaország. Még Aigon tanár tanítja a németet, míg az angolt Abadie és Bouisset.

Az évvégi Értesítő egészen más jellegű, mint nálunk. A fiúk nincsenek osztályozva előmenetelök szerint, hanem előmeneteli pontok szerint helyezve és pedig külön-külön tárgyanként, ami az emulációra, hiúsági versenyre is vezet; ehhez sok szó fér,

A principal nézi az ajánlólevelemet* és mert a „főreáliskola”¹ „école professionnelle”-lel van fordítva, kérdi, hogy milyen jellegű az. Felvilágosítottam. A főreáliskola nálunk 8 éves tanfolyamú középiskola, nem a külföld real school-ja, mely az egyetem, a műegyetem és egyéb főiskolák látogatására jogosít. Teljesen egyezik tanterve a francia tanügyi kormány 1902-ben kiadott „Plan d'Etudesjével”^{***} és pedig annak XIV. oldalán a B. pontban felsorolt 4. és beosztás 3. és 4-ik szakaszával, mely a modern nyelveket kívánja a természettudományok és mennyiségtan bővebb tanításával kapcsolatban, melyhez nálunk még a fakultatív latin járul az ötödik tanévtől kezdve.

Az école professionnelle, felső ipariskola; afféle intézmény,

A francia szöveg: Le Ministre Royal Hongrois des Cultes et de l'Instruction Publique.

No. 2527/1914. Pres.

Lettre De Recommandation.

M. Gustave Szögyi professeur à l'école professionnelle de l'Etat à Zsolna se rend à Montpellier, Nîmes et Toulouse pour y étudier l'enseignement des langues modernes dans les écoles secondaires.

J'ai l'honneur de le recommander à la bienveillance des autorités publiques et des particuliers auxquels il pourra s'adresser dans l'intérêt de ses études, les priant de vouloir lui être utiles afin qu'il puisse arriver au but qu'il s'est proposé. Budapest, le 13 Juin, 1914. Signé: Jankovich. Pour l'authenticité de la traduction: Dr. Erwin Schwöder, Chef du Cabinet.

** *Plan D'Études et Programmes D'Enseignement* dans les Lycées (állami) et Collèges (városi középiskolák) de Garçons. Paris. Eng. Delalain.

Agrégations et Certificats D'Aptitude pour l'Enseignement dans les Lycées et Collèges de Garçons et de Jeunes Filles. Concours de 1914. Paris. Eug. Delalain 115. Boul. St. Germain.

mint a lausannei école professionnelle, (réorganisé par la loi cantonale du 17 novembre 1900). Ez középfokú technikumnak felel meg, ami még a magasabb értelmezése az ipariskolának; van aztán Lausanneban különféle hasznos ipariskola, így: *Ecole ménagère et professionnelle*; az előbbibe 14 évvel lehet belépni, egy éves tanfolyamú és általános ismeretek nyújtásán kívül tanít főzést, mosást, vasalást elméletben és gyakorlatban; az utóbbi 15 éves korban vesz fel növendékeket két éves tanfolyamra. Feladata azokat megtanítani női ruha- és fehérnemű szabására és varrására. Van még egy ipariskola Lausanneban, mely egyetlen a maga nemében egész Svájcban; ez az *Ecole professionnelle pour hôteliers*. Színhelye Quchyban a Hôtel d'Angleterre; a téli hónapokban tanít idegen nyelveket, szépírást, számtant, utazási földrajzot, szálloda szakismereteket, a termények árúisméjét, a szálló-alkalmazottak helyes magatartását és általában a szolgálatot. Mindehhez praktikus gyakorlatok járulnak.

Az úgynevezett modern tanítást Goblet (1886) miniszter vitte be a francia középiskolába; Georges Leygues törvénye (1902) aztán tudatosan elhagyja ama elnevezést, hogy elejét vegye a káros versengésnek az úgynevezett klasszikus iránnyal. Goblet törvénye alapján már öt modern nyelvet lehetett tanulni, melyekre P. Martine „Histoire de France”-ja a következő megjegyzéseket teszi: németül és angolul tanulunk, melyek nálunk tradíciót képeznek, spanyolt, mely elterjedtebb mint maga a francia, (Dél-Amerika) az olaszt, melynek elsajátítása oly könnyű és irodalma oly szép; az orosz, mellyel megértethetjük magunkat Csehország határaitól és Montenegrótól egész Kamcsatkáig. Végre az arab nyelv elengedhetetlen oly népnek» mint mi, akik gyarmatosítani akarjuk Afrikát. Leygues miniszter törvénye két ciklusba osztja a középiskolában a tantárgyakat; az első ciklus 4 évet, a második 3 évet foglal magában. A második ciklusban a következő 4 csoportból választhat a tanuló:

1. görög és latin;

1. latin (görög nélkül); természettudományok stb. bővebb tanulmányozása;

3. latin (görög nélkül); élő nyelvek bővebb tanulmányozása;

4. természettudományok stb., élő nyelvek (latin és görög nélkül).

A baccalaureátus, a jogosítás az egyetemre azonban egyforma.*

Cette nagy ünnepélyre készülődött; 26-ára, vasárnapra volt kitűzve az évről-évre ismétlődő vízi harc (la joute de Cette), amelyben a csónakok, vízi járművek sokasága vett részt és a regattisták igyekeztek egymást evezőikkel kifordítani csónakjaikból, ami a partokat sűrű tömegekben ellepő közönség között nagy vidámságot okozott.

Ez azonban csak helyi jelentőségű volt. Könnyen lemondunk róla, hogy Lourdesban, az eucharisztikus kongresszus záróünnepélyén megjelenhessünk, ami szintén ezen vasárnap volt; így 23-án útnak eredtünk Toulouseba, ahonnan reggel 5 órakor indult 26-án a gyorsvonat és 9 óra után megérkezve és elhelyezkedve mi is elindultunk az istentisztelet színhelye felé.

Toulouse nagy és szép város, 150.000 lakossal; megérdemli, hogy néhány szót mondjunk róla. A római birodalom bukása után 419-ben nyugati gót királyság lett, aztán frank; 778-ban független grófság, 1271-ben a francia király fennhatósága alá került. Az albigensek harcai, az inquisitio, a polgárháború katolikusok és protestánsok között sok áldozatot követeltek. Itt végeztette ki Richelieu 1632-ben, XIII. Lajos jelenlétében a leghatalmasabb hübéurat, Montmorency II. Henrik herceget. Jean Calast itt törték kerékbe 1762-ben, Voltaire pártját fogta, emlékéért rehabilitálta és a törvénykezés megjavítására irányuló erőfeszítése vetették meg a modern büntetőjog alapját. A hagyomány az Académie des Jeux Floreaux alapítását Clémence Isaurenak tulajdonítja, mely Európának legrégebbi irodalmi társulata. Híres egyeteme van; szépművészeti iskolája és conservatoriumja. Szép épületei közül felsoroljuk a Rómára emlékeztető *Kapitoliumot*, mely a XVI. századból származik, a magistratusok erről vették Capitouls nevüket; az épület déli részében a nagy színházat helyezték el. Egyik termét (salle des Illustres) híres languedoci személyiségek mellszobrai ékesítik, a falakat nevezetes toulousi festők és szobrászok díszítették fres-

* A »Plan d'Études» Emil Loubet köztársasági elnöknek 1902 május 31. dekretumával adatott ki, melyhez még a következő rendeletek járultak; 1903 augusztus 3-án, 1905. július 27., 28. és szeptember 8. 1909 január 6, július 26. és 30. 1912 május 14. és november 15. Az 1912-ből származottakról, melyek szerint a tanév korábban fejeztetik be, csak Cetteben szereztem tudomást, céлом érdekében már június hóban útnak kellett volna erednem.

kóikkal és remek dekorációkkal, így: J.-P. Laurant; Benjamin Constant; Mercié; Henri Martini; Pujol; Falguière, stb.

A l'Eglise N. D. du Taur azon a helyen épült, ahol útját állották a bikának, melyre Szent Saturninus volt kötözve.

Szent Saturnin sírboltjára épült a XI. században a *Basilique St. Sernin*; ez a román stílusnak egyik legcsodálatosabb emléke» A toulousei grófoknak sírboltjai itt sorakoznak, köztük Taillefer Vilmosé. A transeptusban van egy nagy bizánci Krisztus-szobor, melyet a keresztések Konstantinápolyból hoztak. IV. Vilmos, toulousei gróf itt helyezte el Szent György ereklyéit; ezeket ő kelet-ről hozta. Szent Zsuzsanna 14 csontját meg Nagy Károly adományozta a bazilikának. Újabbak St. François de Sales, Ste Jeanne de Chantal és B. Marie Alacoque ereklyéi.

A St. Raymond múzeum gazdag gyűjteményekkel a görög és egyiptomi régiségekből; birtokában van a legrégebb felirat, mely a zsidókról említést tesz; de bőven el van látva gall, nyugati gót és merovingi emlékekkel is, érdekes egy bronzkocsi, melyet az Aude folyóban találtak.

Les Jacobins temploma a csúcsíves építkezés sajátosságainak összeségét mutatja a XIII. századból.

A l'Eglise N.-D. de la Daurade. Egy régi gallo-román épület felett emelték a XVIII. században; fekete Máriaja búcsújárásnak célpontja.

L'Hôtel d'Assézat, Bachelier emelte ezt az elegáns épületet 1555-ben, melyben ma 6 tudós társaság ülésezik, köztük a Jeux Floraux irodalmi gyülekezet. A börze körül a régi utcákban régi házakat lehet látni, még a XV. századból is, fahomlokzattal, művészies és stílszerűen megmunkált erkély- és lépcsőkkel.

Az Alsace-Lorrain-utcában van a *Musée*, mely egyike a legnevezetesebbeknek Franciaországban. Régiségek a toulousi ásatásokból (Martres-Tolosane), egy középkori és renaissance Musée lapidaire; aztán a toulousi művészek terme, továbbá a régi mesterek terme.

A Cathédrale St. Etienne alapítása a III-ik századig vihető vissza; a *La Dalbade* templom a XV. században újjáépítve. Az úton e két templom között szebbnél-szebb régi paloták, így a Hôtel de Lasbordes, Hôtel de Loubens, Hôtel Dossier, a Hôtel du Tournoër, Hôtel de Montmorency, stb.

A Palais de Justice volt a Parlament régi épülete, melyben az aranszoba, a „chambre dorée” tűnik szembe.

A pápa legátusa: Herceg Granito Pignatelli di Belmonte bíbornok.
A lourdesi eucharisztikus kongresszus elnöke, 1914-ben, közvetlen
a világháború kitörése előtt.

Nagyon kedves tartózkodást nyújtott Toulouse, sokat jártunk, sokat láttunk. Megismerkedtünk a helyi nemzeti eledellel a cassoulet-vel, mely nem egyéb párolt babnál, erősen felszerelve marhaszeggyel és disznókolbászkákkal; csak azért említem fel, mert a háborúban most többször volt róla szó.

Csak 26-án reggel kellett idejében felkelni, hogy elindulhasunk a gyorsvonattal, de aggódva néztük a várakozó néptömeget és valóban hely nem jutott. Az egész idő alatt állni kellett a folyosókon, hosszú órákon keresztül.

Hogy a kiszállók helyet is csinálnak, arra nem igen lehetett számítani, mind Lourdesba igyekeztek és nem az oroszországi sztrájk, sem az Ulster-mozgalom volt a beszélgetés tárgya, hanem — Madame Caillaux! Háborúról szó sem esett; Poincaré és Viviani akkor Stockholm táján hajókázott.

Lourdes a záróünnepélyen fejtette ki minden fényét; diadalkapuk mindenütt, üdvözlő felírásokkal, a házak, épületek dekorálva, az ablakok szőnyegekkel ellepve, virágokkal ékesítve. A Rosaire templom előteréhez, a parvis du Rosairehez, köralakú oszlopcsarnokok vezetnek, melyeken átvonult az apródoktól körülvelt bibornoklegátus, követve 180 érsek és püspöktől, több ezer paptól a parvis-n felállított oltárhoz, melynek szomszédságát beláthatlan tömeg lepte el, megtöltve az oszlopcsarnokok előterét képező óriási esplanádot is. Ott a szabadban felállított oltárnál mondott ünnepélyes misét a legátus kinek trónja ragyogott a fehér bársonytól és arany drapériáktól; jobbra tőle a kardinálisok ültek gránátszín mennyezet alatt; a püspökök, prelátusok és kanonokok karingben a padokon foglaltak helyet. Balról a máltai lovagrend és a szent sír lovagjai helyezkedtek el, élükön Mgr. Colson parancsnokkal, mindnyájan csillogó dús egyenruhákban. Ugyanott jelentek meg az idegen követek, a parlament 20 tagja, a francia akadémia képviselői és Paris városának egy tanácsosa. A tíz kardinális nagy ornátusban, a cappa magnával vett részt. Az emelvényen foglalt helyet a csodálatos készségű énekkar és művészi előadásban hangzottak fel a Christum regem, a lauda Jerusalem és a lauda Sión, mely egyházi énekek 50.000 résztvevő csengő hangjától nyertek erősbbítést. A négyszólamú vegyeskartól énekelt Mozart Ave verumja után nemsokára felhangzott az Ite missa est; a nép letérdel, a legátus karcsú, szikár alakja a magasba emelkedik és a pápai áldás jelével fordul a nép felé.

E fényes gyülekezet, melyhez hasonló csak a nagy zsinatokon volt látható, nem-e csoda magában is, amint egy kis francia községben egymásra talál és mily egyszerű esemény ad létet e ragyogó vallásos apotheosisnak. Egy 14 éves jámbor parasztlánynak, Bernadette Soubirousnak látományai vannak. A Masabielle grotta árnyában szokott magába szállva imádkozni, midőn 1858-ban a szent szűz több ízben megjelent neki és monda: „menj és mondd meg a papoknak, hogy bűnbánatot hirdessenek és építsenek nekem templomot. Ujjának nyomására a sziklából bő víz áradt ki a grottában és ezzel gyógyították a betegeket, a szikla falán pedig a szent szűznek felajánlott nagyszerű bazilika keletkezett.

Az eucharisztia: misztikus szeretet; az ember és isten kölcsönös szeretete egymás iránt, amint az az utolsó vacsora tanításában kifejezésre jut.

A nagy körmenet, melyet délután tartottak, egyetlen a maga nemében, más ez mint a római, más mint a bécsi úrnepkor. Az utóbbinak a leghatalmasabb katolikus uralkodó és családjának jelenléte ad sajátos jelleget, az udvar, a főpapság, a főnemesség, a testőrségek, a városi magistratus, a világi és szerzetes papság testületi felvonulása hihetetlen fényt kölcsönöznek a menetnek.

A bíbornok legátus július 25-én elmondott beszédében felémlít egy hitben közömbös tudóst, akit megragad a nép égő hite: „a materialista, kinek lelkülete egészen elkeményedett, enged a magasztos fölindulásnak, mely ezen hívő tömegeből kiárad. Ez a fölindulás áthat téged, megzavar, magával ragad; ezen énekek, melyek nem egyebek, mint a forró buzgalom és a reszkető reménységnek kiáltásai, valóban valami isteni ittasságot keltenek a lelkekben. Ne várj az én materializmusomtól együgyű tagadást, mely ezen buzgó könyörgések emberfeletti hatásával szemben a hazugság benyomását tenné. Szédítő hatásuk alól lehetetlen magunkat kivonni.”

Mintha messze távolban hangzanék el szava oly régen volt, mellyel beszédét befejezte: „Add meg a békét Ausztria-Magyarországnak, Franciaországnak, Spanyol- és Olaszországnak, Belgiumnak, minden katolikus nemzetnek; a hit egységét, a remény és szeretetet Angliában, Németországban, Amerikában; vonzd egyházadhoz a kelet népeit, akik megtagadták; és aztán a barbár tömegeket, amelyek még nem is ismerték. Óh Krisztus, lehelled terjedjen el az egész világon és kölcsönözd neki ama érzelmeket,

melyeket itt is kölcsönzöl, hogy személyedben imádja az emberiség megváltóját.”

Éppen ez a béke forgott már akkor nagy veszedelemben, ki sejtette volna, hogy egy világtragédia kel ki az idők méhéből; arról már lehetett 27-én olvasni, hogy Autriche-Hongrie ultimátumot küldött Szerbiának, de még oly homályba burkoltan tárgyalták ezt, az erők a béke fenntartásán működtek, a „Croix,” mely Lourdesben kezembe került, közölte az Osservatore Romano híret, hogy a kormányunk a Szerbiának küldött ultimátumot notifikálta a pápánál és egy „Havas”-távirat jelentette, hogy a pápa személyesen fordult a királyhoz és hozzátette, hogy ő volna az egyetlen közvetítő, mely előtt talán királyunk meghajolna. De valahogy nem tudott az egész ügy megriasztani, hiszen mióta nem volt világháború és 1908 óta hányszor mozgósítottunk Szerbia miatt. És bíztam Jaurèsben.

Így jártunk, mentünk gondtalanul, nézegettük a feltűnedező bíbornokokat, csak francia volt hat, köztük Amette, a párisi érsek, azután spanyolok: Almaraz y Santos, sevillai érsek, 5 püspök Spanyolországból, 7 Columbiából, 2 Venezuelából, egy Peruból. Egy egyszerű misszionárius P. Postius volt a lelkük, ki minden szellemi munkát végzett. A belgák részéről Mgr. Heylen, Kölnből Mgr. Lausberg, Königraczból Mgr. Dombrowa volt jelen, az angolok élén Rev. O'Bomke állott, akinek az antivarii érsek, Mgr. Dobrecie segédkezett, továbbá Mgr. de Croy. Jelen volt Mgr. Netto a portugálok pátriárkája, a new-yorki érsek és vagy 15 olasz érsek és püspök, továbbá Logh bíbornok, irlandi érsek azután a különféle ritusú görög és örmény főpapok, a szíriai, libanoni és palesztinai püspökök keleti köntöseikben, nagy szakállal. A szombati misét Mgr. Haggiar celebrálta, a Saint-Jean-d'Acreei görög-mechitarista érsek.

Egy kis szerencsen püspök keltett általános érdeklődést; a hölgyek áldást kérve körülfogták és kezet csókoltak neki, egy fiatal francia pap szabadította ki és elkísérte a tarbesi püspök rezidenciájához, akinek a joghatósága alá Lourdes tartozik. E közben a grotta elé érkeztünk, mely örökös fényben ragyog a felajánlott gyertyáktól; előtte a padok mindig el vannak lepve ájtatoskodóktól, akiknek a tekintete a grotta homályából kiemelkedő Szűz Mária szobor körvonalaira esik, ismeretes késsel szegélyezett fehér ruhájában, mint ahogy a kis Bernadettének megjelent és szólt hozzája

azon az inkább spanyol mint francia dialektusban, melyet a Pirenaeusokban innen és túl a nép beszél és amiről a spanyol püspökök olyan büszkén nyilatkoztak.

A grottából kiáradó forrásvíz egy része csappal elzárható csövön keresztül egy kővel kirakott árokba folyik és ide lépnek palackjaikkal, akik vizet akarnak hazavinni. A nőm kívánságára én is merítettem egy palackkal a nagymama részére, mert a szeme gyenge.

A szakosztályok nemzetek szerint ülészetek; magyar, osztrák vagy német nem volt felsorolva, csak a section tchèque működött, melyről a „Croix” a következő tudósítást hozta: „A cseh osztály egy füzetkét tett közzé francia nyelven, melyben a cseh nemzetről sajtószerű felvilágosításokat olvasunk; szól a csehek csodálatos ragaszkodásáról Szűz Mária iránt, az adományokról, melyeket a lourdesi szentélynek szántak, felajánlva a Rosaire templomnak a Mennybemenetel képét. Ezen mozaik felett olvasható cseh nyelven: „A cseh nemzet a Szűz Máriának”. Ezen felirat felett jelenik meg a régi cseh állam hármasság címere: az oroszlan, a cseh királyság jelképe; a fehér és vörös sas, Morvaországé és a fekete sas, Sziléziáé. Érzelmes részlet: a három első cseh zarándoklatot Lourdesba a hat Kolisek testvér rendezte, mindnyájan lelkészek. Az előadók közül idézzük: Mgr. Lavalat, infulált apátot Strahovból, Dr. Miaz Józsefet, Ocetek konszisztorialis tanácsost,” stb.

Hétfőn stílszerűen befejeztük a kongresszust a cauteretsi kirándulással. A Théâtre Français tagjai en plain air — a szabadban — Polyeuclét adták elő. Ez volt utolsó viszontlátásunk M. Mounet-Sully és Mme Second-Weberrel. Lourdesből a vasút Pierrefittebe visz, onnan fogaskerekű kapaszkodik a pirenäusi hegyekbe, mely festői tájkép egyik végpontját képezi Cauterets, mely egykor csak egyszerű hegyi község volt, de mindig nagyhatású fürdő, melynek vizét már Julius Cäsar is használta és ma nyolc nagyszerű modern fürdőépülete, parkja, városháza, esplanadeja és casinója van.

Az előadás 4 órára volt kitűzve; három pénztár is működött, mégis csak hosszú idő után lehetett helyhez jutni. Mounet-Sully játszotta Polyeuclé szerepét, Paulinet Mme Second-Weber, kinek jobban archoz állott a fiatal hölgy szerepe, mint Orangeban a vén Guanhamara.

Corneille „Polyeucléje” a kereszténységnek apotheosisa,

melyért életüket áldozzák fel Polyeucte és Pauline. Egyike Corneille négy remekművének, a másik három: Cid, Horace és Cinna.

Mounet-Sully 1916 március 1-én halt meg 75 éves korában; 49 éve tagja és már rég seniorja a Théâtre Françaisnek. Nyugalomról nem akart tudni és még a télen játszott a franciák Nemzeti színházában. Corneille, Racine és Sophokles hőseit vitte a színpadra, de ép oly lelkesültséggel játszotta a romanticizmus nagyjait Hernanit és Ruy Blast. Régebben ezt eretnekségnek nézték volna, klasszikus szereplő a múlt század 20-as éveiben még restéit játszani romantikus hőst. Csodálatos volt az az üdeség, mellyel idős korában ifjú szerepeket alakított; 1908-ban hallottam tőte Hernanit, ekkor már 67 éves volt, de még úgy üvöltött, mint egy sakál, mikor Charles Quint ellen fente bicskáját; Cauteretsben, pedig már 73 éves volt, midőn a még daliás Polyeucte-t játszta. Ez okból hát nagyon csodálkoztam, mikor Nordau Miksa búcsúztatóját olvastam, Mounet-Sullyról és azt mondja: „De Hernani ifjúságot kíván. A kifestés és öltözködés bármilyen színház művésze, képtelen bizonyos kortól fogva ilyen Euphorion merényleteket elkövetni. Mounet-Sullynek volt annyi önismerete, hogy *harminc év óta* lemondott Hernanival aratott diadalairól.” Ez az állítása azonban, mint a föntebbiekből következik, nem egyezik meg a valósággal. Igaz, Nordaunak szabad sokat mondani, amit másnak kevésbé szabad. Sok remek írásaira „Conventionelle Lügen” stb. nagy mentség számára, mert hiszen: „arché deixei andra”: „a hatalom érezteti a férfiút” és ő bizony decizióit nagy erővel érvényesíti, úgy hogy legutóbb is Alfred v. Weber-Ebenhof bécsi udvari tanácsos kért szót* és a következőket írta: „A Pester Lloydban e hó (április) 16-án Nordau Miksától „Jubiläen” cím alatt egy tárcsa jelent meg, amelyben a Shakespeare kutatás baconi iránya ellen, amelyet az összes népek legnagyobb szellemei legnagyobb számban a magukénak vallanak, nem ugyan tárgyi okok, hanem a következő címzések foglaltatnak, melyek egyáltalán nincsenek helyén; ** „Narren mit Widerspruchs und Verneinungswahn, Zwangsvorstellungen und Originalitätssucht,” „Grabschändung, „Bacon-Lüge, Raub des Ruhmeskranzes,” „alberne boshafte Verleumdun-

* Pester Lloyd 1916 márc. 16. számának tárcája.

** Pester Lloyd 1916 ápr. 30. Zur Shakespeare Forschung.

Eredetiben közlöm, így zamatosabbak.

gen“ „fanatische Schwachköpfe” stb. Hát ezek egy kissé erős kifejezések! Azután belebocsátkozik a Bacon kutatás és a stratfordi mithosz fejtegetésébe. Idézetem ugyan nem igen fog Nordaunak ártani, ő azért az illustris homme de lettres marad, aki a párisi idegen kolónia díszét képezte, emellett 35 évig gyógyította a franciákat, vagyis inkább az asszonyaikat, mert nőorvos volt — és neki is menekülnie kellett, ahogy tárcáiban érdekesen megírta, csak dán származású neje és lányai, francia állampolgárok, maradhattak háborítlanul.

Néhány hónap előtt az Ullstein kiadásban jelent meg egy könyve: Französische Staatsmänner. Meglátszik rajta, hogy nemcsak tanulmányokon, de jórészt személyes benyomásokon alapszik. Tömör irálya mellett a felsorolt tények logikája oly szilárdnak látszik, mintha hézag nem is volna kimutatható.

Két Franciaországról beszél, melyek keletkezésöktől fogva ellentétben állanak. A királyi hatalom és népjog küzdelmét egymással már Chlodwiga viszi vissza, hogy mikor egy díszvázát a zsákmányán felül magának követelt, egy frank harcos azt bárdjával széthasította. A dolog nem egészen így volt. Chlodwig Syagrius kis római királyságát Soissonsnál (486) tönkretette. Ez alkalommal zsákmányolták az egyházi szolgálatra szentelt díszvázát, melyet a reimsi püspök, Szent Remigius visszakért Chlodwigtól, hogy ezt megakadályozza, egy frank harcos inkább széthasította bárdjával a vázát e szavakkal: „Csak a részedet fogod megkapni a zsákmányból.” („Tu n'auras que ta part du butin”).

De az a népjog egy kicsit veszített volna abszolút hatalmából, színezetéből, ha Nordau hozzáfűzte volna a befejezést is: Chlodwig a következő évben katonaszemlét tartott. Ez alkalommal megállott a frank előtt és szemére veti neki, hogy rosszul gondolja fegyvereit és azután földre dobja azokat. A szerencsétlen lehajolt értök, midőn egy bárdcsapással összezúzza a fejét, mondván: „Emlékezzél a soissons-i vázára!” („Souviens-toi du vase de Soissons!”)

Később idézi I. Frigyes Vilmost, ki mint a többi isten kegyelméből való uralkodó az állandó hadsereg és rendezett közigazgatás alapján az absolutizmust sziklaszilárdnak látja; igen ám, de minden kormányformának megvan a maga természetes kerékkötője; a porosz junkerek is azt tartják: „Und der König absolut, wenn er *unseren* Willen tut.

Azt írja továbbá, hogy csak a XVIII. században merték haladtabb gondolkodók, Montesquieu, Voltaire, Turgot, Condorcet és az izgatott rajongó Rousseau azt állítani, hogy a népek és egyesek önelhatározási joga nem a pergamenteken alapszik, hanem az emberrel vele születik. E tétel azonban régebb származású és visszavezethet Jean Bodinre, aki Hotman „Franco-Galliájára” (1575) a „Republique” (1576) 6. könyvével felel. Bodin Hotmannak theóriájával a választó királyságról és a rendek souverainitásáról szembeállítja az örökös és absolut francia monarchiát, mely Istennek felelős a közjóért; fejtegetéseivel alapját vetette meg a franciáknál a politikai tudományoknak és megjelölte az utat Bossuet számára, hogy a francia királyság elméletét kifejthesse, másrészt Montesquieunek, mely alapon ő a történelem bölcséletének elveit tárgyalhatta. Jean Bodin az 1576-ban Bloisban összegyűlt rendeknek (États Généraux) is tagja volt és mint követ rávette a „harmadik rendet”, hogy tagadja meg a polgárháború folytatására kívánt költségeket.

Csodálatos bátorságról tanúskodik Etienne de Ja Boétienek, Montaigne fiatal barátjának írása a „Discours sur la servitude volontaire”, melyet 16 éves korában írt a liga harcainak közepe; merész hangon ostromozza a királyság vétkeit és a népet, mely a tömegben rejlő hatalmát ellenmondás nélkül ruhazza a zsarnokra. Ettől már gyors az átmenet a Club del'EntresoI embeire, abbé Saint Pierrere, marquis d'Argensonra, akik az angol szabadgondolkodók nevelkedtek (Locke, Newton), hogy megkapjuk az érintkezési pontot az encyklopédistákkal. Mindez azonban nem von le a könyv értékéből és bizonyos, hogy könnyebb bírálni, mint alkotni.

Miután Polyeuctet végighallgattuk, amit őszintén megvallva a plein air előadásban nem volt nagyon érdemes, elkéstük a jó összeköttetést a Lourdesből való tovautazásra és így órákat kellett éjszaka az állomáson tölteni. De másnap délelőtt mégis Cetteben kötöttünk ki; elkezdtek magyar lapjainkat böngészni 23. és 24-ről. Egyszerre nagyon csendesek lettünk: ultimátum, báró Giessl elutazása, a jelenetek Pesten, 8 hadtest mozgósítása.

De ott a messze távolban nem éreztük az események jelentőségét elég élénken, még ha az elme képes lett volna is felfogni, az idegekbe még nem hatolt be; a város csendes volt, háborúról senki se beszélt, mi is mint mindenki, végeztük megszokott dolgainkat.

— Ferike háborúba megy, mondja a nőm.

— Ez a részleges mozgósítás még nem jelent háborút, mondom, aztán Ferike sógor hivatásos katona, neki mestersége a háború.

Ki gondolt volna világháborúra, ki sejtette volna akkor, hogy mi az a világháború most.

Az újságok nagy keresletnek örvendtek, de az érdeklődés Mme Caillauxnak szólt, Szerbiáról alig írtak. Inkább ilyen illusztráció fordult elő a párisi Journalban: Jelenet a pétervári cári palotában. Jön Poincaré és Viviani és felakarnak menni a fölépcsőn. A kevély díszruhás portás útjokat állta és így szólt: „a szállítók a hátsó lépcsőn mennek föl.” Szép szállítók, 20 milliárd kölcsönt szállítottak a háború előtt — és azóta?

És azalatt szent Oroszországból özönlöttek határainkra a nagy oroszok, a kis oroszok, a fehér oroszok, a vörös oroszok, a tatárok, a csuvasok, a cseremiszek, a cserkeszek, az elitcsapatok és a nem elit kozákok, Góg és Magóg hadai. Ki tudta, ki tudhatta ezt.

Kezdjük útitervünket egyszerűsíteni; megvárjuk még illetményeinket, a posta rendesen jött, 4-én itt lesz, azután Grenobleba utazunk és a Mont Cenisen át Turinba. Ez semleges terület.

De 31-én már nem jött meg az Az Újság, a francia lapok össze-vissza beszéltek, a városban azonban csend volt és nem volt semmi, ami a biztonság érzetét csak érinthette volna is. Elsején egyszerre meglepő látvány vonta magára figyelmemet. Egy öregebb évfolyamú tartalékos katona teljes felszerelésben beszélgetett az ismerőseivel; jobbára asszonyok vették körül és érdeklődtek. Csak annyit tudott mondani, hogy a határra megy. Másnap kezdtünk nyugtalankodni; elmentem újságot venni, semmi feltűnő, a miniszterek beszélgetéseket folytatnak az osztrák-magyar és a német nagykövettel — Szerbia miatt. Madame Gassmannál lakott egy elzászi ember, egy cement- és betongyárnak volt vezető mérnöke Cetteben. Addig nem is láttuk, künn étkezett és a folyosón nem találkoztunk. Madame Gassmann már azzal az újsággal tért haza, hogy a pék nem akart a kenyérért 50 frankból kiadni; ezüst pénzt kívánt; megkértem a Madame-ot, hogyha M. Müller, az elzászi hazajön, kérje meg, hogy szíveskednék engem megvárni, én pedig elmentem a városházára. Az utcán falragaszok jelentek meg. Egyik az általános mozgósításról, a másik szemlére

hívta föl a ló- és járműtulajdonosokat. A városháza előtt óriási csoportosulás, csupa idegen, jórészt spanyol. A polgármester nem volt ott, de a titkár felvilágosított, hogy aggodalomra nincsen ok, semmiféle intézkedés még nem jött, majd a továbbiakat falragaszok útján fogják közhírré tenni.

Müller úr hazajött és beszélgetni kezdtünk, ő aggályosnak tartotta az elutazást a vasúttal, mert a határon ki tudja, hogyan járnak már el, de van a városban egy osztrák-magyar alkonzul, keressük őt fel másnap reggel. Így állapodtunk meg; este újra találkoztunk Mme Gassmannál, aki meghitt bennünket teára. Az arany kanalak, a sèvresi porcellán, az egykori jólét mellett tanúsoktadk. Eljött a fia is, M. Viktor, nejevel, már behívást is kapott és magával hozta a szintén bevonuló barátját, egy szabóüzlet tulajdonosát.

M. Viktor már sok újságot tudott; követelést a városban egyáltalában nem fizetnek ki, az egész világ meg van bolondulva, a legvagyonosabb emberek is most azt hangoztatják, hogy nincs készpénzök. A szabó, akinek pénzre volt szüksége 5 tagú családjá részére, dühöngött. Az üzletet be kell csuknia, a vevőközönsége el fog széledni, neki neje és 4 gyermeke van, a pénztárban alig van pénz, az emberek nem fizetnek és — sorba követte el a felségsértéseket a világ összes uralkodói ellen. A szabók nagyon vérszomjas emberek. Elsősorban pedig Guillaume II. volt az oka mindennek, majd ő meg fogja neki mutatni! Mi nem nyilvánítottuk nézeteinket és helyenként fagyos mosollyal néztünk egymásra. De azért sajnálni lehetett ezen embereket, mert kétségbeestek honmaradt családjuk sorsa miatt.

Mme Gassmann ősz hajából levágott egy tincset, beleerősítette egy medaillonba és M. Viktornak adta, hogy hordja a nyakán, az majd meg fogja védelmezni.

Másnap már elutaztak Marseillebe, ahonnan az olasz frontra mentek. Még állott a hármass szövetség. Mi Gassmann kísasszony kíséretében az alkonzulunkhoz indultunk, aki Gassmannéknak jó barátja volt. Se mi, se Müller, aki különben porosz hadnagy volt, nem végezhattünk semmit; az alkonzul hajnalban bevonult katonának, a titkár pedig egy kérdésünkre se tudott megnyugtató választ adni. Elváltunk azzal, hogy Müller a spanyol konzulhoz megy tanácsért, én meg kimegyek az állomásra. Útközben benéztem a postahivatalba, meghagytam, hogy postámat küldjék vissza,

de már ekkor hallottam, hogy az idegeneknek szóló küldeményeket napok óta visszatartják a határon. Kimentem az állomásra, az egész környék tömve volt katonákkal, a kapunál szuronyos őr. Be akarok lépni, a szurony nekem mered. No csak meg ne szúrj, kis piou-piou.

— Nem lehet bemenni? — kérdem őt.

— Nem lehet.

— Hát mikor lehet? El akarok utazni.

— Azt meg éppen nem lehet; csak katonát visznek a vonatok.

Visszafordultam. Otthon referáltam az eseményekről. Mme Gassmann meséli, hogy a házban nyugtalankodnak, hogy idegenek vannak itt; magam is vettem észre, hogy egy asszony sötét pillantásokkal kísér. A háziasszony meg akart nyugtatni; hogyha nem tudunk elutazni, ő kivisz a fiának kerti lakására, ott háborítlanul élhetünk, míg minden jóra fordul, hiszen mi nem vétettünk semmit, mindennek Guillaume II. az oka. Naiv jóindulatában azt hitte, hogy ez a legjobb tanács. Kinéztünk a kikötőbe, hogy talán valami hajóval el lehetne jutni Genuába. Mme Gassmann erősen buzgólkodott, de egyik hajóiroda se rendelkezett hajóval; jöhet ugyan minden negyedórában, de akkor is eltart jócskán, mire kirak, berak és indul; de többnyire Algírba, Oranba mennek a rövidjáratúak, ezeket pedig nem használhattuk. Különben pedig vigasztaltak, hogy maradjunk csak bátran, bizony nálunk is vannak franciák, a polgári elem nem visel háborút, bennünket ismernek, hiszen egy hónapja élünk már csendesen a városban; a cettei nép hajós és kereskedő, megszokták az idegennel való érintkezést. Itt csend volt, de ekkor már, sőt jóval előbb Parisban és egész Franciaországban hajsolták a mieinket és a határon nem jutott át senki.

Szomorú hangulat fogott el bennünket, az a barátságos érzés, mellyel épen a franciák iránt viseltettünk, amellyel nagy íróikkal foglalkoztunk és a nagy eszmék, melyek belső küzdelmeiből fakadtak, mindezt csak mélyítették — kezdett halványabb színezetet kapni. Otthon belemélyedtem a francia újságokba. Micsoda stratégiák? Az egyik összeadta a hármasszövetség katonáit, összehasonlította a flottát az entente haderejével. Azután szorzott, osztott és a háború meg volt nyerve. A másik az orosz ármádiát vette számításba; pontosan tudta, hány divízió van a kievi, hány a

varsói, hány a kazáni, az orenburgi stb. kormányzóságban; szé-
dületes volt, hogyan értett a hadseregszervezettenhoz, még nálunk
is letette volna a tartalékos tiszti vizsgát.

Eközben föleszméltem; nőm egy sarokban ült és olvasott, a
könyvre titkon hullottak könnyei.

— Kinézek az állomásra, — mondám, — talán hallok valami
újságot.

Nagy meglepetésemre a szuronyos katona eltűnt a kapuból.

Akadály nélkül mentem ki a perronra és igyekeztem maga-
mat a sok tiszt és katona között tájékozni. A falakat a katonák
új freskókkal ékesítették, a föliratok sem voltak hízelgő termé-
szetűek, a perverz epigráfia orgiáit ülte. Hogy a díszhely Guil-
laume II-nek jutott, az csak természetes; egy óriási disznón
lovagolt, fején papiros csákoval, melyen hosszú kakastoll lengett.
Érezhető volt, hogy a rinascimento korán kezdett hatni a franciák
művészi fejlettségére.

Ekkor elfog a kocsis, aki először vitt be Cettebe és nagy
örömmel üdvözlő; mondom neki, hogy az állomásfőnökre volna
szükségem, mert el szeretnék utazni.

— Akkor tessék bemenni a városházára, ott adnak fölvilágosítást.

— Én pedig oda be nem megyek citoyen, hanem itt utána-
járok, míg csak eredményre nem jutok.

Elkezdek benézni a hivatalaszobákba; csupa katonatiszt.

A perronon mellettem robog el egy vasutas, röptében elfogtam.

— Nézze, kedves barátom és kezet fogok vele, úgy, hogy
a frank ottragadt, az állomásfőnök úrral kell okvetlen beszélnem,
merre találok?

— Éppen hozzá sietek, tessék velem jönni.

Már ott is állt a perronon és mutatom neki a körutazási
jegyeket és kérdeztem, hogy mikor mehetnék Grenoble-on keresztül
Turinba.

Elmondta, hogy míg a mozgósítás tart, δ nem intézkedhet,
hanem menjünk a katonai parancsnokhoz, aki ott sétált a perronon.

Újra előadtam kívánságomat, mire ő azt mondta, hogy nincs
semmi kifogása elutazásunk ellen, de hát nézzem csak, ami vonat
künn áll, az mind kell a katonák részére.

— De hát mikor lehetne elutazni? Hisz ez így borzasztó!

— C'est la guerre. Most háború van. De lehet, hogy jövő
héten megy polgári vonat.

— Addig nem lehetek bizonytalanságban; aztán mi még nem háborúskodunk. (A hadüzenet csak 8-án történt meg.)

— De Németországgal kitört a háború, et Allemagne ou Autriche, c'est la même chose! (és Németország, vagy Ausztria-Magyarország, az mindegy.) — Különben majd mindjárt fogunk bizonyosat tudni — és elküld egy katonát. Előkerül egy Monsieur, a városi rendőrkapitány, bemegyünk egy hivatalnok szobába, ahol ideiglenes sátrát felütötte.

Elmondom neki, ki vagyok, kinél lakom, átadom papírjaimat, átnézegeti azokat, azután kiveszi egy nagy borítékból a mozgósításra kapott utasításait, megint böngész és szónokolni kezd.

— Nagyon sajnálom, hogy kellemetlenségei vannak, de a most érkezett utasítások úgy szólnak, hogy még ma el kell hagyniok a várost. Én megvagyok győződve, hogy minden gyanún fölött állanak, de ez rendelet; mert megtörténhetnék, hogy holnap már bedugnánk egy erősségbe (dans une forteresse), és ott ülhetnének a háború végéig. Tessék lemenni a Quai du Bosc-ra, ott fűt egy spanyol hajó, a „Pedro Pi”; 6 órakor este indul, tessék jegyet váltani, ez az utolsó lehetőség az elutazásra. Ezek is akkor utaznak, és az ott üldögélő emberekre mutatott.

Szédelegve mentem ki a szobából, a friss levegő az utcán magamhoz térített, aztán rohantam a Quai du Boscra,

— Hova indul a hajó? kérdem a rács mögötti urat, Genuába?

— Nem. Barcelonába!

No szépen vagyunk, újabb gond, hogy mikép jutunk a hú szövetséges államba, Olaszországba. Átad 2 jegyet és 20 frankot fizettem aranyban. Ez olcsó gondoltam, az nem jutott eszembe, hogy az csak a fedélközi utazásra jogosít, a néhány jegy hálófülkére már a délelőtt elkelt. Nem személyszállító gőzös volt.

Egy spanyol munkás szegődött hozzám, hogy elszállítja a podgyászt a hajóhoz. A hídfőnél kibérelt egy targoncát a vámostól, aki ezeket a munkások részére raktáron tartotta, átmentünk a hídon és a Quai Aspirant Herber-en voltunk, melynek 3. száma alatt laktunk.

Az ablakból kihajolva várt rám a nőm és én felkiáltottam. — Gyorsan csomagolni, azonnal indulunk.

Gyorsan csomagoltunk; a Madame és a kisasszony segített. Az izgatottságban a Madame egy poharat már 5 felé bedugott a kofferbe, s vége az volt, hogy mégis ott maradt. Patakozottak a

könnyek, s Madame egyre sóhajtozta: „Quel départ! Quel départ! (Micsoda elutazás.)”

Érzékeny búcsút vettünk egymástól és elindultunk. A spanyol a targoncán tolt a csomagjainkat és mi lassan lépegettünk utána. Hányszor mentünk végig az utcákon, ki a fürdőbe, hol az egyik, hol a másik üzletben bevásárlásokat téve. Az emberek szinte ismertek. Most az üzletajtókban asszonyok, férfiak álldogáltak és csendesen szemléltek bennünket. Itt még nem tapasztaltunk gyűlöletet, a háborúból nem láttak semmit; a katonák utazása jelentette csak, hogy fenn északkeleten kezdődik valami. Ezeknél egyáltalában nem mutatkozott lelkesedés a háború iránt, csak annyit mondtak: „il faut marcher” (masírozni kell.) Hogy mért, egyszerre, oly hirtelen, a mélységes béke közepette, erre ott lenn a délen senki sem tudott volna nyilatkozni.

A kikötőben megpillantottuk a Pedro Pi-t. Közepes kereskedelmi hajó volt, elég rozoga; még nem lehetett felkúszni, mert még hordókat rakodott. Az előtér tele az évtizedek óta itt lakó spanyol munkáscsaládok olcsó, majd nyomorúságos házi bútorai-val; egy-egy vankos és sok bőgő gyerek. A háború mindnyáját haza kényszerítette.

Jobb módúak is érkeztek magánfogatokon és szállodai omnibuszokon. Egyszerre megpillantom az embereket, kiket a rendőrkapitány szobájában láttam.

— Hát önök miért üldögéltek benn a kapitánynál? Kérdeztem.

— Németek vagyunk, azelőtt alkalmazásban voltunk itt és mert kezdett a városban félős lenni, inkább ott maradtunk a hajó indulásáig.

Majd Müller szomszédunk is kijött, épen a spanyol konzullal beszélgetett, aki honfitársai elhelyezésén buzgólkodott, volt künn vagy 800 spanyol munkás.

Müller figyelmeztette őt ránk és meghívására felmentünk a hajóra anélkül, hogy a berakodást végig kellett volna várni és ott maradhattunk a jobb közönség között a II. osztályon, amire nekünk már nem jutott jegy.

A hajó és a rakpart között egy nyílás tátongott, amely mellett óvatosan kellett elhaladni, hogy az ember bele ne zuhanjon; mert a körülállók csomagjaikkal a tolongástól hátra nem bírtak lépni, fel még egyelőre nem mehettek. A németek segítettek rajtunk. Kézről-kézre adták nőmet a nyílás fölé, míg eljutott a

lépcsőig és aztán engem, mert ugyancsak szédülős volt lenézni és kezemben vittem a kis csomagokat. A nagyot azután pillantottam meg, amikor a daru beemelte a hajófenékbe.

Már 8 óra volt, mikor elindultunk; a spanyolok sok cók-mókjának beemelése sok időt vett igénybe. A megkönnyebülés érzete fakadt fel bennünk. Már nem vagyunk francia területen. A hatalmaskodásokról ekkor még nem hallatszott semmi. A hajó a Jetée de Frontignan-t elhagyva, befordul lassan az Avant-Portba és a Fort St. Louis világító tornya alatt elhaladva a Habtörő és a St. Louis-Molo között befut a Földközi tengerbe.

Sokáig láttuk még a város körvonalait a kigyúló fényben, míg lassanként minden eltűnt a távol ködében.

A hajón lassanként mozgásba jött saját élete. A hajósze-mélyzet a kapitánnyal élén már ott estebédelt a kis szalonban; a közönségre csak aztán került a sor. A hajó felső részén kellemes tartózkodás kínálkozott; friss szellő fűjdogált, az emberek hallgatag ültek a korlátok melletti padokon és nem egy törölte le közülük könnyeit, akik virágzó üzleteiket ott veszendőbe hagyták; a borkereskedők jó része német volt. A kevés hálófülkét nők foglalták el, akik idején préferencet váltottak (megfelelő előnyhajójegyet), a többi úgy helyezkedett el, ahogy tudott. Voltak akik fenn foglaltak helyet a magas fedélzeten és podgyászukat fejük alá dugták, úgy kísérelték meg az alvást, kabátjaikkal takarózva. Mások bent a hajóban ültek a székeken, vagy a padokon kinyújtózkodva. A társalgás hangos volt. Mindenki tudott egy re-gényt elmondani. Különösen akik Cette vidékéről jöttek a kikötőbe. Jól jártunk volna, ha Mme Gassmannra hallgatunk. Egy olasz nő mondta, hogy férjét kellett elhagynia, aki francia ember, birtokos egy szomszédfaluban. De hiszen akkor ön is francia állampolgár, mondták neki többen, ott maradhatott volna. Erre hallgatott, csak később súgta meg, hogy nem voltak megesküdvé.

Lassanként elkezdett az eső esni, előbb csak szemenként, aztán mind erősebben. A felső fedélköztől az aludni készülők és az ott andalgók felriadtak és hozzánk menekültek. Pedig a hőség így elviselhetetlen volt. Ehhez járult a tenger hullámzása. A régi, kereskedelmi célokra épült hajó az utasokra végzetes hatásokat váltott ki. Ide-oda ingásának szabálytalansága fel kényszerítette azokat a fedélzetre; a ponyva csak keveseket takart el, a többiek a zuhogó eső alá kényszerültek és úgy hajoltak ki a korlá-

tokon át a tengerbe. S ha még ez csak egyszer történt volna; de hányszor egymásután, majd minden negyedórán, minden félórán, néha hajnalig. Álmatlanul, éhesen, elgyengülve, elázva vártuk a rettenetes éjszaka végét. Infernális állapot volt. Dante pokla.

Ebéd óta csak másnap hajnalban tudtam egy kis fekete kávé t lenyelni és délben üres levest. Reggel vagy délelőtt már meg kellett volna érkezni, de a tenger makrancos volt, csak lassan haladhattunk előre, a hajógépek különben sem bírták a személyszállításra szokásos gyorsaságot előállítani. Szent Isten! Micsoda utazás volt ez!

Délután 3 óra felé a messze távolban a tengerből homályosan felmerül Barcelona. Megkezdődik a készülődés. Mindenki a fedélzetre rohan. Előkerülnek a távcsövek. Majd beérünk a kikötőbe. Remek látvány. Minden rendű és rangú hajók sorfala között haladunk. Megpillantjuk a citadellát, körülrakva hosszúcsövű ágyúival, amely inkább az örökké nyugtalan nagy katalán városnak szól mint a kikötőnek. A parton a nagy paloták közül magasra emelkedik a Kolumbusz-szobor.

A hajó lassan megáll. Kapitányunk a kikötői hatóságnak jelentést tesz. Nincs contrebande, nincs csempészarú, csupa becsületes ember, az útlevelekre senkise kíváncsi. Hát még létezik szabad ország. A hajóval versenyt futó kikötői munkások felrohannak. A daru elkezdi dolgozni, felhossa a mélyből a csomagokat, melyek lekerülnek a rakodópartra. Egyik gyorslábú munkás kocsiért szalad, melyek jóval beljebb állanak. Felülünk: Hôtel de France a Ramblán; a kocsis bólint, egy negyedóra alatt helyben vagyunk.

Nézegetem a kipakkolt koffert, meg van-e minden? meg vannak-e könyveim? a lourdesi víz? a tengeri kagylóim? az új provenszál irodalmi jegyzeteim? Nem hiányzott semmi.

A MESTEREK.

A császárság visszaállította Franciaországban a külső rendet, Ez időben — 1852-ben — lépett fel Jouse (József) Roumanille azon törekvésével, hogy maga körül gyűjti ama írókat, kik mint δ előnyt adnak a nép nyelvének, a provenszálaknak.

Mielőtt ezen tervek határozott alakot öltöttek, többé kevésbé már foglalkoztatták az elméket, az idő és az események aztán al-

kaimat adtak ezen eszméknek, hogy megsűrűsödjenek és szervezetet nyerjenek.

Időközben, ha alkalom kínálkozott, összejöttek, eszméket cseréltek, remények és tervek keletkeztek, vagy egyszerűen megénekelték Betlehemet, a gyermek Jézust, a Szent Szüzet, Szent József pátriárkát, a pásztorokat, a csillagot, a Három-királyokat. Ebből született eme gyűjtemény: A karácsony., Noël. (Li Nouvé), mely több mint félszázad óta visszhangzik a provencei családokban

Reboul a nimesi pék-poéta lelkesen üdvözölte ezen kísérleteit az egyesülésnek. A következő évben Roumanille (1818—1891), meghívására nagy számban összegyülekeztek Aixben, ezt a híres gyülekezetet nevezték el: Roumavagi des troubadours.

Véglegesen a társaság 1854 május 21-én alakult η eg, a Fontségne kastélyban, ahol az egy kissé rejtélyes nevét — Félibrige — nyerte. Ez a cím egy kegyes beszédből származik, mely egykor népszerű volt, amelyen a Szent Szűz elmondja isteni fiának a fájdalokat, melyek életét megszorították; egyebek közt azt, melyet három nap és három éjjel érzett, midőn távol volt Jeruzsálemben. Jézus akkor a jeruzsálemi templomban volt, ahol a hét doktor vagy mester (rabbi) között ült:* Emé li sèt félibre de la lei.

Cigaliers nevöket az arany tücsöktől nyerték, melyet jelenyül fogadtak el.

A Provánsznak nemcsak azúr ege és tengerpartja van, illatos virágokkal ellepett földje, melyben reszket a napfény dús árja; hanem hangzatos nyelve is, fogékony népe és dicsőséges múltja. A francia és a modern nyelvek még nem léteztek, vagy alig kíséreltek meg némely dadogást; már a troubadourok énekei minden ajkon viszhangzottak, kastélyról kastélyra szállottak és behatoltak a Dél nagy városaiba és a fényes udvarokba.

Heves ifjúsága után e forró költészet nem tudott teljes érettségre jutni; a rettenetes albigensi háború véget vetett neki.

Az észak embereinek mind erősebben érezhető befolyása megállították e nyelvet fejlődésében, de azért századokon át tovább vegetált és mivel a templomokban jórészt a szónoklat eszköze volt, bizonyos méltóságot így megőrzött.

Ekkor határozták el Roumanille és társai, hogy a nemes elhagyottnak visszaszerzik szépségét és gráciáját.

* A törvény hét mesterével.

21 EN PROVENCE. — *La Cigale Provençale*

*Es la Cigalo proveuçalo
Cigalo, poulido e frugalo
Que remplis lis er de Canson
Quand ven lou tème de la meisson*
G P.

Az új Provençal költészet műzsája: a tücsök.

Roumanille Avignon mellett nevelődött Saint-Remyben. Apja Jean Denis kertész volt, anyja Pierette Piquet kertésznő. Az ő szegényes tanyájukon — *mas* — nevelkedett hét testvérével együtt, kik között ő volt a legidősebb. A tanyát Pommiersnek nevezték, mert telve volt almafákkal. E gyönyörű földön hallgatta nagyanyja meséit, melyekről őszintén írhatta egyik gyűjteménye élén: „Mily szép könyvet állíthatnék össze, ha mindazt írásba tenném, amit a nagyanya mesélt nekünk.” De mesélni megtanult mesteri módon; például ifjúságából egy elbeszélés így hangzik.

* *
*

„Íme egy súlyos esemény, mely gyermekkoromban megesett velem. Elég csak rágondolni is, hogy hideg fusson át bőrömön.

„Már régen volt és nekem mégis tegnapnak tetszik. Tizenkét éves voltam, csínyekre mindig hajlandó diáktársaimmal és iskolamesteremmel szemben, aki folyton izgulva, mint egy vad bika a Camargue pusztaságából behozva az arénába, többször adott virgácsot, mint képeket vagy bombont.

Ez nem volt akadály, hogy tanuló társaim között sok barátom ne lett volna. Igaz, hogy belekapaszkodtunk egymás hajába, helyel-közzel ökölcsapásokkal láttuk el egymást, de azért egymás iránti szeretetünk a jó egyetértést köztünk hamar visszaállította.

„A legjobb minden barátom között — és ez bizonyos — Pierre Brunnek, a cipész és városi kikiáltónak a fia volt. Ez vala Pascalét. Egy bárány! Milyen csinos ministráns fiú volt ő, szökés és göndörfürtű, rózsás arccal, mint a paradicsomalma. Nagyon szerettem volna vele együtt ministráns fiú lenni, mert mi mindig együtt voltunk, mintha ikrek lettünk volna; de sajna! lehetetlenség; a plébános úr nem egyezett volna bele soha ...

„Egy napon felkeresett barátom Pascalét, másnap énekelnie kellett volna szent Crispin tiszteletére úgyis mint ministráns, úgyis mint cipésznek a fia, a céhnek nagy miséjében a Credót, mert ő úgy énekelt mint egy fuvola. Még ma is látom jönni nehéz téli ruhájában és mégis egészen áthülve és bekötözve mint egy beteg madárka. Saute-chient (ugrósdí) játszott egy este, már alkonyatkor, a ködben, melyet szent Simon hoz magával; fagyos és oly sűrű a köd, hogy vágni lehetne késsel; játékszenvedélye annyira izzadságba hozta, hogy meghült.

„— Nille, mondja nekem fűrészelő hangon, holnap lesz

szent Crispin napja. A csizmadiák céhe engem kért fel, hogy a nagymisében énekeljem a Credót és én megígértem nekik. De . . .

„És köhögött, egyre köhögött!

„—Ugyan, szegény barátom, azért nem kell kétségbe esned, feleltem neki, én helyetted elénekelem a Credót; úgy tudom, mint a vízfolyás. Igazán véletlen volna, ha akadoznék vagy belesülnék. De, mond csak Pascalét, beleegyezne-e a plébános úr?

„A plébános úr beleegyezik!

Mert végre is, a deák még nem gonosztevő vagy a gályarabságra érdemes, ha egy szabad csütörtökön leszalad a Réalfolyóba úszkálni vagy szaladni a parton egy kissé szellős kosztümben a pillangók után. És aztán éppen ebben az esztendőben, az úrnapi körmeneten mint egyszerű kék pénitensnek, nagyszerűen sikerült nekem egy hosszú soló. Oly konokul kitartottam, hogy ami szép Szent-Rémy templomunk eltelt csodálattal. Az aggastyánok még ma is arról beszélnek, ha a nagy templom kapujában a napban sütkéreznek.

„Ez este, a vacsoránál, csak az első fogaimmal rágcsáltam, mint a nyulak, lázas buzgóságom és a közeli siker reménye elvágta étvágyamat.

„Elmeséltem a szerencsés véletlent atyámnak és anyámnak. Nyugodjanak békében; Az anyám, Pierette de Piquet, egészen el volt ragadtatva; de atyám, Jean Denis, megfagyasztotta a vért ereimben, mikor vállat vont és szemembe nevetett.

„Aludni mentem és hamar elfelejtettem Jean Denis vállvonogatását és nevetését. De úgyszólván egész éjjel forgolódtam fekhelyemen. Mintha gyomromat nyomta volna valami és egész testem libabőrös volt.

„Elkezdtem magamat gyakorolni, a hangomat próbáltam fel-le, annyira, hogy az apám megunta az én latin éneklésemet, mely felzavarta álmából és rámkiáltott: Gyerek, a muzsikálásod szétépti a fejemet, hallgass, mert ostort ragadok.

„Anyám elnyomta nevetését, de én bizony féltem és apróra összehúzódva az ágyneműbe rejtettem a fejemet; egy hangot sem hallattam többé és megkísértem elaludni. Hajnalhasadtával már lemásztam szalmás fekhelyemről.

„Soha ragyogóbb Auróra nem emelkedett ki a tenger habjaiból. Ez köznep volt, csak a dikics lovagjai számára tinnep-

nap. Én vasárnapiba öltöztem. Felvettem az első áldozáskori ünnepi öltönyömet; egy kissé szűkecske volt ugyan, mert úgy nőttem, mint a kalács a sütőben. Nem nyúltam a facipőmhöz; Szent Simon napján mi már felvesszük és csak húsvétkor tesszük le; felhúztam a borjúbőr cipőmet, melyeket annyira élveztem, mikor ropogtak lábaimon. Csak kevésen múlt, hogy titokban nem nyúltam az apám borotvájához és szappanhabjához és dacára a veszélynek, hogy belevágok az arcomba, le ne nyirbáljam azt a néhány szőrt, melyet az arcomon és orrom alatt növekedni véltem.

„Jó anyám, ki a dolgot még nálam is jobban a szívéen hordta, foghagymát adott reggelire és néhány nyers tojást; semmi sem oly hatékony, hogy jobban hajlékonyá tegye a hangot és megtisztítsa, mint az. Azután lenyeletett velem két ujjnyi jó tiszta bort, mert ez biztosítja legjobban az énekesnek a jó hangot.

„Végre! alig hangzott el az utolsó harangszó, már én fent ültem a kóruson; tömve volt. Felhangzott a *Kyrie*, a *Gloria* befejeződik. Bátorság, Nille! tisztítsd csak légcsőveidet, köszöröld a hangodat; azonnal rád jön a sor: íme a *Credo!*

„Térdeim roskadoztak. Ott álltam a Szent-Rémy óriási pulpitusa előtt. Mikor a régens chori megfordítja azt ülése elott, hogy cserélje a missalét, úgy csikorgott, mint rosszul megkent kerekei a vén szekérnek. Minden vérem a fejembe szállott; a hátam borsódzott, a gerincemen hangyák mászkáltak. Az öreg szolgálattevő lelkész akadozó hangon rázendíti: *Credo in unum Deum.*

„Most te jösz, Nille!

„Nille olyan arccal, melyen egy gyufa meggyulladt volna, a csillagokat látta; bizonyosan nem azokat a gyertyákat, melyeket éppen meggyújtott Riviéret, a sekrestyés; hanem azokat, melyek szemeid előtt táncolnak, ha orrod alá egy hatalmas ökölcsapást helyeznek. Soha sem lesz részem hasonló illuminációban.

„Bárhogy is legyen, én megfogódtam a pulpitusban, igyekeztem véretem, felhevülésemet lecsillapítani, keresem és megtalálom a tiszta és gyengéd hangomat az ifjú kék pénitens koromból és rákezdem az akkori *solo* gyöngyhangjait.

„Segítség! Könyörület, édes Istenem!

„Alig nyitottam ki a számat, midőn az egész kórusban egy rettenetes bruhaha hangzott fel. „Csend, csend, csend!” kiabáltak össze-vissza a csizmadiák, a cipészek, a sarúcsinálók, a facipőkészítők. Valóságos vihar keletkezett! A karnagy, arcából kikelve,

szemei dühben forogtak, szája tajtékozott; aztán megragadott durván, megrázott és dohányos zsebkendőjével befogta a számát. A dohány ellepte a szemeimet, úgy hogy azt hittem, hogy égő parázs hullott beléjük.

„Megzavarodva, megvakítva, szétráncigálva, megbecstelenítve megugrottam, anélkül, hogy isten hozzádot mondtam volna. Nem emlékeztem, hogy kicsiny vagy nagy kapun jöttem-e ki a templomból; arra azonban jól emlékszem, hogy egy falka kutya vett üldözőbe és hogy egy kicsiny uszár, gonosz mind az ördög, sokáig nyomomban volt, elért, a fogait belém mélyesztette és kiszakította az én szép vasárnapi nadrágom alapját!

„És én megesküdtem a nagy istenekre, hogy többé nem fognak rajtakapni. És soha többé rá nem szedett senki.

„Dehát mit is tettem oly borzasztót, hogy ilyen botrány keletkezett a néppel zsúfolt templomban, a szurkosok tiszteletreméltó testülete előtt, a nagy misének áhítatos környezetében.

„Tessék megítélni! Midőn a pontifikáló plébános úr ünnepelesen rázendítette: *Credo in unum Deum*, én izgatottan, zavarodottan, reszketve, hogy a hangom cserben hagy, ahelyett hogy folytattam volna: *Patrem omnipotentem*, gépiesen és teljes torokkal fújtam a *Cantate Domino-i*, a híres *solót*, melyet mint kék pénitens Úrnapi énekeltem.

„Semmi egyéb nem történt!”

* *

*

A fiúi szeretet vezette a fiatal Roumanillet hivatásának és tehetségének tudatára. Alig hogy elhagyta a colleget, képzelete telve ártatlan fantasztikus képekkel, fülei a rímeknek egész harangjátékával, francia verseket költött. S mivel elég csinosan hangzottak, az újságok szívesen közölték. A szomszédság egészen izgatott lett. Pierettet barátai elhalmozták szerencsekívánatokkal. Az anyai szív reszketett az örömtől és a naiv dolyftól. Egy napon a költő hazaérkezett a *mas des Pommiersbe*:

„— Hallod-e József! mondja neki a jó asszony, bámulattal vegyes elérzékenyüléssel; azt mondják, hogy te beszélted a papirost.

— Beszéltetem a papirost? És hogyan volna ez, anyám?

— Igen, igen József; úgy mesélik. De mit is teszel bele a papirosba, lássuk csak?

— Semmi komolyat, ami szót érdemelne, anyám.

— Óh! igen, kis fiam, nagyon szeretném hallani, olvass fel nekem belőlük.

Anyjának mind erősebben nyilvánuló gyöngéd kéréseire a fiatal költő végre engedett.

Mikor befejezte első verseinek szavalását, a kertésznő még mindig figyelt és nézett; egészen kikelt arcából.

Azután a csalódás, a rosszul rejtett lemondás szomorú hangján monda: „Nem értettem!” És lehajtotta fejét. Ez az eredmény szívettépő volt. A jó Roumanille egész csendben mormogta: „Semmi baj! majd csinállok olyan verseket, amelyeket megért az anyám.”

E kegyes felindulásból származott a Félibrige.

Néhány nap múlva József felolvasott anyjának egy provençale verset. Könnyek futottak végig a tiszteletreméltó arcon; az öröm, mely a mélytüzű, értelmes szemekben ragyogott, volt a költőnek jutalma. Ő maga is érzé, hogy füle megtelik e hangzatos kifejező nyelv harmóniájával; megértette, hogy gondolatai megtalálták természetes kifejezőmódjukat, a folyó megtalálta az ágyát, vagy inkább a lélek az ő eszközét.

De ez a kedves és szent anya nem-e a Provençának szimbóluma?

* * *

*

Roumanille túlfejlődni látta mozgalmának, a provençal renaissance-nak sikerét a remélt határokon. Már korán szegődtek hozzá tehetséges és ügybuzgó munkatársak; Aubanel és Mistral voltak eme félibrek leghíresebbjei. Találkozása a Mireille jövődjével valami egyszerűen szép és érzékeny volt, mint egy antik legenda.

Ő éppen Nyonst hagyta el 1845-ben, ahol egyideig tanulmányi felügyelő (maître d'étude) volt és Avignonban nyert alkalmazást, a rue de l'Hôpital egy kis penzionátusában, mint tanár.

A tanítványok között volt egy 15 éves fiú, aki Maillaneban született, és akit a verscsinálás láza már is kínozott. Egy napon észreveszi, hogy a tanítvány titokban írdogál; belenéz és mily nagy volt meglepetése; provençal verssorok voltak! „Annyira megindultam, hogy könnyeim jöttek az örömtől”, írja később Roumanille. Midőn kísértáltak az avignoni sáncok alá, a fiúk játszottak és a tanár közeledett tanítványához: „Tehát te provençei nyelven

írsz!” Egy finom mosoly volt a válasz. Erre megölelték egymást és az idősebb elszavalta néhány provencálban írt versét és aztán tüzesen kifejté terveit, hogy a szeretett anyanyelvnek miképpen fogja megadni antik tökéletességét.

E kettő közé helyezhető Théodore Aubanel. Neki és Roumanillenak Avignon állított bronzemléket. Mistralnak még életében emelt szobrot Arles városa. Aubanel nem volt oly vidám, nem volt oly eredeti mint Roumanille, sem oly sima csiszoltságú, mint Mistral, de erőteljes volt vonásainak élénksége, érzelmeinek melegsége és mélabús mélysége. A szenvedély vérzik költeményeiből és szívéből. Leghíresebb könyve: „A félig nyílt gránátfa” (Grenade entre-ouverte), melyhez úgy látszik joggal hasonlította magát.

E három féiibres, három elismert mester, képezték kétség-telenül a Félibrige fejeit. Mistral poétikusan fejezte ki, hogy mit tettek vagy legalább mit kíséreltek meg. „Mi az istállókban találtuk, nyomorult rongyokba öltözve, a provençale nyelvet.” A nap megbarnította arcborét, midőn a nyáját őrizte; szegénykének nem volt egyebe, mint a hajzata, hogy befödhesse vállait. És íme még is, a fiatalok arra sűrögve-forogva meglátták és oly szépnek találták, hogy szerelmesek lettek bele. Ezért legyenek tehát üdvözölve, mert felöltöztették őt, mint ahogy megérdemli, nemes úri-hölgynek.

Nemsokára minden oldalról jöttek fiatal és tüzes tanítványok, számuk az ezret is meghaladta. E mozgalomnak megalkotója és hajtóereje tehát joggal mondhatta, anélkül, hogy góggal vagy képzeldéssel vádolhatnák: „Most uram Istenem meghalhatok, hogy virágozni láttam a fát, óh öröm! melyet Provenceban ültettünk.”

Ritkán találni embert, aki kisebb mértékben lett volna ambiciózus mint Roumanille és kevésbé érzéketlen a hivatalos kitüntetések és akadémiai tiszteletnyilvánítások iránt. A rendszalagok megtalálták őt kis könyvesboltjának kirakata mögött, közel a Saint-Agricole templom mellett, az ő szeretett Avignon városában. Kinevezték a spanyol III. Károly-rend lovagjának, megkapta a román korona-rend tiszti keresztyét, valamint a francia becsületrendet. De az olasz korona-rend keresztyét, melyet Nigra nagykövet Petrarca emlékünnepe alkalmával neki felajánlott, állhatatosan visszautasította. Ő nagy katolikus volt és nem akart semmi közösséget a pápa kifosztóival. Minden kitüntetésnél azonban többre becsülte

a „Capoulié” méltóságot, — elnök vagy főnök — mellyel a félibres-k 1888-ban megtisztelték.

* *
*

Költeményeinek első gyűjteményét Roumanille *Margarideto*-nak nevezte el. És valóban ezen százszorszép „szirmai fehérek mint a hó és szívük egy aranycsepp.” A tavaszi nap arany sugárinak ragyogása alatt születtek; az ifjúság nevetése, az első érzések izgalmi találkoznak bennök a virágok illatával és nincs semmi bennök, mi a legtisztább tekintetet megzavarhatná.

A 48-as események harci zajjal töltötték be Provencet. A socialista áramlat mind nagyobb erőre tett szert, a vallás szidalmak, a lelkészek üldözés tárgyai lettek. Roumanille kivette részét a harcból. A prózát vette eszközül, öldöklő és szellemes dialógusaiban intézte támadásait az ellenfél ellen.

Megjelent a *Li Partejaire*, (Les Partageux,* A pártoskodók) és a *Li Club*. Ezen időben jelent meg a *Li Capelan* (Les Curés, A lelkészek), mely a polémiának egyik remekműve és megszerezte neki a főpapság barátságát, kiknek révén műve Rómába is eljutott és IX. Pius pápa szerencsét kívánt művéhez, melyben oly derekasan megvédte az istentisztelet méltóságát.

Tekintve politikai irányát, csak természetes, hogy levelezésben állott Cham bord gróffal, kihez hű maradt utolsó leheletéig.

Érzelmi iránya azonban nem akadályozta őt, hogy ne írjon vidám történeteket papokról, szerzetesekről, szent Péterről és angyalokról, mint olvashatjuk az ő *lis Oubreto en proso*-jában (Contes, Mesék). Ezek a dolgok francia fordításban nem egyszer kétes ízlésűnek látszanak, azonban az eredeti provencálban megőrizték ártatlan színezetüket.

Az *Armana prouvençau-t* (Provencai Almanach) 1855-ben alapította. Ez egy hatalom volt. Megérkezése esemény a családban, a nagyanyától kezdve az ő magas csövű fejkötőjében egészen a kis gyermekekig elhelyezkedtek a kereveten és nagy szemekkel

* Cavaignac 1848 június 23-án teljhatalommal ruházta fel, kétségbeesett lépésre határozta el magát; Parisba rendelte az összes csapatokat Bresttől az Alpesekig és a községek előljárói parancsot kaptak nemzetőrségük elküldésére. Ez az óriási erő kifejtés rettegésbe ejtette a parasztságot és vasvillával fegyverezték fel magokat, hogy jönnék a „párisiak”. Ettől fogva egész Franciaországban synonym lett a „partageux” a republikánussal.”

hallgatták a csodálatos történeteket és ha megszólalt Cascarelet, aki maga Roumanille volt, úgy vidámság töltötte be Provencetot egyik sarkától a másikig.

A *le Curé de Cucugnan*, (A cucugnani pap) melyet Al'phonse Daudet francia fordításban besorozott az ő *Lettres de mon moulin*-jébe és amelynek egyik vonzóerejét képezi, nem vidámabb, mint a *le Coq; les Perdreaux; la Chèvre; l'Innocente; le Joueur; les Chais, Chattes et Chatons; les Capucins; Monsieur Combescure; l'Ermite de Saint-Jacques*, amely méltó pendantja Daudet híres „Père Gaucher”-jének; *la Pêche; le Salut de Tarascon*, a revanche egy neme e nagy Tartarinen; Colombette és más száz. Ezen elbeszélések között a *Médecin de Cucugnan* remekét képezi Roumanillenek és egyben a műfajnak.

A természetes előadásnak, a szabad és élénk kifejezés módnak mintaképe a következő.

* *
*

„A jó isten látva, hogy a Tarasconbeliek napról-napra jobban megromlanak, őt megtagadják és konokul felteszik magukban, hogy dolgozzanak vásár- és ünnepnapokon, végre elveszti türelmét.

„Atya, Fiú és Szent Lélek egy isten három személyben tanácsot tartottak, hogy kelljen, vagy ne kelljen-e egy rettenetes példát adni és megfullasztani Tarascont.

„Már a Rhône szemelláthatólag emelkedett és zúgva tajtékzott. A töltéseken és zsilipeken a Tarasconbeliek sápadtan és elhűlve szemlélték ugrásait.

„Szent Márta, Istennek és Tarasconnak híve és barátnője, a Szent Háromság előtt letérdepelt és sírt mint egy Magdolna, könyörögve a tarasconiakért, ámbár ezek ezt meg nem érdemelték. A jó Isten kérlelhetetlen maradt és a Rhône folyton emelkedett.”

„Mondjuk meg mindjárt, hogy egy tarasconinak hirtelen elállott a lélegzete és meghalt. íme már ott is állott a paradicsom küszöbénél, ámbár mint szenvedélyes Nimród, ő és a kutyája is, itt-ott letaposta a bevetett földet, tömegesen ette a szőlőt és fűgét, mely nem az ő tulajdonát képezte.

„Szent Péter csodálkozva hallja a kopogtatást, — a tarasconiak, úgylátszik, nem adtak neki sok dolgot — gyanakodott és látni kívánta a vadász papírjait.

„Alig vetett beléjük egy tekintetet, már nem merte magára venni a felelősséget, hogy birtokosukat bevezesse, hanem helyet

mutatott neki az előszobában. És valóban, nem beszélve a fűgéről és az eltulajdonított szőlőről, a letaposott vetésekről, a mi tarasconi emberünk, hogy hajnalhasadtával már vadászhasson, elégszer csak csonka misét hallgatott; még az is megtörtént néha vele, hogy megsütötte a vadat, nehogy megromljék; és a nyomorult! péntek napján megette!

„Szent Péter tehát azt mondta neki, hogy üljön le és várjon; egy pillanat múlva vissza fog jönni és rendbehozza az ügyét. És szaladt, hogy elmesélje az esetet a jó Istennek: aztán úgy, meg így, meg amúgy . . .

„Csak rövidebben, Péter, szólt a jó Isten; úgyis elég nagy kévét kell kötnünk. Ide figyelj és felelj: a te vadászod, mielőtt meghalt, bűnbánatból tett-e valami jó cselekedetet? — Igen. — Akkor meg lehet neki bocsátani. Ereszd be és többé ne essék róla szó!

„Azonban a Rhône a messze távolban csak dagadt, dagadt. És Szent Márta térdeire bocsátkozva imádkozott. Mindig vontatottan cselekedve, midőn büntetni kellett, az Atya, Fiú és Szent-Lélek még tanácskozott.

„— Atyám, monda a Fiú, gyakoroljunk kegyelmet, mert a Tarasconbeliek végre is nem olyan gonoszak, mint ahogy Baucaire lakosai állítják. Én meg akarom őket menteni, igen, megmenteni, kerüljön akármibe is, még ha üdvökért, óh Atyám, le is kellene szállni a földre, Ó, Te vagy Én!

„Leszállni a földre! óh jaj! E szóknál elsápadt az istenanya. Szűzi teste alatt térdei reszketni kezdtek; és mintha látni vélte újból fiát csüngni a keresztfán, véresen és megtörve, mindkét kezével befedte az arcát.

„Ekkor a Szent-Lélek, a szép isteni galamb, megrázkódott és részvétől eltelve a hét törtől átvert anyai szív iránt kiterjeszté két hatalmas szárnyát.

„— Istennek szent anyja, monda ő, vigasztalódjál; könnyeid szétszaggatják lelkemet; vigasztalódjál és figyelj! Nekem úgy tetszik, hogy te örökkévaló Atya öregebb vagy, minthogy leszállj' a földre; te pedig Isten fia, te már leszálltai egyszer és fenéki kiüritted, isteni Áldozat, a keserűség kelyhét.

Magam fogok leszállni, nekem szárnyaim vannak. Anélkül, hogy baj érne, meg fogom menteni a szegény tarasconiakat.

„Istennek szent Anyja fellélekzet; szent Márfa újra remélt, az Atyaisten gondolkodóba esett.

„És a Rhône nem áradt és nem apadt.

„A szentlélek kiterjeszteni készült hatalmas szárnyait, hogy repülésbe fogjon, midőn a tarasconi vadász, aki mindennek fül-tanuja volt, felkiáltott: „Szép galamb, a jó Isten galambja, ne ereszkedjél le. A tarasconiak mind vadászok. Ha csupán visszatükröződni látják fehér szárnyaidat, óh! szerencsétlenség; ők céloznának, ők lövöldöznenek innen, lövöldöznenek onnan . . . pif! paf! pan! patapan! Még csak Tarasconig sem jutnál el. Oh jaj! Már látom mindenfelé röpdösni mennyei tollazatodat és úgy tetszik nekem, hogy havazik. Ne szállj le. Isten ments.

„És mégis! De hallván a vadásznak tanácsát, a jó Isten mosolygott. Mivel a könyörületesség nem egyéb, mint a jó Isten mosolya, a Rhône elkezdett apadni, szent Márta föllélezett és Tarascon meg volt mentve.

„A tarasconiaiak azóta mindnyájan az erény mintaképei!”

* *
*
*
*

Provence poétikus pátronusainak, a három Szent Márta* vasárnapján, 1891 május 24-én, meghalt a Félibrige *Capouliéja*, körülvéve barátaitól, gyermekeitől és híven ápoló nejétől, Rose-Ana'ís Grastól. Halála méltó volt életéhez, úgy halt meg mint egy költő, mint egy istenfélő ember jó, nyugodt és mosolygó volt utolsó órájában.

A falakon szent képek, ágya mellett Mistral arcképe, egy asztalkán első áldozásbeli gyertyája, egy kristály globus alatt a „pervenche d'or”, az aranyvirág, melyet a Jeux Floraux gyűlésén Aptban nyert el, végre ama gyümölcs- és virágfüzérnek gipszből készült mintaöntvénye, melyet szüleinek síremléke fölé helyeztetett, ami visszaidézte emlékébe Jean-Denis és Pierette forrón szeretett vonásait és távol gyermekkorá emlékeit.

* Les Saintes Maries, község Arles közelében, a földközi tenger partján; a hely a három szent Máriáról — les trois Saintes-Mariés de la mer — vette nevét, ezek: Marie Jacobe; Marie Salomé és Marie-Madelaide, a „Trémaie”, akik a tradíció szerint itt kötöttek ki a Provenceben Mártával, Sára szolgálónővel, Lázárral és Szent Miksával. Ez a legrégebb és legnépszerűbb búcsújáró hely Provenceben (május 24 és 25). Temploma, melyben a szentek reliquiái eltemetve vannak a X. században keletkezett és egy régi erősség külsejét mutatja. A búcsúra sok cigány is jön, akik a fekete Sára iránt különös tisztelettel viseltetnek, ki szintén ott van eltemetve a kriptában.

Eszébe jutottak barátai. „Meg fogod mondani Mistralnak, mondta több ízben nejének, hogy egész haldoklásom alatt reá gondoltam.”

Szellemét immár ama költők versei foglalkoztatták, akik a halállal foglalkoztak; a legszebbeket el is szavalta azoknak, akik körülö virrasztottak.*

Halálhírére egész Avignon gyászba borult és mielőtt kivitték a Saint-Remy külvárosba, ahol szülei mellett pihenni kívánt, gyöngéd és ünnepélyes búcsút vettek tőle. A Saint-Agricol templomban parochusa, abbé Marrel búcsúztatta elsőnek, a Szent Mihály kapunál J. Huot, polgármester, Paul Mariéton, a Félibrige kancellárja; a vaclusi akadémia nevében Rochetin, a sajtó nevében Seguin. Végül Albert Arnavielle tolmácsolta a *Capouliének* languedoci tanítványai utolsó üdvözlését. A parasztok jöttek minden oldalról és tisztelettel kísérték utolsó útjában azt, akinek hatalmában volt őket annyiszor megnevetetni és sírásra bírni.

Eyraguesba érve a nép csatlakozott a menethez és a harangok itt is megkondultak.

Délben éppen *Angelus* hangjára jutottak el Saint-Remybe. A Pommiers *mas* (tanya) előtt egy pillanatra megálltak; a meghatottság a templomban érte el tetőpontját, midőn a Fille aveugle (la Chato avuglo, a vak leány), a Deux Séraphins (li Dous Serafin) és a Notre-Dame de Masabielle szomorú dallamát énekelték, melyeket ő alkotott. A temetőben Dom Xavier de Fourvières, a prémontriek fehér ruhájában mondta el dicsőítő emlékbeszédé provençei nyelven, ugyanő tartotta június 1-én a Saint-Agricol templomban a halott költő felett az Ouresoun funèbro-t. Este, amidőn a gyászoló közönség a városba visszatért, cigány csoportokkal találkozott, kik provençal nyelven Roumanille dalait énekelték.

* Íme egyik, melyet a „Megfeszített”-hez intézett, hogy halni megtanuljon

De la croix où ton oeil sonda ce grand mystère,
Tu vis ta mère en pleurs et la nature en deuil;
Tu laissas comme nous, les amis sur la terre,
E ton corps au cercueil!

Au nom de cette mort, que ira faiblesse obtienne
De rendre sur ton sein ce douloureux soupir;
Qend mon heure viendra, souviens — toi de la tienne,
O toi qui sais mourir!

MISTRAL. *

Ha Roumanille a pátriárkája, úgy Mistral Homérja a félibri-
genek. O a „Mirèio” elbeszélő költeményének első versszakában
magát „umble escoulan dou grand Oumèro”-nak — a nagyHomér
szerény tanítványának — nevezi, mely költeményében rendkívüli
erővel rajzolja mindenekfelett szeretett hazájának szépségét és
népéletét. Ifjúságáról több helyen ő maga emlékezik meg, de kü-
lönösen az *Iles d'or* — Arany szigetek — előszavában.

Maillaneban született 1830-ban; szülei atyai örökségükön gaz-
dálkodtak. Atyja 55 éves korában újra megházasodott. Első talál-
kozása a költő jövődöbeli anyjával Ruth és Booz epizódját idézi
fel a bibliából: ”

„Mistral Ferenc gazda a gabonában állott, melyet az aratók
csoportja kaszával éppen lefektetett. Egy raj szedőnő követte a
munkásokat és tarlózott a kalászok között, melyek a gereblye alól
kimaradtak. A gazda észrevesz egy fiatal lányt, aki mintha szé-
gyelné magát, a többiek mögött maradt. Előrelépett és kérdezte:

— Kedves, kié vagy te és hogy hívnak?

— Én Etienne Poulinet lánya vagyok, a maillanei bíróé. A
nevem Adélaïde.

— Hogyan! a maillanei bíró lánya kalászt tarlóz?

— Gazda, mi nagy család vagyunk, két fiú és hat lány.
Bár atyánk elég vagyonos, mint ön is tudja, de ha magunkat dí-
szíteni kérünk valamit, ő azt mondja: „Szépeim, ha kiakartok
öltözködni, keressetek: „íme ezért jöttem én tarlózni.”

A többit ki lehet találni. Hat hónap után a két beszélgető
menyegzőjét ünnepelte.

A kis Frigyes tizedik évében Avignonba került penzioná-
tusba, hogy otthon útját vágják az iskolakerülésnek. A kalitkába

* *Mistral*. Lou trésor dóu felibrige ou dictionnaire provençal — français 2.
vols. Aix — en Provence. Mistral. Mirèio.

Armaria Provençau per 1855—94 adouba e publ. de la man di Félibre.

Gaston Paris. Penseurs et poètes,

E. Cornut. Les maîtres du Felibrige.

Albert Maass. Allerlei provenzalischer Volksglaube zusammengestellt
n. Fr. Mistrals „Mirèio.” 1895.

Király György. Mistral. (1830-1914). Budapesti Szemle 449. szám.

zárt madár sokszor gondolt a szép provencei mesékre, dallamokra, melyekre édesanyja tanította, mikor font a kerekas rokkán, az ő szájából hallotta először a bájos *Mireille* nevet, melyet népszerűvé és halhatatlanná tett.

Lassanként azonban a klasszikus irodalom érezte vele vonzó hatását. Egy csodálatos átalakulás ment végbe képzeletében: Homérben és Virgilben megtalálta életteljesen a mezei munkákat, az ártatlan erkölcsöket, az eszméit és szokásait Maillanának. Háromezer évnek távolságában és oly különböző egék alatt ugyanazon emberi természet vala, a szívnek és az érzékeknek ugyanazon varázsa hasonló jelenetekkel szemben. Titokban megkísérelte lefordítani az első Eglogát latinból:

En unquam patrios longo post tempore fines, *
 Pauperis et tuguri congestum cespite culmen
 Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas?

Ezen híres verssorokat a következő provençal párversben tömörítette, mely elkerülte a megsemmisülést:

Oh! quouro reveirai ma téulisso tepudo,
 E moun pichot reiaume, e mi béus espigau!

Említettük, hogy ez időben keletkezett ismeretsége Roumanille-lel, mely főeseménye lett a meridionális irodalomnak.

Tanulmányait befejezve Mistral nagy örömmel tért vissza a tanyára. Ekkor keletkezett az *Aratás*, négy énekben. Csak egy ballada „Margai” maradt fenn belőle, melyet az *Iles d'or-ba* iktatott be.

A család a Georg ikon fiatal szerzőjének gazdasági készülsége iránt erős kételyeket táplált és ezért elküldték Aix-be jogot tanulni. Itt viszontlátta iskolatársát Anselm Mathieu-t, akivel együtt a *pandekták* és a *Code civil* tanulmányozása mellett a költészetben találtak üdülést és olvasták Roumanille éppen megjelent *Provençales-Jét*

Az oklevél birtokában hazajövéen, atyja megölelte és mondta: „Kedves fiam, én megtettem kötelességemet, te most már többet

* Végre valahára oly hosszú idő után, viszontláthatom majd szülőföldem határát és meglátogathatom az én „országomat”, gyönyörködni fogok nemsokára szegényes kunyhóm pázsitos tetejében és a körülötte ringó kalászokban.

tudsz, mint amennyit én tanultam; rajtad áll választani, szabadon teheted.” „Azonnal a bokrok mögé dobtam ügyvédi taláromat, mondja Mistral, és lelkem eltelt Provence bájával.” Mistral gyorsan jelentőségre jutott a félibres-k között, Roumanille, Aubanel, de Crousillac és még mások számosan méltó társat leltek benne, különösen midőn a híres találkozóan a fontségugni régi kastélyban 1854-ben kimondták az *Armata Prouvençau* létesítését. Ekkor már tapsoltak barátai, ha a *Mireille* egyes részleteit előttük felolvasta.

Atyját 1855-ben vesztette el. „Az osztozkodás folytán, mondja ő maga, mely családomban történt, anyámmal együtt Maillaneba jöttem lakni, ahol meghalni remélek, midőn Isten akarni fogja és ott lesz az én sírom, szemben ama dombokkal, melyek tekintetemet annyiszor gyönyörködtették, verseimet eltöltötték vidámsággal, lelkemet nyugalommal.

Mireille 1859-ben jelent Seguin avignoni könyvnyomtatónál. A szerző hét évet fordított rá, hogy elmélkedjék, hogy megszerkessze, hogy csiszolja ezt a művet. A siker gyors és teljes volt és meghaladta legmerészebb reményeit. De ez arányban volt érdemével.

Adolphe Dumas, de Cabane és Jean Reboul Nîmesből bemutatták a költeményt Lamartinének, aki annyira el volt attól ragadotva, hogy az ő *Cours familier de littérature*-ének VII. kötetében érzelmes és őszinte dicsőítésben részesítette. A nagy lírikus szeretettel üdvözölte ezen falusi költészetben Provence epikus költeményének megjelenését, egy új Hornért, egy új nyelvet, egy új költészetet.

Az idill alapja az örök és pathétikus története az ifjú, ártatlan és szerencsétlen szerelemnek.

Mireille vagyonos bérlőknek egyetlen lánya a Crau táján. Nincs gyémánt hajéjke, sem címeres köpenye; de mily természetesen kecses és egészséges az ő tizenöt évének egész pompájában!

„Te nem láttál soha hasonló szépet! A mosolygó nap fakasztotta őt; üde és ártatlan arcát két virágos gödröcske szántotta. Harmatos tekintetétől elült minden bánat; a csillagok ragyogása nem oly édes, nem oly tiszta. Fekete hajfonatai hullámzó fodrokban kígyóztak végig. És bolondos, és játszi, és egy kevésé vadonc. Egy pohár vízben, látva ezt a kecsességet, egy hajtásra kiittad volna.”

Vince még egyszerűbb származású; ő egy szegény kosárfonó, aki úgy keresi kenyerét, hogy kosarakat megy fenni faluról falura; de mily szép, egyszerű, erős és büszke ő a rongyaiban!

A két gyermek első találkozása bájos meglepetés és szemérmes zavar. Szederfalevél szedés van, ama leveleké, melyek a selyemtenyészdek selyemhernyóit táplálják. A szederfák telve vannak fiatal lányokkal, hasonlóan a kirajzott méhekhez, melyek a rozmarinbokrok édességét magukba szívják. Mireille, mint fülönfüggőt, két érő cseresznyét akasztott füleire.

Vincent arra megy véletlenül. Mireille szelesen segítségül hívja az idegent; ő odafut és egy mókus ügyességével felkúszik a fára. A szederfa gallyai között párbeszéd keletkezik a két családról. A társalgás néha megakad, de a lelkek hamar megértik egymást a csendes ágak között. Mireille elsőnek vallja be megindulását és hogy ki okozza. Vincent elárulja érzéseit és esküszik barátnőjének, hogy nincs a világon lehetetlenség, melyet meg nem kísérelne, hogy őt elnyerje. Az anya dorgáló hangja szakítja félbe a fiatalokat, aki csodálkozik a hosszú kimaradáson; különben már nem volt szükséges, hogy jobban megértsék egymást.

Mireille titkát gyorsan kitalálták társnői; asszonyi éleslátásuk nem csalódott az ő álmodozása, hirtelen öröme és szomorúságának oka felől. Pillantásai elárulták. Arról csevegnek, mikor az apró gallyakon csüngő búbot letépi és a nevetgélő lányok szavainak következményi a Magali* éneke.

Három kérő buzgólkodott, hogy elnyerje Mireille kezét: Alari, a pásztor; Verán, a csikós; Ourrias, a bikahajcsár. Alari és Verán szelídlelkűek, fentartással, melyből nem hiányzik az érzelem teljessége, lemondanak; de Ourrias, egy neme az óriásnak, kiről lerí a vadság, ég a bosszúvágytól és csak alkalomra les, hogy rettenetes haragját éreztesse.

„Több ízben a hajnali órákban, mikor a föld még árnyékban rejtőzik, mikor még a lóhere levelei fázósan összebújnak a mező-

* Egyik szép versszakából itt közöljük Gábor Andor műfordításából; (Megj. a Kisfaludy Társ. évlapjában 1904/05. 39-ik kötet). Most, 1916 okt. végén jelent meg a teljes Mirèio ugyanazon műfordítótól.

O, Magali, ma tant amado,
 Mete la tèssto au fenestroun!
 Escouto un pau a questo aubado
 De tambourin e de vioulon

Óh Magali! Szívem szerelme
 Serkenj tel, tárd ki ablakod,
 Hallgass hízelgő énekemre,
 Zengő zenével itt vagyok.

kön, Vincent megjelen a mezei lak környékén, hogy játsza a pillangót; elbújva messziről ügyesen utánozta a sárgarigó hangját. A fiatal lány gyorsan lefutott a galagonya kerítés mögé, míg szíve izgatottan dobogott.”

Egyik ilyen látogatáson a szép vesszőfonó szemközt találta magát Ourriasszal. A szidalmak után, a homéroszi hősök mintájára, egymást átkarolva megkezdődik a harc. A kimenetel sokáig bizonytalan e brutális erő és a hajlékony ügyesség között; végre a bivalyos a földre gurul, de a nagylelkű Vincent ahelyett, hogy kivégezné, megkegyelmez neki. Ourrias bámul és fuldokolva a haragtól és szégyentől elmenekül; de nemsokára titokban visszatér, megforgatva egy óriási vasvillát, lesújt fegyvertelen legyőzőjére és lován elvágat.

„A Crau csendes volt és néma. Körvonalai a távolban összefolynak a tengerrel és a tenger a kék éggel; a hattyúk, a ragyogó fekete kacsák, a bíborszárnyú flamingók végigúsztak a mocsarak hosszában és üdvözölték a haldokló világosság utolsó sugarait.”

A gyilkos leszaladt a Rhônehoz, hogy keresztülhaladjon és elhagyja e véres földet; de éppen *szent Medárd éjszakája** van, az elátkozott éjszaka, amikor a vízbefulladt tartják halotti körmenetüket a partokon. Egy hajós fogadja a bárkájával. Az útnak közepén elnyelik a habok.

Másnap három kanász megtalálja Vincét elterülve a Crau pusztaságában, ahogy vérének tengerében vonaglott. Elvitték őt a Micocoules mas-ba, abba, melyben Mireille szülei laktak.

* *Szent Medardus éjszakája*. (Június 8.) A monda szerint (Arles) a Rhône sok áldozata ekkor lép ki nedves sírjából. Mivel a vízbefúltak az utolsó kenet nélkül haltak meg, isteni kegyelem nélkül nem üdvözülhetnek; ezen éjszakán meg van nekik engedve a jó cselekedetek gyakorlása, melyek virággá változnak át. Ha kitelik egy csokorra való, akkor bemehetnek az egekbe. E szép hittel függ össze e szép kifejezés *aumorno flourido*, (aumône fleurie XII. 488); az alamizsna, melyet a szegény a még szegényebbnek ad, az adakozó számára virággá változik; ez egy kimagasló jó cselekedet. Ehhez csatlakozik, amit a X. 402. mond:

O Sànti Mario

Que poudés en flour

Chanja no&ti plour!

A könnyek is, melyet a boldogtalan sír, szintén virággá változhatnak és azok egykor érte beszélni fognak.

Elképzelhető a fiatal lány fájdalma, aki aggódó gondossággal ápolta barátját. Hogy jobban és biztosabban meggyógyuljon, nem elégszik meg a természetes gyógyszerekkel; elviteti őt a hegy barlangjaiba, egy hírneves boszorkány sötét lakába. Ő maga kíséri a kedves sebesültet és jelen van a mágikus varázsigéknek hoszszadalmas szcénáin, melyek a lázat szétbűvölik és begyógyítják a sebeket. A hetedik, ének kezdetén Vincent kijelenti, hogy nem tud élni Mireille nélkül és kérte a kosárfonót, hogy menjen el Ramon mesterhez és kérje meg számára a leányát. A jó öregben nincs meg az ifjúság és szerelem hite, hogy magát hiú reményekbe ringassa; erős ellenállás után elérzékenyülve inkább mint meggyőződésből engedve fiának és útnak indul.

Micocoules birtokosa kiment megnézni az aratást, boldog és büszke volt, hogy meghódította munkájával és ügyességével a termést. A kosárfonót jól fogadja; de mikor az ajánlatát megtette, fellázadt benne a meggazdagodott paraszt gögje és sértően visszautasította.

Mireille, aki mindent megértett, halotthalvány lett. „Tehát te megölsz engem, atyám, mondja neki; én szeretem Vincét; isten és a szent szűz előtt mondom, senki sem fogja szívemet bírni, csak ő.”

Az anya még szítja férje haragjának tüzét. A meg nem érdemelt sértésekkel szemben a kosárfonó nemes magatartást tanúsít. Szegénység nem szégyen; ha kevés vagyona is van a nap alatt, a régi katona vitézséggel teli múltra mutathat vissza és egy becsületben eltöltött életre.

Ramon gazda tudja azt; de azon gondolatnál, hogy lányát egy koldusnak adja, aki a pajtákban alszik, felizgatódik: „Tartsd meg a kutyádat, én megtartom a hattyúmat!”

„Ilyen volt az utolsó szava a nyers földésznek. A másik aggastyán felemelkedik az asztaltól, megfogja köpenyét és botját és csak két szót mond: Adieu! csak meg ne bánd!” És útnak eredt a kezdődő mistral forgatagában.

Távolban a hegyek mind fényben ragyogtak, mintha a csillagok azok árnyékába bújtak volna, mert Szent János előestéje volt és mindenütt örömtüzek ragyogtak fel. De a vihar magával ragadja a hegy-dombok tömjénjét és az alkonyat kékjében vörös fény kékék helyezkednek el.

Mireille összezúzva, ezalatt nem tud elaludni szobácskájá-

ban. Fejét kezébe szorítva, sírva fohászkodott egész éjjel Miaszszonyunkhoz. Mi történjék? Óh isten! mert ő képtelen élni Vincent nélkül.

Egy eszméje támad. „Ha szerencsétlenség sújt, monda neki egykor a barátja, fuss, fuss a szentekhez; gyorsan fogsz megkönnyebülést lelni!” A szentek Provenceban a három Máriát jelentik.

Ő tehát menni fog; és azonnal hozzálát, hogy felvegye arlésien öltözetét. (A híres Arles városi viselet.)

„Csillogó kulcsával kinyitja ruhaszekrényét, melyben kelenyége van elhelyezve; felséges diófabútor, telehintve vésett virágokkal. Az ő apró fiatal lányos kincseit őrizte ott: koszorúja (couronne) az első áldozásból, egy köteg virágos lavendula, szentelt gyertya, kikerülni a villámot a vihar alatt.

„Előbb fehér szalaggal csipői fölé erősíti piros szoknyáját, melyet finom hímzéssel varrt ki s ez a varrásnak kis remekműve; e fölé, magát díszíteni, egy még szebbet vett fel. Fekete ingvállába könnyedén beszorítja sugár derekát, egy aranytű elégséges, hogy összetartsa. Dús hajfonatai egész hosszúságukban hullanak fehér vállaira, melyet azok ily módon selymes köpennyel fednek be. A különmaradt makacsabb fürtöket összefogja kezével és finom átlátszó csipkébe takarja. így összeszorítva a szép csomókat, háromszor körülövezi graciózan kékszínű szalaggal; ifjú és üde homlokán kész az arlésien diadém.

„Felveszi kötény kéjét; muszlin kendőjét szűzies keble fölött keresztbe kötve apró ráncokba szedi. De provencei kalapját, széles karimájú kis kalapját, hogy megvédje magát a halálos hőség ellen, szerencsétlenségre otthon felejtette, ahelyett, hogy azzal fejét díszítette volna.

„Toilettejét befejezve, a heves leány kézbe kapja lábbelijét; titokban hangtalan léptekkel lemegy a falépcsőn, elhúzza a súlyos vasat, mely elzárja az ajtót, a jó szenteknek ajánlja magát és eltűnik mint a szél a fenyegető éjszakában.

„Elhalad a juhakol mellett. A szép és nagy kosok csendesen feküdtek a fal hosszában, orrukat a thymianba dugva. Nyugalom mindenütt a távolban, álom és csend a balzsamos barázdákon, a derült ég ragyogott a csillagoktól.

„Mint egy fiatal fürj, úgy repült ő; lábai alig érintik a földet és a barázda-szalonkák, egy pillanatra felzavarva, hangos kiáltá-

saikkal kísérik. Lassanként a hajnal harmattól ragyogó hajzatával leszáll a hegyekről a völgybe. A búbos pacsirták üdvözlik az utazót és már mutatkozik a Crau, a műveletlen és terméketlen Crau, mely köves és megmérhetetlen.

A nap emelkedik, tüzeit nyílként sugározza ki; a levegő reszketni látszik hatása alatt; a tücskök égetve a meleg fűtől, folytonosan csattogtatják szárnyaikat. Sehhol sincs fa, sehhol árnyék, sehhol egy lélek! Mivel a nap hősége elől menekülve, a nyájak se-rege, mely rágcsálja az apró fűvet télen, most a zöldülő alpesekbe vonult legelni.

Mireille fut.

A jámbor lelkek, a magyalbokrok árnyában, mondák neki: „Óh zarándok, fordulj vissza, térj haza. A jó isten azért adott a forrásoknak tiszta vizet, a fák lombjainak árnyékot, hogy fejedet megvédjék; és te le hagyod sütni szép arcodat a nyár forró-ságában!”

Estére, kimerülve, egy örökzölddel befuttatott vén kúthoz érkezett, ahová a nyájak inni jártak. Egy kis fiú játszott a vályú árnyékában, aki azt ajánlotta neki, hogy jöjjön és az ő sátrukban töltse az éjszakát. Ő beleegyezett.

Ezalatt a tanyán Ramon mester észrevette, hogy Mireille eltűnt. Lesújtva a gyásztól, összehívja összes cselédségét és kérdi tőlük, hogy tudnak-e valamit az eltűntről. Mindegyiknek csak sötét és ki nem elégítő sejtései vannak, csak egy pásztor állítja, hogy az ifjú lány a szenteket kereste fel. Az atya és anya azonnal felkészültek, hogy lányuknak nyomába siessenek.

Jókor reggel, a türelmetlen Mireille átkel a Rhôneon, a halászok bárkáján, akik vendégszeretetet nyújtottak neki.

„A csónak hasítja a vizet, nem csinálva nagyobb lármát, mint a tengeri nyelv (sole). A kis André vezette azt, és a hősnő, megkísérelve a gyermekkel az átkelés kalandját a folyamon, fátyolozott tekintettel szemlélte a habokat.

„Nézd, mondja neki az ifjú hajós, milyen széles az ő ágyában, a Rhône! Milyen szép vízi harcot (joute) lehetne létrehozni Camargue és Crau között! E sziget ugyanis a Camargue; odalenn oly messzire nyúlik, hogy látja megnyílni a hét ágát az arlesi folyónak.

„Ahogy így beszélt, apró hajók úsztak felfelé a Rhonen, csillogva a rózsás visszfényben, melyet a kelő napfény rásugáro-

zott; a tengeri szél kidagasztva a vitorlák szárnyát, maga előtt taszította őket, mint a pásztornó a fehér bárányok nyáját!

„Óh fenséges árnyas lombok! Kőrisfák és gigantikus ezüst nyárfák tükrözték a vizekben fehéres törzsüket; antik vadszöllő futott fel tekervényes indáival a lombozat tetejére, melyekről csomókban hagyta lelőgni kusza, összecsapzott fürtjeit.

„A Rhône, az ő kifáradt, merengő habjaival, felséges csendben haladt tova. Sajnálva az avignoni palotát, a fárandole-t, a szimfóniákat, mint egy nagy aggastyán, aki haldokol; egész mélabúsnak látszott, hogy a tengerbe készül veszteni a vizeit és nevét*.

Mireille már régen fut a végtelen lapályon keresztül.

A forróság már fojtogatja; a delelő nap heve tűzsugarakat bocsát rá, a talaj kisugárzása égeti és elvakítja őt; a kimerültség végre is kiszolgáltatja őt a délibáb incselkedéseinek. Vízbő tavak, virágzó szigetek, árnyas erdők, városok körsáncokkal, szökőkutakkal és harangtornaikkal; fehér vitorlájú bárkák jelentek meg neki a távolban. Gyöngyöző verejtékét, mely cseppekben üt ki homlokán, letörli kezével és sietteti lépteit; de a varázskép távolodik, maga után csalja őt és fut előle; végre elkezdi reszketni és elájul a ködben.

Nem hall többé semmit, csak vérének lüktetését halántékai-ban; nincs előtte más, mint sívó homok, kivirágzott só, mely ropog lábai alatt, csillog és vakít. Vincentre gondol és hirtelen, mintha halálra volna sújtva, elveszti eszméletét.

A legyek csípései és a sósfuvallat, mely a tengerről jön, felébresztették; most már képes magát az annyira óhajtott kápolnához vonszolni. Szorongattatásában megható fohász emelkedik szűzies szívében.

A megindult szentek extatikus álmában megjelennek előtte és elbeszéli neki, hogy egykor hogyan értek partot a provencet földön. „Olyan édes és gyöngéd volt beszédjök és mosolygásuk olyan kellemes, hogy a mártirium töviskoszorúja virágzott ki Mireille homloka fölött és földöntúli gyönyörökké változott „De ártatlan gyermek! ne remélj a földön élvezni olyan boldogságot,, mely csak a paradicsomban létezik:

„Óh! ha te láthatnád a tűzegek magasságaiból, ahol az üdvözültek tartózkodnak, mennyire kénvirágos, mennyire hiú és nyomorúságos a ti vágyakozástok az anyag iránt, rettegésetek a

temetővel szemben! Akkor te boldogtalan, te a halált hívnád és a bocsánatot.

„De mielőtt a gabona a kalászba fakad, kell, hogy erjedjen a földben. Ez a törvény és mi is, mielőtt sugáröltönybe öltöztünk, íenékig ürítettük ki a keserűség poharát. És hogy nagylelkűséged újra éledjen, el fogjuk neked mondani a vizén átkelésünknek borzalmaikat és szorongatásait.”

Ezen szép leírásból, melyben nagyszerű versekben tömörítve vannak a provencai szíveknek oly kedves legendák, csak Arles városának szóló aposztrofálást ragadjuk ki:

„A jelen órában te aratsz, Arles! de szerűdön feküdvé, szeretettel ábrándozol régi dicsőségeden; mert te egykor királynője és anyja voltál ezen szép evezős népnek! A zúgó szelek nem bírták elhajtani óriási flottádat, melyet kikötöd védőszárnyai elé vett. Róma újra felöltöztetett fehér márványba vésett emlékekkel. Homlokodat ékítette a nagy arénád százhusz kapujával; cirkusz játékaid voltak; a császárság fejedelemnője voltál, hogy szeszélyeidet szórakoztasd pompás vízvezetéked volt, színházad és hippodromod”.

A három Mária eltűnik és átviszik Mireillet a felső templomba*, ahol megérintetik vele az ereklyetartó koporsót. Azután hozzá lép atyja, akihez így szól haldokló lánya (XII. 488).

Se'n cop veirés à voste lume
 Quauque sant-fèli que s'alume,
 Bon paire, sara iéu.

Mireille vigasztalja, őt és a kétségbeesésbe merülő anyát. Aztán jön Vincent. Fiatal barátjának bánatos panaszaik elérékenyítik: „Óh szegény Vincém, mondja neki gyengéd és alig hallható hangon; mi lebeg szemeid előtt: a halál; ez a szó, mely téged megcsal, mi tehát? Egy ködfátyol, mely az első harangszóra szétfoszlik, egy álom, mely eltűnik a múlt éjszakával.

„Nem, én nem halok meg! Könnyed lábaimmal már belépek a csónakba! Adieu, adieu! Már elérjük a sík tengert! A tenger, a szép áramló lapály, a paradicsomnak országútja, mert a kék színe mindenütt érinti a habok kékségét”.

* A reliquiák a felső kápolnában vannak és búcsú napján szokták ünnepélyesen leszállítani a templomba, ahol tisztelet tárgyát képezik. A templom ma is bírja régi kinézését, ablakai kicsinyek, mint a lőrésék, tetején csipkézett falerősítések, a kórus felett torony stb.

„Óh! mily fenségesen ringat bennünket a víz! Annyi csillag között, melyek odafönn függnek, bizonyára találnék egy vagy két szívet, kik szabadon szerethetik egymást. Szentek, orgona az, mely a távolból hangzik?”

Az elköltözött Mireille mosolyogni látszik, míg körülötte mindnyájan csodálattól teljesekek és sírnak. Vincent fájdalommal megindító, de a költő tapintatosan átsiklik rajta. Minden elmerül a népies ének dallamában, mely az ódon templom mélységeiből emelkedik a magasba:

„Óh szépséges szentek, fejedelmei a keserűség teljének, ti megtöltitek, ha nektek úgy tetszik, a háló szeméit hallal; de a panaszosan könyörgő vétkezők tömegét, óh fehér virágai ami sós partjainknak, ha ez a béke, mely nekünk kell, töltsd el békével!”

E megoldás, mondta egy bíráló, szomorú és tiszta „mint két lilium, mely ugyanazon iszapban fekszik, amit visszahagy a Rhône, midőn a Crauban kiárad”.

Lamartine jelentette be a közönségnek Mireille költészetét. „Ha befejeztük e költemény olvasását, monda, egészen megvagyunk lepve, hogy ajkunkon mosoly, kezünkön egy könnycsepp csillog”. Véleménye szerint sem Goethe, sem Schiller nem múlja felül harcos erélyben; büszkeségben, vagy ártatlan és gyöngéd vidámságban Suffren admirál, vagy Magali dalát. Irus Homérben kevésbé nemes koldus, mint Ambrus mester, Vince atyja. *Lamartine* himnuszt énekel *Mistral* dicsőségére:

„igen, a te epikus költeményed remekmű; többet mondanék: nem a nyugat a hazája, hanem a kelet; azt mondhatnók, hogy az éj homályában egy úszó Délos szakadt el a görög szigetengerből és zajtalanul csatlakozott a balzsamos Provence szárazföldjéhez. Légy üdvözölve éghajlatunk dalnokai között! Te más egekhez, más nyelvhez tartozói! Nem kérdezzük tőled, honnan jössz, ki vagy: *Tu Marcellus eris!*

„Egy nyáron Hyèresben valék, Provence ezen földnyelvén, melyet a tenger és a nap kényeztetnek habjaikkal és sugaraikkal, mint Chio vagy Rodus előretolt hegyfokát: itt a pálmákat és *Idumeus* aloéit megcsalja az ég és föld: azt hiszik, midőn virágoznak, hogy szülőföldjükön vannak.

„Este, barátom *Messonier*, költő, író és bölcsész, aki visszavonulva élt szőlőtökéje és fügefái árnyában, *Masillon* kicsiny házában, aki egyike volt XIV-ik Lajos prófétáinak, körülvezetett a városban.

„Ismeretes, hogy az aloe csak minden huszonöt évben virít és hogy meghal, miután végső erőfeszítésével balzsamos illatát a környező légebe szétárasztja; a kis kertben volt egy, melynek virágfakadását pillanatról pillanatra várták. A szerencsés véletlen úgy akarta, hogy ezen ritka tünemény csak várni látszott ránk, hogy szemeink előtt mehessen végbe.

„Abban a pillanatban, midőn a nap a tengert érintette, a fa törzse, melynek nedve tömjén, hirtelen kilép élettől teljes kötelékeiből, mint egy kard, melyet egy hatalmas kéz kiránt hüvelyéből, hogy a napon ragyogtassa és a negyedszázad virága felfakad a törzs csúcán és hangos felfakadásában hasonlít a lövedékhez, mely a mozsárból kirepül. A madarak a szomszédos ágakon ülve, ijedten elrepültek és az illat, a virágnak eme lelke, sokáig eltöltötte balzsammal az egész öblöt.

„Óh Maillane költője, te Provence aloéja! te egy napon megnőttél három arasszal, te huszonöt évvel virágoztál; poétikus lelked beillatozza Avignont, Ariest, Marseillet, Toulont, Hyèrest és nemsokára egész Franciaországot, de szerencsésebb mint a hyèresi fa, a könyved illata nem fog elszállani ezer esztendeig sem!”

A költő köszönete szerény és lelkes volt:

„Óh Lamartine úr! Egyetlen név jön ajkamra, midőn önnek írok: Atyám! . . .

„Tegnap még semmi sem voltam, egy szegény falusi poéta, aki boldog volt, hogy szerény dicsősége Avignontól Arlesig terjedt; és ma ön annyit adott nekem, hogy alig merek falumba visszamenni és ott mutatni magamat annyi gazdagsággal ...”

Néhány nap múlva így ír: „Szabadjon elbeszélmem, hogyan fogadtak otthon:

„Midőn megérkeztem, jó anyám elembe jött Maillane kicsi piacának majdnem közepéig és nyilvánosan megölelt, azután azt mondja nekem egészen elérzékenyülve: Nézd, én erősen imádkoztam minden este és minden reggel Lamartine úrért, és ha a jó isten meghallgat, úgy ő boldog lesz!

„Alig léptem be a szobámba, a parasztok jöttek a szomszédságból, egyik a másik után, hogy üdvözljenek és megszorítsák a kezemet. Mélységes megindulással mondták mindnyájan: „Úgy látszik, a dolog jól indul! Csakugyan, mi nagyon meg vagyunk elégedve, annyira megelégedve, mint jó magad!”

1867-ben jelent meg *Calendal*. A *Lettres de mon moulin*

egyik levelében, telve a délszaki nap ragyogásával és örömjével és melyek egyben a Contes de lundi (Hétfői mesék) és Tarasconi Tartarin néhány fejezetével a legértékesebb és legbájosabb gyöngyeit képezik az ő irodalmi kincsének, Alphonse Daudet elbeszéli egy látogatását e maillanei költőnél, mialatt ez Calendalt alkotta. Mivel ez ott, aztán magyar fordításban is olvasható, itt elhagyom. Daudet különben is szerette visszasugározni a félibres-k írásait. Szó volt már a „cucugnani plébánosról”, ugyanoda van besorozva „a maillanei látogatás”, melyben a *Calendal* tartalma is foglaltatik; e fejezet címe Daudet-nél: *Le poète Mistral*. Az ősz beálltával a nyáj bevonulása az Alpokból a *másba* remekül van megírva az *Installation* c. fejezetben. E fejezet anyaga Mistral *Mireio-lábó* származik. Nem kevésbé provençei hangulatú a *La chèvre de M. Seguin* (Seguin úr kecskéje) c. fejezet: a nyugodt életből az ismeretlen nagyvilágba való vágyódás szomorú tragédiája; a farkas végül megeszi a kis kecskét; Gringoirehoz címzett levélben van elmondva a szegény kecske sorsa. Gringoire nemcsak maga volt költő és jó ember XI. Lajosnak, hanem több nagy költő* írásainak poétikus szereplője. Midőn már a farkas széttépte a kis kecskét, Daudet így búcsúzik tőle: „Adieu Gringoire! A történet, melyet hallottál, nem az én találmányom. Ha valaha Provenceba fogsz jönni, a gazdák gyakran fognak beszélni** de la *cabro de moussu Seguin, que se battéque touto la neuvi emé lou loup, epiei lu matin lou loup la mangé*. Te értsz engem Gringoire. *E piei lou matin lou loup la mangé*.”

Daudet született provençei volt (Nîmes, 1840—1897), az volt szívvel lélekkel, dicsőségre azonban mint francia író jutott, éppúgy mint Theuriet, Paul Arène, Pouvillon, akik szintén megtartották műveikben a délszaki hangot és annak alakjait.

*Calendal*ról csak ennyit: ő egy kis provençei halász volt. Hogy megnyerje a szép Estérelle szívét, csodálatos dolgokra vállalkozik és Herkules tizenkét munkája semmi sem az övéihez képest. A költemény végén a tiszta szerelem himnuszban ünnepli győzelmét hasonlíthatatlan nagyszerűségében:

„Óh csodái és örömei a léleknek, ti vagytok az igaz para-

* V. Hugo: Notre Dame de Paris. Théodore de Bauville: Gringoire.

** Seguin úr kecskéjéről, mely az egész éjszaka küzdött a farkassal és aztán reggel a farkas megette azt!

dicsőm! Óh lányok, ahol megtisztul a szív, mely tüzet fog! Oh egymást átható elvegyülése kettőnek egy lélekben!”

A harmadik terjedelmesebb műve Mistralnak *Nerto* (Nerte) hét énekben. Egy fiatal lánynak története, akit atyja eladott a démonnak.

Ő elindult egy hosszú földalatti úton, hogy felkeresse a pápát, akit Avignonban ostromoltak, és kiragadja őt ellenségei kezéből, elvezetve a titkos földalatti úton. Hogy magát a poklok hatalmából kiszabadítsa, istennek szenteli magát egy kolostorban; de a pápa unokaöccse belészeretett és eljön, hogy éjszaka megszőktesse a karének közepette. De megmenekült és bolyong a mezőkön, midőn újra Rodrigo kezébe esik, aki egy elbűvölt kastélyban fogadja, amelyet a démon hirtelen odahelyez és amelyben a hét főbűn összehalmozza ingereit. Ő hű marad és a kereszt jelével válaszol a szentségtörő kísérletekre. E pillanatban mindnyájan elájulnak, és másnap a palota helyén a parasztok nem látnak egyebet, mint egy kőapácát.

Magányosságban neveltetve nemes nagynénjétől, Sybille úrnőtől, Nertonak, a fiatal bárónőnek nem volt kedvesebb foglalkozása mint gyakorolni a jót, vagy a vártoronyból szemlélni a fecske gyors röptét és néha olvasni a *Bréviaire d'amour* festői iniciáléktól ragyogó leveleit, mely nagyon bölcs könyv volt, ámbár a címe merész (a szerelem breviáriuma); de azért kézi könyve volt a tökéletes nevelésnek.

„A pergamentet virágok és metszetek díszítették! Nertonak a képek tetszettek különösen. Ha megpillantott a könyvoldalon egy szép lánykát, aki sugár természetű volt és szőke, egy kissé halovány, szeme kék, ajka rózsás, néhány szál jázmin tartva kezében és a kép alatt két verssor: „íme egészen az én arcképem, monda ő; nemde nagynéném?” És a félálomban szendergő Szibilla hölgy felriadva válaszolt: Várt lány — szép gyermekem — várt nyer. Ez az értelme e „csokornak”. Azután folytatta szendergését”.

Midőn az apa szürkületkor visszatérve a mezőkről, belépett lovagvárába, Nerto odafutott mosolyogva, hogy ünnepelje, de ő sötétben és könnyekkel a szemében visszataszította. Az emberek azt mondták: „Látva a gyermeket, a báró siratja nejét!” De ők nem tudták a valót; e vad külső a keserűséget rejtette el, mely szívén ragódott, bántotta a lelkiismeret a diabolikus szerződés miatt.

Nem a mi feladatunk, hogy a pápák avignoni tartózkodása ügyében itt az egyházi történészek ítéletével foglalkozzunk. Bizonyos az, hogy emlékek mint áldás, mint tündérvilág maradt fenn a népies képzeletben; Mistral a tradíciót fogadta el.

„A nemzetek ittak a Rhoneból. Az egyház fejedelmei palotákat építettek a Sorgue partjain, a virágos réteken. Festői összevisszaságban épültek a polgárok és nemesek palotái, címereikkel, faragványaikkal, téglakoszorús tetőikkel. Az oszlopcsarnokos templomok díszítve voltak a szentekkel, kápolnákkal, oratóriumokkal, itt-ott ezerszámra is. Állandóan mozgásba hozva száz harang is hallatta vidám kongását, és az éjszakában kivilágított madonnák ragyogtak az utcasarkokon.

„De valamennyi között páratlan volt a főpapi palota. Neki-támaszkodva a meredek sziklának, mely a Rhône-ra néz, a hatalmas kastély az égbe látszott emelkedni; a boltozat gerincén hét tornyának bőséges tömege kemény kőből épült, melyek bordazata az óriások hajlékára emlékeztetett. A kolosszus a folyamban nézgette magát, mely a lábánál folyik és magaslatáról uralkodott a környéken elterülő óriási síkságon. Ablakainak növényzetében ragadozó madarak süvöltöttek és a lövörésekben a fali fecskék nagy rajokban hallatták hangjokat.

„Átgázolva a megdagadt Rhôneon, mint egy diadalkapú útja, egy hallatlan magasságú és hosszúságú kőhid kötötte össze a Provenct Franciaországgal . . .

„A levanteiek nagy üzleteket bonyolítottak le. Bíborba öltözött kardinálisok lovagoltak itt. Szent Antal vagy Szent Bertalan zarándokserege teljes erőből énekelt az utcákon keresztül. Hajósok, kalandorok, szerzetesek minden színben, kiátkozottak, akik töredelmesen verték mellüket, fegyveres emberek és hadi tengerészek, akik összeverekedtek a csapszékekben, ez egy olyan tohuva-bohut, olyan zűrzavart hozott létre, amilyent sehol a világban nem lehetett találni. A róduzi lovagok, kiknek páncélingén nyolcágú fehér kereszt van kivarrrva, büszkén haladnak a főúton, mialatt a búcsút hirdető szerzetesek, a bűnbánók zsákkal a fejükön, valamint a vérző flagellánsok a farandolet táncoló tömegbe ütköznek. A doktorok tudományról beszéltek, az olaszok Rienziről. És ezután azok a vidám diákok az est beálltával, megrészegülve ifjúságuktól, a szép hölgyeknek énekelték, midőn az ablakhoz jöttek, Petrarca halhatatlan szonettjeit.”

„S mindeme zaj fölött a követek hangos felvonulásai, a népcsoportosulása, eme imádságok és átkozódások közepette a mistral kibontotta csattogó szárnyait. Ekkor azt mondtad volna, hogy az isten lehellete zúgott keresztül a világon, hogy elvigye a nemzeteknek a pápa áldását”.

A dicsőség és virágzás korszaka lealkonyulóban volt; de mielőtt visszatért volna Rómába az utolsó avignoni pápa* megáldotta mégegyszer a várost, a katonáit, az alattvalóit, az ellenséget, mely őt ostromolta, Franciaországot és a világot. E szertartás valóban megindító és nagyszerű hatást gyakorolt.

„Benedek a szentséggel kezében fellép a körsáncokra. Ekkor a palota tornyában megszólalt az ezüstcsengésű harang tiszta hangja. Egész Avignon reszketett tőle és a mozsarak pattantyúsai a nagy dolgok előérzetében visszatartották a lövés elsütését. Ismeretes volt, hogy az ezüstharang odafenn sohasem csengett máskor, csak ha a pápa intronizáltatott vagy a halál eljött érte.

„Erősségének mellvéd falán, fején a tiarával, fehér arccal és merev tartással XIII. Benedek előlépett tehát. Odalenn Avignon összes népe letérdelt; Boucicaut generális egész hadserege lebocsátotta zászlóit és meghajtotta homlokát. A hívők nagy főpapja felemelte karjait és hangját a világ fölé. Beszélvén *urbi et orbi*, monda: *Benedicat vos omnipotens Deus, Pater, Filius, et Spiritus sanctus!* Az égő palotával szemben a nép hallván e felséges szavakat, egy óriási zokogásban válaszolt: *Amen!*

„Sokáig odafenn, a kivilágítás közepette, a dómok*** sziklá-

* Szép Fülöp francia király befolyása alatt V. Kelemen volt az első pápa, aki Avignonba tette székhelyét 1309-ben; utána következtek: XXII. János, XII. Benedek, VI. Kelemen, VI. Ince, V. Orbán, XI. Gergely. Most ketős választás történt: VII. Kelemen Avignonban és VI. Orbán Rómában. VII-ik Kelemen XIII. Benedek (Luna Péter) követte (1394—1424). Ezt a pápát már nem támogatta a francia király, V. Károly pedig Boucicaut marsallt küldte ellene, míg az ellenpápát, fivére Luna Rodrigo sokáig védte, de végre meg kellett volna adni magát, ha nem sikerült volna elmenekülnie. Ez időtől kezdve a forradalomig pápai legátusok kormányozták Avignont. V. Kelemen-től VI. Orbán megválasztásáig Rómában kijön a 70 éves „babiloni fogság”. 1309 és 1379.

** Roc des Doms, amely sziklán áll a katedrális, a Notre-Dame-des-Doms (Dominorum) à cheval a régi palotától.

ján Luna Péter szemben széllel, viharral szilárd maradt. Azután felemelve szomorú arcát, utolsó pillantását vetette az avignoni Vatikán babiloni pylónjaira; és Avignonnak utolsó pápája beburkolózva ornátusának bő ráncaiban, eltűnt az árnyban, mint az est beálltával a nap”.

Az események körülményei a hősnőt az arlesi arénába vezeti, ahol a város oroszlánjának kell megküzdenie négy másikkal. Nézzük csak!

„Egész Arles megjelenik; egyik kiabál, a másik bámul. A körülzárt területen táncolják a farandolet, egyik csoport csigaszerűen, a másik kígyózva. A pompás arlesi nők, mint kinyílt rózsák illatoznak a lépcsőzet aljától egészen a tetejéig. Az előkelő fajok nemes vére, mely ezen mozgalmas tájék földjét annyiszor termékenyítette meg, Arles ma mindezt kiállította. A tiszta görög profil ott nevetett a fiatal lány kecsességével, mint testvére Dianának és Latona istenasszonynak; a római hölgy az épület hatalmas ívei alatt méltósággal bocsátkozott le helyére és ma is oly fenséges, mint Augusztus és a Vesta szüzek idejében; a barna és halovány mórno, becsavarva széles spanyol szoknyájába, vagy elrejtve magát lehellestzerű finom fátyolkája mögé, elkábítja az ifjakat mélytüző ragyogó szemével. Az arany nyakékek és ágráfok, igaz gyöngyláncok, a tarka gyűrűk, a hét gyémánttal díszített kereszték, a zöld ruhák, a skarlát tunikák, lapos sipkák, kalapocskák és tolldíszek hullámozottak mindenfelé. A vidám nap folyton csillogtatta a zűrzavaros tömeget, mint egy forrpontra hevített üstöt. Szólt a csörgős dob, hogy mindent mozgásba hozzon; a csöcselék számára patakként folyt a bor; minden színű és rangú gyülekezet vegyesen nyüzsgött; a káprázat szédülésbe ejthette az embert!”

Visszagondolva a kolostorra, Nerto szívében az emlékek és ellentétes érzelmek harcoltak, hasonlóan ama májusi napokhoz, amelyekben az eső és a napsugár küzdöttek egymással a virágok felett. A nemes gyermek meghozta áldozatát.

„Levették fejéről orsós kalapkáját, köpenyét leoldták, hosszú, szőke fürtjeit kibontották, ezek gazdag bőségben ragyogták körül vállainak körvonalait. De midőn sápadtan és remegve, a fiatal lány a nyakán érezte az olló hidegségét: „Óh! szépséges hajzatom! kiáltott fel; függesszétek fel, függesszétek fel a makulátlan szűz oltárára, kegyes anyáméra; Adieu tavasz! adieu koszorúk, melye-

ket gyermekded játékimban fontam! Te kevélysége tizenhat esztendőmnek, isten veled! Aranyfürtök, szépséges aranyfürtjeim, már hajnalhasadtával fészültelek titeket nagy szeretettel, mint egy sugárkévét! Óh! engedjete; hogy megcsókoljam azokat és bocsásson meg a szent szűz! Te nagyon korán megnyírt báránka, te nem fogsz többé ragyogni a napsugárban és a hegyek virágai nem fogják tarkítani többé a te bolondos selymedet. A fuvallat nem fog többé játszadozni szeszélyes gyűrűivel. Ez gyerekesség talán, de én érzem, hogyan dagad a szívem és nem bírom magamat visszataítani. Óh! hagyjatok sírni! Most már vége!”

Az ifjú provencei lány eme panaszai emlékeztetnek Iphigénia bánatos kifakadásaira, Göröghon gyermekeinek istenhozzádjaira, mellyel elbúcsúztak hazájuk derült egétől.

Elszabadulva a kísértőtől, Nerto bolyongott az éjben. Testben megtörve, gondolatai kezdtek összezavarodni és már nem bírta tovább, midőn megjelent a hajnal. Térdre borult és imádkozott.

„És íme fenn a magasban, korán reggel, egy harangocska csengeni kezd. Feléledve, Nerto magához tér. Behatol a bokrokba, élvezve a friss levegőt, és követi a harangcsengést. Csicssergő madarak repkedtek a levelek között, megszólalt a kakuk, a gerlicék nyögdecseltek. Nerto reszketve a boldogságtól behatol a gyöngéd fehérszínű fák alá, amelyek barátságosan üdvözölték. Ő annyira egyedül érzi magát a világban, annyira kimerült, hogy sírni tudna; azért elfogja az öröm, hogy végre láthatja az őserdő fasorait, melyek őt balzsamos nyugalommal övezik körül. A nap haladásával a sugarak a hegység felett jelennek meg; a harmatcseppek csillogtak a leveleken és e folyékony gyémántgyöngyök körülcsókolták a nyíló bimbókat. Vadrózsafa, rekettye, iszalag, vadon növény virágok, melyek itt-ott a hasadékokban gyarapodnak, mind örültek, hogy újjászületnek a jó isten napsütésében.”

Találkozása egy tiszteletreméltó remetével azzal végződik, hogy visszanyeri bátorságát és a gyermek elbeszéli szerencsétlenségének történetét. Isten embere megvigasztalja.

„Milyen előrelátó bölcsesség, milyen gondosság a teremtő műveiben! Nézd a szúnyogot, ahogy táncol a levegőben! A nap és a szerelem egy sugarának köszönheti létét; estére talán már be is fejezte hivatását és e kevés időre a gondviselés bőségben adja meg neki minden javát, minden boldogságát, mely őtet megilleti! Alig kikelve, már táplálékot találnak egy gubacsban, mely

számukra gyönyört képez; szárnyacskáik vannak, hogy kövessék az eltűnő fuvallatot, övük a domb és völgy; övük a napsugár, mely megrészegíti őket, harcaik számára fulánkkal bírnak, és szemeikben a kis mindenség, a nagy mindenség is oly teljesen tükröződik vissza, mint a végtelen tengerben!”

Nemsokára a természet ezen szent szépségeit a kísértő gonosz akaratú szemfényvesztései követik. Mintha Tassonak bűvös írónja rajzolna.

Ugyanazon időben, midőn Mistral ezen nagy művein dolgozott, nem hanyagolta el a kisebb műfajokat sem, melyek részben az *Armaria proveneuou-ban* jelentek meg; néhányat az *Iles d'or* c. kötetében egyesített, egynéhány némelyek a költő inspirációnak legmagasabb kifejezői, ilyen pl. a Sisyphus mithosznak bölcseimi interpretációja, melyről egyik bírálója megjegyzi, hogy ha azt Goethe vagy Byron írta volna, úgy méltó hírnév lett volna osztályrésze és helye lenne minden versgyűjteményben. Épp olyan csodálatosan szép a *Tambour d'Arcole* — az arcolei dobos. — Napoleon gránátosai haboznak ezen híd előtt, melyen a golyózár orkánja folyton keresztül seper:

„Tehát, óh heroikus Franciaország, a ie fiaid megfognak szaladni; a te fiaid, óh köztársaság, a zsarnokok rettegése!

„Nem! egy gyermek, a tűzesőben elveszett csapatból, egy gyermek előrehajol a dobja felett.

„Magánkívül, lelke ünneplőben, dobolja a riadót; a csoport élére fut, a generális előtt.

„Szegényke hisz csak kicsiny poszáta! de dobjának pergése rettenetes; becsületről, szabadságról beszél.

„Haragtól égve, dühben beszél aggokról és if jakról; beszél a hazáról és az emberek haja égnek mered az indulattól.”

A hadsereg egy ellenállhatatlan ütéstől örvénylik a szélviharba, és az út szabad. A kis dobos két kitüntetést kap, két gyűrűt, aranyból és elefántcsontból és nevét táblára jegyezték.* Híres lett; aztán elfeledték.

Sok idő múlva azután a hős Parisba került. A habok nagy tömege hullámozott el azóta a Rhône hídjai alatt. A világbíró csá-

* „A kis dobos” André Étienne (1774 — 1838) volt, akinek szülővárosa Cadenet, a főtéren szobrot állított Árnýtól. Ez a városka Félicien Dávid zeneszerző hazája is.

szárság megdőlt és romjai fölött királyok következtek más királyok után; de a dobos, szegény kendermagos kakas, megúsza a forradalmakat.

Már öreg volt, tele sebforradásokkal, tehetetlen, fiatalsága jut eszébe, midőn a nagy városban bolyong, dicsősége és zavaros sorsa. Milyen messze esett az idő, dobjának lángpergése óta! Mennyivel jobb lett volna, mint annyian, maradni Cadenetben, a Durance partjain, bírni asszonnyal és gyermekekkel, odalenn, ahol a fészek volt és isten békéje!

„Egy könny folyt végig az öreg obsitos arcán, járkálva a hosszú utcákon, a magas házak között, Paris hangos zajában, beteg lélekkel érkezett a Panthéon lépcsőzetéhez. Fenn a magasban Szűz Mária! az óriási homlokzaton szimmetrikus szobrok léptek elő, a frízen aranybetűkkel e felírás: A NAGY EMBEREK-NEK A HÁLÁS HAZA! (Aux grands hommes la patrie reconaissante!) Hát micsoda is a sors! „Dobos, emeld fel a fejedet, kiáltott egy arramenő. Pillants oda, ki van odafenn?” A templom felé, amely fenségesen nézett a magasba, az aggastyán felemelte homlokát. E pillanatban a vidám nap megrázta arany hajzatát a vakító fényben ragyogó Paris felett.

„Midőn a katona meglátta a Panthéont kupolájával, amely mintha égbe repülne; midőn meglátta a dobot keresztülkötve a vállán, úgy mint régen, mikor még ilyen volt, verve a riadót, ekkor felismerte magát, az arcolei gyermeket, odafenn, egészen közel a nagy Napóleon oldalán;

„Megrészegülve a hajdani első örületétől, magát oly magasan látva, teljesen kiemelkedve a háttérből, felül a levegőben, felül a felhőkön, felül a viharokon, ragyogva a dicsőségben, azúrban, a napsugárban, szíve dagadt az édes érzésektől, mire hirtelesen összeesett; meghalt.”

Ilyen hangokat talált Mistral, midőn megénekelte a Fin de Moissonneur-t (Az arató halála), Mistralt, Provence forró, viharos szelét. Ő azt hirdette, hogy nem kell gyarapítani a nagyváros nyomorát, a földműves maradjon otthon és művelje a földet. Ő példát akart adni és Maillanében maradt, pedig a Mireillet már Gounod megzenésítette és a Mireille-t ábrázoló Mercier szobrok közkeletűvé váltak; baráti versekben ünnepelte Reboult a nimesi poétát, hogy megmaradt ősi hazájában. A provencálnak régi szépségét igyekezett visszaszerezni, ezért adta ki két óriás kötetben

szótárát, az ő Trésor provençalját. Ha imádja provencei szülőföldjét, Franciaországot is szereti és igyekszik jó hazafi lenni. Már a Mireilleben is találunk ily sorokat:

„A Provence énekelt és az idő haladt. Valamint a Durance végre is a Rhôneba vész, Provence vidám királysága is elalszik Franciaország kebelén.

„Franciaország! vidd magaddal nővéredet! mondta utolsó királyunk. Én meghalok. Haladjatok együtt a jövő felé, hogy megfeleljetek a nagy feladatnak, mely rátok vár. Te vagy a hatalmas, ő a szép; ti megfogjátok látni, hogy mikép fog kinyílni, ha egyesültök, homloktokon a dicsőség koszorúja.”

Ilyen eszméknek kifejezője a Sirvente a katalán költőkhöz: (*Sirv. Aux Poètes catalans*):

„Kicsinyek voltak a mi királyaink, a mi aixi királyaink; nekik még a grófi cím is elégséges volt. De kormányzásuk terhe sem volt nagy; és ők rendesen kormányoztak, olyan egyszerű módon, hogy az ember mesének hihette. Télen, midőn a szél megrázza a fenyőket, hogy a tűzifát kíméljék, gyalog hagyták el palotájukat, egyedül, minden ceremónia nélkül, hogy élvezzék a napsütést a körsáncok előtt és bizalmasan tárgyaltak Péterrel vagy Pállal az aratás eredménye felől, az időjárásról, a csapásokról; ők ismerték a közállapotok bajait és a dudajátszta dallamra megtudták őrizni az ősök örökét.

„Ördögbe is! Zavarok mindenütt vannak és a szerencsét nem lehet a mázsálón mérni. Mindenki nyerni remél a változástól. Tehát akár csak ma, olvasó barátom, Jaques Bonhomme * jól tudja, mi az a kórház. De ha a bárány magára hagyva legel, ha jön a farkas, a hiba nem a gazdáé. Nizza, Baux, Forcalquier panaszkodik egyszer-egyszer, mert megfullad a zsírájában; ilyenkor megforgatnak néhány száz cséplőhadarót és nagy zajt csapnak: Le a

* A francia parasztnak akkoriban nem volt neve, mindnyáját Jaquesnek, Jaques Bonhomme-nak hittak és átruházható volt, mint a barom. A parasztlázadás volt a „jaquerie.” Erre azonban ritkán merészkedett; nemcsak azért, mert rettegte a borzasztó megtorlás, hanem mert félt a szabadságtól, mint bagoly a világosságtól. Ha néha sikerült a papnak hatni a földesúrra, annak utolsó órájában, hogy szabadítsa fel a parasztot, akadt, akinek nem kellett a szabadság, nem tudott vele élni és inkább maradni akart, „en la ehétivité de servitude”, a jobbágyság erőtlenségében.

zsarnokkal! Semmiféle kötelék többé! Óh, ha közétek megyek! mondja a gróf; megálljatok csak! És mint egy ügyes pásztor pásztorbotjával elrántja őket a fűről.”

A rettenetes év — 1870 — tanúságai megnyitották Mistral szemét. Sajgott a szíve a rettentő megaláztatások fölött, melyet nemzetének el kellett viselnie, de ő azokat megérdemeltnek tartotta a multak hibáiért, mert szerinte „egy állam vallás nélkül monstrozitás.” Zsoltárjában (*Psaume*) íme, így énekel:

„Uram, a barbárok vasával vágatsz le bennünket, mint a búján érő gabonát és nincs senki, aki védelmünkre siessen, egyike sem ama banditák közül, akiket mi megvédelmeztünk.

„Uram, te meghajlítász bennünket, mint a nyírfavesszőt és a mi kevélységünket ma összezúzod. Nincs már senki, aki irigyelne minket; minket, akik még tegnap oly büszkék valánk.

„Uram, országunk a harcban és viszályban omlik össze; könyörületed hiányában kicsiny és nagy összemarcangolja egymást.

„Uram, te rettenetesen sújtsz bennünket; hatalmunkat egy borzasztó katasztrófában semmisíted meg és kényszeríted bennünket, hogy megvalljuk a gonoszat, amelyet cselekedtünk.

„Uram, mi eltávoztunk törvényeid szigorúságától, az antik erkölcsöktől; az erényeket, szokásokat, a családot, mind megszentéstelenítettük, leromboltuk.

„Uram, rossz példát szolgáltatva hitehagyottaknak és pogányoknak, egy napon bezártuk templomaidat és neveltük Urunkat, Jézust.

„Uram, nem törődve szentségekkel és parancsolatokkal, nem akartunk többé másban hinni, csak a nyers érdekből, a Haladásban.

„Uram, fenn a szédült egekben, mi a te világosságodat elhomályosítottuk füstünkkel; ma a fiak mulatnak szegény és tisztas atyáikon.

„Uram, mi kiragadtuk lapjait a szentírásnak, a hamis tudományosság szelén kiegyenesedve mint a nyárfák, mi esendő lények, isteneknek nyilvánítottuk magunkat!

„Uram, mi vagyunk a te tékozló fiaid; de mi régi keresztények vagyunk. Sújtszon bennünket a te igazságos kezed, de ne szolgáltatass ki martalékul a halálnak.

„Uram, annyi derék ember nevében, kik elmentek ingadozás nélkül, és bátrak, engedelmesek, lemondok valának, aztán elestek a harcokban;

„Uram, annyi szorongó anyának nevében, akik istenhez imádkoznak fiaikért, és akik sem a jövő évben, óh jaj! sem a következő években nem fogják őket viszontlátni;

„Uram, annyi asszony nevében, akik keblén kis gyermek csüng, és akik, a sajnálatra méltók, könnyeikkel áztatják a földet és ágyuk párnáit;

„Uram, annyi nyomor fejében, annyi könny és veszedelemért, annyi elpusztított városért, bátrainknak annyi szent vércseppjéért!

„Uram, türtőztess haragodat! Vess egy pillantást ide alá, hallgasd meg végre a vonaglókat, sebesülteket.

„Uram, ha a Város lázong, mely kormányoz és kényszerít bennünket, és lehúzza mérleged serpenyőjét felkelései és tagadása által!

„Uram, kíméld meg Provence-ot, mivel ha esendő lett, csak feledékenységből történt. Mi le akarjuk mosni a sértéseket, megbánva az egykori gonoszságunkat.

„Uram, mi férfiak akarunk lenni; visszahelyezhetsz szabadságunkba, mi Róma fiai vagyunk, jó fajból; mi egyenes fővel járunk országunkban.

„Uram, mi nem vagyunk okai a rossznak; Bocsásd ránk a békeség sugarát. Uram, segítsd ügyünket és mi újra éledünk és szeretni fogunk téged.”

Immár elbúcsúznak Mistraltól, el a patriarkális Provencetól, melyet a *Comtesse* allegóriája alatt is megénekel, melyre valóban illik Balaguer katalán költő mélabús epigráfja: *Azt mondják, hogy meghalt, de én azt hiszem, hogy él!*

JASMIN.

Jasmin élete úgy fest, mint egy mese. A szegények költője a legsötétebb nyomor tanyáján jött a világra; de a költészet és a könnyörületesség múzsája szeretettel mosolygott bölcsője felett. Az örömteljes eszményt már az ifjúnak megmutatta, az eszményt, mely megaranyozza a képzeletet és elfelejteti a kiállott szenvedéseket; a férfi léptei alatt később megsokszorozza a fényes sikereket és nemes barátságokat szerez neki; a halott emlékét végre körülövezi a népszerűség és hála apothéozisával.

Szenvedéseit egy-egy költeményében (*Papillotes*), maga

beszéli el jóízű bonhomiával, melyek közül honfitársai *Agenben* akárhányat könyv nélkül tudnak, mint pl. ezt:

„Egy hétfőn történt, tíz éves lehettem akkor. Játszottunk; én voltam a király és nagy kíséret vett körül. De íme kit látok közeledni? Egy öreg embert vittek egy fűzfa karosszékbén, mely két emelőn nyugodott, és két hordár vitte. Az öreg közeledik, jobban közeledik, míg végre egészen közel jött.

„Nagy ég! Mit kelle látnom? Hát az én nagyapám volt, az én öreg nagyapám, akit az egész családom kísért. Fájdalmamban csak őt láttam, nyakába ugrottam, hogy elhalmozzam csókjaimmal; megölelt, első ízben életemben és sírt, szegény, ő sírt!

— Mit sírsz hát? Miért hagyod el a házat? Miért hagyod el gyermekeidet, akik téged imádnak? Hova mész, nagyapó?

— A kórházba, kedves fiam; a Jasminek ott szoktak meghalni

„Megölel, aztán lecsukódnak kék szemei és indul. Tekintetem messze kíséri a fák között. Öt nap múlva már nem volt nagyatyám. És én bánattal teli, fájdalom, először ébredtem annak tudatára, hogy szegények vagyunk!

Ugyanazon helyen, ahol ez a pathétikus találkozás megesett, amelyről ez a megemlékezés szól, ott* emelkedik Jasminnek nagy bronzszobra.

E szomorúságba megérkezett az első napsugár.

„Jakab! Jakab fiam, gyere az iskolába.”

— Az iskolába anyám; tehát gazdagok lettünk?

— Szegényke te ingyen fogsz odajárni; de az unokatestvéredhez fogsz menni. Gyere; olyan boldog vagyok!

Hat hónappal később Jasmin már tudott írni, és hogy szorongó, de egyben diadalmas szegény anyja arról meggyőződjk,

* Agenban, a Place Jasminen; tőle jobbra a Boule de la Republique, szemben a szoborral a rue Bandin. Agen régi gallo-román város, 23.200 bakossal, a Lot-et-Garonne megye székhelye, a Garonne folyó jobbpartján. Agen hazája a latin költő Scaligernek és d'Estrades marsallnak, akinek régi palotájában van elhelyezve a városi múzeum, mely a többi közt két antik Venust tartalmaz, egyiket kőből, — *Venus du Mas-d'Agenais*, a másikat ónixból, — *Venus de Tayrac*. A város Bordeaux és Toulouse között fekszik. Scaligernek pseudo-classikus dráma elméletére támaszkodtak XVII. századbeli francia dramatikuskok. Róla bővebbet lásd a Szőgyi G.-féle zsolnai polgári lányiskola 1907. évi Értesítőjében: *Kovács Aranka*: Corneille drámái.

végigsétáltatta őt Agen utcáin és megkérdezte tőle, hogy mit akarnak mondani a felíratok és hirdetések a falakon. Hat hónappal később ministráns volt és a misénél szolgált. Még hat hónappal később már rázendített a *Tantum ergo-ra*; végre újabb hat hónapra felvették a semináriumba és mint pályadíjat, kapott egy öreg reverendát. Micsoda öröm!

.Farsang hétfőjén meglátogatott az anyám. Megmutattam neki azt, arcomon láng ömlött el, a vérem csak úgy forrott; éreztem, hogy írásbeli dolgozatomban nem volt annyi hiba, mint folt a soutanomon. De azért meg voltam elégedve; anyám érezte velem, mennyire elégedett. Milyen csókok! milyen pillantások!

— Szegényke, monda, jól kell tanulni! Mert ennek köszönhetjük, hogy minden szerdán küldenek egy cipót; az esztendő nagyon nehéz, a jó ég a megmondhatója, hogy mennyire várjuk mindig!”

A kis szeminarista jóhiszeműleg megígérte, hogy jól fogja magát viselni és tudós lesz; az anya elment, arcán az öröm kifejezésével; de a démon ezen szép álmok közé vetette magát, két elkövetett csíny nemsokára bebizonyította, hogy az egyházi pálya nem neki való és véget vetett mindeme szerencsének. Lekonyult fülekkel el kellett hagynia a szemináriumot és visszatérni a szegényes lakásba. Milyen visszatérés! E jelenet emléke soha sem hagyta el őt többé:

„Egészen átizzadva léptem be nálunk, félholtan a bánattól és az éhségtől. Anyám, atyám, nővéreim a meglepetéstől felkiáltottak; megölelnek. Én megmondok mindent.

„De mit csinálnak? Mire várnak? Láttam a terített asztalt, a babot, mely főtt és ebédelni szeretnék. Senki sem akarja ezt észrevenni; némák maradtak, mintha meg lennének halva. Végre anyám mondja nekünk gyöngéd és egészen szerencsétlen tekintettel: „Mostan, szegényké, minek tovább várni?

„Nem fogunk többé kapni; vége!”

— Mit nem fogunk többé kapni? Óh! válaszoljatok, az istenért. Ez a titokzatosság megijeszt engem; reszketek, reszketek megtudni a valót. Anyám, az égre, mire vártok tehát?

— „A cipót az ebédhez.”

Mily bánat töltött el ezen kép láttára! Milyen szenvedés! A gyermek nem volt többé éhes és mereven nézett anyjára.

„Észrevettem, midőn egy pillantást vetett kezére, azt hiszem a balra. Fölemelkedik és azt mondja nekünk: „Várjatok!” Leveti

vasárnapi fejdíszét, kimegy egy kicsit, aztán újra megjelenik, hóna alatt egy cipóval. E látványnál mindenki meglelte hangját; mindnyájan nevetnek, asztalhoz ülnek és jobban mulatnak mint valaha. Időről-időre még anyámat is látom nevetni. Magam néma maradtam, komoly; valami kételyem támadt, vizsgálódom inkább mint odahallgatók. De amit látni szerettem volna, nem pillanthattam meg.

„Megették a levest, anyám kezébeveszi a kést és a cipót, mely felett a kereszt jelét csinálja és aztán felvágja. Gyorsan rápillantok a bal kezére. Szent ég! Tehát való; nem volt meg többé a gyűrűje!”

A költészet nemes művészete a halhatatlanságba vezet; de addig is élni kell valamiből. Az apja szabó volt és a fia később szegyenkezés nélkül helyezte el a szegény púpos gyűrűjét ama aranykoszorúk mellé, melyeket az enthúziásmált városok küldtek neki. Ő maga borbély lett és igaza volt midőn tréfálkozva megjegyezte: „Ha elmegyek egyik vagy másik akadémiái ülésbe, melynek tagja vagyok, azt tapasztalom, hogy a gyülekezet tagjai borotvám alól kerültek ki. Mint borbélyinas falta a könyveket, mindent olvasott Flóriántól Ducray-Duminil-ig, akinek *Estella* című regénye megbabonázta őt. Titokban verseket írt hozzája azon a lágy és édes dialektusban, melyet a hősnő oly jól beszélt. Ismeretes, hogy Louis Veuillot*-nak első olvasmánya Paul de Kock volt, így nem kell csodálkozni, hogy ilyenféle volt Jasmin első olvasmánya. Egy nap a színházban Cendrillont (Hamupipőke) játszották. Ez a tündérjáték annyira elragadta, hogy színész akart lenni; kétségkívül páratlan színész lett volna belőle. Így bizony kellett, hogy őt visszatartsák és hogy a mestere távolból megmutassa neki az ispotály komor silhouettejét.

Nemsokára Jasmin maga is mester lett és műhelyt nyitott.

* Louis Veuillot (1813—1883) a legnagyobb katolikus hírlapíró volt Franciaországban. Egy bognárségéd fia, irodalmi képességeivel, rendkívüli tudásával, szellemi erejével és mintaszerű életével oly hatalomra jutott, hogy püspökök reszkettek előtte. A *l'Univers*-nek előbb rovatvezetője (1843), aztán szerkesztője lett. (1848) Lacordaire (Henri-Dominique) és Doupanloup (Félix) alávetették magukat, P. Hyacinthe (Loyson) kénytelen volt kilépni a karmelita rendből. Veuillot művei: *Le pape et la diplomatie*; *Mélanges historiques, religieux, politiques et littéraires!* *Ça et la: De quelques erreurs sur la Papauté*; *Etude sur St. Vincent de Paul*. etc. Van egy illusztrált Új Testamentuma is, melynek képei mesteri utánzatok a nagy képtárakból. Teljesség kedvéért e kor egyházi írói és szónokai közül megemlítjük: Lammenaist, P. de Ravignat és P. Didont.

Növekedett a klientelája, a jó mód is jelentkezett. Ehhez járult egy sikerült házasság. Birtokos lett. Jövője biztosítottnak látszott, mert éppúgy méltányolták benne a hajművészt, mint a rímművészt és ezért összetörte azt a karosszéket, melyen nagyapáit a kórházba vitték meghalni. Háza még nem volt kész. „Bátorság, mondja neki az asszony; minden vers egy téglá, melyet égetsz, egy gerenda, melyet megácsolsz!” Ő, aki egykor tollat, papirost eldugott előle, most mosolygó arccal hozta neki „a legfinomabb tollat és a legsimább papirost”. Pályája kezdetén esett meg vele a következő: A költő a *Könyörületességen* (Charité) dolgozott a Garonne homokdús partján, egy eldugott magányos helyen. Sokat gesztikulálva járt fel és alá, mint Boileau az ő klasszikus kertjében, Auteuilben. Egy fiatal nő véletlenül arra ment, két kicsijével a karján. A jó lélek azt hitte, hogy a szavaló elvesztette a fejét és öngyilkos akar lenni: „Uram, kiáltott fel, ez bűn; édesanyja nevére kérem, ne ugorjon a vízbe!” Jasmin éppen befejezte művét és nagyot nevetett. Néhány nappal később nyilvánosan szavalta azt, midőn a tömegeből egy hang hallatszott ki, „Óh! istenem, én ismerem őt, ő az, aki a vízbe akart ugrani!”

A vergti plébánosnak — Vergt kicsiny város a Dordogneban — támadt először az az ingeniózus eszméje, hogy Jasminhez forduljon megszerezni temploma felépítésére a szükséges összeget. Azt ajánlotta neki, hogy látogassa meg a szomszédos városokat és adja elő egyik-másik versét. A siker túlszárnyalt minden reményt, nemcsak anyagiakban, de az irodalmiban is. A templom felépült. A templom után a harangláb; a harangláb után pedig megjöttek a harangok. Jasmin lett természetesen a keresztapa. Ezentúl minden jótékonysági ünnep sikerét Jasmin fellépte biztosította; hívták mindenhová az ageni poétát, kinek minden előadását leírhatatlan entuziázmus követte. A szegény szabó fia így szabta ki egyik versét, a másik után, így halmozott egyik frankot a másikra, míg az összeg meghaladta a három milliót, mely teljes egészében a szegényeknek jutott, mivel a költő kiadása úgyszólván nulla volt. Ha megjelent egy városban, amely meghívta, úgy az előadandó nagy költeményéhez, a város tiszteletére rög-tönzött egy kisebbet, mely mindig egyik remeke volt a tapintatnak, a finomságnak és az időszerűségnek. A városok e verses bókákat levéltáraikban őrizték meg. Nîmes városát például így üdvözölte:

„Dél királynője, te annyit dicsőített Nîmes; a dús napfény, a kék egék városa, midőn olvasom kőbe vésett nagyságodat, el kellett hozzád jönnöm. „Láttam hármás hidadat mezőid közepette; nagy tornyodat magaslatod csúcsán, templomodat, szép szökőkutadat, a négyzetes házat (maison carrée),* a nagy kerek palotát (aréna), a te nagy hírességű nagy kerek palotát, ezer boltívével, kerek palotát, melynek nincs gerendázata, sem tetőzete és amely oly szép, hogy Parist is elhomályosítaná. Ott meg láthatod a harminc sziklaréteget, egyiket a másik felett és a pazar kőüléseket, melyeken két hadsereg is elhelyezhetővé lenne. Most már mindent értek, felülről ide le minden beszél szemeimnek, és a kövek életrekelnek.

„Látok itt büszke katonákat, asszonyokat, férfiakat, kik tapsolnak ama rabszolgák halálán, kik egymással küzdenek. Azután a rácsok mélyedéseiből látom előjönni a hatalmas oroszlanokat, láncaikról eloldva. Vájjon kit fognak megtámadni és miért uszítják őket? És a tigrisek? Nagy isten! védtelen emberek ellen. A kiéhezett vadállatok beléjük harapnak, összemarcangolják őket; és a térdeplő mártírok csak egyik kezüket akarják megmenteni, hogy keresztet vethessenek.”

Nîmesben a fodrászpoéta meglátogatta a pékpoétát. Reboul és Jasmin között azonban több ellentét volt mint hasonlóság. M. Rodière, a toulousei egyetem jogtanára, a Jeux Floraux e két mestere között párhuzamot állított fel, amelyből ehelyütt csak ennyit jegyzünk ide: „Mindkettő a nép soraiból került ki, mind-

* A *Maison Carrée* egyike a legszebb és legjobban megmaradt római templomoknak, melyek máig fennmaradtak, később keresztény istentiszteletnek szolgált; 1824-ben antik múzeum lett belőle. A *Jardin de la Fontaine*-ben van Reboul szobra, melyen egy dombormű a költő főművére l'Ange et l'Enfant-ra emlékeztet. A *Diana* vagy *Nemausus* templom adta a városnak a nevét. A *La tour Magne* szintén antik emlék. A *St. Castor katedrális*, római templomromokon épült. Az *aréna* (Les Arènes) a világ legjobban konzervált amphitheatruma. A régiségek méltatása megtöltené egy nagy könyvet. Nîmes, Nemausus (nemetum kelta szótól, mely szanktuáriumot jelent) Gard megye és egy püspök székhelye, 80.000 lakossal, melynek egy negyede kálvinista és így Parissal és Montaubannal egyike a legnagyobb egyházközösségeknek; a felekezeten itt consistoriuma is van. A selyemipar egyik központja. A vallási és politikai viszályok alatt a város rettenetesen szenvedett. Nîmes a hazája Jean Nicotnak (1530—1610) a dohány behozójának, Guizotnak, Alphonse Daudetnek, Reboulnak.

kettő szenvedéllyel szereti szülővárosát és Franciaországot és mindkettő hévvel gyakorolta a könyörületesség műveit. Azonban Jasmin csak a nép nyelvét beszélte és azon költött, Reboul franciaúl írt, melyet az egyszerű emberek nem értettek. Jasmin csak tetszeni óhajtott, Reboul oktatni és meggyőzni. Jasmin tökéletes költő volt, aki eszméit oly módon adja vissza, mint a hangot a visszhang, míg Reboul mindig megjelöli a célt és aszerint az erkölcsi vagy vallásos igazságot. Azonban Reboul versei tovább fognak élni, mint Jasmine, mert a kegyetlen szó: Jaj a legyőzötteknek; éppoly igaz egy népre vonatkozólag mint a különféle nyelvekre. Jasmin mindenhol beszélt, mindenütt szeretettel és lelkesedéssel fogadták. Toulouseban Goudoulihoz, a XVIII-ik századbeli gaskonyi költőhöz hasonlították és akinek ott szobra is van; a Chateau de Biron előtt pompázó szavakban méltatta Riquet érdemeit, Riquet-ét, aki a Canal du Midi-t alkotta. Beszédét így fejezi be: „Nem egy életteljes művet alkottak ő előtte más férfiak is, de egyik sem olyan mint az övé; mintha az égből szállt volna alá. Paul Riquet a némán figyelő Franciaország előtt, isten alkotásával forrasztotta egybe nagy művét.”

Agemben St. Caprais szemináristái előtt Paulai Szt. Vincét ünnepli és a könyörületességet. Ribérac-ban egy 84 éves asszony emlékéit, aki egy egész életet töltött el a könyörületesség és jótékonyág gyakorlásában. Nérac-ban hízelgő szavakat intéz a hölgyekhez: „Óh Nérac, mennyire bírod a jótékonyág szellemét! Fekete szem és fehér kéz rokonszenvező szíveket szerez. Férfiakkal csak tarlóz, hölgyekkel azonban arat, akik bőségesen gyakorolva a jót, gráciával is tudják azt körülövezni.” Foix-ban a püfét neje, Mme Migneret örökzöldből alkotott csokorral üdvözli; St. Emilionban vidám és kegyeletteljes szavakat talál, hogy szerencsét kívánjon Mme Casenove de Pradines 85-ik névnapjához: ... „És én értem, hogy semmi sem képes egy anyát a megöregedéstől annyira megóvni, mint gyermekeinek szeretete.” Hasonló szép szavakban fejezte ki köszönetét a nép egyszerű gyermeke, midőn tisztelői: magánegyének és városok aranykoszorúkat, díszserlegeket, értékes műtárgyakat küldtek neki.

Most már híre Parisig elhatott; ismerni óhajtották, szívesen fogadták és ünnepelték. így Léonce de Lavergue, Dumon miniszter, Sainte-Beuve, Nodier, Jules Janin. Költeményeiért bókokkal halmozták el, de Eduárd fiáért is. Ez az Eduárd elvégre is „úgy

ismerte Parist, mint saját zsebét;” vagy jobban mondva: „az enyémet, így tökéletesebben fest”, teszi hozzá sok bonhomióval a költő. Az első irodalmi estélyt, az ő tiszteletére, Augustin Thierry adta. A költő nagyon aggódott, hogy a sok nagytehetségű férfiú, a sok tudós, vajjon milyen ítéletet mondanak az ő egyszerű alkotásaihoz és benyomásainak így ad kifejezést:

„Senki sem értette a mi bájos nyelvünket. Néma voltam, félttem, hol fáztam, hol melegem volt. Thierrynek, a hírneves vaknak hiába ragyogott az arca a jóságtól; hiába taszított engem, őrző angyala, graciózus neje aranyos szárnyaival; reszkettem, szerettem volna visszalépni. Azt mondtam, hogy otthon hagytam a falumban a múzsámat; de midőn visszaakartam fordulni, Mme Thierryt láttam közelemben, aki kezét nyújtotta. És nem hagyott el engem. Midőn mosolygó arcára pillantottam, úgy hittem, hogy a jó isten érint kezével; szívemből eltűnt az ijedség, ereimből láng csapott föl. Lelkem égett a testemben és én félelem nélkül énekeltem, miután keresztet vettem.

„A tudósok már közel voltak, hogy tapsoljanak; ők szememből olvasták le szavaimnak, taglejtéseimnek értelmét és mindnyájan meghagyták magukat fogni.”

Jasmin több költeményét adta elő. Augustin Thierry figyelmét a l'Aveugle de Castel-Cullié (a castel-culliéi vak) kötötte le a legjobban. Egy csodálatraméltó, pathétikus elégia. Thierry előbb csendesen hallgatja, aztán egyszerre megrendül egész valójában, mintegy magánkívül megragadja karját annak, aki a szerzőt odavezette és izgatott hangon azt mondja neki:

„Költőjök zavarba hoz engem. Midőn beszélteti Marguerite-et, aki hiába várja Baptist-et és midőn kétségbeesve mondja: „Óh mily sötét van, messze tőle!” Nem hangzik-e ez úgy, mintha egy banalitást mondatna vele? Az ember azt hinné, pedig nem úgy van! Pedig amit ő mond, az igaz. Vannak a vakoknál pillanatok, melyekben a sötétség még feketébb lesz; azok azon pillanatok, midőn mély bánat éri őket. Ezt én mondom önnek, én, aki nagyon is jól tudom, hogy így van. De ki mondta ezt ő neki? Honnan tudta ő ezt? Óh! ő ezt érezte, ő ezt látta. Mert lángész!”

Jasmin divatba jött. Előkelő delnök, nagy írók, főurak, miniszterek, tudósok keresték társaságát; még a király is — Lajos Fülöp — fogadni kívánta és egy szép gyűrűt küldött neki. Az orleánsi hercegnő virágalakú gyönggyel és gyémántokkal díszített nyaktűvel tüntette ki.

A költő e szavakban adott kifejezést hálás érzelmeinek:

„Fejedelmünknek jó szíve van; ő elrejti a jót, amit cselekszik. Bizonyára ismeri az én *Souvenirs-jeimet*; ő mindenkorra meg akarta gyógyítani a lelki sebet és visszaadta nekem, ékköves gyűrűvé varázsolta — azt a gyűrűt, melyet szegény anyám egykor eladott, hogy kenyeret vehessen.”

De érezni a hálát az őszinte fájdalomban, mely a *Lettre à ma Muse* (Levél múzsámhoz) költeményében jut kifejezésre, midőn ugyanazon évben az orleánsi herceg meghalt a neuillyi országúton.

Párisi sikerei óriási örömet okoztak neki és ő nem vett magának fáradságot, hogy elrejtse azt. „Ha egy költő fog önnek győnni és nem fogja magát kevélységgel vádolni, monda Jasmin egy érseknek, tagadja meg tőle az abszolutiót.” Midőn a tapsvihár kitört Augustin Thierrynél, az elragadtatott költő illusztris hallgatósa felé fordult: „Tapsoljatok csak uraim, erősebben, monda mosolyogva, *Agen* áll ablakotok alatt és figyel.

A púpos apának és a sántító anyának gyermekét a sors kiválóan képesíté, hogy hatást gyakoroljon a közönségre. Magas termete, szép vonásai voltak, szemei telve tüzzel, hangja csengő, gesztusa élénk és kifejező volt. De mindennél többet ért, hogy bírt ama rendkívüli érzékenységgel, mely alatt egész lénye átszellemült a benső fölindulástól, ami aztán okozta, hogy a figyelmetlenségnek csak az árnyéka is kihozta sodrából. Egy ízben megtörtént, hogy kártyázók susogtak, midőn ő már megkezdte előadását. Rájuk kiáltott: „Uraim, ha önök süketek, legyenek némák is!”

Paul de Musset következő elbeszélést közli róla:

„Nodier úrnak köszönhetem, aki méltányolni tudott szerény tehetséget is, hogy a gascon Jasmin költőnek néhány versét ismerem. Egy reggel tehát, hét óra felé, midőn a postakocsi megállt a tér közepén, ezt a fölírást olvastam egy üzlet fölött: *Jasmin, a fiatal emberek fodrásza*. *Agenben* voltunk. Gyorsabban lenyeltem a csésze kávémat, mint a többiek és beléptem a parókakészítők irodalmilag legképzettebbjéhez. Egy asztalon a folyóiratok halmaza feküdt és délvidéki újságok.”

— Jasmin úr? — kérdem belépve.

— Én vagyok, uram, — válaszolt egy magas ember, lelkes barna arccal; körülbelül harminc évesnek látszott.

— Szíveskedjék, kérem, engem megborotválni.

Kerestem a módot, hogy megindítsam a társalgást.

— Olvastam verseit, fogtam azonnal hozzá, mielőtt a szappanverőt az állam alá helyezte volna.

— Az úr tehát érti a nyelvjárást?

— Csak úgy közepesen! Barátaim egyike, erről a tájról, megmagyarázta a nehezebb helyeket. De mondja csak Jasmin úr, miért ön, aki tökéletesen érteni látszik a franciát, ír egy olyan nyelven, amelyen egy fővárosban sem írnak.

— Eh! uram, illik-e ilyen szegény rímelőnek mint én, majmolni az önök hírességeit Parisban? Én költeményeimből ezernyolcszáz példányt adtam el és bizonyára még nem mindnyájan ismerik azokat, akik a gascont beszélik. Languedocban legalább is hat millió lakos van.

A szappan elzárva számat, sokáig késlekedtem a válasszal.

— De legfeljebb százezer ember tud olvasni és alig húsz ezer, akik képesek volnának élvezni az ön műveit.

— Legyen! én megelégszem eme kisebb olvasóközönséggel. És talán ön ismer Parisban több mint egy író, akinek nincsen húsz ezer olvasója. Az én kicsiny hírnevem hamar eltévedne, ha megkísérelné repülni egész Európán át. A hang, mely csengőnek tetszik szűk körben, alig hallatszik egy terjedelmes térségen. És azután az én olvasóim negyven mérföldnyi területen vannak egyesítve, ez a szerzőnek pozitív haszon.

— És miért nem adja fel fodrásztermét? kérdeztem e különös poétától.

— Hát mit mondjak önnek? A műzsák szeszélyesek; ma aranyat adnak és holnap megtagadják a kenyeret. A fodrászterem biztosítja a levest és egy üveg bourdeaux-it. Különben az én fodrász-termem egy kis irodalmi kör, ahova a város fiatal emberei eljárnak. Ha elmegyek valamelyik akadémiába, melynek tagja vagyok, nem veszik rossz néven, hogy kevésbé nemes műszereket is kezelek, mint a toll, és mondhatom a legtöbb arc a gyülekezetben kezeim alól került ki.

Valóban igaz, Jasmin úr ügyesebben borotvál, mint bármely más költő. Ezen egyszerű emberrel való társalgás után bizonyos zavart éreztem; midőn az asztalra tettem ötven fillért, mely ezúttal inkább tehetségét, mint borotválását illette és újra felszálltam a kocsiba elbájolva szerénységétől és szellemétől.

A bordeaux-i akadémián 1835 aug. 26-án olvasták fel elő-

ször eme mélabús legendáját: *l' Aveugle de Castel-Cullié*, mely a tagokat magával ragadta; íme a tartalma:

„Abban az időben, midőn az almafa, a szilvafa, a mandulafa fehér virágot fakaszt a mezőkön, a kék ég alatt, ahonnan a márciusi nap veti szét sugarait, képzeljünk egy falusi lakodalmat, csapongó jó kedvével és naiv refrainjeivel:

* Az úton virágoknak kellene nyílni,
Oly szép ifjú asszonyok jönnek arra mindjárt
Virágot hozni, gabnaszemnek érni,
Szép új asszonyok fognak arra menni.

De ezen tavaszi környezetben és egy ilyen kedves napon, az új házások miért oly komolyak, majdnem szomorúak? Hiszen szépek, becsülik és szeretik egymást.

Mert a kis házacskában a zöld lombok alatt lakik a vak Marguerite, ugyanaz, akit Baptistnek el kellett volna venni a rettenetes szerencsétlenség előtt. Ő engedett szülei sürgetésének és mást fog elvenni, de a régít nem tudja elfelejteni. Még ma reggel is, a rossz előérzettől, csengett a füle és Jeanne, a biztosan jósló boszorkány szemére vetette hűtlenségét.

A szegény vaklány pedig úgy várja őt, szívében beszélget vele, gyengéd szemrehányásokat tesz neki, hogy oly soká késik, ha legalább hírt adna magáról.”

„Így panaszkodott Marguerite, egyedül maradván házacskájában: „Megjött bizonyára, azt kell hinnem; három nap óta Jeanne nem beszél többet róla. Ő megjött és nem keres fel engem! És ő tudja, hogy sötét éjemnek ő a csillaga, napja! És ő tudja, hogy egyedül, itt hat hónapja esengek utána! Hogy a pillanatokat számolom, mióta elment. Óh! bár jönne, hogy beváltaná, amit fogadott, hogy én is beválthassam ígéretemet; mert nélküle mit csináljak a földön, mily öröm várhat rám? A baj megtörte életemet és azt nekem borzasztóvá tette; nap-nap után, én boldogtalan, mindig éjszaka, mindig éjszaka!”

Egyszerre fülébe jut a rettenetes újság; kis fivére maga meséli el neki, hogy mi történik az utcán és naivan kérdezi, hogy

* Franciában: Les chemins devraient fleurir,
Tant belle épousée va sortir;
Devraient fleurir, devraient grener,
Tant belle épousée va passer.

miért nem hívták meg őket is arra a lakodalomra, amelyen az egész falu részt vesz és íme a gyermek mellett sírva fakad, „hasonlóan a viasz szűzhez, aki mint pásztorlány van öltözve”. Ő részt fog venni, ő is, ezen a tragikus mennyegzőn, de meg fog tőle halni.

„Végre a harang kilenc kicsiny ütést hallatott, és a fehérlő napkelte csendesen elérkezve a két házban két lányt lát, akik azt nagyon különböző módon várják. „Az egyik, a mai nap királynője, hízelgőktől körülvéve; felveszi koszorúját, keresztjét és keblén nagy virágcsokor virít és páváskodik, és cicomázza magát és gyönyörrel nézeget a tükörbe.

„A másik világtalan, ül a szobácskájában, nincs koszorúja sem csokra; tapogatózva keres valamit, amit ott rejtegetett tükrös fiókjában és reszketve elrejtí pipacsszínű ingvállában, mindjárt a szíve felett. * „Az előbbi könnyed teremtés, kicsípve, a csókok és dalok zajára elfelejti imáját végezni.

„A másíknak homlokát kiverte a hideg veríték; letérdel, összekulcsolja két kezét és csendesen mondja, mialatt fivére elhúzza a zárt: óh istenem, bocsáss meg nekem!”

Ő meg fog attól halni, de hogy lelkét elválassza testétől, nem lesz szüksége a törre, melyet titokban ruhájába rejtett. A fájdalom elvégzi azt. Este, midőn a temetőbe vitték, mindenki monda, kísérve a halottat és a reggeli refrainra gondolva:

* Les chemins devraient gémir,
Tant belle morte va sortir;
Devraient gémir, devraient pleurer,
Tant belle mort va passer!

Ebbe az egyszerű szövegbe Jasmin minden zsanérból annyi szépséget adott, vidámat, szomorút, graciózust, megindítót tragikust, hogy ezekből az ellentétek csodálatosan megalapozva lépnek elő. A menyegző leírása még ma is népszerű Agen egész vidékén.

Deux Jaux (Ikrek) költemény, jó részét foglalja el Jasmin műveinek. íme alapvonásaiban:

Egy szellős völgyben, telve gyümölcscsel és virággal, a mező szabad levegőjén, egy korán özvegyen maradt anyának forró csók-

*Az utak sóhajtának, annyi szép halott megy ki sóhajtani és sírni kell nekik, oly szép halott megy arra!

jain egy ikerpár nevelkedett, megőrizve mindig arcvonásaik és szíveik hasonlóságát. Egyforma ruhába öltöztetve, mindenki össze-
 tévesztette őket; mindenki, kivéve az anyát és még valaki más; igen „még valaki más”, a csinos Angélinet.

Ő a fiatalabbikat szerette, és mindketten titokban őt szeret-
 ték; miután itt csak szép lelkek éltek, azért közöttük csak lemondás és megadásról lehetett szó.

Előbb az idősebb ment el, nehéz szívvel, a hadsereghez
 indult. A betegség kimerítette erejét, és a kórházban, midőn a
 láz kitört rajta, elárulta titkát. Fivére éppoly nagylelkű volt, mint
 ő, lemond boldogságáról és ráveszi Angélinet, hogy menjen férj-
 hez szeretett bátyjához. Most ő távozik el halállal a szívében és
 mégis vidáman, hogy küzdjön hazájáért és meghaljon a harc-
 mezőn. Minek neki most már az élet?

De Angéline, aki látszólag belenyugodott a «cserébe, nem
 tudta szívét megváltoztatni; lassan hervadni kezdett és férje végül
 megsejti e csendes bánatnak okát, mely aláássa egészségét. Ha-
 bozás nélkül útnak indul, megérkezik a hadsereghez, ahol fivére
 éppen dicsőséges sebet nyert, katonaruhát szerez és rohan a
 harcba, míg halálos sebesülés éri. Csak este veszik észre ezt a
 heroikus csalást, a helyettesítést. Ő meghal; de mielőtt lelke el-
 száll, ama fájdalmas vigaszban fürdik meg az, hogy Angélinet
 fivérének hagyhatja.

„André visszajön a szomorú hajlékba. Angéline sírt előbb,
 azután nem sírt többé. De az anyai szív nem képes szeretteit cserélni,
 mint a menyé; a menyé csak egyet szeretett; az anya mindakettőt”.

Mennyi tartalom az utolsó versben; mélység és finomság
 jellemzik azt, amihez sok hasonlót találhatunk Jasminnél.

A szerző egy napon a császár előtt adta elő az Ikreket Biar-
 ritzban. Midőn III. Napoleon az anyai érzés ábrázolásának ezt az
 utolsó vonását hallgatta, lelkesedéssel tapsolni kezdett és Jasmin
 magánkívül izgalmban, nem tudta magát visszatartani, hogy meg-
 köszönje felséges hallgatójának, hogy olyan jól megértette.

A deux Jumaux-ban Jasmin a testvéri szeretetet éneklí meg,
 a *Semaine d'un fils*-ben (Egy fiú hete) a fiúi ragaszkodást. E kis
 költemény Lamartinének van ajánlva.

Két gyermek imádkozik beteg atyjuknak ágyfejenél; azután
 elmennek letérdepelni az országút keresztfája előtt, és a két hang-
 ban két esdeklés cseng, mely azonban egy: „Istennek szent

anyja, kegyes szűz, küldd el angyalodat hozzánk és gyógyítsd meg a mi beteg apánkat! Anyánk újra vidám leend; és mi ketten, kegyes szent anya, mi még jobban fogunk szeretni, ha ez lehetséges, még jobban!

Szűz Mária meghallgatja Abel és Jeanne forró imáját. Az apa felépült, és egy öreg ágy négy lábú vászonboltozata alatt mindnyájan hálát rebegnek istennek. „De a szegényeknél az öröm rövid tartamú.” Vasárnap durván kijelentik az öregnek, hogy másnap újra munkába kell állnia. És a lábbadozó még igen gyenge. Óh nyomorúság! Mit fognak tenni? Fénysugár ragyog fel Abel szeméből, kis karjaiban pezseg az erő, a büszkeség pírja jelenik meg csinos vonásain. Ő helyettesíteni fogja apját, anélkül, hogy tudnának róla, ő, akit gyenge egészsége kevésbé kemény munkára rendel. És ezt a feladatot Abel a boldogság kedvtelésével végzi, de az ifjúság tapasztalatlanságával is. Mindenki csodálja, és az apa megáldja az ismeretlen barátot, aki ő érte is dolgozik, így eljön a péntek, most már elég erősnek érzi magát és elmegy a munkatelepre. Odafenn senki, mindnyájan a fal lábánál csoportosulnak, ahol borzasztó látvány izgatja őket. Erre összeszorult szívvel odafut; hiába akarják visszatartani. Megérkezik és látja fiát összezúzott tagokkal, amint lezuhant az állványról. Már ért mindent: e nemes érzésű gyermek volt, aki helyettesítette! Átöleli őt. Egy pillanatra magához tér és halkán sóhajtja: „Pallér úr! nem tudtam a hetet befejezni; de szegény anyám nevére kérem, egy hiányzó nap miatt ne bocsássa el az atyámat.”

Az atya, aki ezt hallja, mellét veri, sír és imádkozik. Abel felismeri őt, ráhajtja fejét, kezét megfogja, gyöngéden rámosolyog és meghal. „Ami Hilairt illeti, helyét fenntartották, járandóságát megtriplázták. Bár előbb tették volna! Egy reggel a bánat lecsukta szemeit; és a jó atya, akit a halál kinyújtóztatott, elment, hogy elfoglalja helyét fiának sírja mellett!”

Jasmin főműve, chef d'oeuvre-ja, amelyben jeles tulajdonságainak java feltalálható: a Marthe l'innocente vagy *Marthe la folle*. (A bolondos Márta). Az eredeti szöveg hiányában, melyet különben csak halványan lehet pótolni, Sainte-Beuve alapján adjuk a pontos méltatást, itt-ott kibővítve valamelyes idézetekkel.

Ezt a költeményt Menessier-Nodier úrhölgynek ajánlotta, megemlékezésből és hálából, mert Nodier volt az első, aki az északvidéki Franciaországgal Jasmin költészetét megismertette.

Márta szegény leány volt, aki harminc évig közjótéteményekből élt Agenben, „és akit mi, kicsiny gonosztevők, mondja a költő, félelem nélkül üldöztünk, midőn elindult, hogy megtöltse üres kosárcáját. Harminc éven át láttuk a szegény idiótát, ahogy kezét nyújtotta mindig alamizsna után. Agenben úgy mondták, midőn elhaladt: „Márta kimegy, bizonyára éhes!”

Nem tudtak semmit felőle, de azért mindenki szerette. Csupán a gyermekek, akik nem ismernek könyörületességet, akik nevetnek mindenben, ami szomorú, utána kiáltottak: „Márta, egy katonal!” és Márta, aki félt a katonáktól, gyorsan elmenekült.

Miért menekült ő? Kérdezte önmagában jaszmin, álmodozásainak egy órájában, midőn ennek a szegény lánynak a képe, még rongyaiban is szűzies kecsességgel, emlékezéseiben felmerült; és miután jól utána járt eme történeteknek, keresztül a mezőkön, „szöllőhegy és libatopp” körül, íme az, amit megtudott.

Egy napon, közel a partokhoz, melyet a Lot-folyó csókoltat a friss levegőn az ő üde és tiszta habjaival, mialatt a legények a közeli városban sorsot húztak, egy kis házacskában, elrejtve szilfák árnyában, egy fiatal lány ült gondolataiban elmélyedve: azután istenhez imádkozott, azután felállt, járt-kelt, nem tudta helyét találni. Mi baja volt? Mi bántotta?

És oly fiatal volt, oly szép; szabályos szépségével, finomságával kitűnt társnői között! vajjon mi okozta nyugtalanságát, hirtelen elsápadását? El fogod az okát találni; ezen a napon dől el sorsa együtt egy másikéval.

E pillanatban belép valaki: „Anette volt, szomszédnője. Már az első percben észre lehet venni, hogy az ő szívét bánat dűlja; hogy a baj behatolt ugyan a szívébe és mégsem vert gyökeret.* A két lány bánatáról beszél, de mindegyik a maga módján.

Anette megijedve a nagy nyugtalanságtól, melyben barátnőjét látja, azt mondja Mártának, aki kikérdezi őt és aki már olvasni véli az ő homlokán az újságot: „Még nem hallottam róla semmit; barátnóm, bátorság, íme dél van, nemsokára megtudjuk; de mért reszketsz, mint a nyárfalevél! Arcod megijeszt! ha Jakabnak menni kell, te attól talán meghalnál?”

— Nem hallottam Omég semmit, válaszolt Márta egyszerűen.

Anette vigasztalja őt. Magát állítja példának naiv és gonosz könnyedséggel mondja: „Nincs igazad! meghalni! micsoda gyerekeskedés! Én szeretem Józsefet; ha elmenne, nagyon tudnék szo-

morkodni, még néhány könnyet is tudnék ejteni; de bármennyire szeretem is, várnék rá, anélkül, hogy meghalnék. Egy fiú sem hal meg egy lányért és igazuk van; nagyon is igazuk, *senki sem vesz többet, mint az, aki eltávozik.*”

Mily egyszerű szavak és mégis telve költészettel!

Hogy elhajtsák nyugtalanságukat, hogy elfelejtsék bánatukat* bár mindig azzal foglalkoznak, a két fiatal lány kártyát húz. Ez a játék bájjal és élénkséggel van megírva. A babona természet után van festve. A két fiatal lány, a szerető és a könnyed felfogású, ugyanazon érdeklődést hoz a játékhoz, ugyanazon kíváncsiságot, de ugyanazon rettegést is. „Elnémult a két ajak; a négy szem nevetve vagy megijedve figyeli az ujjak mozdulatait.” Minden jól ment; a kártyák jót mutattak, úgyszólván minden pique kint volt, midőn az utolsó kártya következik; megjelenik a fatális pique dáma, Márta felkiált: *szerecsétlenség!*

Abban a pillanatban felhangzik a dobpergés és a sípok jelentik a fiúk vidám visszatértét, azoknak a fiúknak a szabadulását, akik jó számokat húztak. Melyike a két lánynak fogja előbb felismerni azt, akit szeret? A könnyelműbb, a kevésbé szerelmes, Anette az, aki felismeri Józsefet a sorstól kegyeltek között. Jakab a hármasszámot húzza és el kell mennie. Két héttel később Anette, aki pedig megvigasztalódna, férjhez ment jegyeséhez. Jakab sírva búcsúzik el Mártától.

Jakabnak nincs se apja, se anyja; nincsen senkije a világon, csak ő, aki szereti. Megígéri, hogy ha túléli a háborút, akkor Mártának fogja szentelni életét.

Május hava újra visszatért; mint délszaki költő, Jasmin bájosan leírja. Az általános vígasság és énekek közepette csak egy szelíd hang panaszkodik, Mártáé, aki ezen elragadó panaszdalnak ad kifejezést:

„A fecskék visszatértek, az én kettőmet odafenn látom a fészekben. Őket nem választotta el senki, mint más kettőt! Ők leszállanak, íme itt vannak; majdnem fejem felett repdesnek. Milyen ragyogók és kedvesek! Még mindig nyakukon van a szalag, melyet Jakab névnapomon kötött a nyakukra, midőn csipkedni kezdték kezünkben az arany legyecskéket, a melyeket mi összefogdostunk.

„Ugy szerették Jakabot. Ahol ülök, már keresik szemeikkel. Oh! már keringhettek székem körül, nincs ott már Jakab, szegény

madarak! Egyedül én siratom, aki barátnők nélkül ülök itt; a barátság unja a könnyeket. Csak ti maradjatok meg nekem. Szobám a napra nyílik; én mindent megteszek, hogy ragaszkodjatok hozzám. Maradjatok, madárcák, titeket annyira szeretett Jakab; nekem égető szükség, hogy róla beszéljek! „Ők egy cseppet sem bolondosak; úgy tartják magukat, mintha éreznék, hogy ez jót tesz nekem; egymást dédelgetik, szegény állatkák! Szeressétek egymást mindig, boldogságtok tetszik nekem. Én szeretem őket, mert ők hívek hozzám, és Jakab hasonlít hozzájuk. Óh! hogy hü-e, igen Jakab hű; de senki sem öli meg a fecskéket és az emberek megölik egymást!

„De miért nem ír többé? Én istenem! Ki tudja hol van ő? Úgy érzem, hogy egyszer csak jönnek és mondják: „ő meghalt!” Mindig reszketek. Ez a félelem összeszorítja a szívemet. Boldogságos szűz, végy innen magadhoz, mert a sír láza éget engem és én elhamvadok. És mégis, szent anyja istennek, szeretnék élni, ha Jakab él.

„Hol vagytok, ti kedves fecskék? Óh! nagyon erősen panaszodom és én megijesztettelek benneteket. Hozzatok nekem szerencsét! Szálljatok napsugaras ablakomra! Csak halkán fogok sóhajtozni, hogy mellettem maradjatok. Maradjatok madárcák, kiket annyira szeretett Jakab; annyira szükséges az nekem, hogy róla beszéljek!”

A szegény Márta folytatja panaszdalát és tovább társalog a fecskékkel. De hát életereje fogy, lassan gyötri a láz; haldoklik és nemsokára a lelkész a templomban mindnyájuk imájába ajánlja. Ekkor történt, hogy egy jótékony nagybátyja megsejti kínjainak okát és egy szót mond neki ágya fejénél, mely visszaadja egészségét. Ez a rokon megértette, hogy Jakabról van szó. Eladja szüllejét és ezzel az alappal, ha Márta meggyógyul és dolgozik, gyorsan együtt lesz az összeg, amivel meg lehet váltani Jakabot, a katona szabadságolását. Márta reménykedik, újraéled, dolgozik; de a nagybátya meghal. Ő azonban nem veszi el bátorságát. Eladja házát és könnyedén mint a fűrj, szalad a plébánoshoz, hogy átadja a megkívánt teljes összeget.

„Plébános úr, mondja neki Márta térdeire bocsátkozva, én elhoztam önnek mindenemet, amim van. Most már írhat utána. Vásárolja meg elbocsáttatását, hiszen ön oly jó hozzám. Ne mondja meg neki, ki menti meg; Óh! azonnal ki fogja ő találni. Ne

nevezzen még meg és ne gondoljon velem; bennem elég erő van és dolgozni fogok, hogy megéljek. Könyörületesség, plébános úr, könyörületesség! adja vissza őt nekem.”

A harmadik rész kezdődik. Most már csak fel kell találni Jakabot. Ez nem volt könnyű dolog a nagy háborúk alatt. A falusi pap sok dolgot tud az ő nyájáról; ő olvas a szívekben. Egy bűnös kerüli őt, ő tudja azt, de meg fogja őt keresni. „És paplakának mélyéből az ég szolgája jobban tudja fölfedezni a bűnt, az alattomos gondolatot, mint a névtelen, katona magát elrejtteni egy hadsereg tömegében és aki három év óta nem írt.” Azonban e derék lelkész végére fog járni az ügynek.

Addig is, Márta, szegényen, de már félig boldogan és bizakodva dolgozik. Éjjel-nappal dolgozik, hogy pótolja, amit adott, amennyire csak bírja, hogy újra adhasson. Megható tettének híre elterjedt a tanyákon; a környéken mindenki belé szeretett: „Éjszaka a sok szerenád, ajtáját virágfüzérékkel szegélyezték, és nappal válogatott ajándékokat hoztak a lányok, akik ügyétől elragadtatva barátságos arccal vették körül.” Különösen Anette vezette a jó fiatalságot. Röviden, már úgy tekintették Mártát, mint jegyest, mint egy férjhezmentet, midőn egy napon, egy vasárnap reggel, a plébános megjelent a mise után, papirossal kezében. Jakabnak egy levele ez; megtalálták őt, már szabad, a következő vasárnap megfog jelenni. Tegyük hozzá, hogy Jakab nem jött rá, hogy honnan jött ez a nem remélt jótétemény. Szegény gyerek volt, sőt talált gyermek, olyanokat gondolt, hogy végre az anyja megismertette magát. Ő tehát megfog jönni és egy csapásra megtud mindent; élvezni fogja egyszerre az egész szerencsés fordulatot.

Elmúlik a nyolc nap; eljött a következő vasárnap. A mise után látni kell az összegyülekezett falut, mintha egy nagy urat várnának, és Márta, a tisztahomlokú leány, a vén lelkész mellett; mindnyájan mosolygósan és elhelyezkedve álltak az út bejáratánál. Az egész kép, a nagy útvonal egész hosszában elvonul előtted:

„Semmi a közepén, semmi a végén eme végtelen hosszú fasornak, semmi, csak az árny vetődik néha rája, szétszakítva darabokra a besugárzó napot. Egyszerre egy fekete pont nagyobbodik a liget végén; mozogni kezd. Két ember, két katona. A nagyobbik, ez ő! Milyen jól lép! A hadseregben még nőtt. És ketten mindjobban előrejönnek. A másik, ki ő? Mintha asszonynak nézne ki. Eh, igen, azok közül való; egy idegen. Milyen szép, kecses!

markotányosnőnek van öltözve. Egy asszony, istenem! Jakabbal? Hova tart ugyan?

„Márta szemeit rájuk függeszti, szomorú, mint a halál; maga a pap és az egész kíséret, mind reszketnek, mind némák; ők ketten mindjobban előrejönnek. íme már csak húsz lépésre vannak, nevető arccal, egészen elfúlva. De mi lesz most? Jakab szenvedni látszik, észrevette Mártát, szégyenkezett, megállt. A lelkész nem tartja magát többé vissza; hatalmas hangjával, melytől megborzad a bűn, felkiált: „Jakab, ki ez a nő?” És mint egy gonosztevő, Jakab lehajtotta fejét: „Az enyém, plébános úr. az enyém. Én megházasodtam”, mondja. Egy női sikoly hallatszik. A lelkész megfordul.

Ez a sikoltás — érezhető — hogy Mártáé. De nem kell hinni, hogy sír, vagy sóhajtozik. A szegény lány, graciózan ránézett Jakabra és merev pillantások után kacagásba tört ki, görcsös kacagásba. Megőrült. Nem fog meggyógyulni többé soha.

E nagy költemények után említsük még meg *Françonette-i*, mely afféle Calas eset, jó kimenetellel; a hősnőt a féltékeny vetélytárs, Marcel hugenotta hírbe keveri, mivel ő Pascalt választja; az anya panaszai meghatják Marcelt, aki bevallja, hogy az eretnokség és boszorkányság vádját ő eszelte ki, mire ezek elkerülik a fenyegető tűzhalált. Ebben jelenik meg az agenais patois (az ageni nyelvjárás) a legnagyobb tisztaságában, ahova Jasmin zsenije a szókincsét fejlesztette. „Naptárainkban, mondja Jasmin, hiányzik egy mártírnak neve, aki sokat szenvedett; ez a Szent Poézis. Az emberek mindennap megsértik, túlterhelve azt hamis ékességekkel. *Krinolinizálták* őt. De ne higgyétek, hogy én leakarom szállítani, rongyokkal fedni; egyszerű akarok lenni mint hétfő, kedd, szerda és ünnepélyes, mint húsvét.”

A nép az különösen, akinek számára ír, a vidék igazi népe számára, amely még nincs megrontva a politika, a szabad gondolkodás által; ő nagyon jól ismeri azok szíve dobbanását!

„A nép az én szerelmem, bölcsője, az én egem, az én keretem, a mindenségem, a glóbusom; ismerem azt kívül-belül, ismerem, mint magamat. A nép az én falusi múzsám uralkodója; ő bennem tükrözi magát és én benne tükröződöm.

„Ebben az oly régi világban, a nép az idősebb; a szent költészetben egészen ragyogó. Ő egyszerű és szép; tegyétek valóban igazzá. Aranyművesek, ha a tú aranyból van, ne rakjátok azt ki gyönggyel is. Miért legyen az tudós, mint egy könyv. Csak

saját szellemével ékesítsétek; van az bőven neki! Aki nagyon cicomázni akarja a szépséget, csak kissebbíti azt; aki virággal akarja halmozni, az árnyat vet virágjára.”

A máig még kiadatlan levelezéséből alkalmam volt kilencet látni, melyeket mademoiselle Thérèse R.-hez intézett Toulouseba és ezekből egyrészt látható, hogy ez az egyszerű ember, mily felesleges tökéletességgel sajátította el az uralkodó francia nyelvet, másrészt hírt ad az ő csodálatos peregrinációiról, melyek éppoly díszére válnak az ő költői tehetségének, mint jó szívének, sikerteljes fellépésének és jellemének.

R. kisasszony kitűnő régi családból származott. Ő sajátkezű leveleket mutathat fel IV. Henriktől, melyben megköszöni az ősei-nek teljesített jó szolgálatokat, ama királyi közvetlenséggel, melyet a beárni a leghívebb és legkedvesebb bajtársai számára tartogatott. A hárfa ekkor divatban volt és Teréz kisasszony azon fényesen játszott. Jasmint első látogatásai alkalmából Toulouseban kísérni szokta hangszerén, midőn ez a szegények javára fellépett. Ekkor még briliáns anyagi viszonyok között volt. Szerencsétlen események atyját, aki bankár volt, tönkretették, csak becsülete maradt érintetlen. A hitelezők az akkori jog szerint börtönbe vethették, mire leánya visszaemlékezve egykori sikerekre, megkérte Jasmint, hogy hangversenyeket rendezzenek, melyek úgy a Dél nagyvárosaiban, mint Spanyolországban teljesen sikerültek, az utóbbiban megszerezve a főváros és a királyi udvar szimpátiáit. Egyik levélből a következő részeket közöljük:

„Agen, 1844 márc. 3.

Kell, hogy halottnak higgyen, kedves kisasszony. De éppenséggel nem vagyok az; még élek. Csupán tíz napig szunyadoztam. A Garonne jött felkelteni. Két napig időzött a szobámban, hosszú folyosómon üvöltött,- elvitte két ablakredőmet; jeges frissége torkomnak hűlést szerzett. És mindezt kétségkívül azért, hogy megbüntessen, hogy énekeltem: „Nouvelle Garonne, sa jeune soeur.” Most zúgva vonul vissza. A meghülés március 21-éig el fog tűnni és én csatlakozhatom újra nagy és szent művéhez, ha gondolja, hogy hasznára lehetek Toulouseban.”

„Thérèse, őszintén, ezt nem hittem volna; én ott annyiszor és oly szívesen jelentem meg! De önnek hiszek; sőt megvallom, jól esik nekem önnek hinnem.”

-----és tovább;

Beszéljünk egy ügyről, melyről úgy gondoltam, hogy értesíteni fogom Toulouseban, ha remélhettem volna, hogy több idő áll rendelkezésemre. Midőn Madame de Vivenshoz mentem, találkoztam Brécy úrral, aki építész Montaubanban. Szerencsét kívánt perigordi sikereimhez és azokhoz, melyeket éppen arattunk a délen, és részvételemet kérte ama szerencsétlen művészhölgy számára, akiről ön nekem beszélt. Azt mondta, hogy a műkedvelők Montaubanban írni fognak nekem, hogy csatlakozzam hozzájuk a nagy hangversenyben, melyet javára adni fognak. Ön említette nekem e városokat: Castres, Alby, Montpellier, Perpignan, de Montauban-ról nem volt szó. Én különben tudtam, hogy ön ott megjelent. Nem gondoltam arra, hogy ez megzavarhatná útitervét és megígértem. Azóta megkaptam a jelzett levelet, az öné előtt és lekötöttem magamat. De egy vesztett városért kettőt nyertünk.

„És nincs-e itt Cahors? Meg fogom önnek súgni, hogy számos úr ezen városból sokszor, sokszor fölszólított, hogy oda jöjjenek. Az alkalom hiányzott; miért nem mozdíthatná elő annak születését? Majd meglátjuk! Egyelőre tartsuk magunkat Toulousehoz, mely több mint elégséges.

„Azt hittem, hogy több időt fog nekem juttatni ezen hangversenyhez, de végre is íme itt vagyok. Halassza el csupán» amennyire lehet és írja nekem aztán: „Induljon!”

„A mi művészi körünk itt óriási feltűnést keltett. Ön tudja, hogy itt mennyire szeretik és csodálják. A hírlapírók mindenáron közzétenni kívánták az ön levelét. *Escribes, doumayzèlo, coumo mitziqiias!* (Úgy ír a kisasszony, mint a zene.) Mindenki tudja kívülről.

„Tegnapelőtt írtam M. Fabregat-nak. Néhány nap múlva írok az igen szeretetreméltó és az igen affektuózus Depeyroux-családnak, kiket nagyon szeretnék Toulouseban meglátogatni, ha majd ott leszek. Ha nekik írni fog, szíveskedjék a szép énekest megkérni, hogy keressen föl bennünket, és ha nem tudna mindannyiunkat meglátogatni, úgy hasson oda, hogy találjon, amit annyira megérdemel és amit ő nem keres: egy asszonyt!

„A propos asszonyok és megbabonázó asszonyok, ha Toulouse-ra gondolok ., óh: *bondiou!*

„Őszinte ragaszkodással ön és édes anyja iránt és számos üdvözetekkel. Szívből köszönti mindkettőjüket „*Jasmin.*”

Egészen gall szellemű ama levél, melyet madame Louis Weillnek ír 1845-ben Parisba, melyben újonnan szerzett kis

„birtokát” írja le, mely húsz évi fáradozásainak gyümölcse és „A Papillote”-nak keresztelt el.

Ez a költő és ez a birtokos amennyire képes volt vidáman önzetlen lenni, alkalomadtán tudta jogait is kitartóan megvédelmezni, ami az itt közölt levélből is kitűnik, melyet egy tréfás esemény alkalmából a miniszterhez intézett:

„Miniszter úr, van szerencsém önnek előterjeszteni, hogy 1847 augusztus havában, midőn Épernayben tartózkodó fiamat látogattam meg, meghívtam egy falusi ünnepélyre Avize környékén. Az asztaltársak igen számosan jelentek meg és úgyszólván mind vadászberek voltak. A puska lévén a nap megkülönböztető jelvénye, ezért egyet én is vállamra vettem; de mivel életemben soha sem vadásztam, sem vadásztáska, sem lőszer nem volt nálam. Mit is csináltam volna velők?

„A szabadban elköltött villásreggeli után a gyülekezet szétoszlott; és én, akinek ugyanazon este utolsóelőtti előadásomat kellett megtartanom egy épernayi előkelő házban, engedve házi démonomnak, cserkészni mentem és eltévedtem. Puskámat vállamon felejtve rímeket kerestem és nem foglyokat.

„Két óra felé egy vágásban haladtam, midőn két erdőkerülő meglepett és brutális módon le akart fegyverezni. Előbb megmutattam nekik pihenő állapotban levő puskámat a vállamon, mely azt nem hagyta el és nem is fogja elhagyni a mai napon. Mondtam nekik, hogy nem vagyok vadász és hogy csak dalokat zsákmányolok és nem szalonkákat. Kétségkívül nem értettek meg; azt hitték, hogy misztifikálni akarom őket, helytelen és sértő szavakkal illettek, melyeket méltósággal kellett eltűrnöm, anélkül, hogy szidalmazzam őket. Ez a jelenet feltűnést keltett a vidéken, ahol egy hónap óta látogattak és ünnepeltek engemet. Mindenki ezt vidám oldaláról vette; magam szintén; és én megígértem nekik, hogy az ügyről egy dalocska fog regélni.

„De a következő december 4-én, a hosszú provencei körútam alatt, feleségem a városi adóhivataltól felszólítást kapott, hogy fizessen 165 franknyi összeget, minek megfizetésére az előző szeptember hó 25-én az épernayi tribunal által elítéltettem.

Büntetés: 100 frank

Puska: 50 frank.

Költség: 15 frank 40 c.

Összeg: 165 frank 40 c.

„Bebizonyult, hogy fiam nagyon hibázott, midőn nem értesített a hely és időről; ezen igaztalan következményekről, valóban igaztalanokról. Ha megkerestek volna állandó tartózkodáshelyemen, Agenben, tudtam volna magamat megfelelő módon védelmezni és olyan tényeket felsorolni, melyeket csak én ismerhettem. De nem tudtam semmit és most távol voltam.

„M. Calvet, királyi ügyész, átírt az épernayi kartársának, aki azt válaszolta, hogy a bírák szigorúbbaknak mutatták magukat, mint ahogy ő hitte; hogy ilyen körülmények között most már csak egy eszköz áll rendelkezésre, magához a miniszter úrhoz fellebbezni (akkor M. Dumon, kegyes pártfogóm), hogy halasztást lehessen nyerni a büntetés és a puskáért az 50 frankot illetőleg; és hogy megvan győződve, hogy ezen indokolt kérelem teljes sikert fog aratni, tekintve a kitűnő Jasminnek elismert jellemét (a levél szavai); és ha Ő Excellenciájától ezen tárgyban véleményadásra szállíthatnék fel, nem tudna mást — az igazságnak megfelelőleg — mint kedvező véleményt adni.

„Az adótárnok úr megígérte, hogy megvárja a visszatértemet, de a költői és egyben emberbaráti körútam február 28-ig húzódik és Marseillet csak március 1-én hagyom el. Megérkezésem alkalmával fordulhatnék M. Garnier-Pagès jóindulatához, akit szerencsés voltam fogadhatni 1847-ben kicsiny műtermemben; de a köztársaság felújulása és mindazokután, ami abból következett, azt tanácsolták, hogy ne újítsam fel ezt az ügyet, mely természetesen elaludt, és nem volt semmi következménye.

„De íme Miniszter Úr, az adótárnok úr ma egy új és váratlan fizetési meghagyást kézbesített ki. Ezért apellálok az Ön jóindulatú igazságérzetére, hogy feloldja ezen legigazságtalanabb ítéletet, mely valaha hozatott!

„Ha valamely gonoszindulatú féltékeny, mert a legkisebb költőnek is vannak irigyei, hamis tanúságtétellel idáig juttatta az ügyet, úgy nagyon rossz cselekedetet műveit; mert csak nagyon összehúзва magamat, tudnám a 165 frankot megfizetni. Őszintén bevallom, minden büszkeség és álszégyen nélkül, hogy az, aki 14 év óta csak a bölcsődék, menhelyek, templomok és a szegények számára prédikál, nem volt képes vagyont szerezni. Az 1000 frank évdíj, mellyel Villemain úr (közökt. miniszter) múzsámat megtiszteli, éppen hogy elég, hogy kettős küldetésemnek eleget tegyek. Ha a kivetés nem töröltetik, kell hogy beletörődjem; de kérdem

Miniszter Úr, helyes-e múzsámat arra kényszeríteni, hogy az adótárnok úr követelésének javára estélyt rendezzenek? Az Ön jóindulata, remélem, meg fog engem kímélni, hogy ezen prózai szenvedést elviseljem; másokért dalolni azonban nagyon szívesen”.

Méltóztassék előre is fogadni hálás érzelmeim kifejezését, mellyel vagyok Miniszter Úr,

Agen, 1849 július hó 18-án

Jasmin Jakab.

BARCELONA.

Miután elhelyezkedtünk a Hôtel de Francéban és rendbe-
szedtük magunkat, kicseréltük az éjszakai acheroni utazásban
kegyetlenül összeázott ruháinkat, melyeket aztán a hűvös reggeli
szellő a bőrünkön szárított meg, elindultunk a szokásos ismerke-
désre, a városi felfedező utunkra. A főútóér a Rambla, mely abban
különbözik az Andrásy-úttól, vagy a Nevszki Prospekttől, hogy
antik házai nem parancsszóra épültek, hanem az események fona-
lán régi időkben keletkeztek és a 120 méter magas Kolumbus
szobortól a Paseo Colon-on, végig metszi a várost és a következő
részeket mutatja: Rambla Bolar, Rambla Flores, Rambla del Centro,
Rambla Canaletas, Rambla Capuchinos, Rambla Cataluna, Rambla
Estudios, Rambla Prat G., Rambla Prat-Horta, Rambla S. José,
Rambla Sta Mónica. Folytatólag a fogaskerekű a Tibidabo hegyre
vezet, honnan páratlan szép kilátás nyílik a Földközi tengerre,
melynek Barcelona a legnagyobb kikötője és hogy úgy mondjuk
terrassza a tengernek. Szállónktól húsz lépésnyire a *Correo-Catalan*
szerkesztősége, melynek homlokzatára óriási vászon volt kifeszítve,
azon nagy betűkkel a legújabb hírek, hogy alnémeteket Lüttichnél
visszaverték, stb. és aztán ez így ment napról-napra, hogy a né-
meteket visszaverték, de más hírek közt, hogy hol vannak, abból
szépen meglehetett állapítani, hogy előre mentek, míg egyszerre
Brüsszelben voltak. így mikor a rikkancs nagyhangosan kínálta az
El Noticiero legfrissebb kiadását:

„Los Alemanc rechezados”, mondd csak tovább gyerek,
ios alemanes en Liecha, los alemanes en Bruxellas, visszaverték
a németeket ugyebár, de már Lüttichben vannak, már Brüsszelben!
A szállóban már ott találtuk cettei német útítársainkat; elbeszéltek,

hogy merre jártak, mit végeztek, elmondták a háborús híreket, mert itt lehetett már valamit megtudni. Cetteben más volt a helyzet; a párisi lapok későn érkeztek, különben is, mint egy jelzőra össze-vissza hazudoztak; a nagy déli városok újságjai megérkeztek ugyan, de mikor én 3-án Cetteben reggel ellátogattam rendes dohánytőzsdémbe, már csak a pusztulás szomorú jelei fogadtak. A tulajdonosnő elbeszélte, hogy a tömeg korán reggel körülvette, betörte az üvegtáblákat, kiragadta az újságlapokat és ő már volt is a városházán a kárt bejelenteni; újság azonban már nincs. Másnapra terveztük a pénzváltást, a konzulátus felkeresését és a tájékozódást a hazautazás céljából.

Reggel kinézek, tiszta-e a ruha, a cipő. Hát úgy volt, ahogy este kivettem. Nagy csengetés; csak sokára mozog egy fiú: mozo cepille usted mi ropa, zapato; fiú kefélje ki a ruhámat, cipőmet. Hosszú várakozás. Csengetés. Kinézek, a ruha rendben van, de a cipő úgy, ahogy volt. Gondoltam, talán nem elég előkelően fejeztem ki magamat, újra megszólítottam: mozo haga usted el favor, cepille mi zapato; legyen oly kegyes megpucoválni a cipellőimet. Izzadtam mire ezt összehoztam, persze könnyebb Cervantesi fordítani, vagy az újságban böngészni, mint beszélni. A ház úrnőjével már jobban tudtam magamat megértetni, toulouse-i volt. Azt mondta, hogy itt nem szokás cipőt tisztítani, mindenki az utcán tisztíttatja; a fiúk ott lovagolnak a vendéglők és kávéházak előtt és aki kívánja, felrakja a lábait kis székére, amelyet magával cipel és tükörfényesre keféli. Az már más, így értem, a mozó vagy a chica (csika, cselédleány) csak a gazdája cipőit tisztítja és lealázónak veszi, ha másét is kellene. Külön e célra való boltok vannak az utcára; az ember belép, kényelmesen leül, kinyújtja a lábait, e célnak szolgáló szerszámra és átesik a művelten. Még jó, hogy Barcelonában nincs por, két-három napig is lehet a cipőt úgy hordani.

A Ramblán bank bank mellett van, de mi legsikeresebbnek tartottuk felkeresni a Banco Alemán Transatlanticot a Ramblába torkolló Plaza Cataluna 19. sz. alatt. Némi tapogatózás után megpillantjuk a Tengerentúli Német-Bank hatalmas homlokzatát. Egy középkorú úr állott a bejáratban és várakozni látszott. Határozatlan fellépésünkből látta, hogy nem vagyunk odavalósiak. Megszólított.

— Önök osztrákok?¹

— Nem, magyarok.

— Szívesen állok szolgálatukra, én német vagyok, mit keresnek a bankban?

— Első sorban pénzt akarunk spanyolra beváltani, aztán a konzulátust felkeresni, és ahogy lehet elutazni.

Hát próbáljuk meg, mondja németem, én is az igazgatóra várok, bankszámlám van itt és néhány svájci munkásomat behívták, azokat küldöm 6-án haza, és illetményeiket itt adom ki; nekem különben rövidárú és csipkegyáram van itt, nevem H. Hambuch, lakom Calle Balmes, 47. szám alatt és most nézzünk a pénz után.

Egyik rács elé léptünk, ahol jelezve volt a pénzváltás és kérdeztük a bent dolgozó ifjú bank hatalmasságot, hogy hány pesetát fizet 100 koronáért.

Hebegni kezdett, hogy nem lehet, hogy az igazgatóhoz kell fordulni stb. Hambuch úr közbevetette magát, de gránitba harapott. Megjött az igazgató, Hambuch úr hamar boldogult, betéte spanyol pénz volt, hát fizettek; emberei ott várták, hamar elintézte őket. Most jöttünk mi; az igazgató összedugta a fejét a törzsfőnökkel és megállapította, hogy osztrák-magyar pénzt nem lehet beváltani, patrónusom beleavatkozott, beszélt, ágált, erőszakoskodott, nem használt semmit, azt mondták, hogy táviratilag utasítva lettek, hogy nem válthatják be a magyar pénzt.

— Gyerünk, mondja Hambuch úr, majd beszélünk magánbankkal. Befordultunk a Ramblára és mindjárt volt egy tucat egymás mellett. Az elsőben megkezdtük az előcsatározást. Előbb hallani sem akart a dologról, aztán végre nagy kegyesen rászánta magát, hogy bevált 50 koronát, — és mennyit ad érte, kérdeztem, — 37 peseta 50 centimót vagyis $\frac{1}{4}$ -ét levonja, mert tudnivaló, hogy a peseta névértéke egyenlő a frankéval, de a háború előtt mindig alatta jegyzett, a frank pedig kevesebbet ért, mint a korona és most....

— Uram mondom neki, mi még nem veszítettük el a háborút és a pénzemért megdolgoztam; nyújtsa csak vissza a lila bankjegyemet. Azután magyarul folytatva elkövettem néhány minősített becsületsértést. Nagyon indignálódva voltam. Feleségem azt mondta, hogy olyan hangosan beszéltem, hogy félt, hogy le fognak csukni. Megnyugtattam, hogy nincs Spanyolországnak akkora szárazföldi hadserege. Fő az önbizalom. Mondom Hambuch úrnak, gyerünk innen egy harmadik bankba, meglátja, hogy lesz pénz, de itt már

rossz a levegő. Belépünk egy harmadik bankba. Papírpénz nem kell, jó, tudjuk. — De ezt csak elfogadja és két hazai 20 koronás aranyat dobok a márványra, ez csak jó lesz?

— Igen ez rendben van és leolvas 42 pesetát, tehát parin felül. Aranyat szívesen látnak, a magukéhoz úgyis csak ritkán van szerencsájük, mert saját aranyaik többnyire a délamerikai államokban keringenek. Volt még 55 lirám papírban, még Olaszországból hoztam Cettebe; semleges pénz lévén, szintén azon megtiszteltetésben részesült, hogy akadálytalanul beváltatott.

— Egyelőre nem halunk éhen, mondám hűséges kísérműnek és indultunk a Diputacion, 302. szám alá, ahol a Consulado de Austró-Hungria volt. Itt egyszerre magyar szellem, magyar hangulat vett körül. A főkonzul, Szentmiklóssyjenő úr, a titkárral. Széli György úrral beszélt, midőn bemutatkoztam. A főkonzul úr nagy érdeklődéssel hallgatta úti élményeinket, átvette iratainkat, aztán láttamozta útlevelünket a szokásos díjak mérséklésével. Következett a nagy perc.

— Főkonzul úr, kérem, a *Villena* 6-án indul Genuába, ahogy Hambuch úr mondja, aki mögöttem állt, nekem pedig csak hazai pénzem van.

— Beváltásra ugyan nincsen alapom, de a magaméból adok, amennyit lehet, mennyire volna szükség?

— Két jegy 200 peseta, jól felment az ára; a főkonzul úr szó nélkül beváltott két 100-as bankjegyet al pari. Így már volt pénz hajójegyre, hotelszámlára és miegyébre. Indulunk a Paseo-Colonra, mely a kikötő mentén húzódott el, ahol meg a hajóirodák érték egymást.

A Plaza Caralunán várták kísérműnk svájci emberei, onnan még jó nagy út volt a Paseo Colonra. Ottan aztán megváltottuk jegyeinket, elbúcsúztunk Hambuch úrtól, címét följegyeztük, hogy majd hazuról írunk neki és visszatértünk a szállóba, pihentünk és örültünk ama gondolatnak, hogy íme, minden jóra fordul és mégis hazakerülünk.

Másnap vidáman keltünk, jól esett a pihenés, az ellátás is jó és bőséges volt, mint Spanyolországban mindenütt. A szállóval szemben egy kis templom volt, régi és ízléssel épült. Beléptünk. Sötét volt; csak az oltárról kalauzolt egy pislogó mécs, mely segített helyet találni. Rövid fohász után mentünk. Fényes napsugárban úszott a Rambla. Gyönyörű látványt nyújtott teljes moz-

galmasságában. A délszaki virágok helikoni dicsőségben egész kertet képeztek, mindenütt virágfakadás, virulás. Fájó szívvel emlékeztem vissza a párisi Ascension ünnepére, augusztus hó 15-ére; előtte való délután már megtelt a Szajnahíd pompás virágokkal, a kis kétfogatú kocsikon kertészek jöttek, akik kirakták illatos cserepeiket; a járókelők egymásután magukhoz váltották a cserepeket és vitték haza családi szentélyükbe. Másnap az ünnep a St.-Sévérin-templomban, a Quartier Latinben milyen intim, milyen kedves; a fehérruhás lányok, akik apró szentelt kalácsot vittek körül fehér kendővel letakart kosárákban, aztán a Notre Dame . . . Óh te gögös felfuvalkodott nép! . . .

A Ramblán virágok között mindenütt subtropikus és forróövi madárkák csicseregtek kalitkáikban. Szinpompájukat a papagályok és kakaduk hada erősítette, itt-ott majmok és egyéb néha ritka állatok a tengerentúlról.

Két oldalt a járdán és ezek között a lüktető élet; a villanyos közvetlen a járda mellett. A bankok és nagykereskedőházak között biztosító társulatok és kir. hajótársaságok irodái. Az úttesten újságáros kioszkok; kerestük a francia lapokat. Nincs, nem jöttek meg. Kérdőszökődeinkre utasítottak a Librairie Française-be; ott sem volt, nem eresztették át a határon, ott vesztegelnek. Mikor jöhetnek meg? Nem tudják. A kioszkokban spanyol lapok, szépek az illusztráltak, a Diario, az A. B. C. De igen díszesek, ízlésesek az illusztrált heti folyóiratok. Az Actualidad, a Mundo-Gráfico stb. nekem úgy tetszett, hogy ez az ipar fejlettebb itt, mint bármely más fővárosban, Európában. Összevásároltunk egy csomó spanyol és katalán újságot és silabizáltunk. Otthon bejelentettük, hogy másnap utazunk és legyen kocsis, mert itt ez nem oly egyszerű, mint másutt, itt nem cserkészik a kocsis, meg kell rendelni a tulajdonosnál.

Másnap nagy büszkén helyet foglaltunk a kocsiban, adieu Hôtel de France! Már a kikötőben jártunk; árboc árboc mellett, a kocsis kérdi merre van a hajónk? Mi bizony nem tudtuk; azt sem tudtuk, hogy ezt lehet nemtudni, náluk ez nem úgy van, hogy a kocsis tud mindent, megkérdezett néhány embert és végre odatalált az óriási kikötőben. Messziről díszelgett a *Valeria* név, köröskörül tenger nép, útikésztség, kosár, koffer, óriási számban, sokan podgyászaikon ülnek, mások izgatottan tárgyalnak, szent isten, baj van, — mi az kocsis, mért nem megy előre? A kocsis

néhány szót vált egy matrózzal, aztán azt mondja — minek menjen, a hajó nem indul. — Nem indul, miért nem indul? Leugrom, odaszaladok és elolvasom a hajó hirdetési tábláján: „Ő felsége, a király rendeletéből a hajó nem szállhat tengerre.” Kérem a körülállóktól, mi történt? Azt mondják, hogy francia torpedóhajók leselkednek a kikötő előtt. E pillanatban egy nyúlánk fiatal német lép kocsinkhoz és bemutatkozik. Carl Devantier; kérdi, vajjon nem vinnék őt be a városba? De igen, csak szóljon a kocsisnak; megállapodtak és vittük vissza podgyászával együtt. Német hadköteles volt és még hatszáz társa váltott helyet a Villenára. Az úton beszélgetés indult meg köztünk, hogy hol lakunk, hogy lakunk, erre ő elmondta, hogy itt volt alkalmazásban egy frankfurti automobilgyár fiókjánál; jó dolga volt és hívott bennünket a penzióba, ahol lakott. Felvilágosításait megfelelőnek tartottuk és beleegyeztünk; időközben a hajótulajdonos helyiségéhez érkeztünk és visszakértük a pénzünket. A tulajdonos a vis majorra hivatkozva 20%-ot le akart vonni, mire az ottlevők nagy zajongásba fogtak és panaszra mentek a gouverneur-höz. Másnap akadály nélkül visszafizették pénzünket. A Rambla Castaluna 77. száma alá érkezve, a felvonón mihamar a IV-ik emeletre értünk, ahol az egész társaság nagy üdvívalgással fogadta Devantiert. Majd ránk került a sor, Senora Emilio Payerols Viuda (özvegy) de Subirachs „hamisítatlan” spanyol grandezzával fogadott és egy csinos szobát jelölt ki számunkra előszobával, melyhez számítva a két személyre szóló ellátást, napi kilenc pesetában állapodtunk meg, mond és írd kilenc peseta.

Asztaltársaságunk tíz-tizenkét személy volt, egy része állandó, egy része hosszabb-rövidebb időközökben változó. Két fekete kataloni gyáros csak étkezni járt fel; igen jó és bőséges volt az ellátás. A két kataloni sokat beszélt németországi útjukról, Kreefeld- és Elberfelddel összeköttetésben voltak. Igen sokoldalú az érintkezés Spanyol- és Németország között, Barcelonában sok vállalkozás német tőkével létesült; a villamoskocsiban, midőn először körülnéztem, hát ott látom: Berliner Elektrische Gesellschaft Mellettem ült a párisi venezuelai konzul. Tulajdonképpen festő volt; Parisban nevelkedett államköltségen, most neki is kiadták az útját, mert megbízatását visszavonták. Ismerős volt a szerb konzullal, aki különben egy becsületes barcelonai spanyol kereskedő, de rémdolgokat tudott mesélni a szerb betörésről, Györgye hősiességéről.

géről, Budapest bekövetkezendő elfoglalásáról. Az már hihetőbb volt, amit Vilmos császárról beszélt, hogy két év előtt milyen jó benyomást tett a svájciakra; Bernben nagy bankettet rendeztek tiszteletére, mindenkit elragadott szívélyességével; a venezuelai is részt vett azon, mert Svájcra is szólt meghatalmazása. Parisból jött egy kubai család. Anya, két leánya és a vő, aki elszászai ember volt és nagyban sopánkodott, hogy virágzó irodáját le kellett csuknia. Anyósa és sógornője az év egy részét náluk töltötte; olyan kubaiasan beszéltek franciául és nagyon szerették a bika- viadalokat. Hazakészültek a háború végéig, csak hajóra vártak; a jegyek egy kis vagyont emésztettek fel. Egyelőre jól érezték magukat Barcelonában, hiszen ők is spanyol eredetűek — kreolok voltak. Reggel felkerestük a táviró-hivatalt, a Ronda Universidad-on; mert most már volt állandó címünk. Az értesítés fiannak ment, hogy egészségesek vagyunk Barcelonában, stb. A szöveggel a kézben sort kellett képezni előbb az egyik kis ablaknál, ahol kiszámították a díjat, aztán a másikonál, ahol átvették a táviratot, meg a pénzt. Az egész procedúra majd egy óráig eltartott; nagyon sok volt a menekült, nagyon sok volt a sürgős távirat. Az én táviratom kitett 36 pesetát. Ez sok, gondoltam, ki tudja mit hoz a jövő. Kiálltam a sorból, újat csináltam. Ez már csak 10 peseta volt, minden szó egy peseta. Kérdeztem a postahivatalnokot, miért olyan drága az ügy. Felvilágosított, hogy Otrantón keresztül megy a távirat. Még egy szerény kérdés, megjön-e a távirat? Ő elég nyíltszívű volt megmondani, hogy erről a táviró-hivatal nem szavatol. Szép megnyugtató! Átvettem a vevényt és indulunk. Igaza volt, a távirat sohasem jött meg. A spanyol táviró szép pénzt keresett, behozta a narancskivitel, mely ott rothadt meg a fák alatt; örök kár a gyönyörű gyümölcsért.

Aztán elnéztünk a Plaza Urquinaona-ra, megnézni, hogy megy-e posta? és merre? A hirdetmény azt mondta, hogy a francia határra nem lehet levelet küldeni, nem veszik át. Tehát várjunk, míg tisztázódik a helyzet.

Visszajöttünk a német konzulátus előtt mentünk el. Ugyanazon téren van, melyen a posta, tengernép vette körül, bevoulásra jelentkezők és menekültek Franciaországból.

Barcelona valóságos egérfogó lett; a németek, magyarok, osztrákok mindenünnen, amíg lehetett Spanyolországba menekültek és Barcelonába igyekeztek, hogy Genuán át hazamehessenek;

persze miután megtörténtek a hadüzenetek, csak álútakon, ezer nehézségek között sikerült ez egyik-másiknak.

De mit csináljunk? Egész nap még sem lehet sétálni? egész nap nem lehet újságot olvasni? És azok az újságok, mennyi ellentétes hír, mennyi ellentétes vélemény.

Reggel 6 órakor lementem az újságáruló-kioszkhoz, megvettem a *La Vanguardiat*. Komoly hírlap, tárgyilagos, jobban szerettem volna egy kis melegséget; tele volt a haderők kimutatásával, az esélyek fejtegetésével, stratégiai és taktikai megfontolásokkal. Nyeltem a híreket, de döcögösen is ment kezdetben a megértés, nyolc nap múlva azonban egészen jól ment. Nehogy zavarjak a házban, az újsággal kiültem a Ramblán egy kőpadra, járókelők siettek munkába, rám vetettek egy szórakozott pillantást, aztán tovább mentek. Később jelent meg az *El-Noticiero*, ez naponta 2—3-szor hozta a legfrissebb újságokat; ez ententista volt, hozta a híreket az elutazni akaró németekről, legalább tudtuk, hogy mitől őrizkedjünk. Még néhány, inkább neutrális lapot átnéztem naponkint és mikor a szívem egészen nehéz lett, elszorult, földhöz vágtam valamennyit: jövel te madridi *Correo Espagnol*, hozzád vigaszt! Ez aztán egészen jó lap volt. Élesen tárgyalta a triple intelligence dolgait és a satellitákét. Montenegro hadat üzent Németországnak; *Correo Espagnol* kérdi tőle, vájjon repülőgépen fogja-e a hadüzenetet kézbesíteni. Az illusztrált lapok címlapjait állandóan nagy közönség vette körül a kioszkoknál. Csatajelenetek, lovassági támadások, tüzérségi felvonulás, hadvezérek arcképei, mind magukra vonták a közfigyelmet.

Egy nap megdöbbenve álltunk meg a Ramblán! Egyik kioszkban, az *Actualidad* volt kitéve. Színes címlapján az ismeretes kép; ősz királyunk térdeire bocsátkozva, fejét mellére hajtva imádkozik. Oly szomorú volt, oly fájdalmasan hatott ez a kép ránk itt a messze távolban, elszigetelve hazánktól, hogy csendesen csuklani kezdtünk, körülnéztünk tétovázva, vájjon nem figyelnek-e ránk és elmentünk.

Mennyi bánat ereszkedett le az agg király napsugaras lelkére, melyet annyi megpróbáltatás nem tudott kishitűvé tenni, mikor látni kénytelen az irigy ellenfelek sokaságát, látni, hogy mikép hull le az álarc a vélt barátok arcáról, pedig ekkor még a talián csak annyit jelentett ki, hogy nem masíroz.

A triple intelligence lapjaiban szokás lett a németeket és bennünket durva szavakkal szidalmazni. Ez már hozzátartozik a kultúrnemzetek fokozott műveltségéhez. A franciák ugyancsak értenek az új szavak préseléséhez. Paul Bourget egyik regényében, 1908-ban először olvastam e szót: „sidéré”, ezt ő gyártotta; az Académie Française nagy szótárában nincs benne. Ahogy az összefüggésből ki lehet fejteni, annyit jelent, mint a belső heves érzések hatása alatt megkövült, villámsujtott. így találkoztunk az új finom kifejezéssel: *boche*; *Allboche*. Mi lehet ez? Azt látjuk, hogy gúnynév akar lenni. Lapjaink különféle magyarázatot hoztak, de keletkezését, elterjedésének módjait, genuin sajátosságait csak a háború után lehet majd megállapítani.

De mivel a tucatból talán csak egy hiányzik, hadd álljon itt a következő saját megoldásom: *A teutonok Galliában*. Úgy 100 körül Kr. e. egy félelmetes horda tört be Németországból Galliába. Ezek a vadak útjokban mindent elpusztítottak. Az a hír járta, hogy emberhússal táplálkoznak. A foglyokat elevenen égették meg. Főnökük egy óriás volt, *Teutoboch*, aki képes volt hat egymás mellett álló lovat egy ugrással átugrani. A megrémült gallok segítségért esedeztek a rómaiaknál. Róma a vitéz Mariust küldte megmentésükre, aki Aix-nél, Provenceben (101-ben Kr. e.) a teuton hordát megsemmisítette. A gallok elfogták az óriási Teutobocht menekülésében és kiszolgáltatták Mariusnak. Ezen győzelem eredménye fényes volt. A rómaiak a Rhône egész völgyét elfoglalták. Ezeket írja egy francia középiskolai tankönyvíró.

Igaz ugyan, hogy a rómaiak foglalták el a Rhône vidékét és 50 év múlva egész Galliát és őket, a gallokat leigázták, de ilyen módon gallo-román ősokeket szereztek a franciák. Germániát Németországnak teszik meg, mert arra haragszanak 1871 óta, és ez a történetíró úgy írta meg középiskolai tankönyvét, hogy az ifjúság gyűlölettel teljék el a *teuton bochok* iránt, melyet Teutoboch nevében talál kifejezve és akik oly krudélisak, hogy emberhússal táplálkoznak, de a gallok mindig finom szalonemberek voltak; hogy a dolmen köveken isteneiknek (Tarann, Hésus, Teutas stb.) a druidák embereket áldoztak, hogy Mélac Louvois parancsára Speyben kiszóratta a császárok hamvait, elpusztította a népes városokat, még a gyümölcsfákat is kivágatta a Rajna egész vidékén, hadi érdekből, hja paraszt, az más!

Hogy mi várna a németekre, ha ők betudnának hatolni az

országba, ahhoz bomlott fantázia kellene; az orosz hordák kelet-porosországi dúlása csak tréfa ahhoz képest.

Este Devantier úr hozta a legújabb híreket a *német* clubból; vacsora után ismét kiment, hogy a reggelinél újra referálhasson. A francia konzul idegeskedett és feljelentette a német clubbot, hogy dróttalan távirója van valahol. A gouverneur kereste, de nem találta. így hallottuk, hogy a Göben és Breslau végig bombázták Algir és Bone erődéit és útnak eredtek Póla felé. De Otrantónál útjokat állták az ellenséges hadihajók, ekkor ők a genuai öböl felé tartottak, és ezt jelezték mindenünnen az ellenséges hajóknak, este elsötétített lámpákkal visszafordultak és a partok mellett haladva, kijátszották az angolok és franciák éberségét és az Adria helyett az Aigäi tengerbe fordultak be és rövidesen török zászló alatt a Dardanellákba érkeztek. (Az utóbbi részletet már Zsolnán hallottam a Göben embereitől, akik itt keresztülutazva, iskolánkat megszemlélték és egyikük ezen kalandról kérésünkre nagyérdekű előadást tartott a IV. osztályban). Aztán olyan hírek jöttek, melyek fájdalmat és bosszúságot okoztak. A franciák viselkedése a mieink ellen. Két német nevelőnő jött a határállomásról, Port-Bouból. A franciák lökdösték, letépték ruháikat és leköpdösték őket, ez még könnyű eset, mert rosszabb dolgok is történtek a nőkkel. Lyonban iparkiallítás volt; a kamara elnöke annak idején Bécsben is járt, hogy az ipari köröket meghívja és részvételüket biztosítsa: így kiállított egy bécsi kerámiai cég, akit Mme Czerny képviselt. Ez a hölgy elbeszélte nekem, hogy az utóbbi napokban helyzetük egészen kínessá vált; a háziasszonya rejtette el őt, mert a szomszédnő egy késsel kereste. Aztán összefogták mind és elvitték őket Thiersbe. Az állomásról hosszú utat kellett tenniök, míg rendeltetési helyükre érkeztek; asszonyok és gyermekek összeestek a fáradságtól és éhségtől, egy öreg úrnak nehéz bőröndjét egy fiatalabb vinni akarta, hogy segítsen az öregben, mert látta, hogy már nem bírja. Nem engedték. Aztán az étkezés, a hálóhely. Az illemhely szabadon állott az udvar végében, nem volt bedeszkázva, mindenkit fegyveres ember kísért oda, természetesen a nőket is. Hát nem volt ezerszer igaza Tisza Kálmánnak! Itt olvasom ebben a francia történetkönyvben, miután arról értekezik, hogy mikép fosztotta meg őket Anglia Egyiptom birtokától, hogyan bírta Crispi magával ragadni Bismarckot, hogy támadják meg Franciaországot: „L'Autriche ne nous ménageait guère davantage» Quelques mois

plus tard, son ministre Tisza déclarait au parlement de Pesth qu'il invitait les négociants hongrois á ne pas prendre part á l'Exposition universelle de Paris (1889) de peur d'y être volés et assassinés par les Français”. (Ausztia sem kímélt bennünket jobban. Néhány hónappal később, minisztere Tisza kijelentette a pesti parlamentben, hogy felhívta a magyar vállalkozókat, hogy ne vegyenek részt a párisi világkiállításon, nehogy meglopják és megöljék őket. (Persze úgy ír, ahogy érti).

Ha nem tudunk elutazni, mivel foglalkozunk, hogy töltjük el hasznosan időnket. Úgy gondoltuk, hogy egy hónapig várni fogunk, aztán valami foglalkozás után látunk. Hogy lelkem a nagy nyomás alól fölszabaduljon, előszedtem katalán ismereteimet és *Verdagüerbe* mélyedtem, kiről a montpellierier egyetemen állandóan van szó, épúgy, mint a provencálban Mistralról.

A katalán nyelvet Délfranciaországban beszélik Foix és Roussülon megyékben, a főváros itt Perpignan. Átlépi a Pirenäusokat és folytatja útját Barcelona és Valencián át a Baleárokig. E nagy nyelvterületen ősi nyelv a katalán, mely már a provenzállal egyidőben irodalmi jelentőségre jutott és szeretettel művelték a nagyok váraiban is; a nyelv limousin alapon áll, középhelyen a 'francia és spanyol között. Hogy mennyire fönttartotta uralmát, mutatják Barcelonában az utcajelölő táblák, melyen a fölírás spanyol, alatta katalán; néha elég komikus: fönn: Rambla Catalufia, alul: Rambla catalunya.

Jacinte Verdaguier 1845-ben született Folguerolesban, Vich mellett. Atyja kötőró és földműves volt és nem gondolhatott arra, hogy fiának klasszikus nevelést adjon, de a fiú ellenállhatatlan hivatást érzett magában a költészet és a papi pálya iránt. Első pénzével Odisseiát vette meg a vásáron. A papnevelő könyvtárában csak úgy nyelte a régi krónikákat, melyek katalán hősök tetteiről regéltek. A barcelonai Jeux Floraux-t 1865-től látogatta, ahol első zsenyéit olvasta föl a kis Cinto, melyek egész tapsvihart idéztek föl. Innen kezdve Don Mariano Aguilo támogatta őt, aki a kataián renaissance megindítója volt és itt találkozott először Mistralal, három évvel később. Ekkor betegeskedni kezdett, örökös fejfájás kínozza, az orvosok tengeri levegőt ajánlottak. Élt ekkor Barcelonában egy zseniális hajóépítő, Don Antonio Lopez, aki a spanyol kereskedelmi tengerészetet ez időben ébresztette föl szendergéséből. Ő nagyon méltányolta, kedvelte a költőt és alkalmat adott

egészsége helyreállítására. A *Guipuzcoa* hajón helyezte el őt 1875 elején; a kis vichi parasztfiú kilenc nagy utazást tett és bronz arccal jött vissza teljes egészségben. Láta Szentpétervárt, a Piramisokat, Palesztinát, Amerika őserdőségeit, hatalmas folyóit. Ő, aki eddig csak Vich síkjait és a katalán hegységeket ismerte, most meglátta a nagy Óceánt egész terjedelmében. Képzeletében fölmerült az eltűnt Atlantisz képe, melyről Plato és a régiek annyit regéltek, és állandóan foglalkoztatta, míg az *Atlantide* megszületett, mely első hosszabb költeménye volt. Tíz énekből áll, egy prológgal és epilóggal.

„Andalúzia partjain egy genuai hadihajó küzd egy velenűceivel; a löportornyot ágyúgolyó éri, a két versenytárs a tenger örvényébe sülyed; csak egy matróz menekül, aki a parton egy remetére talál. Buzgó ima után sétálva a sziklafalon a remete elmondja az antik tradíciót.

„A tűzben égő Pirenäusok alatt élt Pyrène, a Crau óriásinak legyőzője. Megérkezik Herkules, aki már csak egy haldoklót talál. „Én meghalok, monda ez, de átadom ama Spanyolország kulcsát, melyet annyira szerettem, de szabadítsd meg zsarnokától.” Herkules üldözőbe veszi az uszupátort, Géryont. Ez, hogy meglágyítsa legyőzőjét, elmondja Hesperisnek, Atlasz özvegyének történetét, aki Atlantisz uralkodónője volt és megtanítja, hogyan kellene megnyerni szívét, hogyan mutasson neki egy narancsplántát, arany gyümölcseivel, a smaragd levélzetén keresztül. Három napos menet után Herkules találkozik a királynővel, akit táncolva vesznek körül a Hesperidák. Midőn a narancsplánta után nyúl, melynek letépésében egy sárkány megakadályozni akarja. A királyné megérti, hogy e jelenet az öreg Atlasz jóslata szerint a végveszélyt jelenti. Atlasz tíz fia megesküszik Neptun templomában, hogy útját állják a görög hérosznak, de hiába, mert az isteni harag megbüntetni akarja az emberek hálátlanságát. Herkules, miután elülteti Kadixban a titokzatos narancshajtást, pörölycsapásokkal megnyitja a gibraltári tengersizorost.”

Isten így szól: „Szívemmel adva a földet a világ rajainak, mondtam nekik: „Melegedjete itt, legyetek az δ sugárkoronája; szeráfok, ringassátok itt karjaitokban bölcsődalokkal, mert itt megszületni fog az ember; az ember, a szeretetemnek szerelme.”

Aztán tovább:

„Ő én ellenem! Ő, akit a lények között legjobban sze-

rettem! Ő, akinek gondolatait tükörnek akartam, mint ahogy a csillagok meglátják magukat a tenger azúrjában, mint ahogy egy király szereti nemes arcát visszatükröztetni fiának szemeiben.” Tovább:

„Mily rosszat tettem neked tehát, Évának fia, hogy ennyire sértesz engem? Miért fröccsented te arcomat ama sárral, melyből alkottalak. Én soha meg nem szűnök téged szeretni, mért nem szűnsz meg te soha engem gyűlölni?”

„A világ még reszket, ha a vízözönre gondol; és az atlantidák már másikat provokálnak bűneikkel. De nemsokára azt, aki kitörli szívéből az én legszentebb törvényeimet, ki fogom törölni ebből a világból; a századoknak nem szabad hírt adni az eljövendő századoknak, hogy hol voltak azok az antik Atlantidák, az ő trónjuk és az ő sírhalmuk.

„Óh tenger, lépd át a homokbuckák falát, mely téged korlátok közé szorít; tűz, mely buzogsz a föld méhében, törj ki a tenger alatt; fekete fellegek rohanjatok rájuk, mint farkasok a zsákmányukra; és bosszúmnak angyala, sürgesd, indítsd meg valamennyit, hogy elnyeljék.”

A két óceán összecsap a résen, mely megnyitott; Atlantiszt elnyelik a habok, melyek zuhatagokban örvénylenek; és magukkal ragadnak, összetörnek mindent iszonyatos haragjukban. Herkules keresi Hesperist, egy egész fenyőt gyűjtve meg fáklául, Hesperis beszél a hét lányáról, akik íme elveszendők a habokban, tizenkét fiáiól, amint sziklat-sziklára halmozva, menekülnek és szembeszállnak istennel. Herkules vállára veszi a szép Hesperist és az atlantidák kódobásai ellenére magával ragadja, hogy tőle a görög héroszok faja keletkezhessek. Az új tenger öléből felemelkednek a szép görög szigetek csoportozatai és Pindaroshoz méltó nyelven himnuszt énekelnek alkotójuknak. Géryon el akarja ragadni Hesperist és összezúzni Herkulest, de ez megöli a monstrumot, míg Hesperis egy hegy csúcsáról látja Atlantiszt, az ő hazáját elsülyedni az örvényben. Herkules a gádesi földszorosra érve kivégzi Anteust, a harpiákat, a gorgókat és a stimphalidi madarakat. Az átkozódó atlantidák létrán akarják az eget megostromolni, de ez összeroskad és ők elvesznek az emelkedő habokban. Itt következik isten dicsőítése. Az angyalok hívására Spanyolország felébred és partjai körül egy új ismeretlen tengert lát áramlani. Egy titokzatos álomban látja Hesperis a

narancsfát kivirágozni. Nagy városok keletkeznek. Mindnyájuk között legjobban ragyog a győzhetetlen Barcelona. Az ismeretlen istennek egy templom emeltetett Gades szorosán és a győző annak két sziklaoszlopára e szavakat mélyíti be pörölycsapásaival: *Non plus ultra*. Semmi azon túl. Itt a világ vége.

Spanyolország ezen entusiastá leírásában van beiktatva *A ballada Majorkáról*, melynek végtelen báját semmi sem múlja felül.

Az aggastyán elbeszélése révedezővé tették a fiatal tengerészt, szemlélgeti a messze tengert és mintha egy távoli hang hívogatná, mintha egy szirénnek zöld szemei villognának rá. Más világ, más egek, más emberek tűnnek fel képzeletében. És így szól extázisban az agghoz: „Csillagoktól koronázva, a föld forog, és holnap újrászületve látni fogjuk a napot. Ha nem világít meg más országokat, akkor mit művei nyugaton? A remete most elmondja, hogy mit olvasott a régi könyvekben és hogy az ő szemei mit láttak. A sziklák között felfedezett óriási exotikus fatörzseket és az áramlat egy napon a sziklafalak aljához mosott két holttetemet, rézbőrű arccal. Kolumbus — mert ő volt az — útnak indul, mintegy löketve a csillag isten kezétől. Hiába jelentkezik Velencében, Genuában, Lissabonban, de a spanyol Izabella egy álomtól figyelmeztetve és saját zsenijénél fogva is, felajánlja ékszereit Ferdinándnak, hogy karavellákat szerelhessen fel a predestinált ember részére. Itt következik a híres *Izabella álma*, melynek légies strófái telve kecsességgel és bájjal, olyanok, mint a tej és méz keveréke, — mondják a spanyol bírálók. Íme néhány sor belőle: „Kéz a homlokon, mosolyogva, mint egy angyal, a királynő szemeit Ferdinandra függeszti és kedvesen mondja neki:

„Hajnalhasadtával egy galambról* álmodtam, szívem még most is úgy érzi, hogy ez az álom valóság volt.”

„Álmodtam, hogy megnyílt a mór Alhambra, a gyöngyök és dallamok fészke.

„Kívül a hurik bolyongtak és sóhajtoztak; a palota visszhangzott a paradicsomi dallamok hangjától „Invitálva e csodáktól, egy gazdag köpenyt hímeztem neked, midőn megpillantottam egy graciózus madarat. Aztán.....

* Allusió: Galamb — Colombe, Colon, Columbus.

„Ez a galamb az, mely hozzánk szolt, istennek küldötte; kedves férjem, mi meg fogjuk találni a szép Indiát, mely után szívem dobog.

„Íme kincsem, óh galamb, végy rajta szárnyas karavellákat; az én ékességeim violák és nefelejcssek lesznek.

„Így szolt és mint a hó, oly fehér kezeivel leszedi gyűrűit, függőit, hasonlóan az éghez, mely eloltja csillagait. Végtelen becsű más gyöngyök Izabella csillagszemeiből folynak.

„A galamb elindul, vezetettve az isteni gondviselés által, az ígéret földje felé.” A bölcs aggastyán, aki a hegy csúcsán nézi, szívét úgy érzi reszketni, mint a lyra húrját és elragadtatással mondja: „Szállj, galamb, szállj; most már meghalhatok.

Míg az Atlantide a képzelet műve volt inkább, a *Canigou* a szívé. Ez tulajdonképpen egy 2785 m. magas hegy a Rousillonban, a Vernét — les Bains híres fürdőnek völgyében veszi emelkedését és a Pirenäusok egyik legfestőibb csúcsa. A Canigou és a környező hegyvidék Verdaguernél szebben és jobban van leírva, mint akármelyik hivatásos-útleírásban. Íme a műből néhány részlet. A heves Gentil, Taillefer cerdagnei gróf fia és unokaöccse Guifrennek, a rousilloni grófnak, éppen lovaggá üttetett. „Nagybátyja felcsatolja neki az aransarkantyúkat és térdeire a kereszt jelét veti, melyre forró könnye hull. Aztán kezébe veszi a kardot, melyet az oltáron a napsugarak ragyogóvá tesznek, és körülövezi azzal Gentilt, miután előbb megcsókoltatja vele annak markolatát. Háromszor sújt a karddal a vállára; ez az utolsó sérelem, melyet a harcos megbocsát. A jelenlevő szerzetes mondja: „A kard egy kereszt; vele harcolj és légy győzedelmes, mint Jézus Krisztus. Szívből szeresd e szép hitvestársat, melyet életben és halálban semmi sem szakítson el oldaladról.

De éppúgy semmi sem törölheti ki emlékeiből Jazt, hogy gondoljon Griseldára, álmainak derék és szűzies jegyesére. A vígasság között egyszerre borzasztó zaj keletkezik. A mórok betörték. Gentil az előhaddal figyel a hegységben, mely egy gigantikus magnolia benyomását teszi, amint fehér szirmai megnyílnak. „Látod a tündér hermelinköpenyét, mondja a babonás fegyvernök; aki azt bírja, annak minden kívánsága teljesedik.” Őrült vágtyól elragadtatva a fiatal ember elhagyja őrhelyét és vágatva elindul a hegyi utakon, midőn egyszerre szembe találja magát a Havasi Gyopárral, e légies paloták tündérnőjével. — Most

következnek a tündérlányok kardaljai, táncai, a katalán Pirenäusok Csúcsainak leírása, poétikus történetei, így a Maladetta leírása vakító szépségű; ez Spanyolország őrangyala. De Gentil nem hallgat az angyal tanácsaira, hanem a Havasi Gyopárt kíséri fantasztikus sétáján. Ekkor a tündér felhívja társát, Mirande-ot, hogy mesélje el a fiatal utazónak a régi rousilloni mondákat *Hannibal átkeléséről*. — Nagyon szép és nagyon megindító, Lampégie története, aki Aquitánia hercegének leánya volt és a mór Abunézah, Cerdagne kormányzójának neje. Virágos kötelék, mely Languedocot egy időre Arábiával összekapcsolta. De kitör a háború, és a szerencsétlen férj meghal, védelmezve nejét, akit a győztesek foglyul elhurcolnak keletre. E szomorú idill magához téríti Gentilt méltatlan sóvárgásaiból. Taillefer és Guifre kiűzték az ellenséget, midőn megpillantják Gentil holttestét. Guifre, a nagybátya taszította őt le, hogy megbüntesse tétlenségéért. De megbánja gyilkos tettét, elbolyong a sziklák között, melyek között monostort épít, ahol él és abban az a sírhely az ágya, melyet saját kezeivel ás a sziklába és amelyben egykor fáradt teste megpihen. Mivel meggyónt és föloldozást nyert, most már a bosszuló Taillefernek is lehanyatlott a karja. Utoljára száll le Corneillába, hogy búcsút vegyen a grófnőtől. De mily csend, mily elhagyatottság mindenütt; itt minden szemére hányja a grófnak unokaöccse halálát, kinek szép teste éppen a Havasi Gyopár szemei előtt zúzódott össze.

Corneillában megpillantja az ablaknál nejét, a szép Guislát, két váza szegfű között, melyek mosolyogva bólogatnak kőkelyhük felett. Látja őt halotti gyászruhában, mint egy özvegyet, és zavarosan a földre szegzi tekintetét. A lépcső minden fokára, melyen fölhalad, egy könnycsepp hull. A felső fokán síró szemekkel várja neje, a fájdalomtól lesújtott arccal. Az egymással váltott szavak tele voltak halálos szomorúsággal. — „Adieu, mondja a gróf, forrón szeretett hitvesem, szívedtől eltépve magamat, megtörik a szívem, mint az ág, melyet elszakítanak törzsétől.

— De én nem hagylak eltávozni; a te életed az enyém. Az oltár előtt, az eljegyzésünk napján, vájjon nem esküdtél-e nekem végnélküli szerelmet?

— Én szeretni foglak téged, mint ahogy mindig szerettelek. De jaj! csak a kolostor mélyéből, mely a canigoui Szent Márton oratóriuma körül épült. A vesztőhelyen kellett volna meghalnom, hogy martaléka legyek a varjaknak az ég és föld között. A könyörü-

letes isten megmentette életemet; neki kell felajánlanom, ami abból megmaradt. „Neje válaszolni akart, de a gyötrelem túláradt lelkében, szemeit a könnyek elhomályosították és néma torkából csak zokogás sírt fel.

De mi történt Griseldával, akinek naiv árnyképe Gentil képzetét a költemény bevezetésében foglalkoztatta.

Egy napon a lemondó, de vigasztalhatatlan Guisla a ligetben elbarangol, ahonnan egy dallamos hang zendül ki. Paraszti dal volt, mely az ajkáról a légbe szállt; a viszontlátás reményét fejezte ki a kedves iránt, aki elment harcolni a mórokkal és akinek nemsokára meg kell érkeznie, mivel a hadilobogó már megjött. Minden versszak harmat volt szívének, minden szünet után egy sóhaj szállt el. Széthajtva az ágakat megpillantja a clématiszek között a füvek aljában a lánykát.

„Mi baja van? kérdi Griselda a kísérő hölgyeket? Talán egy tövis sebezte meg a lábát?

— Fájdalom! a szívem az, melyet a tövis megsebesített. Te vidáman énekelsz, gyermekem; de én szomorú vagyok, én a cerdagnei grófnő, ezen uradalmak örökösnoje. Talán találtál e fák alatt egy örömforrást a megszorodottak vigasztalására?

— Igen, én találtam, egy tavaszi napon, a paradicsom egy napja volt, melyet az én lelkem soha nem fog elfelejteni, ám a bánat hamar megzavarta annak tiszta kristályát.

— Ki az tehát, akit szeretsz?

— Ezen vidéknek virágja, a gróf legszebb lovagja. Ön volna az egyetlen, aki nem ismerné. Ön, aki a nénje?

— Gentil?

— Igen. Gentil,* válaszol Griselda egy sóhajjal.”

Erre mintha villámcsapás érte volna, a gyilkos neje összeomlik, ajkának bíborát a dér fehérsége lepte el, arcának rózsái elhalványultak.

A hölgyek támogatásával eljutott a palotába, ahol könnyekbe tört ki. Griselda most már mindent ért; nem tud többé sírni, mert az életnek legkegyetlenebb viharában a szemek szárazak maradnak. S mivel kínjai nem tudnak megnyilvánulni, feje megzavarodik, érzékeire a sötétség ül, és ez a bájos csillag elmerül az örület éjében!

* Gentil, franciául: Zsanti, spanyolul Chentü, allusio, mert egyrészt csinos, kedves, kecses a jelentése, másrészt farkasboroszlán, farkashárs.

Gyakran felhangzik egészen Guifre kemény és sötét cellájáig. Griselda, a szegény örült vad kiáltása, jártában folyton ismételve: „Gentil! Gentil!” Szőke haja lebeg a szélben, fagyosan merev kezekkel jön ütni ama sírt, amely felett az április nem fogja többé virágzásba hozni a természetet.

„Be sem várva a választ, újra útnak ered a hegyekbe és felkelti a nemes remetét hívó szavaival: „Melyik fa alatt alszik az, aki után bánkódom, jó szerzetes? Ne lepjen meg, hogy sírok; hisz oly régóta keresem őt!”

Hogy a költő mennyire szerette Kataioniát, Spanyolországot, különösen mutatja két költeménye a *Patria* és a *Légende*; a honvágyat pedig az *Anyorança*; a költő Dona Mária de la Paz-hoz fordul, aki bajor hercegnő lett.

„Ha fenséged értené a katalán nyelvet, akkor tudná, hogy mi az az Anyorança. Ez az idegen földbe átültetett szívek betegsége. Ama betegség, melyet ön, Spanyolhon kecses virága bizonyára érzett, midőn átplántálódott Germania felhős ege alá. „E bajnak csak a mi szeretett nyelvünkben van neve.*

Ez a távollevők hangja; ez a hazának a sóhaja, mely gyengéd erőszakkal hívja a messze távolba vetett gyermekeit; ez a szerető szívnek fájdalmas epcdése, melynek hiányzik valaki, aki őt gyökereinél fogva tartotta, mint a fa tartja az ágat.

Vájjon nem igaz-e, hogy ott Münchenben, az Isar partján, könnyázott szemei nem fordultak-e Spanyolhon felé? Nem igaz-e, hogy azok a hegyek is Guadarramáról beszélnek Önnek, a gyümölcsösökről, Valencia és Granada kertjeiről, a Notre Dame Del Pilar templomról, az Alhambráról?

„Majd midőn Ön visszatér Münchenbe, az annyira imádott férjjel, magával fogja vinni a katalán föld emlékét; Montjuichra ** fog gondolni és arra a városra, mely megkapta és hordja Neptun háromágú csillagát. Montserrat-ra fog gondolni és a souverain Szent-Szűzre. Vájjon nincs-e ott a legszebb Szentély, amely létezik az ég alatt? A fülemülék ott a zenészek, a nap és a hold a világítók, a hegység pedig állványul szolgál.

„Ha a távollét megvérez édesen keserű töviseivel, emlékezzél meg hercegnő, hogy az Isten hárfát adott neked, telve dallal,

* Igaza van: a honvágy Heimweh, mal du pays mind összetételek.

** Királyi kastély Barcelonában a Tibidabo lejtőjén.

telve költéssel, mint a nyilakkal telt koboz, hogy harcolhasson a bánat fájdalma, az Anyoranca ellen.”

Verdaguiernél a vallásos költészet még élő forrás, melyből az őstermészet erejével buzognak fel eme érzelmek; sokat foglalkozott velők Dr. Körösi Albin, akinek egy budapesti folyóiratban jelent meg egy Verdaguier vers remekbe készült fordítása.* *A megfeszített Jézushoz.*

A magyar közmondás szerint a leghosszabb botnak is van vége, hát hogyne volna a spanyol pesetáknak is, már pedig arra ügyelni kellett, hogy annyi mindig legyen dugaszban, amennyi a hajójegy megváltására szükséges, mert hiszen azt még sem lehetett tudni, vájjon nem nyílik-e alkalom a hazautazásra. Elindultunk a konzulátusra. Nyüzsgő, mozgalmas élet. Már halljuk a szomorú újságokat; egy szegény öreg asszony volt ott, mint mosónő kereste meg kenyerét Parisban, ahová gyermekkorában került, a francián kívül nem tud egy szót sem másképp, de mert trieszti születésű volt, kiűzték. Nagy zajjal magyarázza egy sátoralja muzsikus cigány, hogy miképp kellett elhagyni az Eldorádót, Parist, voltak vagy húszan. Némelyik Parisban született, de magyarul beszélt a kócos. Megígértem nekik, hogy majd megcsináltatom velők a nótámat, ha meghallom, hogy melyik kávéházban hangversenyeznek. Majd egy fiatal barna magyar ember szólított meg, Dr. Batta, magyarkanizsai ügyvéd, aki nejével nászúton volt és csatlakozott egy körutazási társasághoz; visszatérőben voltak és közeledtek az olasz határhoz, midőn már július 27-én feltartóztatták őket és Thiersbe lettek internálva. A vezetőjüket szabadon bocsájtották, mert ő svájci ember volt. Rettenetes dolgokat beszéltek a franciák kegyetlen bánásmódjáról és különösen a fiatal asszonyon látszott meg az átélt szenvedések nyoma. Kísérletükben volt egy barátjuk, szintén ügyvéd Magyarkanizsáról, akivel néhány percnyi társalgás után már politizáltunk. íme mondom ez a következménye, hogy Fernbachra voksoltak. Kész a világháború. Az asszonyok beszéltek az elhelyezkedésről, ők elmondták, hogy a német klub vendégszeretetét élvezik, akik az evangélikus templomot és iskolát szállásnak rendezték be és ott sok magyart és osztrákot vendégül fogadtak. A németek egyrésze a kikötőben vesz-

* Katholikus Szemle. 1909, IV. füzet. Április.

teglő Düsseldorf hajón talált elhelyezést. Elbúcsúztunk azzal, hogy többször viszontlátjuk egymást és bementünk a főkonzul úrhoz, hogy megkérjük, szíveskedjék beváltani újjólag 200 koronát. Azt válaszolta, hogy nem lehet, mert elfogyott a felesleges spanyol pénze, hanem felírt egy címet és átadta a névjegyet, hogy a kijelölt úr fog nekünk beváltani hazai pénzt.

A névjegyen olvasom: Eugénio de Szent-Miklószy, Consul General de Austró-Hungria. A kapott cím pedig: Senor Weissberger, Maison Dorée, Assicurazioni Generali.

A Maison Dorée szállodát hamar megtaláltuk, a Plaza Catalanán, a Banca Alemana mellett, ahol már egyszer sikertelen jártunk pénzt beváltani. Igen szép hotel ez a Maison Dorée, egy gazdái a Valenciában levő Palace Hotel és a tolosai Hotel Peninsularral egyetemben.

Barcelonában későn fekszenek az emberek; nappal nagy a hőség, az éjszaka nagyon kellemes, úgy, hogy az élet csak nagy sokára ül el és így nem csodálkoztam, midőn egy alkalmazott azt a hírt hozta, hogy a senor csak most kelt fel. Leültünk a hallban és vártunk. Azt már hallottuk, hogy Sen. Weissberger bécsi ember, több évig Marokkóban élt, aztán a Generali spanyolországi igazgatója lett Madrid székhellyel, de gyakran van Barcelonában, ahol a trieszti biztosító társaságnak nagyobb forgalma van, mint a központban. Nemsokára lejött és nagy meglepetéssel láttam magam előtt egy egészen fiatal embert; bocsánatot kért a várakoztatásért és beszédbe elegyedtünk. A pénzt a legnagyobb készséggel al pari beváltotta. Ekkor elmondtam neki, hogy fenn a konzulátuson hallottam, hogy délután hajó indul Genuába és elnézünk a Paseo Colonra, a hajóirodába érdeklődni, hogy milyenek az esélyek. Kínálkozott, hogy elkísér, de amint a sarkon beakarunk fordulni a Ramblára, kér, hogy várjunk egy percet, bemegy a Continental szállóba értesíteni egy urat, aki szintén szeretne baj nélkül Genuába jutni. Néhány pillanat múlva vissza is jön egy pápaszemes őszes úrral, aki bemutatkozik: Philipp A. Gaiger. Rövid tanácskozás után elhatározzák, hogy bemegyünk a kormányzósági palotába, tájékozódás céljából. Én inkább indultam volna egyenesen a najóirodába, de hát deferáltam, pedig tartottam attól, hogy lekéssük az egészséget, mert hiszen kedvező esetben csomagolni is kell.

Míg Weissberger úr bement a kormányzóhoz, addig az óri-

ási előteremben, melyből ajtók vezettek a hivatalokhoz, a gyönyörű freskókat nézdegéltük. Mind az exotikus világban folyó életet ábrázolták. Nagyon festői volt egy csoportozat; afrikai bennszülöttek gazdag ajándékokkal kedveskedtek III. Fülöp spanyol királynak. Érdekes követség volt, tollkoronás búbjokkal, ahogy nagy kosarakból kirakták hazájuk kincseit.

Egyszerre megpillantjuk főkonzulunkat, akit megkérdeztünk, hogy elutazhatnánk-e bátorságosan? Azt felelte, hogy ő nem tanácsolja, mert nem bízik az ellenség humanitásában; hiszen elképzelhető, hogy a menekülők által jegyzőkönyvekbe mondott szomorú esetek csak megerősítették kételyeiben. Weissberger úr is azzal jött ki, hogy a kormányzónak semmiesetre sem látszik biztosnak az ügy, de ő már tárgyal a konzulokkal, hogy a két hatalmi csoport alattvalói, a 45 éven felüli férfiak, továbbá nők és gyermekek bántódás nélkül hazatérhessenek. Ezzel hazatértünk és megígértük, hogy au courant tartjuk egymást.

Délután a Continental terraszán uzsonnáztunk és ott találkoztunk Gaiger úrral. Nagyon nyomott hangulatban volt, két fia az orosz frontra ment, a harmadik naturalizált francia, Parisban automobilgyárat vezetett, francia nőt vett feleségül, családja is volt már és most álúton értesült, hogy 6 óra alatt tartozott lakását elhagyni, mert valószínűleg Algírba fogják vinni. A híradás nehéz feladat volt minden menekültre, magam is adtam fel egy levelet Imre fiának Budapestre, hogy értesítse Zsolnát és hozzátartozóinkat hollétünkről.

Az hittem Budapesten ügyvédeskedik, mert hiszen csak október 1-én kellett volna bevonulnia, pedig már augusztus elsején szolgálatot teljesített Komáromban mint vártüzérönkéntes. Miután kétséges volt, hogy a levél eléri célját, lemásoltam azt és mivel volt még meggazdálkodott olasz bélyegem, még egy levelet állítottam össze, melyet Levandier úr fiatal olasz barátjának adtam át, aki kivitte a cégük tulajdonába levő indulásra kész hajóra, amelynek a postájával az csakugyan eljutott Genuába, ahonnan továbbították és így augusztus 24-én már volt rólunk hír. Gaiger úr olyasmis volt, amit a franciák homme de lettresnek neveznek; üres óráiban hírlapíró és pedig igen tájékozott, mintahogy alkalmas volt meggyőződni. Családja magyar származású volt, Bécsben laktak, ő maga többnyire Spanyolországban, Portugáliában és latin Amerikában tartózkodott, és eme államok részére a párisi

raktárból automobiloikat szállított. Azt láttam, hogy nagyon méltányolták; levelekkel bírt Mária Krisztina özvegy spanyol királyné kabinetirodájából, Dato miniszterelnöktől, valóban hízelgő alakban. Tőle kaptam az első bécsi újságot, a Wiener Allgemeine Zeitungot augusztus 2-ről. Nézem a vezércikket: Der Lügenzar. No szépen vagyunk, hát arra mifelénk most így diskurálnak. Egy milanói barátja spanyol hajóval küldte a lapot Barcelonába. Jobbról, néha balról hallgatag emberek ülnek le mellénk.

— Pozor daj! (vigyázz!) szól csendesesen, itt vannak bőven kémek.

— Hát tótul is tud Gaiger úr?

— Persze, hogy tudok, hisz fiatalkoromban Kassa mögött gazdálkodtam.

Miről lehetett volna beszélni, fejtegettük a világháború okait. Azt tudtuk, hogy Viktória angol királynő nagyon szerette kis unokáját, Vilmos porosz herceget, a mai császárt, de a nagybácsi VII. Eduárdnak kegyét nem bírta. Mint angol király, a mindinkább izmosodó német uralom erőteljes képviselőjét látta benne, aki flottát teremtett és versenytársá fejlődött. Erre már felhorkant az angol gőg. De emlegettek egyéni okokat is. Vilmos császár rossz néven vette anyjának morganatikus házasságát kamarásával, másrészt követelte nagyanyai örökségét az angol királytól, aki pedig fiatalabb korában Dárius kincsét is el tudta volna költeni; a nagyobb és apróbb okok gyűlölködést hoztak létre, melyek a bácsi agyában a „bekerítő politika” eszméjét szülték. *Az entente*, az egyes esetekben való *együthaladás* megszülte mérges gyümölcsseit, erősebbnek bizonyult, mint a *szövetség*, amellyel a központi hatalmak szomorú tapasztalatokat szereztek.

Gaiger úr álmatlanságról panaszkodott, éjfélkor még ébren van. Kért, hogy jöjjek el néha vacsora után a Continentalba, aztán elnézünk a *Baeno sombra-ba* vagy máshova.

— Én ugyan kilenc órakor leszoktam feküdni, mondtam, de kivételesen el fogok jönni. Hátha hallok újságot. És ezzel elköszöntünk.

Másnap imét a postára indultunk. A fekete táblát tanulmányoztuk és néztük, hogy milyen irányban továbbítanak már postát. Ebből is lehetett az ügyek állására következtetéseket tenni. Visszajövet a Plaza Catalunya és a Rambla sarkán megálltunk és néztük a nagybetűs hirdetményt a Teatro Eldorado kirakatában.

Az elegáns mozi hirdetémyének közepén Hofer András rokonzenves arca nézett ránk hűséges szemével, alatta a cím: Tirol en armas. Tirol fegyverben, délután 5 órakor. Jó! ezt megnézzük. Hazafelé egy gondolatom támadt. Menjünk az olasz konzulátusra, hátha hallunk valamit. Mindenesetre láttamoztatom az útlevelemet. A Mallorka-utca 233. szám alatt megtaláltam a konzulátust;* óriási sürgés-forgás; e közben észreveszem a főkonzulunkat és megszólítom:

— Lehet-e ezekben a szövetségesekben megbízni?

Masírozni nem akartak!

Egyelőre talán igen, hogy meddig, az kérdés!

A Console Reggente-hez fordulok és megkérdezem, hogy láttamozná-e az útlevelemet.

— Ha az osztrák-magyar konzul láttamozza, úgy utána láttamozzuk, mondja az onorevole G. Veceluoli.

— Akkor kérem és nyújtom neki az útlevelet. Kevés idő múlva egy kövér vörösarcú titkár fujtatva hozza az írást és kér 525 pesetát. Majd meglátjuk megér-e egy piculát is! Aztán olvasom. Visto in questo R. Consolato Generale d'Italia per la destinazione del Regno. Barcellona 17 Agosto, 1914.

Ebéd után felkerestünk a Ramblán egy olasz hajóügynökséget. Nagyforgalmú magáncég volt. Már többször beszéltem a főnökkel és igyekeztem vele megértetni, hogy mint hű szövetséges tartozik bennünket támogatni. Naiv lelkületemben jól eltaláltam az indokolást; már küldött is. — Odaát a túlsó oldalon van a kir. olasz ügynökség, mondja ő, az majd segít. A rekesz mögött egy morgós medve dörögött. Nyitva odanyújtom az útlevelet, ahol az olasz láttamozás rajta volt, gondoltam, ha ez nem veszi észre, hogy az útlevél magyar, akkor talán az ellenséges tengerésztiszt sem veszi észre, de az is lehetséges, hogy nem találkozunk

* Barcelonai konzulátusok: Alemania, Austró-Hungria, Argentina, Bégica, Bolivia, Brasil, Chile, Colombia, Costa-Rica, Cuba, Dinamarca Dominicana (Szt-Domingo köztársaság), Ecuador, Estados Unidos de America, Francia, Grán Bretana, (Inglaterraj, Grecia, Guatemala, Haiti, Honduras, Italia, Liberia, Mexikó, Monaco, Nicaragua, Noruega, Paises, Bajos (Holanda), Panama, Paraguay, Peru, Portugal, Rumania, Rusia, S. Salvador, San Marino, Servia, Suecia (Svédország), Suiza (Helvécia), Turquia, Uruguay, Venezuela, összesen 41 állam képvisellete. A vesszők a magánhangzókon a spanyol hangsúlyt jelölik, a meg nem jelöltekre általános szabályok érvényesek.

ellenséges hajóval; különben sem lehetett az ellentmondó hírek után igazodni. Már mondja az olasz a jegy árát, mikor elől is lapozni kezd az útleveélben.

— Hiszen ön austriaco-ungaro, mondja.

— Nem, csak ungaro; hát baj is az, tessék csak a jegyeket kiadni, nekem ajánlólevelem van a francia hatóságokhoz, majd eligazítom én az ügyet a francia tisztekkel, ha balsorsom velők összehoz, gondoltam magamban.

— Nem lehet, sehogyse lehet, mert a capitano kijelentette, hogy nem kockáztatja hajóját és nem hagyja el a kikötőt, ha az entente-vel ellenséges államok alattvalói becsempészik magukat hajójára.

— Bon giorno signor! mondtam és az ajtó felé fordultam, de a lépcsőről bekiáltottam még: Caramba! . . . elmentem et salvavi animam meam és megkönnyítettem lelkemet.

Gyerünk csak vissza a magántaljánhoz, majd megkísérlem érthetőbb nyelven hatni érzelmeire és lágyan szóltam hozzá, mint mikor az esti szellő kél a Milford öble felől.

— Nézze csak barátom, én szegény ember vagyok, de nekem haza kell mennem, ott kötelességek várnak rám, szerezzen nekünk spanyol útlevelet, elmegyünk akármilyen rozoga gályán, ha a fedélközön is Genuáig és fizetek 600 pesetát.

— Én megkísérlem, mondja az olasz édeskésen és segíték önökön, ha lehet, de figyelmeztetem, hogy minden eshetőségnek ki vannak téve; sokan eljutottak Genuába, de nem mindenki. A napokban két német indult egyiptomi útlevéellel, azonban francia tisztek jöttek a hajóra, egyikük megnézte a németek útlevelét és egyenesen törökül szólítja meg őket.

Ezek természetesen egy árva szót sem tudtak felelni, mire a francia kiveszi revolverét és fejbe lövi őket.

— Kellemetlen eset, mondom a taljának, nem szeretem a fejbőlövöldözést, ezek a franciák a vak németgyűlölettől eszüket vesztették. Azok a németek, forró hazaszeretetüktől inspirálva, megkísérelték hazajutni; ezért még nem jár halálbüntetés. Ám akadályozza meg a hazatérésében; ez elég. Még mondta az olasz, hogy egy-két nap múlva nézzünk be hozzá, akkorra talán lesz újság. Benéztünk a Teatro Eldoradoba. Hofer András története mindenkor nagyon rokonszenves volt nekem. Kis diákkoromban szerettem szavalni „Zu Mantua in Banden, der treue Hofer war.”

Voltam az Iselbergen is és az innsbrucki múzeumban, megnéztem azt a kedves képet, melyben Spekbacher magához emeli az ő kis dobos fiát. Otthon is bizonyára enyhültek az érzelmek az osztrákokkal szemben, talán már szíves barátság keletkezett az együttharcolóknak lelkében, mert a vér, melyet együtt ontottak a hazáért, az különös nedv. Kezdték a képek leperegni. Megjelentek Hofer, Spekbacher, Haspinger, a franciskánus barát; kifejlődtek a jellegzetes történetek, a franciák felvonulása, a tiroli győzelem, aztán a mostoha békekötés, Hofer újra felkelése, bukás és a *gonosztevő* árulása. A *tűlfeszített* idegek fantáziájában Hofer és társainak szomorú sorsa százszorosan hatott ránk, előbb megilletődéssel, aztán kitágult pupillával figyeltük a tragikus eseményeket és midőn Hofer keserű szemrehányást tesz Haspingernek, hogy miért készítette az újra fölkelésre, azután mikor az idétlen parasztáruló nyomára vezeti a francia katonákat; midőn Bozenben búcsút vesznek tőle, midőn Mantuában bekötik a szemét, midőn a katonák sortüzet adnak és mindezt ott távol, messze a spanyol földön; — a feltörekvő érzések reszelték a torkot, még jó, hogy sötét volt és nem láthatták a leküzdhetetlen könnyeket.

Otthon találkoztunk Széli György úrral, konzulátusunk titkárával, aki két osztrák nevelőnőnek keresett lakást a penzióknban. Valahogy nem tudta őket elhelyezni nálunk. Ekkor fölemlítette, hogy találkoztunk-e magyar tanárokkal, akik az itteni iparkiallítás kapcsán a fölállított közigazdasági kurzuson vettek részt, de ők is haza törekszenek. Velük van Schack kereskedelmi iskolai főigazgató is. Elkértem a címet, Calle Pelayo 18. sz. Fel is kerestük őket, de nem volt senki otthon, otthagytuk névjegyünket, egy napot megemlítve találkozását.

Voltunk újra az olasz hajóirodában. Bár ekkor már megállapodtunk, hogy nem kísértjük az istent, nem vállaljuk a hamis útlevelet, járunk egyenes úton, csak újságot akartunk hallani. Már előre mondja, hogy nincs még útlevél; én meg azt gondoltam, hogy bizonyára akadt utas, aki többet kínált. Beszélgettünk, így hallottuk, hogy jövő héten több spanyol hajó érkezik Genua úti-céllal; majd utánanézőnk, mondtam, és elmentünk. Új gondolatom támadt. Ha a francia konzul is láttamozná az útleveletemet, akkor bátran mehetnénk, a spanyol kereskedelmi hajó szívesen elvisz a saját rizikómra; ám lássam, hogyan mászom ki, ha baj lesz, neki nem fog nagyon fájni, mert neki az a lényeges, hogy

a jegyért a díjat zsebrevágja. A Calle Cortes 647. szám alatt van a francia konzulátus. Hatalmas trikolor lobogott az ormán, míg a mienk, meg a német, csak a zászlórudat mutatta szerényen. Ez ismét egy új világ volt, minden sarokban franciául kotkodácsolnak. — A vastag szolga kérdi, hogy mit kívánok. Azt mondom, hogy útlevelet akarok. — Akkor az nagyon egyszerű, forduljak a mademoisellehez. — No, ez nem olyan egyszerű, gondoltam és megnéztem a mademoisellet, aki egyik sarokban kopogtatott az útleveleken.

Megnéztem a titkárféle urat, aki több franciát útbaigazított. Fölfelé fésült, erősen kidagadó szőke haja volt, nyakkendője fekete fátyolszövetből, magyar módra kötve. Ezt az alakot jól megjegyeztem. Ez alatt bejött a Consul Général.* Fiatalkorú fekete férfiú, igen energikus vonásokkal, látszott, hogy az ő szempontjából a megfelelő férfiú a megfelelő helyen. Igazoltam magamat előtte, hogy tanulmányok ügyében jártam hazájában és nem tudtam onnan idejében elutazni, mert nem volt vonat, hát kérem becses jóakarátát és láttatja az útlevelet.

— Önt bizonyára az osztrák konzul küldötte ide. Nem tehetem, mondja gonosz mosollyal.

— Az se lett volna baj, mondom neki, de idejövetelem egészen saját eszmém; mi magyarok nem vétettünk a franciáknak semmit, én ártatlanul kerültem a bajba stb. és kivágtam a humanitásról és lovagiasságról egy fényes szónoklatot.

— N'insistez pas! — ne szorongasson — mondja és a „pas”-ra olyan hangsúlyt vetett, hogy szerettem volna megmarkolni fényes fekete szakállát. — Nem, hát nem, úgy is jól van, fogtok ti még másképp is beszélni! És elmentünk a Calle Pelayoba.

Ezúttal is kirepültek a magyarok, a hazautazás dolgában munkálkodtak. De maradt otthon egy érdemes képviselőjük; olvasom a névjegyet: *Jolande Gerhardt* née de Zigány. Professeur à l'Ecole supérieure de Commerce pour jeunes filles. Budapest, II., Margit-körút 50. Ügylátom felső kereskedelmi tanárnő.** Beszélgetésbe elegyedtünk, így megtudtam, hogy szép fogadtatásban volt részük, volt bankett, kirándulás a baleári szigetekre, míg

* Bosseront d'Anglade.

** Azóta a fővárosi női kereskedelmi iskolának igazgatónője lett, ami a fővárosnál elvi jelentőségű, lévén mint nő az első igazgató.

megjött rövidesen a szerb háború híre. Most már hazaiykeztek volna, ha ez ment volna bátorságosan. Schack főigazgató úr a kormányzó útján a spanyol királyhoz fordult menlevélért, mert az ő protekturátusa alatt történt az idegenek meghívása a tanfolyamra és kérésének teljesítése megígértetett bizonyos megszorításokkal, hogy nők és idősebb férfiak összesen heten hazamehetnek. Egyelőre azonban még várniok kellett, míg a salva guardia beérkezik. Estére kimenőt kaptam, magamhoz vettem egy kis kulcsot, mellyel nálunk szekrényeket nyitnak, itt pedig az óriási kaput, végig-sétáltam a Rambla Catalunyán és a Continental előtt egy kis asztalka mellett már várt rám Gaiger Philip senior. Előbb megnéztem a csempészett francia és bécsi újságjait, azután elmentünk a Bueno Sombra-ba. Belépődíj nincs, csak egy peseta költekezés kötelező. Ezért lehet frissítőt, likórt vagy feketekávét kapni. Tömött nézőtér előtt kezdetét veszik a spanyol táncok. Ez így megy éjfélig. Csörgős dob és kastagnetta kíséretében táncolják a szebbnél-szebb táncokat. Spanyolország minden vidékéről; hol andalúziai, hot estramadurái, galíciai, sevillai vagy kastiliai dallam hangzik. Kecesség és finom magatartás jellemzik a táncosnőket, a mantillát utánozhatatlan bájjal vetik derekuk köré és ideges mozdulataikkal annak mindig új és újabb alakot tudnak adni. Meseszép az a mantilla, bármelyiknek értéke több ezer peseta. Színdús pompája a nagy rózsák változataiban, ahogy igéző tökéletességű márványkezükből elhelyezést nyernek, klasszikus szépségüket még jobban kitüntetik. Fejdíszük versenyt ragyog mélytűzű szemeikkel, némelyik fején finom férfikalap, hamuszürke vagy fekete nemez. Tartásuk decens, táncuk nemes, csak egy berberdő táncolt keleti hastáncot. Az ismerős dallamokat a férfiak csendesen kísérték. Midőn kifelé haladtunk, megpillantottam a cigányjaimat a konzulátusról. A barna fiúk nagy örömmel üdvözöltek és nagyon sajnálták, hogy nem akarjuk nótáikat meghallgatni. Hiányzott a hangulat; én örökösen arról elmélkedtem, hogy milyen jó lett volna elutazni és nem kérdezni a gouverneur; ki tudja, hátha az volt a kellő alkalom. Hallottam a napokban is egy kis spanyol hajóról, amely baj nélkül Genuába ért. Senior Gaiger igyekezett megnyugtatni. A kapuhoz érve azt gondoltam, hogy kipróbálom az eljárást, mintha a kulcsot otthon feledtem volna. Csengetni nem lehet; nincs csengő, hanem éjjeli őr ügyel egy bizonyos számú házra. Kétszer a kezembe tapsoltam és valahonnan előbújt az őr. Kérésemre kinyi-

totta és utánam zárta a kaput. A gyengén megvilágított előcsarnokon keresztül a felvonóig mentem és megnyomtam rajta egy gombot. Kigyúlt a villamosfény. Most megnyomtam bent a negyedik gombot, amivel a negyedik emeletre be volt állítva. Belülről összecsaptam a felvonó két ajtószárnyát és amint ezek összeértek, a felvonó megindult és a negyedik emeleten állott meg. Kiléptem és amint újra összecsaptam az ajtók szárnyait, a lift újból lebocsátkozott a földszintre. Ehhez nem kell házmester, itt az emberek nincsenek gyámság alatt.

Két végpontja az utazásnak okoz kellemes izgalmat, az elutazás pillanata és a hazautazás. Bármily kellemesen érint is az utazás, bármennyire lekösse is képzelmünket, bármennyire hasson üdítőleg szellemünkre, mégis beáll a pillanat, midőn nyugtalanságot érzünk, midőn szeretnénk az otthonlevőkkel társalogni, midőn újra bejárnánk erdőt, mezőt; szóval jelentkezik az anyorança, a honvágy. Az egyes lelkületek alkotása szerint, hol szelídebben, hol erőteljesebben jelentkezik ez, némely kedélynek elviselhetetlen lesz és idővel fizikai fájdalmat okoz, aminek az elhárítására minden erőszakosságra kész.

Van egy kedves svájci népdal, melyet ott a hangversenyek befejezéséül ma is a műsorba beillesztenek; ez telve van hegyi levegővel, hegyi illattal, melyben felhangzik a nyájak kolompjának méla hangja, a borjak bőgése anyjuk után. A napkirály, XJV-ik Lajos betiltotta ennek játszását svájci zsoldos ezredeiben. Mert akárhányszor játszották, mindig eltűnt néhány katonája. Elfogta őket a honvágy; hazaszöktek.

Másnap reggel ez a hangulat fogott el. Nagyon, nagyon szerettem volna hazamenni és mivel nem lehetett, hát annál inkább. Pedig én hazamegyek, akármi is történik. Az El-Noticiero azt írja, hogy nálunk baj van, már az 50 éveseket is sorozzák. Bizonyára hazudik, de én az igazságot szeretném tudni. Hogy merre van a fiam, rokonaim, a hozzátartozók. És mi lesz az iskolában? Közeledik a szeptember. Majd benézünk a konzulátusra, hátha van újság!

Voltam én már többször ilyen hangulatban. Parisban egy vasárnap délután nem bírtam magammal. Ellepett a honvágy. Mehettem volna valamerre a Bois de Boulogneba, a PêreLachaiseba, vagy akár a Louvreba. Nem akaródzott. Elbújtam a pamlag sarkába és nem akartam gondolkodni. Csak gondolkodni nem,

mert az fáj legjobban. Máskor beszélgettem a patron gyermekeivel; most kitértem. Végül kiálltam a kis szállóm — a Hôtel des Facultés — ajtájába és néztem a Sorbonne-t. Most üres az utca; hétköznap csak úgy nyüzsög az egyetemi hallgatók hangos seregétől.

Egyszerre két fiatal hölgy fordul be a Rue des Ecolesből. Amint elhaladtak előttem, hallottam, hogy magyarul beszélnek. A nagyobbik szólt a kisebbiknek: „azt hiszi, hogy mert honfitársunk, azért különösebb figyelem jár neki.” Valami magyarról beszélgethettek. Elkezdtem őket szép lassan kísélni. Keresztülhaladva a Rue de la Sorbonne-on, a Panthéon alatt beléptek egy kávécsarnokba, ahol én is megittam egy kávé és alkalmas pillanatban bemutatkoztam. Egyetemi hallgatók voltak és egészen járatosak Parisban; nekem nagyon jól esett egy kissé elbeszélgetnem, megnyugodva vettem tőlük búcsút. Kezdtem az utcákat róni és lassan beesteledett. A Boul. St. Michelen, a rendes vendéglőm előtt, kiültem a járdára, hol a vacsorához — nekik dîner — fogtam. Egy egész fiatal ember állt meg asztalom előtt és jóestét kívánt. Látja, hogy tétovázva nézek rá, hát bemutatkozik. *Grägger Róbert* és azt mondja, hogy ismer. Nyitrán végezte a főgimnáziumot, ahova Zsolnáról is jöttek szeminaristák és több Eötvös-kollégiumbeli társával hallgatták vizsgámat Bézard tanárnál, a budapesti egyetemen és sorba jegyezték a régi irodalomból felsorolt adataimat. Azután elmondta, hogy kormánysegélyben részesül: a francia a harmadik szaktárgya, most vakáció lévén, Doumicot hallgatni az Alliance Française-ra jár és kérdez, hogy volna-e kedvem egyszer vele tartani. Ezt megígértem. Este már egészen jó hangulatban voltam; a Caffé Soufflot előtt megittam egy feketét és hallgattam a kis zenekar kamarazenéjét, melyben mindig találtam egy-egy magyar számot beillesztve, többnyire Brahms átírásában. Egy-két nap múlva ki jön szembe velem a Boulevardon? Grägger úr, a kisebbik magyar hölgygel; amint észrevesz, ajánlja magát és csatlakozik hozzám. Elmondtam neki vasárnapi kalandomat, mire közli velem, hogy mindkét hölgy doktor; a kisebbik azóta egy budai leányiskolában tanít, a nagyobbikkal találkoztam a pedagógiai írásbeli vizsgámon. Jól fel volt pakkolva; egy egész pedagógiai arzenál talált helyet az ő ruházatában. Kérdeztem, hogy emlékszik-e még, mit mondott egy társának a Rue de la Sorbonneban. Elpirult és hallgatott. Ismeretségem Grägger úrral

mind kellemesebbé vált; többször felkerestem az Eötvös-kollégiumban, majd midőn vizsgázni kezdett, tudor lett és három tárgyból kitüntetéssel tanár, alkalmazást nyert a Horánszky-utcai főreáliskolában, ott is felkerestem és aztán együtt ebédeltünk, miközben nyakig merültünk a különféle irodalmakba. Azóta figyelemmel kísértem irodalmi munkálkodását és már akkor egyetemi katedrát szántam neki. 1913-ban tanár lett a budai Pedagógiumban, a polgári iskolai tanárképzőben és amint felébredt a vágy a külföldiekben a magyarság tanulmányozására, magántanári minőségben alkalmazást nyert a berlini tudományegyetemen, ami a folyó 1916—17. tanévben nyilvános rendes tanársággá alakult át és pedig a porosz állami költségvetés terhére. Új állásának betöltésére különösen alkalmassá teszik ama tanulmányai, melyek a magyar és német irodalom érintkezési pontjainak felfedezésére vezettek.

Ezek eredménye a „Geschichte der deutschen Literatur” című műve; továbbá összefoglaló évi jelentések a magyar germanisztika eredményeiről: aztán a porosz tudományos akadémia számára feldolgozott magyarországi ó-német kéziratok. Tanulmányainak tárgyává tette egyebek közt a német irodalmi hatást a magyarra, viszont a német költők befolyásolását magyar irodalmi termékek által; 1912-ben Heinrich professzor tiszteletére a legnevesebb magyar és német irodalomtörténészek közreműködésével kiadta az ünnepi emlékkönyvet: „Nyelvészeti munkálatok a magyar-német vonatkozásokról; továbbá a magyar irodalomból vett német fordítások könyvészetet. Kívánjuk, hogy jól érezze magát az Alma mater Friderico Wilhelminán és sikerüljön neki híven betölteni kettős hivatását: hogy a magyar kultúra legértékesebb részét a nagy német egyetemen képviselje és nyelvi elszigeteltségéből kiemelje, másrészt, hogy központot teremtsen a magyar tanuló ifjúságnak, amely tájékozatlanul jön oda és vezetésre szorul, hogy megismerje a német főváros tudományos intézményeit és haszonnal töltse idejét.

Az idegenforgalmi társaság megalakulásának ötletéből a barcelonai *Actualidad* ír az El dulce pais de Espana-ról, az édes spanyol hazáról és felteszi a kérdést: „Quién no conoce aEspana?” Ki nem ismerné Spanyolországot? és rögtön válaszol: „sus enemigos” az ő ellenségei. Ámbár népe derék és nemes gondolkodású, földje gazdag, kultúrája ősi és nyelve bájos, csengő, mégis

az idegen ritkán jön hazájába és arról úgy beszél, mint egy prehisztórikus országról, mely neki annyira ismeretlen, mint az Óceánia egy szigete. A bikaviadalokról azt mondja az idegen, hogy ezek barbár játékok; vájjon mit tart akkor az angol boxoló match-ekről, ahol nem egy bika esik áldozatul, hanem felebarátja, egy hozzá hasonló ember; hogy volt Spanyolországban inquisició, vájjon nem volt-e hasonló intézmény Franciaországban, Olaszországban, Némethonban és másutt; hogy Cervantes óta nem volt más író, — ez a járatlannak óriási tévedése, hogy nincs más párt ott, mint az anarkisták pártja, de feledi, hogy azok nagyrésze olasz. És aztán elmerül gyönyörű városainak szemléletében és mint a gitár melletti dal, úgy hangzik Madrid, Burgos, Sevilla, Toledo, Vallodolid, Barcelona, San Sebastian, Valencia, Taragona stb. neve; nemes büszkeséggel említi föl íróinak, festőinek, szobrászainak nevét és nagy meglepéssel állapítja meg, hogy Beireuthon kívül Barcelona az első város, ahol a Gran Teatro del Liceoban Wagner Parsiválját énekelték.*

Barcelona Catalonia fővárosa, sok épülete, intézménye óvja, fenntartja ősi kataion jellegét. így a Plaza de la Constitucionon van az „Institut y Estudis Catalans” a Biblioteca de Catalunya. A Plaze Urquinaonától néhány lépésnyire emelkedik a hatalmas „Palau de la Musica Catalana.” Az 1888-iki kiállítási park területébe esik egy antik templom, mely ma Panteon de Catalanos Illustres név alatt kiváló katalán férfiak csontjait őrzi. A most épülő remek „Templo de Sagrado Família” lángeszű tervezője a katalán Gaudi építész. Ezen nagyszerű építményt, hogy keletkezésében megfigyelje, számos idegen építész jött Barcelonába, akik csak bámulattal beszélnek róla. A Hospital San Pablo-t egy másik híres katalán építész, Doménech y Montanez építette 124.000 négyszögméternyi területen. Szabad folyást engedhetett bámulatos képzelőtehetségének Gaudi, a költő-építész, a Güell park tervezésével; ezt Senor Conde de Güell részére alkotta, melyet Vallearca erdős magaslatára helyezett, ahonnan tündéri kilátás esett a városra és tengerre. A bejárat magas lépcsőzetét régi formájú várfokos toronyépületek szegélyezik hosszan elnyújtva és a leg-

* Han sido para Barcelona un nuevo tinbre de gloria, una nueva y robusta afirmacion de su potencialidad artistica y social, Jas representaciones del festival sagrado de Wagner en el Liceo.

csodálatosabb alakú kutak szakítják meg a fantasztikus sétányokat, melyek középpontjaiban 86 kőoszlop támogatja az esplanádót, melyen a *Teatro de la Naturaleza*, a szabadban levő színház emelkedik. A barcelonai előhegyekhez tartozó Vallearcán épült park, mintha tündérek kezemunkája lett volna és egyetlen a maga nemében az egész világon.

A katedrális a gót építészet egyik legcsodálatraméltóbb műve. Az aragon királyok auspiciuma alatt kezdték építeni 1298-ban. Három kapuja a Las puertas de la Piedad, de Santa Eulalia és San Ibo ősi keletkezésűek. A látogatók figyelmét azonnal magára vonja az érseki trónus, márványba vésve és a két kargertyatartó. A kriptában van a szent Eulalia sírja; ott nyugszik Berenguer király és neje és a sok kincs közül kiragyog az antik custodia, az aranylapokkal bevont karosszék, mely don Martin el Humano király tulajdona volt. Közéleben középkori tornyok láthatók, melyek alapja római építmény és a város első körsáncait képezték. Itt helyezték el V-ik Károly uralkodása alatt az „Archivo de la Corona de Aragon” levéltárát, melyet a kutatók minden európai központban ismernek. A templomok, a múzeumok, a tudományos, a művészeti és ipari intézmények leírásához külön könyv kellene.*

Fényes sikert értek el a spanyolok a történeti irodalomban. Különös szeretetnek örvendett Modesto *Lafuente*, kinek terjedelmes nemzeti vállalkozása: „Historia general de Espana” csodálatos szorgalomról, lelkiismeretes kutatásról, valamint forró hazaszeretéről tesz tanúságot. A 23. és 24. kötet 1861-ben jelent meg. Az általános történelem feladatát már régebben igyekezett megoldani a felvilágosodott és híres jezsuita Juan *Mariana* (1537—1623), aki a történelmi tudomány akkori állásában is kitűnő munkát írt, szintén „Historia general de Espana” címen, melyet előbb latin nyelven írt meg és azt azután spanyolra átdolgozta. Az író nagy népszerűségét annyira megtartotta, hogy ma is csak El padre Mariana-nak hívják. Látván a nép rettenetes elnyomását a királyi zsarnokok által, vitatta a királygyilkosság jogát. Elmélete okozta az utolsó Valois, III-ik Henrik és az első Bourbon, IV. Henrik halálát.

* Idevágó könyv: Antonio de Capmany Montpalan-tól „Memoria histórica sobre la ciudad de Barcelona”; újabb érdemes mű Eugenio de Tapia-tól: „Historia de la civilización española desde la invasión de los Arabes hasta la época presente” (1840).

III. Henrik kegyelt fia volt Medici Katalinnak. Bátyja, II. Ferenc, Stuart Mária férje halála után IX. Károly lépett a trónra. Ő ekkor lengyel király volt. IX. Károlyt a szent Bertalan éj árnyai két évre rá megölték. Medici Katalin gyors futárral értesítette Henriket kisebbik bátyja haláláról, nehogy a negyedik fia, az alençoni herceg lépjen a trónra; erre III. Henrik lóra kapva elvágatott és faképnél hagyta Lengyelországot. A lengyel főnemesek hiába hajszolták; elbújt előlük Velencébe, hol ünnepélyek közepette töltött néhány hónapot. Bevonulása Parisba megbotránkozta a világot. Fényes kocsjának dagadó párnáiDa sülyedt, melyet fecsegő papagájok, torz fintort vágó majmok és vonító kis kutyák leptek el. Bár szellemes és bátor volt, de visszataszító bünei megbecsteíenítették a királyságot. Hamis volt és tettető, önző és hiú, erkölcstelen és kegyetlen. Asszonyos negédességgel öltözködött és párolgott az illatszerektől. Minisztereinek tanácsülésében akárhányszor körülfutotta az asztalt és bilboquet-t játszott. (Serlegből lapdát feldobva.) Alacsony orgiákban töltötte éjeit; groteszk penitenciákkal nappalait. Ha táncmulatságról vagy estélyről tért haza, mezítláb ment a népes utcákon, halálfejeket hordva kezében, hozzá egyházi dalokat énekelt.

Az országa közel volt a feloszláshoz; Bourbon Henrik győzött Coutrasnál, Guise Henrik, a liga feje, pedig a felkelőkkel kikergettette Parisból a királyt, csak egyetlen parlamenti tag merte őt védelmébe fogadni: Achille de Harley, aki azt mondta Guise-nek: Monsieur, valóban sajnálatos dolog, ha a cseléd elkergeti a gazdát.

A király most már Bloisba hívja a nemesi gyűlést. Ahogy belép Guise herceg, a gárda rárohan és megöli. Néhány órával később hellebárdcsapásokkal verték agyon a lotharingi kardinálist, az áldozat fivérét. „Madame, mondja a király most anyjának, megölettem a párisi királyt és Franciaország királya lettem újra.

— Ez jól volt szabdalva, válaszolta az öreg királyné, de most össze is kell varrni!

E hírek hallatára Paris fellázadt; a Guisek fivére, Mayenne herceg került a hadsereg élére. Nővére, Montpensier hercegnő mezítláb ment a körmenet élén.

III. Henrik megizeni neki, hogyha beveszi Parist, élve megégetteti. Az asszony azt válaszolta, hogy halott lesz ő előbb és megtartotta szavát. Egy fiatal szerzetest hívatott magához Jacques

Clément-t, akit megmérgezett törrel fegyverez fel. Miután azt állítja, hogy fontos titkok birtokában van, az előőrsek elvezetik a királyhoz, aki előtt térdére ereszkedik és átnyújt egy papirost; midőn a király belepillant, ez törét hasába szúrja. „Oh! a gonosz szerzetes megölt!” kiáltja a király, a gárda berohan és megöli a merénylőt. A gyorsan értesített Bourbon Henrik még felfoghatja utolsó sóhaját.

Bourbon Henrik Pauban született, Lourdes közelében, anyja Jeanne d'Albret nem törődött vele, ott nevelkedett az utca porában; hajadonfővel, mezítláb, régi ruhája könyökén kiszakadva, olyan volt, mint a többi béarni utcagyerek. Azonban megtanult kitűnően lovagolni és értett beszélni a nép nyelvén, amit közönségesen nem tudnak a királyok, igazi Cyrano de Bergerac lett belőle.

A protestantizmusban nevelkedett fel, szent Bertalan éjszakáján katolikusként vallotta magát 1572-ben; 1576-ban politikai szempontokból újra protestáns lett. Nemsokára harmadszor változtatott vallást, mert elvégre „Paris nagyon is megért egy misét.” Rohan herceg mellett legkitartóbb párhíve volt Agrippa D'Aubigné. Ő nagyon rossz néven vette a hugenotta Henrikétől, hogy elhagyta a kálvinista vallást és midőn a király ajkát egy merénylő átszúrta, azt mondta neki: „Ameddig ajkaddal tagadod meg Istent, ő ajkaidat szúrja át, de ha szívedben fogod őt megtagadni, akkor szívedet fogja átverni.”* És . . . tovább szolgált alatta.

IV. Henrik 32 milliót fordított a nagyok megvásárlására (ma 120 millió) Cossé Brissac, Paris kormányzója egy nagy összegben felül a marsallbotot kapta, mire ez a St. Honoré víztartóján át bebocsátotta őket; a ligát támogató spanyolok, ezek a kevély csaták tüzeiben bronzsín kapott katonák, szabályos rendben el-

* Jean Chastel merénylete után: Sire vous n'avez encore renoncez Dieu que des lèvres, il s'est contenté de les percer; mais quand vous le renoncerez de coeur, il vous percerà le coeur. Agrippa D'Aubigné 1550-ben született Saintonge-ban; Parisban és Genfben tanult. Hat éves korában „négy nyelvben olvasott, francia, latin, görög és zsidó nyelvben. Hét és fél éves korában lefordította Plato Kriton-ját. Fanatikus hugenotta volt, a katolikusokban csak hóhérok látott és mindig szemei előtt voltak az amboisi összesküvők karóba húzott fejei. Halhatatlan műve: Les Tragiques; buzog a szatirikus lírától; kezdi az albigenesknél és prágai Jeromosnál és a vallásharcokat festi. Még hetven éves korában újra megházasodik Genfben, ahol Kálvin templomában remek síremléke van.

hagyták a várost. A király egy magas ablakból üdvözli őket és aztán vezérükhöz, Feria herceghez így szól: Jó utat urak, bók-jaimat gazdátoknak de ne térjetez vissza többé!”

Most már kihirdette a nantesi ediktumot, mely a lelkiismeret szabadságát biztosította. De erősségeket is engedélyezett és külön gyűlések tartását, ami nem egyéb, mint protestáns állam a katolikus államban. (1598) Richelieu nem érintette az előbbit, de az erősségeket 30 évvel később visszavette.

Brissac elpártolása jelszó lett a többieknek, a liga generálisai sorba eladták váraikat, seregeiket a győzőnek. Villars—Brancas, Normándia kormányzójának eljárása volt a legegyszerűbb; alig hogy a pénz a kezében volt, felhuzatta a lilomos zászlót és felkiáltott: „Mordieu! a liga megbukott, éljen a király!” és kiszolgáltatta Rouent; hasonlóan jártak el a többiek, Guise herceg, Henrik fia, de Joyeuse, de Nemours és d'Epemnon hercegek. Egy udvarnok szerencsét kívánt a királynak, hogy visszaadták (rendu) királyságát: „Rendu, mondja IV-ik Henrik; c'est vendu (eladták) que vous voulez dire.

Most az európai államrendszert akarta megváltoztatni és a két nagy katolikus állam, Spanyolország és Ausztria ellen a protestáns államokat tömöríteni. Ha egyszer Spanyolországot leverik, akkor átalakítják Európa térképét. Egy legmagasabb tanács — conseil suprême — jön létre, mely elhárítja a fegyveres összeütközéseket méltányos határozatokkal. Szép álm, melynek örök emberi szenvedélyek állják útját. Egy utolsó háborút tartott szükségesnek. Az alkalmat meghozta a cleve-jülich-i örökösödési kérdés. Ausztria és egy protestáns fejedelem tartottak rá igényt. Az utóbbit Franciaország támogatta, mely három hadsereget indított útnak. Henrik még elment az Arzenálba, hogy búcsút vegyen agg tanácsosától, Sullytól. Sötét sejtések gyötörték a királyt. Midőn nyílt hintóján a rue de Féronneriebe ért, kocsitorlódás állta útját és a királyi hintó súrolta a falat. E pillanatban egy gyenge, sovány külsejű ember, Ravaillac, a hágsóra ugrott, kétszer sújtott késével a királyra, akit szíven talált.

Vájjon miért nem mozdult meg a nemes és büszke spanyol nemzet e végzetes világháborúban, vájjon elfelejtette-e a Gebei al Tarikot, a Gibraltárt, mely úton Tarik mórjai bejöttek 711-ben, de amelyen utódjai menekültek is Andalúzia földjéről és ahol most az angolok bírják Herkules oszlopait, akiknek hatalma mint szűrő

tövis mélyedt be a spanyol nemzet élő testébe és az utódok íme nem használták fel az idők teljét, hogy utat mutassanak az idegennek. Lope de Vegában még égett a spanyol nemzeti gyűlölet midőn a „Dragontea” * eposzában az angol tengeri hőst, Francis Draket, a legyőzhetetlen Armada megtörőjét, mint pokoli sárkányt, mint az ördög szerszámját állítja elének és a legdurvább szidalmakkal halmozza el. Mélyebb politikai megfontolások és a hatalmi eszközök nyilvánvaló elégtelensége okozza ezt és a következő sorok világosságba akarják helyezni az odavezető eszmemenetet. A spanyolok celto-iberi faj, mint Emilio Castelár büszkén állapítja meg, melynek fejlődési irányát előbb a pún hódítás és Hannibal legyőzése után a római invázió szabja meg. Ezek latinságából alakult a mai spanyol irodalmi nyelv, a *lengua castillana* és a többé-kevésbé irodalmivá fejlesztett egyéb pirenäusi nyelvek. A nemzeti öntudatot a nyugati gótok hozták, éppúgy, mint a frankok Franciaországba, a longobárdok Lombardiába, a normann oroszok (Reussen) a kievi fejedelemség szlávjai közé. Germán az angol nyelv, melybe a subtil román kifejezéseket a Franciaországban egy emberöltő alatt elfranciásodott normann hódítók hozták. A spanyolra azután még az arab nyelv gyakorolt mélyebb befolyást.

A középkor végén Spanyolhon egyesült. A kasztíliai Dona izabél kezét nyújtotta Don Fernandonak, Aragónia királyának és miután Granadát közösen elfoglalták az araboktól, egyetlen leányukra, akit a történelem örült Johannának nevez, a világ legnagyobb öröksége várt, melyet még fokozott Amerika felfedezése. Szép Fülöp — Don Felipe el hermoso — lett a férje, aki a keresztény világ első lovagja volt. Atyja a „lovagias” Miksa császár, anyja brabanti Mária, Merész Károly burgundi király egyetlen leánya volt és korának első parthieja. Szép Fülöp és Juana gyermekei voltak: V. Károly német császár (mint spanyol király I. Carlos) Ferdinánd magyar király és Mária, II. Lajos magyar király neje, míg II. Lajos nővére, Anna, Ferdinándnak lett a felesége.

E pillanattól kezdve ezen hatalom Európa politikájára elhatározó befolyást gyakorolt; bár az aragoni és kataláni lovagok ** győzelmes zászlóikat már régebben egész a Dardanellákig lenget-

* Allúzió, az angol dragoon, a spanyol dragon — draco, sárkány között.

** Francesco De Moncada? Expedición de los Catalones y Aragoneses. contra Turcos y Griegos (görögök).

ték és elfoglalták a baleári szigeteket, Szardiniát, Szicíliát és Nápolyi, a Kanári szigeteket pedig Kasztíliahoz csatolták.

Amerika elfoglalása és benépesítése meséhez hasonló. Két évszázadon át küldte az ibéri félsziget gyermekeit a messze újvilágba; a bennszülötteket és afrikaiakat összekeverte a spanyolokkal, új társadalmat hozott létre, fényes városokat alapított, mind saját eszközeiből, nem úgy, mint napjainkban, midőn minden birodalom megfelelően vesz részt egy új földterület benépesítésében.

De egyben szembeszállt a berber kalózokkal, elfoglalta Afrika partjait, a török hajóhadat Lepantónál tönkrevverte és folyton győzelmes volt, mióta Gonzalo Fernandés de Cordova, a „gran capitán”, Nápolyban legyőzte a franciákat; úgy Olaszországban, mint Németalföldön és Franciaországban, egész addig, míg a fiatal Condé herceg Rocroinál először győzedelmeskedett a harcedzett veteránokon.

A mórok elleni küzdelem hétszáz évig tartott és ez a spanyol nép szívében a szabadság és nemzeti függetlenség szeretetét annyira összeforrasztotta, a katolikus vallás iránti rajongással, hogy Luther reformációja náluk kevés méltánylásra és elterjedésre talált; Spanyolország lett a lélek és a kard, mellyel Európa a reformátoroknak ellenszegült.

Gazdasági, közigazgatási és politikai szempontból lehetett mondani, hogy még nem volt spanyol nép. Az egységet csak a király képviselte; ő több királyságon uralkodott, melyben más volt az alkotmányba törvényhozás, a pénzügy, sőt a mértékek és súlyok is. Pikier Franciaországról szólva ezt a „szakadozottság” állapotának nevezte.

Midőn a kasztíliaiak jogaik védelmében V. Károllyal szembeszálltak, a katalónok és valenciaiak közönyösen nézték ezt, sőt leverésüket egyenesen előmozdították, míg aztán II. Fülöp alatt beállt a megfordított eset és még csak Navarrában és a baszk provinciákban őrizték meg mai napig ama közszabadságokat, melyek eredete a római birodalomig visz vissza.

Ismeretes az aragóniak híres koronázási formulája: *„Mi, akik közül mindenki ugyanannyi mint te, és mi, akik összeségünkben többek vagyunk, mint te, mi tégedet királlyá teszünk. Ha az állam törvényei szerint fogsz uralkodni, akkor engedelmeskedni fogunk neked; ha nem, nem!”* *

* „Nos, que cada uno somos tanta como vos, y todos juntos mas que vos, os hacemos Rey. SI respetais nuesiras leyes y privilegios, os obedeceremos: si no, no.”

A nép szellemi művelődésére nagy hatással volt, hogy III. Fernando, Kasztília királya (1217—1252) elrendelte, hogy nyilvános és magántárgyalásoknál a népnyelvet, a „romanzot” használják és a gót törvénykönyvet (lex Visigothorum) spanyolra fordítsák, amely könyv ezen cím alatt: *Fuero juzgo* (forum iudicium) a spanyol prózának legrégebb hiteles nyelvemléke és még ma is érvényes jogkönyve. Igen érdekes a fiának, X. Alfonznak jogkönyve; ez hét főrésze oszlik, innen a neve „*Las Siète Partidas*”, mely a Spanyolországban érvényes összes polgári és politikai jogok gyűjteménye, másrészt a spanyol nyelv mondattani szerkezetére első ízben állít fel érvényes szabályokat.

Hogy a zsarnokság háromszáz éven át tarthatta magát és Spanyolországot Európa első nemzetének rangjáról leszállíthatta, ahhoz a rendkívüli körülmények találkozása volt szükséges; olyan körülményeké, melyek ha beálltak, más országokban is ugyanazon eredményre vezettek volna. Európai hadseregeinek győzelmei a néphatalom gyarapodása által, kifelé a királynak tekintélyét növelték éppúgy, mint a dicsőség ittassága által. Azonban Amerika elnyelte az ország életerejét; a tüzes ifjúság elhagyta a hazát és kalandokat, gazdagságot és hatalmat hajhászott a távoli országokban. Minden spanyol ember katona, szerzetes, vagy nemes ember volt és mialatt az inquisicio a spanyol szellem függetlenségét elnémította, a zsidókat és mórokat, a birodalom legszorgalmasabb lakóit, többnyire földművelőket, kiűzték. Érthető, hogy ezen körülmények győzedelmeskedhettek még egy ilyen büszke nemzet felett is, amely ősi képviseleti rendszerének elnyomásában mindenekelőtt nemesi kiváltságainak elnyomását látta. Eddig nemes urak, hűbéresek és törvényhozók voltak, most a királyok komornyikaivá alakultak át; a királyok pedig, éppúgy mint Franciaországban, ezen pillanattól kezdve semmi korlátot nem ismertek többé, az abszolút hatalom után törtek, azonban a közönséges nép azt hitte, hogy érdekei azonosak a királyi hataloméval. Az utolsó Habsburg, II. Károly sorvadó életét, egyben a tönk szélére, jutott spanyol állami életet mesteri kézzel ecseteli Macaulay „Anglia története” című művében. Az inquisiciót azonban tárgyilagosan kell megítélnünk, abból a korból, abból a szellemből, mely azt létrehozta. Egy progressistairó, Johannes Scherr mondja, „hogy ami a kegyetlen egyházi zsarnokságot illeti, mely a móriskók bukása után Spanyolországban tért nyert, meg kell jegyezmem, hogy ez a körülmény az igazi,

az ó-spanyol szellemi életet egészben véve kevésbé akadályozhatta, mert ő minden idegszálával fanatikus katolikus volt és e szerint nemcsak rendben levőnek, de dicséretreméltónak kellett találnia, ha minden kísérletező, hacsak legtávolibb gyanúja alatt áll is csupán egy messze kísérletnek, hogy az ó-kereszténységet, azaz az orthodox római catholicismust megkisebbitse, — tűzhalállal lakolják”.

A magasabb tudományok, melyeknek lényege a szabad kutatás, ilyen nemzeti mentalitás következtésekép természetesen elhanyagoltattak; de a nemzeti irodalom felvirágzását inkább előmozdította, mint gátolta, mert a hivatott szellemeket a szenvedély és képzelem mezejére terelték és a gondolkodó értelemtől elzárták őket.

Csakhogy a gondolkodó értelmet nem lehet lekötni, Spanyolország tisztán katolikus volt, midőn feltámadt benne a progressiv ellenáramlat és sehol oly gyorsan nem tört össze minden gátat, mint éppen ott és ez az állam sülyedését vonta maga után. Az unídad religio, az egységes vallás eszméjét XIV. Lajos is erőszakosan vitte keresztül, melyre nem vallásos gondolkozása készítette, hanem mérhetetlen gögje: hogy mint merészkedik az alattvaló más vallást gyakorolni, mint ő. Franciaországban eme túlzó felfogásnak a nagy forradalom, továbbá a jelenlegi nyolc millió szervezett szabadgondolkodó és a Combes-féle egyházellenes törvények voltak a következmények. Németalföld és Poroszország tárt karokkal fogadták a vallásuk miatt kiűzötteket és amidőn III. Károly magyar király (mint spanyol ellenkirály is III. és mint német császár VI.) a protestánsokat elviselhetetlenül nyomta és nem a beiktatott törvények, hanem a „Carolina resolutio” alapján akarta kezelni őket, Nagy Frigyes csak azt várta, hogy hozzáforduljanak, hogy országában letelepítse őket. A Carolina resolutio, királyi rendelet, 1731 márciusában jött létre; első pontja szerint a protestánsok csak artikuláris helyen — ilyen volt pl. Zay-Ugróc — tarthattak nyilvános istentiszteletet. Már az 1715. évi 30. törvény-cikk csak egyéenként engedi meg nekik, hogy sérelmeikkel a királyhoz fordulhatnak, mint status nem.

A protestáns nem lehetett a 17. században valóságos belső titkos tanácsos, csak titkos tanácsos, mert nem tehetette le Sz. Máriára is az előírt esküt, pedig megfontolandó volt, hogy a birtokos nemességnek fele nálunk protestáns.

Spanyolország a rettentő aranyfolyam dacára anyagilag rom-

lásnak indult; pénzt tudott szerezni, de megtartani nem. Elszaporodott a koldus, a csínytevő, a csaló. És ezen társadalmi jelenség egy új irodalmi formát hozott létre, melyet a spanyolban „Estilo picaresco”-nak neveznek (picaro, huncut, Schelm), a franciába átültetve „roman picaresque”. Az első ilyen regényt Diego Hurtado de Mendoza írta; a híres költő hadvezér és államférfi volt, aki még hatvan éves korában annyi erővel és tüzzel bírt, hogy vetélytársát kidobta az ablakból; 1503-ban született Granadában, 1575-ben halt meg Valladolidban. Mint salamancai diák írta a Lazarillo de Tormes-t, mellyel a műfajt megalkotta és azonnal véget vetett a lovag- és pásztorregényeknek. A könyv rendkívül finom emberismeretről tesz tanúságot, erkölcsfestése pompás, jókedvvel és hatalmas szatírával van megrajzolva. Vonzó ábrázolásban jeleníti meg a kis Lazarillo sorsát, egy gonosz vak koldus társaságában; nagyszerű, hogy hogyan szegődik el lakájnak hét polgárasszonynál egyszerre, mert a pék, a kőműves, a cipész stb. neje szégyenlene a misére menni, ha nem kísérné tisztelettudóan a lakáj, oldalán a karddal; így ábrázolja a kasztíliai nemzeti büszkeséget, mely gyakorta koldusgöggé fajul. A franciáknál Lesage tűnt ki ez irányban Gil Blas című regényével. III. Károly spanyol király, Anjou (V.) Fülöp leszármazottja volt az egyetlen Bourbon, akinek az állam fellendítése körül gondolatai voltak; óriási flottát hozott össze, de nem tudta azokat tengerészekkel ellátni, ama rendszer miatt, melyet spanyolban „Matriculasnak” neveztek; ez abból állott, hogy mindenki, aki valamely vonatkozásban állott a hajózással, tartozott magát egy listába beíratni és a kormányzatnak hajóhadit szolgálatra rendelkezésre állani. Ötven hajó horgonyzott Algesirasban, de nem bírt egy féltucat hajót megakadályozni, hogy segítséget vigyenek Gibraltárnak, mert nem voltak legénységgel ellátva. Óriási lett az államadósság, az ország az államtönk felé evezett, ami az üresfejű fia, IV. Károly alatt be is következett. A felindult nép csak alkalomra várt, hogy haragját éreztesse. Ezt meghozta Napoleon, akinek a király átengedte a nemzetet készfizetésért. De a nemzet fegyverrel a kezében mint egy ember állott talpra és a legborzasztóbb küzdelemben jelentette ki: „A spanyol nemzet nem tulajdona valamely személynek, vagy családnak.”

A király ilyen lemondása szétszakította az engedelmesség

kötélékeit; a nép juntákat — kormányzó választmányokat — alkotott, akik nem kötötték magukat a törvényekhez. Solano és Borja generálisokat fényes nappal megölték, a nép a hadak vezetéséből kizárta a nemességet és saját embereit állította azok élére. Mina, a mezei munkás, Manzo, a molnárlegény, Jauregui, a pásztor, l'Empecinado, a lóápoló és sok mások a nép legalsó rétegéből kerültek elő, akik a guerillaharcok végén már vezették a hadakat, melyek többi tisztjei is nagy többségben a nép fiai voltak, a hadsereg pedig ez időtől fogva nagy szerepet játszott az államalakulásoknál.

Napoleon bukása visszahozta a trónra VII. Ferdinándot, aki a nép által 1812-ben Cadixban megállapított szabadelvű alkotmányt elfogadta ugyan, de alattomban folyton áskálódott ellene. Ekkor — 1820-ban — a hadsereg vezérei Riego, Quiroga kikiáltották az 1812. alkotmányt. A mozgalom felforgató irányt vett; felgyújtották az inquisicio palotáját, a tömeg mindent elpusztított, ami a kezeügyébe esett; agyonverte az inkvizítorokat és a foglyokat kiszabadította. Az inkvizícióról nem beszélt többé senki, még akkor sem, midőn a szent szövetség intenciójára a franciák benyomultak Spanyolországba és a legsötétebb reakciót létesítették. Riegót borzasztó módon végezték ki. Egy durva zsákban, melyből csak a feje látszott ki, hurcolták a börtönből az akasztófára, mialatt a csócselék szidalmazta és bántalmazta őt. VII. Ferdinánd bezáratta az egyetemet és a bikaviadal művészetének iskolát állított fel. A tengerészkatonák, mivel szabadelvűek voltak, nem kaptak zsoldot; a flotta parancsnokai tartományaikba vonultak vissza és koldultak. A fegyvertárak kiürültek, sőt összedarabolták a hajókat és eladták az anyagot. A hadsereget, a királyi gárda kivételével rosszul fizették, hanyagul ruházták és szerelték fel. A szabadelvűek erre folytatták összeesküvéseiket. Baldes megkísérelte 1824-ben, Manzanares 1826-ban, Milano és Chapalangarra 1830-ban, Torrija 1831-ben a felkelést. VII. Ferdinánd még mindig nem volt oly fanatikus, mint az ultraroyalisták, akiknek az akkori trónörökös, Don Carlos lett a fejök. Cataloniában, 1827-ben lázadás tört ki e csatakiáltással: „Éljen Don Carlos!” Ez fivéréből még jobban elidegenítette és hogy ne örökölhessen a trónt, újra megházasodott és nagybátyjának leányát, a nápolyi Krisztinát vette nőül és midőn leánya Izabella megszületett, összehívatta a cortest, eltöröltette a sáli törvényt, melyet különben is csak V. Fülöp

hozott be az országba és így Izabella lett a törvényes örökös, amit a carlisták hiába akartak meggátolni.

Krisztina kénytelen volt a szabadelvűekre támaszkodni és a meg hasonlítás a királyi családban Krisztinát és Izabellát népszerűvé tette. Alig lehelte ki lelkét VII. Ferdinánd, Don Carlos kitűzte a lázadás zászlóját és pártja — a facciosos — királynak kiáltotta ki, de a szabadelvűek és a királypártiak egy része Izabella mellett nyilatkozott és ekkor valami rendkívüli törfént, aminek nincs párja a világtörténelemben. A tisztán katolikus Spanyolországban, a vallásos felfogás klasszikus földjén, 1835-ben irtóháborút kezdtek a szerzetesek ellen; a nép kirabolta a kolostorokat és a kezébe esett szerzeteseket agyonverte. Hét évig tartott a polgárháború; az ellenfelek nem ismertek könyörületet. A karlistákat két lángeszű vezér: Zumalacarreguy és Cabrera vezették; a királyiak élén Espartero állott és a vérengzés csak akkor ért véget, midőn sikerült Esparteronak a baszkokat lecsendesítenie azzal, hogy ősi szabadságukat — fueros — biztosította.

Most Madridban tört ki a forradalom, mely Krisztinát 1840-ben Franciaországba menekülni kényszerítette, mivel Espartero a kardját ellene vetette mérlegbe. A felkelések egymást követték; a mérsekelték — moderados — katonai lázadást szerveztek; 1842-ben Barcelonában köztársasági lázadás tört ki. Espartero ellen koalíció létesül és megbukik. Krisztina visszatér és Izabella nagykorúvá nyilvánítatik 14 éves korában; ekkor kezdődik Serrano generális emelkedése. Izabella férje Don Francisco lett, unokatestvére; VII. Ferdinánd fiatalabb fivérének fia; nővére, az infánsnő, Montpensier herceghez ment nőül, Lajos Fülöp francia király fiához. A hatalom Serrano kezébe ment át, aki 1846-ban megbuktatta Narvaezt; a moderados párt előbb nagy kegyetlenséggel vetette magát a karlistákra és egyetlen napon Valenciában 160-at lövettek agyon, Galíciában 27 tiszt hányatott kardéltre — pasado al cuchillo — Katalóniában 400-at végeztetett ki a kormány minden további formáság nélkül.

A rendőrség elfogta őket házaikban és útközben lelövelték a szerencsétleneket azon ürügy alatt, hogy menekülni akartak. De a kormány elvesztette a népben talaját és ezért a reakcionárius párthoz közeledett, hogy támaszt találjon; az alkotmányosságna k még volt valami megnyilvánulási módja, de 1846-ban a városok progressistákat választottak, sőt egy szocialista is bejutott: Ordaz Avecillo.

A szocializmusnak 1836 óta voltak párhívei Spanyolországban. Don Joaquin terjesztette el. Don Manuel Segrado de Beloy, egy gazdag cadixi kereskedő egy társaságot létesített, hogy Jerez környékén megalapítsa a falansztert; de Espartero megakadályozta a föld szabad átengedését, a gépek behozatalát, úgy hogy Don Manuel lemondani kényszerült terveiről, amelyek keresztülvitelére 5 millió frankot hozott össze. Ez időben Madridban és Barcelonában egy-egy szocialista lap jelent meg. A szocializmus, mely előbb csak mint békés gazdasági elmélet jelentkezett, az 1848-ki párisi februáriusi forradalom következtetésképp, mint politikai párt első ízben lép fel. A meglepetés oly nagy volt Spanyolországban, hogy a kormány és a dinasztia elveszettnek tartották magukat; de mihamar megjelent Lamartine manifesztuma és Lesseps kinevezése, aki Lajos Fülöp alatt főkonzul volt Barcelonában és a kedélyek lecsillapodtak.

Az éles politikai ellentétek Spanyolországban a katonai felkelésekben találják legfőbb kifejezéseket; ezek együttvéve megmagyarázzák az állam hatalmi süllyedését, melyből ma csak szerencsés viszonyok összetalálkozása esetén volna megváltás. A vallásos szellem harcból, küzdelemből él. Hogy ez Spanyolországban oly mélyen begyökerezett, onnan van, hogy a spanyol egyidejűleg folytatta rettenetes harcát hazája és vallása megmaradásáért, úgy, hogy e kettő benne egy érzésben olvadt fel. Innen az engesztelhetetlen gyűlölet a más hitet vallókkal szemben és innen ezek kiűzése az országból. Ma azonban nagyjából deisták vagy hitetlenek. Az előbbieket azt mondják, hogy hisznek egy legmagasabb lényben, akiről azonban nincsen meghatározott fogalmuk. Az utóbbiak nem hisznek semmit. Mindkét csoportból sokan érdekükben állónak hiszik a vallást játszani és így megszületik a képmutatás.

A guerilla harcokban állt egységesen együtt a nép 1808-ban az idegen ellen, nézzük csak a későbbi spontán megnyilvánulásukat.*

1814-ben Mina generális mozgalmat indított az alkotmány helyreállítására, melyet a király éppen megszüntetett; több tiszttel

* Az adatokat teljesen közli: Fernando Garrido; művét németre fordította: Das heulige Spanien im 19. Jahrhundert cím alatt. A. Rüge; Leipzig 1867. Francia kiadását Dr. J. Bernard eszközölte, aki belekeverődött az Orsini perbe, Angliába menekült és ott middlessexi jury felmentette.

együtt Franciaországba menekült. Röviddel azután Lacy és Porlier tábornokok követték példáját, de ezek életökkel lakoltak.

1820 elején Riego, Quiroga, Arco, Agüero, Lopez Bános fellázdak Cadixben; O'Donell, aki ellenük küldetett, mellettük nyilatkozott. A királyi gárda fellázdott 1822-ben, hogy helyreállítsa a despotizmust. Bessières 1824-ben fellázdott 4 századdal VII. Ferdinánd ellen, akit mint liberálist és szabadjóművest szidalmazott. (!)

Valdes, Manzanares, Torrijos, Vidal, Marquez, Chapalangarra, Milans, Mina, mindnyájan hadvezérek és sokan mások felkeléseket szítottak VII. Ferdinánd tíz utolsó kormányzati évében és hősi halált haltak a harcmezőn vagy a vérpadon. Ezen időben a tengerész katonák is fellázdak és a cadixi kormányzót megölte egy katona.

Santos Ladron generális nyitotta meg a karlista felkelést Ferdinánd halálával és agyonlövetett; ez azonban nem tartotta vissza Moreno, Eguia, Jauregui, gróf d'Espagna, Urbistondo és Zumalacarrégit stb. hogy nyomdokaiba ne lépjenek. 1835-ben Cayetano Cardero fellázdott Madridban egy gyalogsapat élén az 1812. alkotmány érdekében. Röviddel azután az északi hadsereg lázdott fel ugyanazon alkotmány érdekében. 1837-ben a királyi gárda 3000 embere felkelt La Granjában és kényszerítette Krisztinát, hogy megesküdjék az 1812. alkotmányra.

1838-ban Narvaez és Cordoba tábornokok Sevillában megkíséreltek egy felkelést; menekülniök kellett. 1840-ben Espartero seregei csatlakoztak a madridi junta pronunciamientójához.

A következő évben Concha, O'Donell, Leon és Borsó di Carminati a pampelonai saragozzai és madridi katonai lázdás élére állottak, hogy megbuktassák Esparterot és a progressistákat, a két előbbi külföldre menekült, a két utóbbi agyonlövetett.

1843-ban Prim, Ortega, Serrano, Narvaez, Concha, Figueras, Lara, Alpiroz és mások ezredeikkel létrehozták a forradalmat, mely a régenséget megbuktatta.

Ugyanazon évben Katalóniában lázdak fel Ametller, Martell, Besllera, Baiges, Par, Herbella és mások; Barcelonában csupa tisztből egy század alakult, mely a „Szentelt század” nevet viselte.

José Ordax Avecilla kapitány támogatta őket Leonban, mások pedig a vigói és saragozzai mozgalmakban vettek részt. És ez

így megy tovább 1844-ben, 1846-ban, 1848-ban, 1854-ben, 1855, 1856, 1859, 1860-ban. Melyik állam viselhetne el ily állapotokat, melyek a fegyelem fogalmával összeférhetetlenek, bár némi igazolást találnak ugyan az elviselhetetlen kormányzati rendszerben.

Emilió Castelár* ez időben alapította „Demokratia” című lapját. Midőn Krisztina királynő 1864-ben meglátogatta leányát Madridban, Castelár egy cikket írt, mely e jóslatszerű szavakkal végződött: „Sem leánya, sem unokái, asszonyom, nem fogják a halál álmát az Escuriálban aludni.” Amivel rossz prófétának bizonyult. Kitért az 1866-iki forradalom, mely Castelárta küzdők első soraiban találta; de a forradalom nem érvén el célját, ő száműzetett és in contumaciam halálra ítéltetett; csak 1869-ben, Izabella végleges bukása után térhetett vissza hazájába.

Serrano marschall lett egyelőre a régens, aki Hohenzollerfi-Sigmaringen Leopold herceggel folytatott tárgyalásokat, aki el is fogadta a meghívást, de a fenyegető német-francia konfliktus következtében visszalépett és ekkor Viktor Emánuel második fia, az aostai herceg, I. Amadeo név alatt lépett a spanyol trónra. Midőn azonban Amadeo belátta, hogy törvényes és alkotmányos eszközökkel meg nem szilárdíthatja az állami rendet, a pártok végzetlen ziláltsága által is ösztönöztetve, lemondott 1873 február 11-én és hatalmát a cortes kezébe tette le. Erre kikiáltatván a köztársaság, Figueras lett az elnök, Castelár külügyminiszter. Figueras azonban nem vált be, helyette Pi y Margall választották meg, Castelár pedig kilépett a kormányból, míg 1873 június hó 7-én proklamáltatott a federális köztársaság és ennek elnöke Castelár lett, akinek egész elnöksége alatt a karlisták és az általa is felidézett cantonalizmus ellen kellett a fegyveres erejét fordítani. Közeledett a vég; Pávia tábornok 1874 január 3-án szétűzte a cortest, Serrano újra hatalomra jutott, a monarchia 1875-ben visszaállítatott, Izabella fia XII. Alfonz név alatt trónra lépett, akinek a halála után, neje Mária Krisztina, Frigyes főherceg nővére kormányzott, utószülött fia XIII. Alfonz nevében. Ez utóbbi két uralkodó alatt a javulás minden téren mutatkozik. Komoly munka folyik minden irányban, a világháborúban elfoglalt neutralitás

* A művészet, vallás és a természet Olaszországban. írta: Castelár Emil. Fordította és az előszóban életrajzi adatokat közöl Szathmáry György.

fellendíti az ország anyagi viszonyait, katonai irányban is élénkebb működés vehető észre. A királyt hódolattal veszi körül az egész világ, ama buzgó tevékenysége iránt való hálából, mellyel a hadifoglyok sorsának enyhítése, azok kikutatása és a hozzátartozók, megnyugtatósa által kifejt. A királyi palotára pedig kiíratta: „E házban mindenkinek tilos a háborúról vitatkozni.”

Midőn idáig eljutottam, hogy rövid átnézetét nyújtsam Spanyolország fejlődésének, kezembe kerite Pester Lloyd 1916 szeptember 15-iki száma, mely az entente fondorlatait tárja fel Spanyolországban. E fondorlatok ugyan eddig kevés sikerrel jártak, mert a nagy fényvel rendezett előadási esték, melyen a francia akadémia tagjai, Rostand, Richepin, Bergson tartottak felolvasásokat, csak mérsékelt számú közönséget vonzottak, köztük a köztársasági Leroux híveit. Most az entente más eszközökhöz folyamodott, ugyanis spanyol személyiségektől akarja propagandáját szervezni. A nagy dobót a Parisban élő Gómez Carillo üti, akiről e könyvem első részében van szó. Madridban csatlakozott hozzá egy bizonyos Alvarez Melquiades, aki kétes elemekből egy reformista egyletet alakított, melynek célja egy „neutralité amicale” lenne; hogy mit jelent ezen „barátságos neutralitás” élénken mutatja Görögország példája. A nagy lapok: „Liberal”^ „Imperial”, „Heraldo”, gúnyos hangon emlékeznek meg azon becsülésről, melyet Franciaország a spanyol szomszéd iránt tanúsít azzal, hogy segítségéért esedezik.

Polavieja marquis manifesztumot bocsátott ki, melyet az egész sajtó hozott, és ő abban azon kívánságnak adott kifejezést, hogy a neutralitásnak a legcselekvőbb formában kell kifejezést adni az ententetal szemben. Ez a felhívás a sajtótól, a Correo Espanollal az élén, enthusiasmmal fogadtatott és midőn a sajtó-syndikatus ennek kifejezésére a miniszterelnökhöz, Romanoneshez fordult, ez azt felelte: „Tartok tőle, hogy nincs Spanyolországban olyan utca, mely húsz millió nyilatkozó spanyolt magába fogadhatna.” Erre még a mérsékeltbb francia újságok: a „Temps”, a „Débats” is úgy nyilatkoztak, hogy az ilyen eljárás „kompromittálja a spanyol lovagiasságot.” Tehát savanyú a szöllő.

Gómez-Carillo neve lepott meg legjobban ezen üzeimekben. Igaz, hogy őt tisztelettel és szeretettel környezik Parisban, műveit ünneplik és onnan indulnak a világ francia és spanyol nyelvterü-

letein hódító útjokra. Említettem, hogy verseket intéztek hozzá és F. Vezinet már 1909-ben „Egy spanyol író Franciaországban” című füzetjében így emlékszik meg Gómez Carillóról:* „Talán Franciaország nagyon egyformán előzékeny a külsőországi írókkal szemben; nem tesz semmi különbséget köztük. Az olaszok, az angolok, a norvégek, az oroszok, sőt a *németek* is meleg vendég-szeretetre találnak nálunk, csak műveik ébresztenek néha némi megkülönböztetést. Egyedül a spanyolok nyerik el nehezen szavazatainkat, felavatásunkat. Hogy kicsikarják elismerésünket, kiváló érdeműeknek kell lenniök, úgyszólván ritka tehetségnek. Gómez-Carillo útban van a hírnévhez Franciaországban, amit minden szempontból megérdemel.”

Az elismerésnek ily hízalgő szavakkal való kifejezése már egymagában véve nagy hatást képes bárkire gyakorolni és ha még hozzávesszük ama méltánylást, melyben a párisi előkelő társadalom részesíti, úgy érthetővé válik, hogy egy különben semleges államhoz tartozó író azok számára fejt ki propagandát, akik között jól érzi magát.** Még feljegyezzük a „Temps” egyik hírét, mely a „Guipuzcoa Voz” után közöl, mely, Maura spanyol ellenzéki vezér beszédének kivonatát tartalmazza, mely szerint Maura elismeri, hogy Spanyolország, Anglia és Franciaország között mély érdekközösség van, melyből kifolyólag az utóbbi államoknak Spanyolországgal mint testvéremzettel kellett volna eljárni, ez az egyik esély, vagy pedig Spanyolországot a tehetetlenségre kár-

* Peut-être la France est-elle trop uniformément accueillante aux écrivains du dehors; elle ne choisit guère parmi eux. Les Italiens, les Anglais, les Norvégiens, les Russes, même les *Allemands*, reçoivent chez nous une chaleureuse hospitalité pour peu que leurs oeuvres relèvent d'une pointe de distinction. Seuls, les Espagnols obtiennent difficilement nos suffrages et notre consécration. Pour forcer notre estime, il leur faut de hauts mérites, presque un talent exceptionnel. Gómez-Carillo est en train de se faire en France une célébrité qu'il mérite à tous égards.

** Hogy Gómez-Carillo magatartásának megítélésében nem tévedtem, bizonyosággal idézem *Az Est* 1916 nov. 5-én megjelent számában, K. E. zürichi levelező *Az új milliomosok* című kéthasábos cikkét, melyben azt írja: „Gómez-Carillo van annyira író, hogy amint az illem, vagy a környezet nem kötelezi, megírja őszinte mondanivalóit.” A cikk, melyben G. C. a párisi új milliomosokat gúnyolja, a madridi *El Liberal* című nagy újságban jelent meg és onnan nyomatta le a *Populaire du Centre* című francia szocialista lap tenpenciózus célzattal és alapul szolgált K. E.-nek.

hozhatni, megsemmisíteni, területébe behatolni, felségjogait elkobozni, ez a másik alternatíva, mely kizsákmányolási rendszert ök háromszáz év óta gyakorolták és Spanyolország süllyedését előidézték. Ezért kell Spanyolországnak más csatlakozásokban az eszközök kiegészítését keresni, melyekre életének biztosítására, jólétének emelésére szüksége van.

Ilyenek a viszonyok Spanyolországban; az entente hiábalesi hajóink zsákmányolását, honfitársaink összefogdosását.

Egy este az „El Noticieró-ban” egy furcsa kis hír ragadta meg figyelmemet; az volt benne, hogy Valenciából útnak indult az I. I. Sister Barcelonába Genua útiiránnyal, de hát a bocheok ne számítsanak rá, mert a francia hajók értesítve vannak stb.

Mit izgatódik az „El Noticieró?” de hát valamivel csak meg kell érdemelni azt a kis entente subvenciót!

Úgy 20-ika körül lehettünk, midőn felmentünk a konzulátusra. Egy magas, karcsú úr haladt el előttünk, aki éppen végzett ott; Dr. Schack Béla volt, a kereskedelmi szakoktatás egyik főigazgatója, aki a spanyol király által biztosított szabadmenettel indult hazafelé és magával vitte hét társát; amint később tudomásomra jutott, szerencsésen meg is jöttek.

Mint egy rajzó méhkas, olyan mozgás volt odafenn. Sokan jöttek meg Port-Bouról, a francia határról; kinek tanács, kinek pénz kellett. Aki teljesen pénz nélkül érkezett meg, azt két spanyol rendőr kísérte fel az állomásra a konzulátusra; volt olyan is, aki jegy nélkül szállt fel, Isten nevében és Barcelonában ígérte a megfizetést. Többen hallottak már az I. I. Sisterről és az elutazás körülményeiről érdeklődtek. Most aztán megtudtuk a tényállást. A barcelonai kormányzó érintkezésbe lépett a konzulátusokkal; a központi hatalmak képviselőivel éppúgy, mint az ellenségekkel és olyan megállapodást hozott létre, hogy a 45 éven felüli akármilyen férfiak hazamehetnek, továbbá az összes nők és a gyermekek.

A hajó indulása 22-ére volt jelezve. 20-án délután kimentünk a Paseo Colonra, a hajóirodába. Egész népvándorlás gyűlt ott össze; legtöbb volt a német. Két lazarista pap is csatlakozott hozzánk, Parisban jártak rendi kongresszuson, arra is számítottak, hogy odautazásukkor a francia követség is láttamozta útlevelüket. Az idősebbik Eduárd Rech volt, a missziós papok visitatora és a szent Vincés apácák igazgatója Grácban, továbbá a

Ferenc József-rend lovagja; a fiatalabbik, a görcei lazaristák perjele volt. Bent libasorba kellett állni; lassan ment a dolog, türelmesen vártunk és beszélgettünk. Egyszerre hozzánk lép egy úr, hamisítatlan magyar típus, megszólít és bemutatkozik.

— Ráth Endre képviselő vagyok. Magyar szava kellemesen csengett fülünkben.

— Nagyon örülünk, hogy megjött képviselő úr, és mit tett csinálni Amerikában?

— Hja, ha azt mi tudtuk volna!

— És Károlyi gróf úr is előkerült már? kérdeztem még.

— Nincs semmi baja, úgy látszik Bordeauxban van, de nemsokára hír lesz róla.

Én is azt hittem, hogy nincs semmi baja, mert a francia hatalmasok ott székelték akkor, csak később olvastam Nordau egyik tárcájában, hogy együtt ültek a dutyiban, ha csak rövid időre is. Elbeszélgettünk még egy kicsit, mi megkaptuk a jegyeinket, ötszörös ára volt mint rendesen; elköszöntünk azzal, hogy a hajón találkozunk. A képviselő úrnak még várnia kellett, míg rájön a sor, ő ugyanis néhány személlyel hátrább volt beékelve. A hajóscég pénztárosát már ismertem, több ízben jártam ott, gondoltam megkockáztatok egy kérdést.

— Senor, mondám, bizonyos ez a dolog!

— Teljesen bizonyos válaszolja a nemes hidalgó.

No igen, neked egészen bizonyos, gondoltam, ilyen aratásod nem volt Granada elfoglalása óta, csak úgy ontotta az istenadta nép a száz pesetasokat.

Az ajtóban két kapucinus barát igyekezett befelé, ingolstadtiak voltak. Az idősebb volt a perjel; az ifjabbik a páter, nagy, erős ember volt.

— Van-e még jegy? kérdi a perjel

— El fog ez adni többet, mint hely van, tessék csak bemenni.

Hazamentünk és elmékedtünk. Eddig a dolog jól ment; jegyünk már van. Ha baj lesz, akkor se leszünk egyedül; hogy nem okvetlen simán fog lefolyni a dolog, erre következtettem, mert a jegyárúsunk arra a kérdésemre, hogy egyenesen Genuába megy-e a hajó, azt válaszolta, hogy nem, Marseilleban kiköt, de csak néhány órára, míg kirakodik és berakodik.

Háziaszonyunk vállalkozott, hogy elkészíti az útravalót. Az-

előtt az ellátás benne volt az út árában; a háború óta arra is kellett gondolni, hogy a hajón beszerezhető ellátást megjavítsuk. Kaptunk az útra egy óriási sült csirkét, kenyeret, egy rúd szalámit, szőlőt és barackot, amilyen csak Hesperióban terem. Másnap magamhoz véve okmányaimat, jelentkeztem külképvisletünknel a lajstromozásra. E lajstromba bevezették az összes személyi adatokat és hitelesítve a kormányzóság útján I. I. Sister hajópapírjai közé került. Még egy bizonyítványt kértem, hogy vis major folytán nem használhattuk körutazási jegyeinket Grenoble Turinon keresztül, hanem kényszerítve vagyunk visszatérni Genuán keresztül és azért igényt tartunk a le nem utazott útra. Megkérdeztem búcsúzáskor még főkonzul urunkat.

— Biztos-e, hogy a Sisterrel haza jutunk?

— Nem biztos, azaz én nem vállalom a felelősséget.

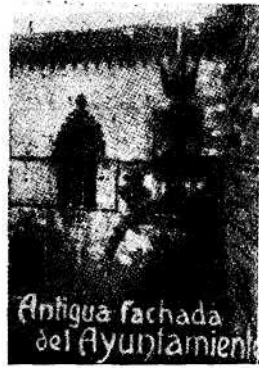
Biztonságba csak itt vannak. Vagy úgy. Ez őszinte szó; főkonzulunk tudja, mi a háború és hogy harmadik személyek intervenciója mely fokig kötelezi az ellenséget. Így legalább tudjuk, hogy mi vár ránk, ha a szerencse nem kedvez; de megkockáztatjuk az elutazást, mert így még van remény, hogy hazaérkezünk, ha azonban ott maradunk, akkor biztosan nem jutunk haza. Harmadik eset pedig nincs. Itt is elbúcsúztunk, megköszöntük a sok kedves figyelmet, a szíves támogatást és elmentünk. A felesleges pesetákat átváltottuk arany frankokra, mert ezt hazafelé az egész úton ismerik és elfogadják. Most már mindenfelé búcsúgatni kezdtünk, mindenünnen ígérték, hogy felkeresnek még a hajón, írták a leveleket, melyeket nekünk adtak át elszállítás céljából. Voltak, amelyek az olasz, az osztrák vagy a magyar határra szóltak. Az este vidám beszélgetésben telt el; másnap ebéd után jött a megrendelt kocsi, mert itt nem elég csak füttyenteni, itt nincs cserkészés, hanem arról idejében kell gondoskodni. Levitték a poggyászt: a kis koffert, a nagyobb koffert és a nagy koffert, hátha hazahozzuk mind. Ezzel vagy ezen kell hazajönnünk. Elfogott az úti izgalom, az elutatazás mindig bizonyos örömteli érzést vált ki, a kocsi megindul, a hamisítatlan katalán cseléd még utánunk kiált: *Hasta la vista!* A viszontlátásra!

A kikötő számtalan gőzöse között megtaláltuk az I. I. Sistert.

A spanyol ábécében az „i” betű neve „chota”, azért a hajó neve így hangzott: Chota, Chota Sister, félig spanyol, félig angol. Az utasok közül már igen sok künn volt, de még mindig érkeztek. Nagy búcsúzás folyt. Folyton új csoportok képződtek, aztán jöttek a mi ismerőseink is. Néhány német még Cetteből, az evangélikus iskolában laktak, nagyon rokonszenveztek velünk és kívánták, ha már ők nem mehetnek, hát éadjunk haza szerencsével. Jöttek dr. Battáék is, szegényeket nagyon sajnáltuk; bizony a férfi jóval alatta van a 45 évnek, így nem mehetett; az asszony nem akarta egyedül hagyni, hiszen új házasok voltak, sokáig elbeszélgettünk, kölcsönös reménységeinkről folytattunk eszmecserét, ők is azt hitték, hogy a háború csak néhány hónapig fog tartani, még szerencse, hogy a jövőt fátyol fedi. Feljött Ph. Gaiger úr is, könnyezett, hogy nem indulhat velünk, pedig nagyon nyugtalan a gyermekei miatt, neje is beteg. Azt hiszi, hogy néhány nap múlva ő is indulhat, hogy hogyan, az titok. Mondom hogy talán az is titok, hogy miért nincs még a hajón Ráth Endre képviselő úr, igen, folytatom, mert ön bizonyára tudja, hiszen tegnap együtt láttam kocsizni a Diputációnon.

— Annyit tudok, hogy már tegnap elutazott; mert most jövök a szállóból, ahol így értesítettek. A körülmények minden percben változnak itt, alkalmasint megfelelő hajója akadt. Még átadott néhány megbízást; Budapesten adjak fel egy táviratot neje számára Bécsbe, hogy jön. — Meglesz. Keressem fel továbbá Budapesten Vészi József szerkesztő urat és mondjam el viszontagságait. — Meglesz. Ha szerencsésen megjövünk Genuába, adjak fel egy táviratot, hogy: „arrivé”; jó lesz tudni, mert az a sok ifjabb német örökké kalandos vállalkozáson töri a fejét. — Szívesen táviratozom, csak megjöjjenek. Most dr. Batta úr lépett oda hozzánk, átadta kézbesítendő leveleit, egyet hazájába Magyar-Kanizsára, egyet Lovászy Márton képviselő úrnak. Megígértem, hogy levelei eljutnak a címökre, hacsak a cápák meg nem eszik velem együtt. A matrózok elkezdtek mozgolódni, recsegtve dolgozott a hajódarú, a nagy poggyászok is be voltak emelve a rekeszekbe, a búcsúzkodás véget ért, a hajóról levonultak az ott maradtak. Oly nehezen indultak, mintha szívükön koloncok csüngtek volna. Nehéz volt nekünk a gondolat, hogy ők ott maradnak, hogy nem mehetünk együtt, a szelek szárnyán, a biztonság vidám érzéseiben.

A hajó elindult. Elfordult a mólótól és lassan kereste útját a hajók rengetegében. Mindenünnen kendők lengettek és szerencsés utat kívántak, majd elhaladtunk a „Düsseldorf” hajó mellett, amelynek népsége mind a fedélzeten tolongott és kendőit lobogtatta. Lassan eltűnedezt a festői kikötő, a Columbus szobra, a kikötő erősségei, melyeknek hosszúcsövü ágyúi inkább a nyugtalan város, mint a tengerpart felé voltak irányozva, el a Tibidabo, a Vallvidrera, a festői Villa Juana, mely oly sokszor fogadta magába a nagy katalán költőt, *Verdaguert*.

A KULTÚRDZSUNGELBEN.

A hajó a nyílt tengeren haladt. A németek csoportokba verődve elénekelték a „Wacht am Rhein”-t. így vettek búcsút Barcelonától. Egy bécsi lány elővette felszalagozott gitárját és schnadahüpfliket dalolt. A németek megbotránkoztak és kérték, hogy hagyja abba. Sokkal komolyabbak az idők, semhogy hallgathatnák az ugrándi nótákat. A lány duzzogott, hogy máskor megkoszorúzták a hangszerét, — de bepakkolt. Én a két lazaristával az olasz neutralitásról beszélgettem. Mi lesz, ha ellenünk fordulnak. A görzi perjel megvigasztalt. A görzi manőver alkalmával a vezérkar a rendházban volt beszállásolva és ekkor szó esett az említett eshetőségről is. Ha az olaszok jönnének, mondták ők, akkor a sík földet a határon át kell nekik engedni, de a Karszt lábánál ellenállunk és ott nem lehet tovább menni.

Lassanként tagolódni kezdett a társaság és mi magyarokat is fedeztünk fel. Három összetartott: két úr és egy hölgy. Az idősebbik úr Rádai Gyula volt, a kaposvári felső kereskedelmi iskola igazgatója, a hölgy a neje és a harmadik: dr. Meyne Rikárd beszercebányai felsőkeresk. isk. tanár. Úgy látszik mit sem sejtettek, veszélytelennek vélték az utat, azért eléggé vidámak voltak. Azt láttam, hogy katonaköteles korban vannak, de ők talán ezt nem tartották fontosnak, vagy arra építettek, hogy tanulmányok ügyében jártak Spanyolországban.

Még egy magyar volt a hajón, egy pesti fogorvos, aki Londonban járt fogorvosi kongresszuson, a háború kitörésekor még eljutott Barcelonába és most nekivágatott az ismeretlen sorsnak.

A hajón találkoztunk Madame Cernyvel is, ő megkísérli a hazajutást, thiersi útítársai azonban Barcelonában maradtak.

Lassanként beesteledett, néha közeledtünk a parthoz, ahonnan kies tájak intettek felénk, kecses helységek körvonalai tünedeztek fel. A hajólámpák is kigyúltak, az utasok egy része helyet foglalt a hajó alsó részében felállított asztal mellett és résztvett a közös ebéden. Étkezés után előkerültek a vastag havannák; ezek a németek jórésze megjárta Délamerikát és onnan hozták az illatos árúcikket.

Remek este volt; a fedélzetről élvezet volt a sötétségbe bámulni és beszélgetni a háborús eseményekről. Az alsó részben

voltak a hálóhelyiségek, külön oldalon a hölgyeknek. Most már néztem én is, hogy lepihenjek. Alattam egy német szuszogott, én meg felmásztam a felső sorba. Azután aludtuk az igazak álmát. Másnap már korán talpon voltunk, hiába, felébresztett az izgalom. A mosdásnál egy úriember keresett valamit. Jellel útbaigazítottam. Eközben kiveszi zsebéből iratait és látom a szürke magyar államasúti igazolványt. — Ön magyar? kérdezem, de fejét rázza. Csak nem spanyol? — Usted es hungaro?

— Nicht, nicht Ungar! Kroatie! mondja azután.

— Hisz jól van testvér, hát nem vagy magyar, — horvát, azért nem kell haragudnod.

Gyönyörű reggel lett, a fedélzetre gyülekeztünk és élveztük a friss levegőt, a remek kilátást; a habok tajtékozva csapkodták hajónkat, mely ritmikus ütemben haladt előre. Lassanként a partok körvonalai kibontakoztak, láthatóvá váltak a községek, hol nagyobbak, hol kisebbek, míg egyszerre Marseille tűnt fel a messze távolban; gyorsan közeledtünk, a kikötő mindjobban kibontakozott, már láthatóvá vált a város fölé emelkedő „Notre Dame de la Garde”; a régi kikötő, a Joliette bassinje; az új kikötő, a hajómenete mindinkább lassúdott, vezényszavak hangzottak fel, midőn csendesen befutunk az új kikötőbe és a neo-bizanci stílusban épült katedrálissal szemben horgonyt vetünk egy torpedóhajó közvetlen közelében, melynek lövegeit piszkos matrózok súrolták nagy igyekezettel. Éppen kilenc óra volt.

Ha a torpedók szemlélése szomorú gondolatokat idézett fel bennünk, az amit a parton láttunk, a francia forradalom vészes jeleneteit hozta emlékezetünkbe. Egy örülten gesztikuláló tömeg lepte el a partot, melyben minden társadalmi réteg képviselve volt. Az öklök átkozódva emelkedtek a levegőbe és csak azt várták, hogy lehozzanak bennünket a hajóról, hogy lesújtsanak ránk. Úrinők habzó ajakkal fenyegetőztek finom ernyőikkel ütésre készen, míg a közönségesebbek, a párdúc fűrgeségével igyekeztek bennünket megközelíteni.

Eközben mind fenyegetőbb moraj zúgott végig tömött soraikban és felhangzottak a veszett kiáltások:

Halálra velők: *à mort, à mort!*

Vájjon mit vétettünk nektek, ti elvakult emberek, hogy ilyen ádáz dühhel eltelve törtök ellenünk, hát okai vagyunk-e mi a háborúnak, kik ártatlan munkásságnak élve, szerény jövedelmeinkkel

csak gazdagítottuk hazátokat? És ha csendes munkásságunk közben meglepett a világháború, vájjon fegyveres katonák vagyunk-e, hogy fegyverrel, erőszakkal akartok ellenünk fordulni?

Hiszen megkérdeztek titeket, hogy akarjátok-e a semlegeséget, de ti az öröklött göggel azt válaszoltátok, hogy érdekeitek kívánalmai szerint fogtok eljárni. Ám lássátok! Ti a gyermekeket évtizedeken át gyűlöletre tanítottátok, mert a megerősödött német nép visszavette tőletek a XIV. Lajos által elrablott német tartományokat. E gyermekek jórésze ma elkékült ajakkal alussza örök álmát.

És összeszövetkeztetek az angollal, amely nép, mint legutóbb Faschodánál, mindig megalázott benneteket, amikor csak tehette.

Vájjon ki fedezte fel és hódította meg Kanadát? Egy francia]: *Jaques Quartier*. És Kanada ma az angoloké! Ki fedezte fel és hódította meg Louisiánát? Egy francia: *Cavelier de la Salle*. És Louisiana ma az Egyesült Államoké!

Ki kolonizálta Isle-de-France-ot? Egy francia: *Guillaume de Flacourt*. És Isle-de la France ma az angoloké.

Ki kezdte meg India meghódítását? Egy francia: *Dupleix*. És India ma az angoloké! Ki hódította meg Egyiptomot? Egy francia: *Bonaparte*. Ki betűzte ki jelképirását? Egy francia: *Champollion*. Ki fegyverezte azt fel? Egy francia *Sève* ezredes. Ki csatornáztá? Egy francia *Lesseps*. És Egyiptom szintén az angoloké.

Ma is mások számára kaparod ki a gesztenyét a tűzből és a kezedbe jutott mieinkkel gonoszabb kegyetlenséggel bánsz el, mint a dühöngő majmok; emberi méltóságukban, emberi gyarlóságukban megaláztátok őket; nőket, gyermekeket táplálékuk elvonásával gyötörtetek és az ártatlanokat, a magukkal jötehetetleneket betegségnek, korai halálnak tettétek ki; de él még a hatalmas Isten, akit ti megtagadtatok, aki tizedíziglen büntet és úgy áldjon vagy verjen meg benneteket, mintahogy semmibe se vették a lelkiismeret szavát.

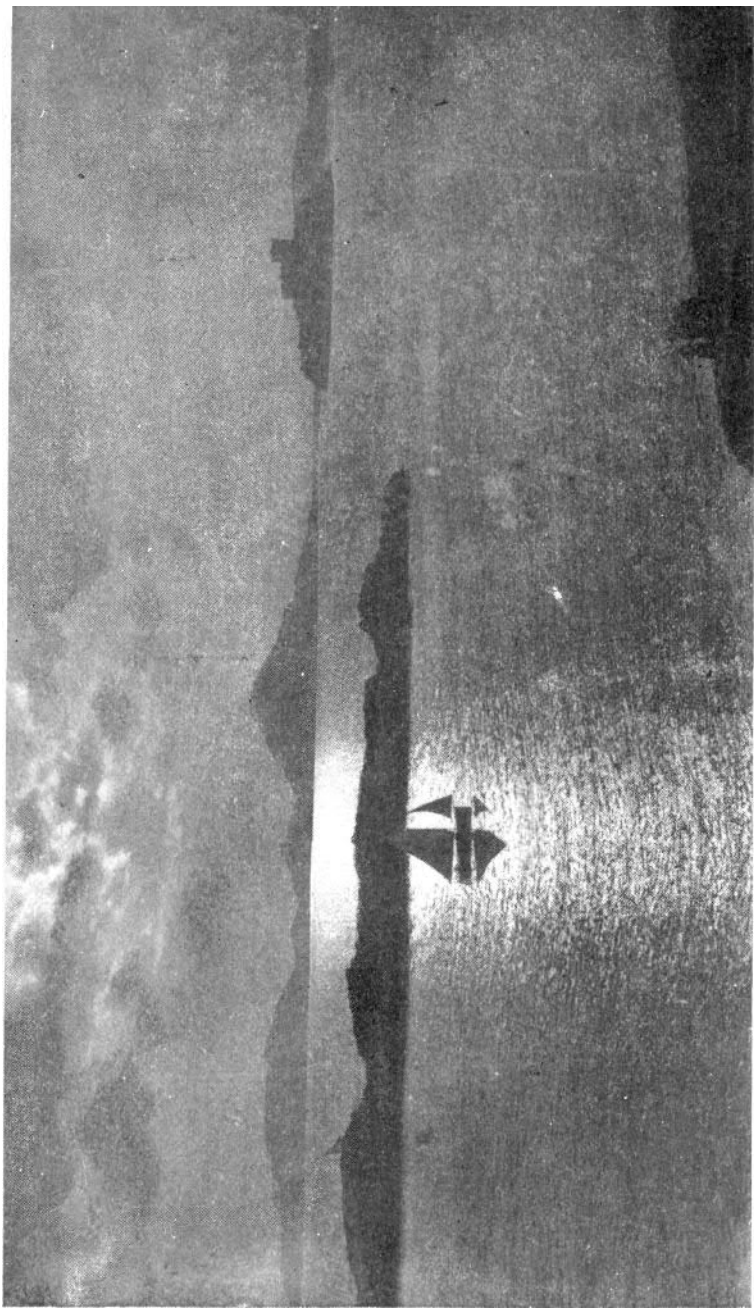
— Mire várunk? kérdezem az egyik hajóstisztet.

— A tengerészeti hatóságra, mondja ő.

— Aztán indulunk? folytatom.

— Igen, indulunk, bizonyára indulunk.

Két automobil állt meg a parton és több úr szállt ki, akiket egy csónak néhány perc alatt hajónkhoz hozott.

Marseille. Napnyugta. A Chateau d'If.

A tengerészeti biztos átvette a hajópapírokat; a velejött rendőrkapitány helyet foglalt egy asztalnál, melléje ült az írnök és hozzáfogott az idegenek okmányainak átvizsgálásához.

Eljárása igen egyszerű volt; aki 50 éven alul volt, azok egyik oldalon csoportosítottak, akik azt túlhaladták, azok szabadon mozoghattak. Asszonyok, gyermekek nem estek vizsgálat alá. Rám kerülvén a sor, minden hosszadalmas tárgyalás elkerülésével a fiatalabb csoporthoz osztattam be. Le voltam tartóztatva. Az elmélkedéssel hamar elkészültem. Ha ezek engem itt tartanak és úgy látnak el, mint ahogy szokásuk, akkor én hamarabb elkészülök, mint a háború. Hogy mi bajom van, azt még nem tudtam, csak éreztem, hogy nagyon beteg vagyok és ha én nap-nap után burgonyalevest kapok, faggyún főzve, akkor a halálom oka nagyon is prózai lesz. Azután eszembe jutott az otthon, a zöld hegyek, a virágos mezők és mindazok, akikhez ragaszkodtam és oly nehéz volt arra gondolnom, hogy talán sohasem látom mind ezt viszont.

Úgy éreztem, hogy kikelek arcomból és egész emberi mivoltom megváltozott. Gonosz ellenség kezébe kerülni, védtelenül, tehetetlenül, lehet-e ennél valami keserűbb? Kezem folyton ökölbe szorult.

Az asszonyok könnyeztek körülöttünk, egy kis fiú apját tartotta átölelve, nem akarta sehogyse elbocsátani és szívszaggatóan zokogott. Nőm csendesen hozzám lépett. Én vigasztalni kezdtem, hiszen együtt leszünk magyarok, osztrákok, németek, majd csak támogatjuk egymást. Madame Gassmann fia katona Marseilleben, talán közbejár érettem, ő tanúságot tehet mellettem. És talán meg lehet lépni Nizza felé, Ventimillénél az olasz határon ismerek egy magyar vendéglőst. És meghagytam, hogyha ezek el nem bocsátanak, akkor utazzon egyenesen haza; a pénzt megosztottuk.

Az ingolstadti kapucinus perjel odajön hozzám és vigasztalgot, hogy ne aggódjak, isten majd megsegít.

Újabb automobiloik érkeztek a partra. Katonaság jött a hajóra. Egy alezredes és gyalogság feltűzött szuronyokkal.

Kijelentette, hogy az egész eljárás semmis, ő újra fog vizsgálatot tartani és aztán intézkedésekbe fogott. Egyelőre, akinek tetszik, mehet ebédelni.

A dél már jól elmúlt, az étvágy jelentkezett, a hajószakács örült, hogy főzte nem marad a nyakán. Nőm már evett valamit, nem akart lejönni, fáj a feje, fönmarad a fődélzetén, mondja.

Az asztalnál a kapucinus perjel mellé kerültem; látta, hogy rosszul vagyok és mindenkép megnyugtanni törekedett.

— Ne eméssze magát, így szólt hozzám, én bizonyosan tudom, hogy hazakerül; én talán a kezükben maradok, de ön hazajut.

— És miből gondolja azt, szent atyám; ki tudja, mit csinálnak ezek velünk, igen nehéz sors sanyargatást, lealázást eltűrni.

— Részletezni nem tudnám, mondja a főúr, de bizonyosan tudom, hogy hazajut és legyen azért egész nyugodt, ismétli a perjel és éreztem, hogy szuggesztív erővel hat rám; idegeim csendesedni kezdtek.

— Hát ha olyan biztos benne, szóljon föl a nőmnek főtisztelendőséged, nézze ott állnak a fődélzetén a nők, innen a nyitott üvegtetőzet mögé odalátni. És csakugyan fölszólt a szerzetes, megnyugtató szavai kedvező talajra találtak, mert amit az ember kíván, azt könnyebben is hiszi; és a nyomott légkörben oly csodálatosan hangzottak a szavak, amelyek annyi határozottsággal igyekeztek reményt gerjeszteni.

Készültem a kihallgatásra; elgondoltam a helyzetet, föltettem magamban minden kérdést, mely lehetséges volt és a választ, melyet alkalmasnak találtam; eközben föl és alá jártam a fődélzetén, gesztikuláltam, de útitársaim is izgatott kedélyállapotban voltak, ők megértettek engem.

Ez a kihallgatás komoly alakban folyt le, nem nyilvánosan, mint előbb, hanem a hajóskapitány helyiségében. Az alezredes az ajtó közelében foglalt helyet; a belépő egy lépésnyire állt az ajtótól, az ajtóban pedig katona, feltűzött szuronnal. Egymásután névszerint hittak föl bennünket; akinek kihallgatása nem járt szerencsével, az rögtön elkülönítettett és a katonák mögé került, aki szabadult, azt a brigadier, az őrmester, átbocsátotta az I-ső osztályba.

Némelyik nagyon gyorsan került elő. Egyik némettől azt kérdezte a törzstiszt, hogy mit csinált Franciaországban. — Hát kéjutazáson voltam, felelte. — Úgy, tessék csak odaállni. És letartóztatta. Mindenkit németül szólított meg, szép tiszta németiséggel, bár igazi típusa volt az északvidéki franciának. Egy magas hatalmas bencés pap került sorra. Egy gróf Czernin.

— Micsoda ön? Kérdé tőle. Ich bin Pcheusse, mondja erősen lágyítva az „r”-t. — Ön porosz, tessék csak odaállni.

Dr. Loschinszky, krakói keresk, isk. tanár, hamar szabadult.

— Ön krakói, mehet. Galícia már az orosz cáré, ön orosz alattvaló. Akkor az oroszok még Sokalnál állottak.

Dr. Lukas, világi pap, zágrábi keresk. iskolai tanár is szerencsével került elő. Ő is résztvett a barcelonai tanfolyamon; a másik horvátnak se esett baja.

Most nevemen szólítanak; olyan idegenül hangzott a fülemben.

Beléptem és köszöntöm a hatalmast.

— A papírjait kérem, szólított meg.

Elővettem az útlevelemet és odanyújtottam. Az útlevél ott nyílt ki, ahová két kis kép volt eltéve: Pignatelli di Belmonte herceg, a pápa bíboros képviselőjének arcképe és egy Notre-Dame de Lourdes kép: Priez pour nous! Imádkozzál érettünk! fölírással.

Az alezredes arca szemmelláthatólag enyhült, talán emlékek keletkeztek benne.

— Van még valami? kérdi újra.

Kivettem egy borítékból a közoktatásügyi Miniszter úr ajánlólevelét.

— —Miért tartózkodott leginkább Cetteben?

— —Mert közel akartam Montpellierhez lenni, tanulmányaim miatt, másrészt Cetteben alkalmam nyílt tengeri fürdőt használni, és nem volt drága a tartózkodás, különben itt van egész levelezésem, mely tanúságot tehet a módról, ahogy odajutottam. Türelmesen átnézte M. Valéry és M. Moynac-kal folytatott levelezésemet.

— — És kinél lakott Cetteben?

— — Egy régi jó cetei családnál és a Collège tanáraival érintkeztem, akikhez a principal levélben ajánlt. Különben nálam van egy levélke, mely M. Aigonhoz szól, de már nem volt alkalmam nála bemutatkozni. Az alezredes felvágja a borítékot és elolvassa a névjegyet: Jean Roucote, Docteur es Lettres, Principal du Collège, Cette, — prie M. Aigon de vouloir bien réserver le meilleur accueil à M. Szögyi. Sentiments dévoués. (Jean Roucote igazgató, — kéri Aigon urat, a legjobb fogadtatásban részesíteni Szögyi urat . . .)

Most németül szólít meg újra, kezdetben is ezzel próbálkozott, én ismételve mondom:

— Nem, nem uram! Szíveskedjék csak franciául érintkezni velem; én nagyon kifacsartan beszélek németül — je parle

l'allemand très estropié! Mit tehettem? láttam a vak németgyűlöletet és elvégre német nem vagyok és megfogadtam, hogy próbálhat amit akar, de németül ki nem nyitom a számat.

— És mit tudna még felemlíteni?

Elmondtam neki, hogy nőm és én, francia tanárok vagyunk, évről-évre eljövünk Franciaországba és összegyűjtött garasainkat ott költjük el és ahol szolgálatot tudtunk tenni a franciáknak, azt nem mulasztottuk el. Előfordul, hogy határszéli városunkba franciák jönnek, az orosz vagy német határról, mi azokat szívesen látjuk; legutóbb is egy beteg jött egy német kórházból, azt továbbsegítettük. Most hadifogoly is kerülhet hozzánk és csak előnyös lesz, ha otthon tolmácsként szerepelhetünk. Mi békés emberek vagyunk

— Oui, Oui, vous êtes des gens paisibles! teszi hozzá egész izgatottan, — önök békés emberek!

Láttam, hogy félreértés forog fenn, ő az országot érti, mely ellenük szövetségben van. A helyzet rosszabbodott, kezdtem kétségbeesni, valami a mellemet szorongatta, a torkom egész száraz lett.

— Talán tudna még valamit felhozni? . . . tette hozzá tétovázva. Kezdett velem forogni a világ, hát még mit hozzak fel neki. Erre hirtelen elhatározással a zsebembe nyúlok és kihúzok egy könyvet, melyet a Ramba Catalanán vettem, egy német könyvkereskedésben. R. Hoeniger: Das Deutschtum im Ausland. A külföldön élő németység.

— Vient de paraître. Most jelent meg. Én Barcelonában szereztem. Felütöm és mutatom a fejezetet: „Ungarn; Bedrückung der Deutschen in Ungarn.” „A németek elnyomása Magyarországon.”

— Passez! Mehet! és én nagyot sóhajtván igyekeztem eltűnni az I. osztály menedékein. — Biztonságban gondoltam magamat.

Egy német kisasszony üdvözölt és szerencsét kívánt; én megkértem, hogy menjen át a tulsó fedélzetre és közölje nőmmel megszabadulásomat, én közel sem megyek, hátha visszahívnak.

Kimerülve leültem és körültekintettem. Az egyik padon egy fekete fiatal ember két német leányt mulattatott, a hamburgi spanyol konzul volt és épp állomáshelyére indult. A szalon ajtójában ült a braziliai bíbornok-érsek. A híres Albuquerque Alfonz leszármazottja volt, barátságos arcú, ősz férfiú.

Rómába utazott a pápaválasztásra. Előtte állott az én két kapucinusom és „illustringentissime princeps” megszólítással társalgást folytattak vele. Egyszerre hívják őket, utánuk megyek, hát látom, hogy mindkettőt ott fogják; a két lazaristát is ott akarják tartani, miután már az elbocsátottak között voltak, de a gráci főnök erősen védekezett és sikerült is érvelésével menekülni, a görzi azonban ott maradt. Most egy idősebb német urat akartak még ott fogni, aki már azt hitte, hogy szabadult és ijedt izgatottságában sikoltásokba tört ki; úgy látszott, hogy megőrült. A svájci konzul közbevetette magát, mire az alezredes elbocsájtotta azzal, hogy tévedés volt. A hajóhoz lassan evezve egy talpszerű bárka simult, amelyen a most internáltak összes poggyásza már össze voltak gyűjtve. Nagy megnyugvással láttam, hogy az én nagy bőröndömet visszahozták a hajóba. A megkínzott öreg urat kérdik, hogy melyik a poggyásza, de annyira össze volt zavarodva, hogy nem tudta megtalálni, csak kiabált; mások keresték meg a poggyását.

Szomorúan néztem az ott gyülekező útitársaimat és kit pillantok meg nagy hangosan intézkedve? Rögtön ráismertem; a barcelonai francia konzulátus titkárja volt erősen kidagadó szőke hajával, a flór nyakravalója most is magyar módra volt kötve. Bizonyára az ő kezük benne volt a dologban. Reggel utazott el Port-Boun és Cetten keresztül a gyorsvonattal és most érkezhetett meg. A rendőrírnok folyton dirigált ez ide menjen, ez oda álljon, aztán, hogy mindenki üljön a poggyászára. Egy bécsi fiú, vagy 16 éves, megállt. Erre ráordított, „Ze-tzen Sie zik”, „üljön le,” mert majd megmutatom stb. és szidja folyton. A fiú dühösen szembenéz, aztán vállat von. A francia elfehéredett a dühtől. Rádayné férjének csomagját állította össze az alezredes, igyekezett őt megnyugtatni, hogy nem lesz semmi baja. írhat is, csomagot is küldhet. Ott ül a három magyar az egyik sarokban, csendesesen, önmegadással; szívfacsaró látvány volt; kegyetlen ellenség kezében lenni, melynek soha semmit sem vétettek.

A bárkáról most már vissza kellett térni azoknak, akik még ott időztek, a hátsót felhúzták, a bárka távolodni kezdett.

— Isten velük magyarok! hangzott fel összeszorult torkomból.

Felnéztek és kalapot emeltek. Járműjük tovahaladt a Château d'If irányában, melyet Monte Christo fogsága és menekülése tett emlékezetessé.

Megilletődött hangulat vett erőt a hajón, mely lassan útrakelt;

79 személy maradt el az utasok közül, majdnem mind német. A spanyol személyzet a fogát szíttá, de érthetetlennek is látszott, hogy minek vállalták a szállítást, ha nem tudták keresztülvinni. Az öreg német még mindig nem tudott magához térni; levittük a kabinba, én a fejét tartottam, nőm pedig töltötte belé a cseresznye-pálinkát. Jó „kirsch” volt, még Toulouseból hoztuk. Azután hideg vízzel megöntöztük. Magához tért. — Azt hiszik, hogy tévedett, mondta; nem tévedett, le akart tartóztatni és szegény fiaim, meg kellett őket tagadnom; a német hadseregben szolgálnak és midőn faggatott, azt mondtam neki, hogy — meghaltak. Nyögött és jajveszékelt, csak nehezen lehetett megnyugtatni.

Felkerestük Ráday Gyulánét, bemutatkoztunk és meghívtuk, hogy miután egyedül van, csatlakozzék hozzánk és együtt is maradtunk egész Budapestig. Beesteledett. A leszálló nap végső sugaraival valami tündéri sötétkékes árnyat vetett a szigetek párás légkörén át. Feltűntek a nagy szigetek. A Ratonneau és Pomiègue, majd repesve néztünk az If sziget felé, ahol csak jó időben lehet kikötni. Híres kastélya államfogház volt, melynek mélyen fekvő börtönei ma is láthatók. Sajátságos tömegzaj hallatszik fel, folyton erősödve, ahogy közeledünk, mint Maeterlink Peleus és Mélizandéjában; a mi útítársaink állnak ott a csillagos éjszakában.

A hajó egészen a sziget előtt zúg, a hangok erősbödnnek, üdvözlő, búcsúzó szavak hangzanak fel, a kendőket lobogtatják, mi könnyező szemekkel tekintünk oda és még sokáig látjuk őket, amint sorfalat állanak a parton, míg körvonalaik összefolynak a növekedő est homályában.

Elhelyezkedtünk éjszakára és akkor láttam csak, hogy mennyire meggritkáltak soraink; a hálókabin majdnem üres volt, magamra maradtam és így csak örültem, mikor az ajtó kinyílik és egy egészen fiatal pap tolja be magát csendesen és mikor észreveszi, hogy még ébren vagyok, bocsánatot kér, hogy átjött az I-ső osztályról, de ott zsúfolva van, ő a bíboros kíséretéhez tartozik és Rómába utazik. Legalább volt kivel beszélgetni a nap izgalmairól. Elmondta a bíbornok leszármazását, családjá az első conquistadorokhoz tartozott Braziliában és azóta ott virul; nagyon méltatlankodott, hogy a papokat is egy kivételével ott tartották. Eközben elaludtunk és csak a hajócsavar egyhangú csapkodására ébredtünk másnap, mikor már a nap teljesen feljött.

A reggelizés alatt egymást néztük, aztán a sok üres helyet.

Midőn felmentünk a fedélzetre, egy cseh úr figyelmeztetett, hogy legyenek óvatos, ha beszélek, kémek vannak a hajón. És csakugyan, midőn újra lenézek az étterembe, egy ismeretlen új ember szunynyadozik ott; karjára hajtott fejét lapos sapka takarja, mely alól néha-néha ásítva villámgyorsan szétnéz, aztán újra alvást színlel. Látszik, hogy figyel. Nagy fekete szeméit néha gyűlölködően hordja körül. Még csak ez kellett, alig vártuk, hogy olasz vizekbe érjünk; akkor az még biztonságot nyújtott.

Két fiatalember is feltűnt Marseille után, erősen szembenézünk és ők mosolyogtak: augures videt et ridet. Porosz tisztak voltak, akik a kapitány ágyában voltak elrejtve. Hogyan kerültek oda, senki sem tudta, talán még a kapitány sem. Így haladtunk el a francia és olasz Riviera szép kikötővárosai előtt, míg Genuát jelezték; erre általános mozgolódás támadt, a bőröndöket készenlébe helyeztük és mindnyájan arra az oldalra siettünk, mely a kikötő partjának fordult. Már partot értünk, a hágsót kitolták, de elállották utunkat, senki sem szállhat ki. Hát még mindig ellenséges országban vagyunk, vagy ez a háború miatt van így. Ott szorongtunk izgatottan és vártuk, mi lesz? Végre jön a hatóság; több mint egy óra telt el meddő várakozásban. Átveszik a hajópapírokat és ellenőrzik, ki jött meg. Sorba kikérdeztek mindenkit, mi az úticélja, hova igyekszik, bizonyára már akkor készítették az utasokról kimutatásokat az entente részére. Végre felszabadultunk, a bőröndök felkerültek a kocsira, a vámvizsgálatnál megtaláltuk a nagy bőröndöt és az egészet kiszállítottuk az állomási épületbe, átadtuk azokat megőrzés végett és aztán elmentünk a konzulátusra. Az úton talákoztunk egy karaván német leánnyal, akik a német konzulátusra igyekeztek; Lukász pap és a hamburgi spanyol konzul haladtak az élükön. A mi konzulátusunk is el volt lépve menekülőkkel; akinek nem volt pénze, kapott hazáig vasúti jegyet, de csak III. osztályra, személyvonatra. Akkor még a háború egészen másképp festett, konzulunk azzal biztatott, hogy a németek két hét múlva Parisban lesznek. Az angol kontingens még kicsiny volt, Olaszország semleges, áiuítai még nem voltak nyilvánvalók. Hinni nem nagyon hittünk bennük, a hangulat miatt a háború itt is kitörhetett volna minden percben; legalább a taljánok úgy beszéltek és úgy viselkedtek.

Azért azt gondoltam, hogyha baj támad útközben, akkor Milánóból Svájc felé vesszük utunkat és a Szent Gotthárdon

átmegyünk Airoloból Göschenenbe; ha Veronáig lehet eljutni, akkor Veronán át Alába, Tirolba és ha nincs baj, úgy rendes terünk szerint Pádua, Mestrén át Triesztbe. A konzul úgy vélte, hogy kerüljük el a tengerparti utat Triesztbe, mert útközben bombák hullhatnak, az ellenséges flották arra járnak, menjünk inkább Cormonsnak.

Genuában aztán kimentünk az állomásra, tájékozódunk, az esti gyorsvonatnak jó összeköttetése van Milánón keresztül, tehát azzal megyünk.

Most felkerestem a táviróhivatalt és feladtam egy sürgönyt Barcelonába, Ph. Gaiger senornak: *,„Mal arrivé”*; aláírva Federigo; így állapotdunk meg. A hivatalnok nézi az aláírást és megjegyzi, hogy családnevet is kell írni. Egy pillanatig gondolkodtam, aztán odaírtam: Zsolnai; a senior megfogja érteni. Nagyon is megértette, ahogy később Bécsből értesített; azonnal elvitte a sürgönyt a német klubba, ott a fekete táblára kiszegezték, alá kommentárt írtak; most már több német nem indult el többé a bizonytalan útra, hacsak egy-egy ember nem a saját felelősségére.

Aztán sétálni indultunk az állomás előtti főúton, míg én be mentem a fodrászhoz, aki újra megnyugtató külsővel látott el, addig a hölgyek bevásároltak az útra, aztán sétálgattunk az állomás előtti szép parkban.

Itt búcsúztunk útitársainktól, akik más vonatokkal utaztak el; a németek és osztrákok Svájcon vagy Alán át igyekeztek haza. Mi Milánóig minden akadály nélkül mentünk; a vonat túlsúfolt volt ugyan, de azért nem volt baj.

— Milyen furcsa, mondja egy olasz utas, odaát németek vannak, itt meg franciák, mert elővigyázatból mi is franciául beszélünk és egy vonatban utaznak, teszi hozzá.

De Milánón túl kellemetlenné vált a helyzet, ficsurok jöttek be a vonatba és mind durvábban viselkedtek; tedeschi-nek tartottak bennünket, mert óhatatlan volt, hogy ne szóljunk magyarul is egymáshoz, ezért alig vártuk, hogy reggeledni kezdjen. Szándékosan lökdöstek és úgy csináltak maguknak fekvőhelyet, hogy összeszorítottak bennünket. Szídtuk őket mint a bokrot, többnyire — magyarul, de ők tetették, hogy nem hallják, kalauz pedig csak Verona után jött be, mikor ők már kiszálltak. Udinéig rendesen ment a vonat, ott kiszállítottak bennünket és várni kellett dél-

* „Rosszul érkeztünk”.

utánig, míg a határra közlekedő vonat elvisz. Innen kezdve ernyesztő, lassú utazás volt. Cornions előtt tünedeztek fel az első népfelkelők; olyan furcsa volt őket először látni, ahogy feltűzött szuronnal fel és alá jártak.

Hej! ha rálehetett volna akkor menni egy nagyobb csapattal a sacro egoismot valló hű szövetségeseinkre, micsoda menyeyei gyönyör lett volna. Cormonsból Fiúméba indultunk, most már nemcsak az újságokból okultunk, a 25 kilométernyi „lassúsággal” döcögő vonaton ráértünk beszélgetni, a kalauz volt az orákulum; ő mindent tudott, mi meg semmit sem tudtunk. Így hallottuk meg, hogy a csendőrök melyik polgármestert, melyik ügyvédet, melyik szereplő nagyságot vitték a börtönbe. A trializmus álarca alatt hazaárulással kereskedő uraknak megzavarták kisdéd játékait, hallatszott, hogy az akasztófa is szerepelt, no majd meghalljuk a háború után.

Fiúméba későn értünk, sötét éjszaka volt már és egy olasz szállóba jutottunk. Nagyszerű volt, ismét néhány órát tölthetünk friss ágyban. Reggel Rádayné elment a kormányzóságra, hogy valamit kieszközöljön férje érdekében. Mi meg elmentünk a fürdőbe. A pénztárnál furcsa pénznemet vettem észre, azt hittem, hogy líra. Vettem egyet a pénztárosnétól, hát a hadi 2 koronás papírpénz volt. Csakugyan háború van. Fiúmében adtuk fel a táviratokat, igazolni kellett magát a feladónak, igazolni a megérkezésnél, igazolni az elutazásnál; nagyon jól esett az útlevél, meg az arképes igazolvány. Aztán elutaztunk, de a vonat rettenetes idegölő lassúsággal ment, pedig mi repülni szerettünk volna. Órákat töltöttünk az állomásokon, már-már menni készültünk, mikor újra vesztegelni kezdett. Közben egy-egy katonavonat állt meg. Nagyon érdekes felírások voltak krétával odapingálva: „Megállj muszka! Jön a magyar! Aztán még szép illusztrációk: Nikoláj lóg egy kötélén. — Aztán hova igyekeznek erre, atyámfia, talán leszámolni a muszkával? kérdem az öreg harcosoktól. Pólába megyünk a tengerpartra, — hát nem mondom, arrafelé is akadna agyonverni való, de nem éppen muszka. Aztán honnan kerekedtek elő? kérdem tovább. — A Szilágyságból, meg Koloz..”ártájékáról, szóltak ők. Még megosztottunk a cigarettakészletemen és haladtunk tovább. De csak lassan haladtunk. Egyik nap Zágráb, másik nap Dombóvár, harmadik nap estefelé Budapest határába értünk. Vártunk, álldogáltunk a kelenföldi pályaudvarban.

— Mikor indulunk be a városba? kérdek egy vasutast.

— Nem lehet azt tudni, lehet egy óra múlva, lehet később.

— Úgy, nézze, ott áll egy konflis, szedje csak le a csomagjaimat és rakja a kocsira. Félóra múlva a szállóban voltunk. Megint ágyban, minő kellemes újság, rendesen elhelyezkedve, nem hallgatni a vonat örökös zakatolását, aztán aludni, aludni, ami oly nehezen megy, míg a túlzigult idegek zsongulni kezdenek. Budapesten már egy egész levélhalmaz várt; a spanyol levelek néhány nappal előbb végre megérkeztek és a válaszok Pesten voltak; a táviró is hírt vitt, Schack főigazgató úr is hallott az elutazásunkról és már akkor hírt is adott Zsolnára. Az úton egy Wiener Tagblatt jutott a kezembe és a táviratok között olvasom, hogy senior Gaiger szerencsésen Genuába érkezett.

Sikerült helyet kapnia arra a hajóra, mely a bíbornokokat hozta Spanyolországból a conclávéra Rómába. Nejének már táviratoztam Bécsbe, hogy jól van, azonban Vészi szerkesztő úrhoz nem mentem, mert úgy számítottam, hogy egy-két nap múlva ő maga is Budapestre érkezhét. Nem mentem Lovászy képviselő úrhoz sem, hanem dr. Batta levelét megportóztam és Budapesten feladtam. Elkerülni kívántam, hogy az útról beszélhessek, mert hacsak rá gondoltam is, megfájdult a fejem. Aztán az újságba se akartam nagyon kerülni, mert már hallottam, hogy egy képes lap lerajzolt bennünket, ahogy Parisban az utcákat söpörtük. Jól nézhettünk ki. Az Estben aztán magam is olvastam a szabadulásunk históriáját; volt benne valami az igazságból is, t. i. amennyit közöltem Ráday úrnóvel a kihallgatásomról. Este 10 óra után indult egy bécsi vonat; zsúfolva volt, éjfél felé Komáromba érkeztünk, szerencsére kocsit kaptunk és bekocogtunk a városba. Szobát azonban nem kaptunk. Nagy a katonaforgalom, illetve szülő és rokonforgalom. Szálló meg nincs, azaz nem érdemes róla beszélni. Hogy mit csinál ott a polgári hatóság, az rejtély, csak nem a várat őrzi. Selmecebányán a polgármester gondoskodott a háború alatt, hogy legyen szálloda, mert a magánvállalkozók bevonultak, vagy átalakultak célirányos marhaszállítókká. Ez most jövedelmezőbb. — Ne kocsikázzunk öreg, szólok a kocsishoz, hanem tegyen le bennünket itt a kivilágított kávéház előtt. Tárgyalni kezdtem a pincérrel, hogy lehet-e korán reggelig itt maradni. Lehet. Hátral vörös plüs padok voltak, karosszékek. Elővettem egy útitakarót, benne volt egy kis vánkos és rögtö-

nöztem egy ágyat. — No, most ide lehet feküdni, mondom a nőmnek, próbálja meg csak az alvást. — Akár a Szaharában. — Én egy asztalhoz ültem és olvastam; annyit olvastam, hogy már fejből tudtam az összes csapatmozdulatokat magyar, osztrák és német forrásból.

Végre ütötte az ötórát. Rövid zártkörű mosakodás a kávéház vízcsapjánál, aztán megreggeliztünk és a pincér kocsit hívott, mindig áll egy-kettő a közeli szálló kapuja előtt.

Elindultunk a várba. Az őr megállít és kérdi, hogy kit keresek.

Szógyi önkéntest, mondám. Én ott Spanyolországban azt hittem, hogy október elején szépen be fog rukkolni, ahogy a nóta mondja és mire szakszerűleg, az előírt szabatossággal kiképezik, addigra a hadviselő felek egymás nyakába borulnak és megkötik a békét.

— Mióta van itt az önkéntes? kérdi az őr.

— Augusztus elseje óta.

— Akkor az igmándi várban van, az újoncokat ott képzik ki.

Már közel jártunk a 6 órához, mire odaértünk.

Szólok egy katonának, hogy értesítse az önkéntest, itt van az édesapja. Egy pillanat múlva karjaimban volt. — Hogy nézel ki fiam? mondom neki, bár a kis doktor juris tejarca kezdett férfiasá barnulni, — azonban micsoda nagy bakkancs, micsoda ócska ruha.

— Ne bántsd apám, mondja, olyan mint a többié, nagyon jó ez a kiképzéshez, most háború van.

Azt beláttam, hogy most nem dandy katonákra van szükség. Hat óra lett, a fiúk az udvaron sorakoztak, mindjárt indulnak a gyakorlatra, így nekem mennem kellett. Délelőtt Érsekújvárra értünk. Ott várni kellett, folyton várni. Végre jött egy személyvonat, ez az igazi, megy Pozsony felé! úgy gondoltam Galántán kiszállunk, ott lehet kapni jó lovakat, kocsin elmegyünk Lipótvárig, onnan indul este egy vonat Zsolnára és még aznap megérkezünk.

Mikor Galántán már leszálltunk, jön egy ismerősöm és azt mondja, hogy a vasutasok tudják, hogy Pozsonyban kapunk jó öszeköttetést.

A vasutasok, gondoltam, csak tudják, hát újra fel a bőröndöket a vonatra. Pozsonyban csak vártunk, újra vártunk. Meguzsonnáztunk és tovább vártunk.

— Nagy ég, mondom, lekéssük a lipótvári csatlakozást, ez még egy éjszakázást jelent. Vagy talán az induló vonat bemegy egész Zsolnáig? Ki tudja, háború van.

Előérzetem nem csalt; Lipótvárra egy félórával később érkeztünk, a vonat már elment és mi csak reggel érkezhetünk meg, azzal a vonattal, mely Budapestről 3—4 óra tájban Galgócra fog érni. Tehát megint egy éjszakázás. Itt már zsolnaiakkal találkoztunk és hallgattuk a honi újdonságokat. Úgy hangzott minden, mint egy távoli rege. Voltak már halottaink, sebesültjeink. Muszka foglyok érkeztek és sok más egyéb újság. Végre megjött a vonatunk, egészen elemlyedten foglaltunk helyet. Tíz napja, hogy szakadatlanul utazunk nélkülözve a legegyszerűbb kényelmet. Végre megérkezünk. De Zsolnára nem lehet bemenni. Újzsolnán kiszállítanak bennünket. Találtunk ismerőst, aki a bőrdöngyöt elgondozta. Mindenünnen üdvözöltek egész hazáig. Volt olyan, kinek könnyek álltak szemében. Igazgatóm, mint példás bürokrata, meghívót küldött a barcelonai konzulátusra, hogy augusztus 30-án lesz az alakuló gyűlés. Bizonyára azért sikerült legalább szeptember 1-ére megérkezni. Azonnal jelentkeztem szolgálattételre, éppen folyt nálunk a beírás. Azután mit lehetett jobbat tennem. Aludni, csak aludni.

ZSOLNA.

Azon körülmény, hogy Zsolna beleesett a modern fejlődés vonalába, hogy elsődrendű forgalmi központ lett, nagy jövő várományosává tette. Hogy csatornázása, vízvezetéke, villanyvilágítása, aszfaltja van, az csak természetes; de központja egyben a felvidéki gyáriparnak is. Magyarságában hasonlóan nagy a fejlődés; nemcsak a közpolgári, vagy kisiparos családokban általános a magyar beszéd, de a faluból való cselédleány is megérteti magát magyarul. Nagyhivatottságú iskolái messze vidékek központjává teszik a várost. *

Éppen az iskolák ügyei voltak azok, melyekkel mindig a legszívesebben foglalkoztam és ez volt képes ideig-óráig elvonni figyelmemet a háborúról, melynek súlyos lökései azonban elég gyöngédtelenül szoktak a valóságra ébreszteni.

* L. Szógyi G. Zsolna város története, az 1903-iki iparkiallítás Évkönyvében

A világháborúban a mieink példátlan vitézsége felénk fordította a közfigyelmet és érdeklődni kezdtek, hogy mely erkölcsi energiák szolgáltatják az alapot, a hősiesség kitartása, a hallatlan támadási lendület létrejöttére, feltámadt a vágy megismerni e nemzet nyelvét, irodalmát, történetét. Így keletkeztek tanszékek, tanfolyamok Bécsben, Berlinben, Prágában, Mannheimban, Grácban, Triesztben és másutt; és remélhető, hogy a tanulmányok méltányosabb felfogás alapjait fogják szolgáltatni, bár nem táplállok illúziót, hogy az időnkénti lekicsinylések, sőt támadások egészen új fognak tűnni.

Iskolapélda R. Hoeniger könyve. Tárgyalja benne a német-ség állását azon országokban, melyek az egykori német-római impérium részét képezték, mint Svájc, Holland, Belgium, Luxemburg, Ausztria és amelyek a mai német birodalomhoz nem tartoznának; továbbá a német diasporát Magyarországon, Oroszországban és másutt Európában; azután a tengerentúli németiséget. Mi jól tudjuk, hogy a felsőbb német rétegekben, a kormányzati körökben a háború előtt is igazi becsülésben volt részünk; nemzeti sajátosságainkat, értékünket helyesen ítélték meg, de széles rétegekbe csak a bajtársi viszony, az együtt kiontott vér hozott őszintébb méltánylást; addig bizonyára nem csekély számban voltak németek, kik bizonyosnak tartották, hogy a magyarok minden fölöstökömrre egy szásztt nyúznak meg. Ilyen propagandát csináltak t. i. Lucz Korody *et consortes. A bécsi közjogászokhoz szintén volt szerencsénk; Bernátzik, Túrba, Jäger, Tezner urak igyekeznek nekünk magyar közjogot tanítani a saját szájuk íze szerint; elfeledik, hogy Lustkandel nagyobb úr volt, mint ők, annak sem ment semmi. Hoeniger könyve elég alapos munka és míg a németek helyzetével foglalkozik, akár Oroszországban, akár Romániában, addig megtartja a tárgyilagos hangot, persze ezek kultúr-államok; de mihelyt Magyarországról van szó, hangja kötekedővé válik; vagy ami még bosszantóbb, nagy leereszkedéssel veregeti meg vállainkat. Hogy csak Ofenpestet ismer, az csak természetes, megfenyeget a trializmussal és azzal, hogy a nemzetiségek a koronának még mindig rendelkezésére állnak a magyarokkal szemben; még jó, hogy ilyeneket is mond: „Gewiss hat Habsburg am Deuschtum sich versündet.” vagy: „Tschechen, Polen, Slowe-

* Most a Berlin-Schönebergi Fontana Gymnasium igazgatója.

nen und Serbcroaten — der Magyaren ganz zu geschweigen — haben wider den österreichischen Staatsgedanken und wider die Dynastie unendlich schwer gefrevelt.” Hogy mi vétkeztünk az osztrák állameszme ellen, erre egyszerű a válasz; bennünket az osztrák állameszme nem kötelez, de másrészt ahányszor nyílt elletétben álltunk vele, a poroszok mindig velünk voltak.

Kerestem R. Hoenigert, hogy ezt az ügyet szűkebb körben elintézzem vele, de nem akadtam rá, míg egy Értesítő került a kezembe: Handels-Hochschule Berlin. Sommersemester 1915. Hoeniger: „Geschichte des deutschen Handels”, volt előadásra kiírva, neve mellett csillag, ami azt jelentette, hogy hadiszolgálatot teljesít. Akkor hát béke velünk! Különben magántanár az egyetemen és tanár a hadiakadémián.

Az Értesítők tanulmányozása nemzeti szempontból világosságot vet a tanügyi állapotokra. Helyes a gör. kath. román középiskolák eljárása, hogy az Értesítő tartalmát magyar nyelven is összefoglalják. A brassói gör. keleti főgimnázium is méltán utánozhatná ezek példáját, melyből a románul nem tudók is tájékozhatnák magukat valóban széleskörű kulturális működésük eredménye felől. A hét száz gimnázium Értesítője néha megragadó hangon ad kifejezést a magyar haza iránt táplált szeretetének, csak furcsának találjuk, hogy az izr. vallású növendékeket nemzetiségre való tekintettel zsidóknak nyilvánítják; ezt hagyják a cionistáknak, írják csak bátran azokat a fiúkat magyaroknak, majd az állam tudni fogja, mit kezdjen velők.

A mi felvidékünkön nincs nemzetiségi egyház, így nincsenek nemzetiségi iskolák sem. Figyelmet csak azon körülmény érdemel, hogy vannak osztrák iskolák, melyekbe egyes tót növendékek is járnak és akadt olyan iskola is, amely ezen okból magyarul is tanított. Az Ungarisch-Hradischi * osztrák típusú keresk. iskolába az 1914—15. tanévben 8 felvidéki járt, Bossáczból, Szokolczáról, Miavából, Turócszentmártonból. A fiúk „uher”-nek vannak feltüntetve a statisztikában, tehát magyaroknak vagy legalább is magyarországinak.

Boszniában három éve magyar főgimnázium létesült társulati alapon. Első igazgatója dr. Benisch Arthur, most ilyenirányú ügye-

* Trinacta Rocni Zpráva Dvoutfidni obchodni skoly králov. mesta Uherskeho Hradiste. 1914—15. Prof. Alois Kleveta, Reditelno zástupee.

ket referál a kultuszminisztériumban; jelenleg Pennavin Elemér az igazgató, aki szintén a magyar állami igazgatók rangsorában vezetetik; az ő hivatása ezen nagy missióval bíró intézetet a virágzás lehető magas fokára emelni. A társországokban sem hiányzottak a törekvések a magyarnak bemenetelt szerezni, ami elég nehéz munka lehetett és a diplomácia minden finomságát követelte a siker. Horvát részről annyi történt, hogy a reálgimnáziumokban választani lehet a fakultatív magyar és a francia között. A magyar kir. államvasutak az 1913—14. tanévben felső nép (polgári) iskolát állított fel Zágrábban és Eszéken. E magyar tannyelvű iskolák bifurkáltak; egyik águk középiskolai jellegű latin nyelvtanítással és ezt a magyar tanügyi kormány nyilvánossági joggal ruházta fel, így az ottani növendékek nálunk bármikor folytathatják tanulmányaikat a következő felsőbb osztályokban. Az államvasutaknak 14 magyar elemi iskolájuk is van; a többi Julián-féle vagy református. Az 1914—15. tanévi Értesítőben szép tanulmány van dr. Tarczay Erzsébettől: „Gundulic „Osman-ja és a magyarok”. Ideiktatom mottóját Vetric-tól:

O kruno ugarska, s nebesa poslana,
 sva slavo krstjanska i casti ufana!
 Óh magyar korona, kit a mennyből küldtek,
 Keresztyénség dicsősége, fényes bizodal munk!

A magyarság régi melegágya a Thereziánium, illetve Gymnasium der K. K. Theresianischen Akademie in Wien. A magyar kormánybiztos: Ő Excellenciája Zichy Ágost gróf. A magyar növendékek részére kötelező a magyar nyelv és irodalom, a magyar történelem és földrajz és ezen tárgyak az érettségi vizsgálat tárgyait is képezik. Magyar tanárok: dr. Laban Antal és dr. Tomcsek György. Az előbbi németek részére külön kurzust is tartott a magyarból. A zongoratanárok között találok Szöllösi Pétert. A magyar irodalom anyaga egészen egyezik a magyar középiskolákéval. Az 1914—15. tanévben a 295 növendék között 47 magyar anyanyelvű volt; az előkészítőben 41 között 11. Néhány növendék nevét fölemlítjük: Sárvári Eötvös báró, Dárday Sándor, Móricz Kálmán, Bene István, Akay Géza, Kövessházi Kövess Lothár, Ghyczy József, Szénásy István, stb.

E tanévben tette le Frigyes főherceg fia, Albrecht főherceg,

az érettségi vizsgálatot. Magyar írásbelit készített; a mennyiségtani írásbelijét is magyarul dolgozta ki; előzetesen magyarul vizsgázott a hittanból, valamint a thereziánumi magyar tárgyakból: magyar nyelv- és irodalom, magyar történelem és földrajzból, azután mennyiségtanból is magyarul. A magyar tárgyakra dr. Mészáros — most budapesti kir. várplébános — tanította, a vizgálóbizottságban helyet foglalt dr. Polikeit pozsonyi főgimn. igazgató. A közoktatási minisztérium képviselője dr. Albrecht János pozsonyi tanker, főigazgató volt; a kikérdezést a magyar tárgyakból Beöthy Zsolt egyetemi tanár vezette.

Fényes érdeklődő társaság volt jelen az ifjú főherceg vizsgálatán: Izabella főhercegnő, leányával Alice főhercegnővel és udvara: Széchenyi-Wimpffen grófnő, Cappy gróf és Zambaur alvezredes. A Thereziánum kurátora, báró Gautsch, a magyar kormánybiztos, Zichy Ágost gróf; a volt közoktatásügyi miniszter, Apponyi Albert gróf, valamint a mostani is, Jankovich Béla, aki az intézetnek egykor szintén növendéke volt, azután az osztrák méltóságok.

Az Értesítő közli egy tanárnak és a volt növendékek hősi halálát 1915 június végéig, kik között a következő magyarok voltak: jordánföldi és draskóczi Ivánka László, báró Solymossy Gábor és Karczag György.

Az érettségi vizsgálatoknál a következő magyar írásbeli tétel adatott fel: Isten, király, haza! legyen jelszavad! Az atya búcsúszava hadbavonuló fiához. A magyar tárgyakból két jelölt kitüntetéssel vizsgázott: Vezekényi Alfréd és csepei Zoltán Miklós; öt egyszerűen: Adámovich Ferdinánd, Fabini Lajos, Kelcz Zsigmond, Királdy Lukács György és Lónyay László. Ezek hadiérettségit tettek és azonnal bevonultak. Közülük Vezekényi minden tárgyból jelesen érett lett; a rendes érettségizők között jelesen érett lett Wladár Ervin, egyszerűen érett Rónay Ferenc.*

Szemlélve az északnyugati felföld iskolaviszonyait, tapasztal-

* Dr. Tarczay Erzsébet zágrábi tanárnak és dr. Koppitz Alfréd tanár, a Thereziánum könyvtárnokának szíves soraikért e helyütt mondok köszönetet, éppúgy Pennavin Elemér sarajevói igazgatónak is. A kapott adatokat részben itt használtam fel. Az egész kérdés csak a háború után tárgyalható rendszeres és pragmatikus módon, ha az áldott béke eljövetele után szabadabb lesz a magyar nyelvet ápoló osztrák és német iskolák felé a mozgás.

lásom az, hogy a növendékek, akik nagy többségükben tótajkú szülőktől származtak, éppoly szeretettel, éppoly igyekezettel igyekeztek a magyarban jó előmenetelt tenni, mint a magyar származásúak és meg kell vallanom, hogy pánszláv növendéket nem is láttam. Felnőttekben is ha itt-ott ilyen velleitás mutatkozott, akkor is inkább a helytelen nevelés következményének tudható be, vagy a belátás hiányának; ha valamely eldugott fészekben, távol a kultúrától, akadt egy-egy naiv pap vagy ábrándos lelkületű tanító, akire a túlzó irány hatott, most, a szülőföldjének védelmében jölesik magát egynek tudni a magyarokkal.

A pánszláv eszme valami ismeretlen dolog volt a régebb szláv irodalomban. Kollár János cseh költő (1793—1832) patriotikus-allegóriai költeményében a Slavy Dcera-ban (Szlava leánya) a szeretetet hirdeti, mely a szláv törzseket összeköti.

*Kollár volt az első, aki a pánszláv eszmének irodalmi kifejezést adott. Költeményének öt énekében szigorú ítéletet tart a múlt fölött és befejezésül meleg fölhívást intéz a szláv törzsek egységéhez, kiknek jellemző kiválóságait híres szonettjében dicsőíti, azután azt mondja: „mindenünk van, csak az egyetértés és fölvilágosodás hiányzik nálunk.” Hangos sóhajjal fejezi be vándorlásait a képzelem világában és egy egységes szláv birodalom képezi ábrándképét: „Allszlávia.”

Az egyoldalú hazafias zengedezés ellen reakció támadt, melynek az volt az elve, hogy munkára serkentse a népet és hogy a költészetben ne a szláv, a cseh legyen a központ, hanem Hugo Viktor mintájára: az ember. Ezen irány élén Vitezslav Hálek (1835—1874) állott. Epikus lírai költeményei „Alfréd” és a „A szép Leila”, továbbá a cseh történelemből vett drámái, melyeket Shakespeare után képzett, hírnevet szereztek neki.

A tót nyelvet a cseh függelékének tekintették, de a tót írók határozottan hangsúlyozták annak különbözőségét. Első írójuknak a mi híres Bél Mátyásunkat ünnepelték, aki igaz, tótul is jól tudott, de nagy magyar hazafi volt. Német nyelvtanát monyorókeréki báró Kemény Györgynek dedikálta. Mint jelentékeny költőt Holly Jánost említik, akinek a két epikus műve, a „Swatopluck” és a „Cyrillo-Methodiada”. A népnyelvet Ludevít Stur juttatta (1815) ismét érvényre a költészetben, munkatársa volt Hurbán

* Gustav Karpeles. Allgemeine Geschichte der Weltliteratur.

József (1817), aki almanachot adott ki „Nitra” címmel. Hodza Mihály, Chalúpka Samu, Slávkovic András (eposza: Marina), Kral Jankó népies hangjukért kedveltségre tettek szert. A híres „Hej Slovane” Tomasik Sámuel (1813) költeménye.

* Az új eszmék hatása gondot okozott I. Miklós cárnak, midőn látta, hogy a serdülő ifjúság azoknak Moszkvában központot teremtett. Ha úgy is látszott kezdetben, hogy ők, bár új szempontokból, csatlakoznak a cár istenakaratóból származott autokrata jogának elvéhez, amit az akkor keletkező Slavophil körök szívesen felkaroltak, de ezek mozgalma nemsokára olyan irányt vett, amely bírálva állott szemben az uralkodó viszonyokkal. A nyugati eszmék hívei, mint az egykori gárdatiszt, Csaadajeff, akik Oroszország kultúrátlanságában minden rossz kútforrását, a nyugat polgárosultságában pedig az ideált látták, a cárnak úgy tűntek föl, mint inkább elmebetegek, mint gonosztevők, különösen, ha úgy, mint Csaadajeff, a nagybirtokos ősi nemesekekhez tartoztak. Csaadajeff Oroszországot fölösleges tagnak nyilvánította az emberiség testén, mert Oroszország terméketlen földjén egyáltalában nem termett még meg egy hasznos gondolat. „Nagy Igazság egy sem keletkezett a mi köreinkben. Nincs, amit magunk gondoltunk volna ki, és amit mások kitaláltak, abból csak a külsőségek látszatát és a haszontalan luxust vettük át.” És mivel ezen nézetekkel ugyanakkor a katholicizmus őszinte csodálatát kötötte össze, nem csoda, hogy a cár Csaadejefet az örültek házába záratta.

Több szimpátiát érzett a slavophilek ama gondolata iránt, akik Moszkvából a „nyugatiaskodókkal”. szemben Oroszország dicsőségét prédikálták szláv testvéreiknek. De gyanúsakká váltak előtte, mióta a prágai szláv kongresszus a forradalommal való szövetségben tünteti föl őket és mióta Déloroszországban egy állítólagos szeparatistikus ukrajnai mozgalom kezdett jelentkezni. Ezzel párhuzamosan szocialista irányzatok is mutatkoztak, melyek az úgynevezett petraschewcek összesküvésében sűrűsödtek össze és a császárt rendkívül nyugtalanították. Ehhez járultak az orosz emigránsok üzelmei, Turgenjef, Herzen, stb., akik az orosz levegőt nyomasztónak érezték és most az idegenből emelték föl ellene vádoló szavukat.

* Prof. Dr. Theodor Schiemann: Russische Köpfe. Ullstein kiadás, 1916.

* A párisi „Mercure de France” Lettres Tchèques jelszó alatt ismertetést közöl Hviezdoslav tót költő műveiről, aki az imént elhunyt Húrban Svetozár Vajansky szárnyai alatt fejlődött; az ismertető William Richter, bizonyára cseh író, nagyon elveti a súlykot és a különben tehetségzámba vehető provinciális költőt annyira fölmagasztalja, hogy a mit sem sejtő francia közönség azt fogja hinni, hogy egy Calderonnal vagy Sully-Prudhommemal áll szemben. Az ismertetés csak úgy hemzseg az ilyen nevektől: Barrés, Léon Daudet, Suarès, Parsifal, Kundry, Hamlet, sőt Pico de la Mirandola.

A szomszédságunkban megjelenő tót lapot így aposztrofálja: Les Narodnie Noviny, l'excellent journal slovaque de Turciánsky Sv. Marton, parmi les nombreuses tâches patriotiques qu'il assume, s'ingénie à fournir régulièrement aux jeunes écrivains slovaques des occasions d'entrer en contact tant bien que mal avec la totalité de le nation . . . etc. Ezzel csak meg lehet elégedve!

Ugyan e számban F. de Gerando a következő magyar művekről számol be: De Gerando Antónia: Mi különbözteti meg a művelt embert a műveletlentől? röpirat. — Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. — Dr. Ferenczy Árpád: A semlegesség elmélete. — Divald Kornél: Szepesmegye művészeti emlékei. — Tóth Ilonka: Lira mea. — Szántó Lajos: Terre Sicule. — Benjamin Ferenc: Chanson nouvelle. Még közli, hogy a király ő Felsege negyven évi koronázási évfordulója alkalmából dr. Márki, kolozsvári egyetemi tanár, egy díszművet adott ki: I. Ferenc József, Magyarország királya cím alatt. Az egész ismertetésből nagy bensőség és megértés sugárzik ki.

A nemzetiségi jelenségekre a Selmecebányái lyceum kebelében koronként fellépett mozgalmak derítenek fényt.** A 30-as években a tanulók közt nemzeti súrlódásoknak semmi nyoma. A tót fiúk, kik ekkor is eléggé nagy számmal voltak, éppúgy mint a magyarok, nem is gondoltak arra, hogy mások is lehetnek, mint magyarok, másért is hevülhetnek, mint Magyarorszáért, melyhez

* Mercure de France. XLVIII. kötet, 242. szám. 1907. július 16. Lettres Tchèques. Vzkriesenie: Narodnie Noviny. Turciánsky Sv. Martin. — Réédition des oeuvres de Hviezdoslav: Knihkupecko — nakladatelsky spotok, Turc. Sv. Martin. — Mílos Marten: Cyklus rozkose a smrti. Prague: B. Koci.

** Breznyik János lyc. igazgató-tanár: A Selmecebányái ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. II. köt. 335. 336. 337. 338. 339. 1.

mindnyájan hű fiakként ragaszkodtak, s a magyar nyelvet, ha nem is volt kötelezett tantárgy, mivel arra a köztanórákban nem volt alkalom, a magyar társaságban készséggel és jókedvvel tanulták. Lichard és Suhayda előadásai azonban a tót irodalmi körben, melyet a magyar társaság a tót fiúk számára alapított és szervezett avégett, hogy azok tót egyházakban lelkészi és tanítói állomásokra, hol tótul kell tanítaniok, előkészítenek, annak tagjaiban tót nemzeti érzületet keltettek és ápoltak. 1843-ban ősszel, midőn Jungmann Dániel, magyar fiú, mint senior az élelmezőben önszaniából, anélkül, hogy az igazgatót és ephorust megkérdezte volna, magyarul imádkozott, a tót fiúk zajt ütöttek, a seniort kidobással fenyegették, ha tovább is merne magyarul imádkozni. Az igazgató közbejöttére csend lett, az ebéd után a senior ismét magyarul imádkozott, de a további háborgások elkerülése céljából tanácsosnak tartatott — annál is inkább, mert Lichard és Suhayda, kiket az ephoratus hasonlóan illetett, a latin imádság mellett nyilatkoztak, — azt tovább is meghagyni, azonban az igazgató a zajongók fejét akként fenytette meg, hogy a Rothianumnak* számukra való juttatását, bár erre a fentebbi tanárok által ajánlottak, meggátolta, mi jövőre tanulságul szolgált a fiúknak, hogy hasonló merényletektől óvakodjanak, ha Rothianumhoz jutni kívánnak, ha máskülönben kitűnően tanulnak is. A helytartó tanács a magyar és tót társaságokat 1845-ben megtiltotta, de azok Selmecen „*irodalmi kör*” név alatt tovább is megmaradtak és fennállottak, tehát a tót is, csakhogy ennek „*egyház-szónoklati gyakorlatok*” címet adtak, melyet Suhayda vezetett. A tót nyelv-tant Martinék adta elő hetenként 2 órában olyanoknak, kik azokra önként jelentkeztek. Ismeretes dolog, hogy a felvidéken volt egy tót párt, mely a felvidéki hét megyéből külön tót kerületet kívánt alkottatni, melyben magyar nyelv helyett tót lenne az uralkodó és diplomatikai nyelv. E kerület fővárosának, a kerületi főhatóság székhelyének némelye;; Selmecet szemelték ki. A tót szellemnek a városban való ébresztésére s terjesztésére azokban is, kik nem tartoznak a tót nemzetiséghez, vagy hidegek voltak ennek érdeke iránt, műkedvelő társaság volt alakulóban, melyet a lyceumi ta-

* A Teleky Roth Johanna grófnő-féle alapítvány; 40.000 forint tőke kamatai. A pályázó tartozott 1838 óta latin, 1840 óta magyar záró-dolgozatot készíteni.

nulók, a bányászati és erdészeti cseh, morva és tót akadémikusok, egynéhány „Szláviáért” lelkesülő kisasszonnyal szándékoztak alkotni. A lyceumi növendékek már 1846-ban kértek engedélyt egy tót színmű előadására, de ez tőlük megtagadtatott. A tót fiúk azonban a szünnapok alatt egy darabot betanultak s azt az 1846/7. tanév elején a szeptemberi vásár alkalmával előadni szándékoztak. A színpadot a Heinz-féle házban állították fel. Az igazgatónak tudomására jutván, hogy a növendékek fellépni akarnak, a szereplőket szigorú büntetéssel fenyegette meg. Ők bízva a tót polgárok s némely tanárok oltalmában, mégis felléptek. Az igazgató ellenszegülésük miatt mindnyáját kizáratni kívánta s az ítélet, — Marschalko Theophil iskolai felügyelő s a tanárok többsége vele tartván, bár némelyek (Suhayda, Martinék) elleneztek, ki is mondatott, de úgy, hogy ügyüket, mint felső hatósághoz, a superintendushez fölbbezihessék. Ez az ítéletet megerősítette, azonban, mivel a fiúkat csábítók és izgatók által tévútra vezetetteknek látá, — az elítélteket az igazgató kegyelmébe ajánlotta; hogyha az iskolai fegyelem megengedi, a büntetést enyhítse, mit az meg is tett, a kizáratást bezáratásra változtatván egynek kivételével, ki magát bezáratni nem akarván — elutasított. A célba vett terv így megghiúsítva lévén, a fiúk magukat ezután békén és csendesen viselték, de hogy a parázs izzott a hamu alatt, mutatják némelyeknek 1848-as üzelmeik, így ők zenebonát csináltak Laurier tanár ellen, aki mint a tót társadalmi iskola vezetője viszálykodott Stur Lajos pozsonyi lapszerkesztő és literátorral, aki a tót népnyelvet akarta irodalmivá tenni. A nyár derekán pedig Sparnensis Jenő, volt selmeci tanuló írta Balkovic hodrusbányai ev. tanítónak ama levelet, mely Beniczky Lajos kormánybiztos turóczi megyei hadjáratának volt az okozója.* A levelet, még mielőtt a címzettnek kezébe jutott volna, fölfogták s Beniczkynek adták, át.

* E levél Breznyik idézett művében tétetett először közzé, tartalma: Bracok muoj! Húrban, Hodzsa a Stur adruhi nasi sa uz tu s dobrovolnikmi! — Bozcrk umok! Hmolzi, Hrdaz z Stmo z domhu irsu sz ma tm s drborerlinkun! — Barátom! Hurbán, Hodzsa és Stúr s más mieink már ilt vannak önkéntesekkel! Uz sa pri Ziline! Zajtra ideme s dve sto vozmi ku Strecnu po nich, — Ma sz pou Aulniv! Arxtoz udvuv sdevstr eraun km Stovcim pr inch, — Már Zsolnánál vannak! Holnap megyünk 200 szekérral Sztrecsnóhoz éretjük, — dajte totó hned na znamosf nasim Presporoksje nemeckje noviny uz pisu o nich. — dzxtve trtr hívd iz aizurst izsnu Pov sprov Kxv cunvikxv

Ez mert titkos betűkkel volt írva, megfejtésére Breznyik igazgatót szólította fel, ki szerzőjét, mint volt növendékét ismerte, s kinek az elsősorban álló, „Hurbán, Hodzsa, Stúr nevekből, miket azokban sejtett, nem volt nehéz a szükséges kulcsot a többinek olvasására is kitalálni. Beniczky Sparnensist, mint a levél szerzőjét, az elfogott tanítóval leendő szembeállítás végett Turócból Selmece akarván hozatni, a szt. mártóni nemzetőrök, kik közt Kiszely Lajos is volt, hasonlóan selmeci tanuló, erőszakosan kiszabadították s megszöktették. Ez volt oka, hogy a kormánybiztos ősszel a pánszlávmozgalmak elnyomására a honti, zólyomi és barsi nemzetőr-hadat Turócba rendelte, hol a vétkeseket és gyanúsokat összefogdostatván s őrizet alá vettetvén, csakhamar véget vetvén a mozgalmaknak, mígnem Simunich betörése a Vág völgyébe, másfelé fordította figyelmét. Azon vádak közt, melyeknél fogva Breznyik előbb felfüggesztetett, utóbb hivatalától elmozdítottatott,, az is áll, „hogy ő felsége hú alattvalóit összefogdostatta és bebörtönözte.”

Mi a valóságnak meg nem felel. Ezt nem Breznyik, hanem Beniczky tette, kit emez mint köznemzetőrt kísért. A forradalom lezajlása után a felvidéki pánszlávok azt kívánták, hogy a selmeci lyceum tóttá változtattassék által, hogy a németek által hirdetett „jogegyenlőségi” elvnel fogva a tót nemzetnek is legalább egy főiskolája legyen. Azonban a selmeci hívek ez ellen óvást

Irenin ma pum r inch. — Tudósítatok erről azonnal mieinket. A pozsonyi német hírlapok már írnak róluk. — My sme uz verejnevystupili. — Un suv ma cvovxiv enstmpuln, — mi már nyilván felléptünk. — Slovenskje zástavi sme uz vystreli. V Turci mámé pettisíc nasich, inde este viae. — Streziskxv azstzen suv ma enstovln. E Tmocn uzuv pot tnsne izsnch, nidv vstv exzc. — Tót zászlókat már kitűztünk. Turócbán 5000 emberünk van, másutt még több. — Poucujte lud u vás o veci nasej! — Prmemxtv lmd m ezs r even izsvx! — Értesítetek a népet nálatok ügyünkről! — Ale nie nezacinajte kym sa my k vám so silov neprihrnjeme! — zlv íne ivazcnizxtv knu sz un kezú sr snlre ivponhoixvrnv? — De semmihez se fogjatok, míg mi hozzátok hatalommal nem tódulunk! — A to sa o ndlho stane. Len budte hotovi! — Z tr sz r ivdlhr stziv. Lvi bmdtv hrtren! — S ez nemsokára meg fog történni. Csak készen legyetek! Ak by ste nebolí bezpecni, prijde sem. Toto oznámte vsetkym nasim! A piste! — Zk bn stv ivbrln bvapvein, ponxdtv svu. Trtr raizutv esvtkru izsnu! Z pnstv! — Ha nem volnátok eléggé bizton, jertek ide. Adjátok ezt mieinknek tudtára! S írjátok!

Némely betűk jelentése: a = z, zs, e = v, j = x, i = η m = u, n = i, v = r, r = o, u = m, v = e, χ = j, z, zs, = a.

tettek, belátván, hogy az idesereglendő szegény tót fiúkkal nem sokat nyernek, fiaikat pedig, hogy a magyar és német nyelvet megtanultassák, ami nélkül el nem lehetnek, máshova lesznek kénytelenek küldeni. A lyceum tehát a német kormány alatt is magyar maradt, bár némi tért a német nyelvnek is engedett.

A világháború aktuálissá tett egyet-mást e kérdésekből és nem akarom állítani, hogy helyenként botlás nem fordult elő, de hogy mily erős a visszaemlékezés a honi rög iránt, felemlítem az Oroszországba származott tót fiú, Kvacsula császári tanácsos, iskolafelügyelő sorait, amelyeket az általa támogatott tót fiúkhoz intézett, hogy sohasem akarjanak elszakadni a nemzet közösségtől, ragaszkodjanak hazájukhoz, ha nem akarnak vérző szívvel bánatos öregség után a sírba kerülni.

Mi pedig tovább vérzünk a gonoszul felidézett világháború Dzsaggernaut kerekei alatt. Tavaly májusban már a mieink vezényeltek a taljánoknak: „avanti briganti!” Most nyakunkra jöttek a bocskorosok, akik nemzeti létüket, kultúrájuk elemeit nekünk köszönhetik. Az olaszok legalább egy Dantét hoztak létre, de az oláhok úgy lettek románok, hogy kiírták a francia szótárból a subtil szavakat és a végökre- iut és lulut akasztottak.

A portugál igen, a portugál, vígan dudál; így maradt meg nemzetünk képzeletében. Valamikor nagy volt. Algarve tartománya a világ legjobb hajóseit nevelte, akik élén Vasco de Gama, Affonso Albuquerque, Francesco d'Almeida, Joao de Castro kiragadták az olasz republikák kezéből a tengeri hatalmat. De eltűnt Afrikában a harc közepette Sebestyén király, utána a spanyol Fülöpök jöttek; a tengeri hatalom Hollandiára aztán Angliára ment át és azóta a portugallok nem egyebek, mint angol vazallusok, akiknek országát örökös pártviszályok marcangolják, melyek tönkre tették a nép jellemét és kicsinyesen nagyzóvá nevelték. Azt állítják, hogy egyetlen vadul néző portugál „Hum portuguez bem tinchado” elégséges az ellenség ezreit elkergetni; hasonló gondolkozású az állam is, midőn a legkisebb típusú hadihajójának ilyen nevet ad: „O terror do mundo”; „a világrémülete.”

Be kellett következnie, hogy mindenütt, ahová bőszen ellenségeinknek ármánya eljuthatott, ellenünk forduljanak; rosszabbodni kellett a viszonyoknak, hogy javulás állhasson be és mivel ezt a pontot már meghaladtuk, az erőviszonyok teljesen ismeretesekek

előttünk, most mind erősebben kibontakozik a javulás útjainak körvonala.

Míg az olasz neutralitás fennállott, azon az úton és Trieszten át, néha hírt vettem Spanyolországból, így Senor Weissberger is írt Madridból, hogy nem jöhetett ki Barcelonában a hajóra, Valenciába kellett utaznia; de szépen működnek honfitársaink érdekében, és a madridi nagykövetünk elnöklete alatt vörös keresztet hoztak létre.

Egy szép napon kinyílt az ajtóm és Senor Ph. Gaiger lépett be; olyan egyszerű a mai viszonyok között, hogy ma Barcelonában, holnap Zsolnán találkozsanak az emberek. Limanováról jött, ott harcol az egyik fia, örültünk a győzelemnek és a viszontlátásnak.

Mikor a portugál bonyodalom kitört, egy pesti lapban (P. Lloyd) alapos cikkek jelentek meg erről, melyek széleskörű tájékozottságra vallottak; még mielőtt az aláírást láttam, már világos volt előttem, hogy Ph. Gaiger a szerzőjük. Személyes tapasztalatai az ország közviszonyaiban kiválóan, képesítették e feladatra. Azonban meglepődve olvastam a bevezetést: „Badajozból írják nekünk.” Csak nem ment vissza a félszigetre, ahonnan ezer veszély között menekült? Megnyugodtam. Bizonyára valamelyik jó embere értesíti az egyes eseményekről, melyeket helyes kommentárokkal ellátva közread.

Itt Zsolnán barakkváros keletkezett, ahová azelőtt sűrűn hozták a sebesülteket. A temető kibővült, külön katonai rész jött létre, ahol hosszú vonalat képezve, több sorban emelkednek az apró cementkeresztek, a cementtel körülágyazott virágos sírok felett Ott pihenik örök álmukat hőseink, akiknek kezéből kihullott a fegyver. Kékbeli és barna posztóruhás magyarok tünedeznek fel, akik eljöttek, hogy a feketekendős asszonyokkal együtt utolsó istenhozzádot mondjanak kihülő szeretettjeiknek.

De Ausztria népei, is elküldték képviselőiket e síri táborba. Szép egyetértésben fekszenek ők a magyarok mellett és az anyaföld egyenlő szeretettel takarja be azokat, kik egymás mellett harcolva testvérekként közösen ontották verőket.

A mindenszentek ünnepe kibővült; az egész nemzet most a gyászoló család, mely eljön, hogy az emlékezés obeliszkjein meggyújtsa a hála, a szeretet, az elismerés lobogó fáklyáját. Eljön az ifjúság is, az iskolák nemzedéke, a jövő reménye, hogy elrebejék

ünneplő szavaikat, hogy a múlt gyászában megihlessék ártatlan lelkeket és hogy fogadalmat tegyenek újra meg újra, hogy a hazának tartoznak szívöknek minden dobbanásával.

És mivel önmagam fegyvert nem ragadhattam, e sorokkal kívántam a nagy időknek áldozni, nehogy nekem is azt mondassák, amit a beárni írt a híres Crillonnak: „Győztünk és te nem voltál ott!”*

* IV. Henrik, francia király, a vidám beárni, ugyan színesebben szokta magát kifejezni. Az arques-i győzelem után írja hű hadvezérének: „Pends-toi brave Crillon, nous avons vaincu à Arques, et tu n'y étais pas!” Akaszd fel magad vitéz Crillon, győztünk Arquesnál és te nem voltál ott.

TARTALOMJEGYZÉK

Szógyi László.....	I
Normandia-Provence	1
Lausanne	20
A troubadourok.....	26
Albi.....	35
Montpellier.....	37
Marseille.....	40
Paris... ..	47
Los Tesoros de Santiago	53
El Alma Judía (A zsidó lélek).....	56
Budapest	62
Cette.....	74
A mesterek.....	95
Mistral	108
Jasmin	130
Barcelona.....	154
A kultúrdzsungelben	206
Zsolna	220

KÉPEK JEGYZÉKE.

- a. 'Szógyi László, mint főhadnagy bevonulva ezredéhez 1914/1915 és 1915 júliusban az olasz frontra: ahol augusztus 17-én éjfélkor fejlövés folytán hősi halált halt.
2. La farandole: provánszi népies tánc.
3. A „Le Pèlerin” 1914 július 14-iki számából: A Narenta partján a papság megáldja Ferenc Ferdinánd trónörökös és fenséges nejének koporsóit a „Dalmát” hajó fedélzetén.
4. A „Le Pèlerin” 1914 július 14-iki számából: Károly Ferenc József trónörökös családjával.
5. A pápa legátusa: Herceg Granito Pignatelli di Belmonte bibornok. A lourdesi eucharisztikus kongresszus elnöke, 1914-ben, közvetlen a világháború kitörése előtt,
6. Az új Provençal költészet múzsája: a tücsök.
7. Marseille. Napnyugta. A Chateau d'Jf.
- 8. A nancy-i egyetem egyik karának felavatása. 1. Raymond Poincaré; miniszterelnök. 2. A. Lebrun; gyarmatügyi miniszter. 3. Adam; az egyetem rektora. 4. J. Laurant; Nancy polgármestere. 5. A. Bonnet; az új gyógyász. fakultás igazgatója. 7. Dr. Szógyi Imre: cs. és kir. vártüzér-hadnagy, jogtudor; volt nancy-i diák, 1912-ben.

MENEKÜLÉSE

M

A KULTUR- DZSUNGELBÖL

ÍRTA:
SZÓGYI GUSZTÁV

BUDAPEST
AZ ÍRÓ KIADÁSA
1917